

AKSOS

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

BAHAR / SPRING 2021

Sayı II - Hakemli Dergi

Issue II - Peer-Reviewed Journal

ISSN: 2630 – 5623 (Elektronik)

Bahar 2022 - Sayı 11 - Hakemli Dergi

Spring 2022 - Issue 11 - Peer – Reviewed Journal

Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından yayınlanan Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AKSOS) yayın hayatına 2017 yılında başlamıştır. Dergi 2017 yılı itibarıyla Bahar ve Güz olmak üzere yılda iki sayı olarak yayınlanmaktadır. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, hakemli akademik bir dergidir. DergiPark tarafından listelenmekte ve Eurasian Scientific Journal Index tarafından taranmaktadır.

Dergi; iktisat, işletme, maliye, pazarlama, sosyal politika, çalışma ilişkileri, siyaset bilimi, kamu yönetimi, uluslararası ilişkiler, uluslararası ticaret ve lojistik, hukuk, davranış bilimleri, tarih, sanat tarihi, arkeoloji, Türk dili ve edebiyatı, eğitim bilimleri, coğrafya, iletişim bilimleri, sosyoloji, felsefe, antropoloji, sanat ve tasarım, yabancı diller ve edebiyatları, dil bilim, din bilimleri, toplumsal cinsiyet çalışmaları, turizm, gerontoloji, gastronomi ve mutfak sanatları, spor bilimleri alanlarında üretilen Türkçe ve İngilizce çalışmaları ve araştırmaları yayınlamak Türkiye’de bu alandaki birikime katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Yazarların Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi’ne gönderdikleri makalelerin benzer versiyonlarının başka bir yerde daha önce basılmamış olmaları gerekmektedir. Yazılar yayımlanmak üzere kabul edildiği takdirde, tüm yayın hakları Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi’ne aittir ve yazarlar telif haklarını devretmiş sayıldıklarından yazarlara ayrıca telif ücreti ödenmez. Dergide yayınlanan yazıların sorumluluğu yazarına aittir. Kaynak göstermeden alıntı yapılamaz.

Akdeniz University Journal of the Institute of Social Sciences (AKSOS), which is a peer-reviewed and multi-disciplinary academic journal, began to be published in 2017. The journal will be published on a biannual basis (Spring and Autumn issues). AKSOS is listed by DergiPark and indexed by Eurasian Scientific Journal Index.

The AKSOS welcomes original, up-to-date articles from all disciplines in social sciences and aims to make contribution to the literature and the field of social sciences by publishing theoretical articles and empirical research in Turkish or English to provide a forum for the dissemination of knowledge and findings. Areas relevant to the scope of the AKSOS include: economics, finance, business management, social policies, labour relations, political sciences, public administration, international relations, international trade and logistics, law, behavioral sciences, history, art history, archaeology, Turkish language and literature, pedagogy, geography, communication sciences, sociology, philosophy, anthropology, art and design, foreign languages and literatures, linguistics, theology, gender studies, tourism studies, gerontology, sport sciences and gastronomy and culinary arts.

All papers (or their similar versions) submitted to AKSOS journal must be unpublished. Authors submitting manuscripts to the journal should not simultaneously submit them to another journal. The copyrights of the papers accepted for publication are deemed transferred to Akdeniz University Journal of the Institute of Social Sciences (AKSOS). Authors will not be paid any royalty fees. Responsibility of published papers belongs to the authors. Citing without giving due credit is prohibited.

Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına İmtiyaz Sahibi Grant
Holder in behalf of Akdeniz University, Institute of Social Sciences

Prof. Dr. Ebru İÇİGEN

Editör / Editor

Doç. Dr. Ayşad Güdekli

Editör Yardımcıları / Assistant Editors

Öğr. Gör. Dr. Ayşe Nur Soysal

Arş. Gör. Gülten Adalı Aydın

Arş. Gör. Şükrü Aydın

Yabancı Dil Editörü / Foreign Language Editor

Prof. Dr. Arda Arıkan

Kapak Tasarımı / Sayfa Tasarımı / Cover Design / Page Design

Serkan Kırbaç

Adres / Address: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Akdeniz Üniversitesi Enstitüleri Binası B Blok 2. Kat Dumlupınar Bulvarı

07058 Kampus / ANTALYA

Sekreterlik / Secretarial

Ad : Durmuş Yıldız

E-posta : durmusyildiz@akdeniz.edu.tr

Telefon : 02422274400 - 1485 (dahili)

E-Mail : aksosdergi@gmail.com

Web : aksosjournal.com / aksos.akdeniz.edu.tr

ESJI Eurasian
Scientific
Journal
Index
www.ESJIndex.org

AKSOS
indeks

Yayın Kurulu* / Editorial Board

Prof. Dr. Ahmet Ögke	Akdeniz Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Prof. Dr. Ahmet Ayhan	Akdeniz Üniversitesi, İletişim Fakültesi
Prof. Dr. Beykan Çizel	Akdeniz Üniversitesi, Turizm Fakültesi
Prof. Dr. Emine Uçar İlbuğa	Akdeniz Üniversitesi, İletişim Fakültesi
Prof. Dr. Erol Esen	Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bil. Fakültesi
Prof. Dr. Hasan Şahan	Akdeniz Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi
Prof. Dr. Mehmet Altunkaya	Akdeniz Üniversitesi, Hukuk Fakültesi
Prof. Dr. Mustafa Adak	Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Prof. Dr. Mustafa Gülmez	Akdeniz Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi
Prof. Dr. Mustafa Şeker	Akdeniz Üniversitesi, İletişim Fakültesi
Prof. Dr. Nurşen Adak	Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Prof. Dr. Osman Eravşar	Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Prof. Dr. Selim Çağatay	Akdeniz Üniversitesi / İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi
Prof. Dr. Zekeriya Karadavut	Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Doç. Dr. Ömür Tosun	Akdeniz Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi
Doç. Dr. Zehra Yiğit	Akdeniz Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Onur Öksüz	Akdeniz Üniversitesi, İletişim Fakültesi

Danışma Kurulu* / Advisory Board

Prof. Dr. Abdullah Koçak	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Ata Yakup Kaptan	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Aylin Göztaş	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Barbaros Gönençgil	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram Kaya	Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Belma Güneri Fırlar	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Bilal Karabulut	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

* İsmine göre alfabetik olarak sıralanmıştır. / – in alphabetical order by name

Prof. Dr. Burak Özçetin	İstanbul Bilgi Üniversitesi
Prof. Dr. Cengiz Alyılmaz	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Çisil Sohodol Bir	Bahçeşehir Üniversitesi
Prof. Dr. Ebru Güzelcik Ural	Beykent Üniversitesi
Prof. Dr. Ed Emmer	Emporia State University
Prof. Dr. Edibe Sözen	Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Prof. Dr. Emel Şerife Baştürk Akca	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Gian Paolo Luppi	Conservatorio Di Musica G. Battista Martini
Prof. Dr. Gönül Demez	Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Güliz Uluç	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Günseli Bayraktutan Sütçü	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Hayati Aktaş	Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. İhsan Bulut	Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. İrfan Erdoğan	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Yılmaz	Ordu Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Zaman	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mutlu Binark	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan Gökçe	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman İrvan	Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. Ümit Atabek	Yaşar Üniversitesi
Doç. Dr. Ayselin Gözde Yıldız	Yaşar Üniversitesi
Doç. Dr. Gül Aktaş	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Güvenç Dinç	Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Kamil Şahin	Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Sefa Usta	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Doç. Dr. Serhat Yener	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Sırrı Serhat Serter	Anadolu Üniversitesi

Editörden...

Yeni bir sayımızla daha siz sayın okuyucuların karşısında olmanın mutluluğunu taşıyoruz. Dergimizin on birinci sayısı olan bu sayıda önceki sayılarda olduğu gibi yine birbirinden özgün araştırmaları siz değerli okuyucularla buluşturmanın da kıvancını yaşıyoruz. Sosyal hafızadan Roma mimarisine, çocukluk alanından hedonik tüketime, tarihi kiliselerden ergenliğe, mimarlıktan popülizme, muhafazakarlık çalışmalarından şiir araştırmalarına farklı disiplinlerden eserlerin yer aldığı bu sayımızda toplamda on çalışma yer alıyor. Rabia Zamur Tuncer'in **"The Relationship Between Place and "Remembering and Forgetting" and the Construction of Antagonistic Memory in the Context of Social Memory"** başlıklı çalışması sosyal hafıza ile bellek ilişkisini irdelemiştir. Bir diğer çalışma olan **"A Glimpse into the Origins of Roman Concrete Domes"** tarihe ışık tutan bu çalışma ise Uygur Ozan Usanmaz tarafından kaleme alındı. **"Çocukluğun Sosyolojik Serüveni ve Toplumsal Kabulü"** başlıklı makalede Sevim Atıla Demir, Türkiye'deki akademik yazında çocukluğun serüvenini açıklamayı ve toplumsal süreçlerin bir yansıması olarak çocuğu ve çocukluğun sosyolojik anlamını tartışmıştır. Esra ve Esin Güregen tarafından yazılan **"Yeni Hedonik Tüketim Perspektifi Merkezinde Vaat Edilen Ürün Tüketim Deneyimi ve Oyun Pratiği: Doritos Risk #Riskevarmısın Reklam Serisi İncelemesi"** isimli çalışma ile tüketim deneyiminde yeni perspektifler irdelenmiştir. Engin Kepenek ve Hasan Şehmuz Haştemoğlu'nun **"Re-Functionalization of Historical Church Buildings in the Eastern Black Sea Region"** başlıklı çalışması tarihe ışık tutmaktadır. Abdullah Aldemir ve Yalçın Demir'in ortak çalışması **"Çocuk ve Ergenlerde Yaşam Amacı Belirleme Ölçeği (ÇEYABÖ) Geliştirme ve Bir Model Çalışması"** çocuk ve ergen yaşamı hakkında önemli bulgular ortaya koymaktadır. Atakan Balcı'nın **"Mimar Kemaleddin'in Edirne'deki Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi Yapıları"** başlıklı araştırmasında dönemin üslubunu yansıtan Edirne'deki Mimar Kemaleddin imzası taşıyan altı adet yapı üzerinde durulmuş ve bu yapılar; mimari, süsleme, malzeme ve teknik özellikleri bakımından değerlendirilmiştir. **"Popülizmin Türkiye Varyantı: Genç Parti"** isimli çalışmasıyla Mehmet Zakir Sarıkaya, Genç Parti ve popülizm ilişkisini kaleme almıştır. Bu sayımızdaki bir diğer çalışma olan Şenol Çarık'ın kaleminden çıkan **"Türkiye'de Muhafazakâr Medyanın 2000 Sonrası Dönüşümü Üzerine Değerlendirme"** muhafazakarlık ve medya ilişkisi hakkında önemli vurgular barındırmaktadır. Dergimizin bu sayısının son yazısı ise Betül Hastaoğlu Özbek imzalı **"Kenan Mümtaz Akışık'ın Şiirlerinde Zaman Vurgusu"** çalışması geçmiş, gelecek ve insanı zamanın yıkıcı etkisi üzerinden tartışmaktadır.

Dergimizin on birinci sayısının siz değerli araştırmacılarımız ve okurlarımıza ulaşması adına büyük özveri ile çalışan yardımcılarım Dr. Öğr. Gör. Ayşe Nur Soysal'a, Arş. Gör. Gülten Adalı Aydın'a, Arş. Gör. Şükrü Aydın'a ve yine bu sayımızda da dergimizin mizanpaş çalışmalarını titizlikle yürüten Serkan Kırbacı'ya teşekkür ederim. Dergimizin yabancı dil editörü olarak bu sayıya katkılar sunan Prof. Dr. Arda Arıkan'a, desteklerinden ötürü enstitü müdürümüz Prof. Dr. Ebru İçigen'e, enstitü sekreterimiz Atiye Koyuncu'ya ve enstitü çalışanımız Durmuş Yıldız'a, dahası tüm bu zorlu süreci anlamlı kılacak kıymetli okurlarımıza en içten teşekkürlerimi sunarım.

İyi okumalar dilerim.

Doç. Dr. Ayşad GÜDEKLİ

Editör

İçindekiler / Contents

- 9** | The Relationship Between Place and “Remembering And Forgetting” and the Construction of Antagonistic Memory in the Context of Social Memory
Rabia ZAMUR TUNCER (*Araştırma Makalesi*)
- 30** | A Glimpse into the Origins of Roman Concrete Domes
Uygar Ozan USANMAZ (*Araştırma Makalesi*)
- 53** | Çocukluğun Sosyolojik Serüveni ve Toplumsal Kabulü
Sevim ATİLA DEMİR (*Araştırma Makalesi*)
- 73** | Yeni Hedonik Tüketim Perspektifi Merkezinde Vaat Edilen Ürün Tüketim Deneyimi Ve Oyun Pratiği: Doritos Risk #Riskevarmısın Reklam Serisi İncelemesi
Esra Pelin GÜREGEN, Esin Selin GÜREGEN (*Araştırma Makalesi*)
- 116** | Re-Functionalization Of Historical Church Buildings In The Eastern Black Sea Region
Engin KEPENEK, Hasan Şehmuz HAŞTEMOĞLU (*Araştırma Makalesi*)
- 146** | Çocuk ve Ergenlerde Yaşam Amacı Belirleme Ölçeği (ÇEYABÖ) Geliştirme ve Bir Model Çalışması
Abdullah ALDEMİR, Yalçın DEMİR (*Araştırma Makalesi*)
- 168** | Mimar Kemaleddin'in Edirne'deki Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi Yapıları
Atakan BALCI (*Araştırma Makalesi*)
- 207** | Popülizmin Türkiye Varyantı: Genç Parti
Mehmet Zakir SARIKAYA (*Araştırma Makalesi*)
- 242** | Türkiye'de Muhafazakâr Medyanın 2000 Sonrası Dönüşümü Üzerine Değerlendirme
Şenol ÇARIK (*Araştırma Makalesi*)
- 265** | Kenan Mümtaz Akışık'ın Şiirlerinde Zaman Vurgusu
Betül HASTAOĞLU ÖZBEK (*Araştırma Makalesi*)

THE RELATIONSHIP BETWEEN PLACE AND “REMEMBERING AND FORGETTING” AND THE CONSTRUCTION OF ANTAGONISTIC MEMORY IN THE CONTEXT OF SOCIAL MEMORY

Rabia ZAMUR TUNCER¹

Abstract

It is clear that throughout the history of mankind, power struggles have been waged and consolidated over the domination of land and/or space. However, in the context of technological determinism, it can be said that the power struggle for the seizure of space has evolved in parallel with the transformation of processes and determinants. This is because, again, actual domination over (and/or occupation of) a physical space has given way to symbolic occupations of spaces and to the tradition of waging battles for might and power in a more abstract fashion. The principal element of abstract occupation and domination struggles is memory. “Memory,” which is defined as the ability to consciously keep in mind the subjects experienced or learned and their historical context, is indisputably the power that determines what we do and say and that determines and dominates the processes of remembering and forgetting, as long as no opposition exists or is created that could cause hesitation in strict acceptance. There is bound to be a relationship between space and memory for the reason mentioned above. This study aimed to examine the antagonistic construction of social memory in light of basic theories. To this end, focus was placed first on memory and social memory, and the related concepts were defined. Then, the nature of memory specific to the practices of remembering and forgetting was examined under the guidance of approaches to protagonist and antagonist memory, and an attempt was made to present the subject’s relationship with space from different perspectives. As a result, this study revealed that memory can never be considered as an individual forgetting/preservation device, and that its antagonistic dimension stems from the “uncompromising conflict of remembering and forgetting that it contains.”

Keywords: Memory, Space, Social Memory, Antagonist Memory, Remembering-Forgetting.

Araştırma Makalesi | Geliş Tarihi: 14.12. 2021 - Kabul Tarihi: 07.02.2022

Zamur Tuncer, R. (2022). “The Relationship Between Place and “Remembering And Forgetting” and the Construction of Antagonistic Memory in the Context of Social Memory”. *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AKSOS)*, sayı 11, s. 9-29.

TOPLUMSAL BELLEK BAĞLAMINDA “HATIRLAMA VE UNUTMA”NIN MEKÂNLA İLİŞKİSİ VE ANTAGONİST BELLEK İNŞASI

Öz

İnsanlık tarihi boyunca, iktidar mücadelelerinin fiili olarak toprak ve/veya mekân hakimiyeti üzerinden verildiği ve pekiştirildiği açıktır. Bununla birlikte, teknolojik determinizm bağlamında, mekânların ele geçirilmesine dönük iktidar mücadelesinin, süreç ve belirleyicilerin dönüşümüne paralel olarak evrildiğini de söylemek mümkündür. Zira, yine mekân temelindeki fiili hakimiyet (ve/veya işgal) yerini, mekâna ilişkin sembolik işgallere; güç ve iktidar savaşlarının daha soyut biçimde sürdürülmesi geleneğine bırakmıştır. Soyut işgal ve hâkimiyet mücadelelerinin başat nesnesi ise bellektir. Yaşanan veya öğrenilen konular ile bunların tarihsel bağlamını bilinçli olarak zihinde saklama yetisi olarak tanımlanan “bellek”; hatırlama ve unutma süreçlerini belirleyen ve domine eden; kat-i kabulde tereddüt yaratacak karşıtı olmadığı/ üretilmediği sürece, tartışmasız eylem ve söylemlerimizi belirleyen güçtür. Mekân ve bellek arasındaki ilişki ise yukarıda zikrettiğimiz nedenden dolayı kaçınılmazdır. Bu çalışmada toplumsal belleğin antagonist inşasını temel kuramlar ışığında irdelemek amaçlanmaktadır. Bu amaçla, öncelikle bellek ve toplumsal bellek üzerinde durulmuş ve ilgili kavramlar tanımlanmıştır. Ardından belleğin hatırlama ve unutma pratiklerine özgü doğası protagonist ve antagonist belleğe ilişkin yaklaşımlar rehberliğinde irdelenmiş, konunun mekanla ilişkisi farklı bakış açıları altında sunulmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak bu çalışmada belleğin asla tek başına bireysel bir unutma/saklama aygıtı olarak kabul edilemeyeceği, antagonistik boyutunun da “içerdiği uzlaşmaz hatırlama ve unutma çelişkisinden” kaynaklandığı ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bellek, Mekân, Toplumsal Bellek, Antagonist Bellek, Hatırlama-Unutma.

Introduction

The past and memory are not only dependent on the physiological existence of the body and the brain but continue to exist in the “collective memory,” which includes the practices of remembering and forgetting, far beyond individual memory. In other words, remembrance is formed together with all the material and immaterial relations of the society of which one is a part. This means it is possible to talk about different collective processes for different communities. These differences are cultural, not natural; they are the basic building blocks of

making sense and defining the present we live in.

In this respect, each individual is shaped inside a certain geography, within certain groups, within the framework of the collective codes, symbols, belief system, language, and signs that these groups transfer to the individual, and by a common past transferred to him. The past is reestablished and reconstructed within today's perception of thought every time we remember it.

In this context, how the past is remembered and made sense of as well as its reconstruction and transfer is actually an effort to tie the present to itself through rituals, museums, and monuments by attributing the "past" to spaces. The place and importance of the space in both individual and collective memory determines how it is going to be remembered. In all stages, from the construction of spaces to coding them with cultural, social, and even political meanings and presenting them to the society with these codes, the decisiveness of political actors is much stronger than all other constructors. Political actors put their symbolic signature on people's experiences, perceptions, sensations, and memories with many elements, especially "Memory Spaces", to ensure a lasting mark and continuity. In this context, memory spaces exhibit an important power in changing and transforming the remembering and forgetting process.

Based on the aforementioned problematic assumptions, this study reveals the construction of antagonistic memory and its spatial relationality through theoretical and practical readings. The aim of the article is to discuss the antagonistic construction of memory and social memory on a theoretical basis. Therefore, considering the fact that Turkish political history, when evaluated in the context of the founding myth of the Republic of Turkey, has created and perpetuated countless social memory manifestations documenting the space-power relationality, the scope of the literature review has been kept wide and an attempt has been made to introduce interpretations to create a new perspective. This study discusses the relationship between antagonist memory and space in light of the literature.

On The Subject and Object Of Memory

The conceptual plane on which the debates on social memory continue indicates that there is no universally accepted definition of social memory, and that it is possible to talk about as many definitions as the number of parties discussing this issue. This is because the common feature of all definitions of

social memory, which are presented with different definitions by historians, sociologists, anthropologists, and psychologists, is that this term is a memory form that transcends individuals and is shared by the group (Roediger III et. al., 2015, p. 176). The shaping of this form is basically a process related to how it is affected by the social structure of which itself is a part. The process in question offers the opportunity to review and re-evaluate the relations established between the past-present-future according to the common framework that is accepted depending on the events experienced by each society.

This is because “what an individual remembers and forgets can be understood in the social context and gains a meaning in this context” (Çağla, 2007, p. 217). This meaning is the product of the knowledge and experiences acquired by the individual during the socialization process. Individuals become a party to a shared state of sympathy in the face of events that they have not experienced or are unable to experience, but which are recounted or told to them, or of which they are a part of its actual representation (Yelsalı Parmaksız, 2012, p. 285-286). In a way, the relationship between remembering and forgetting is what lies at the root of this understanding of empathy.

It is known that memory is based on the relationship between “remembering” and “forgetting.” There is a deep and large gap between “remembering” and “forgetting,” and this gap is filled by the special conditions and position of the social frameworks accessed today. This is because it is these frameworks that make the existence of the individual possible by keeping individuals together.

As Nora says (2006, p. 10), “memory is not so much content as context; it is always a trump card, a set of strategies, a phenomenon that is more valuable in the way it is used than in its existence.” In this way, it should be emphasized that the past requires “remembering together, not living together.” This is because the function of social memory is to remember (remind) what happened in the past in order to establish and maintain society’s identity (Tunçel, 2017, p. 22).

Therefore, the importance of memory increases depending on different conditions with respect to not only the individual and the identity definer but also our group identity, and our relations with others. In summary, our memory is generative in a social, cultural, geographical, and political context. While the questions of how social memory is “produced” and to what extent this production reflects or chooses reality take us to the social dimensions of memory, this argument also leads us to the following important explanation and assumption: “To forget is usually a health problem for individual memory,

whereas for social memory, forgetting is an often used strategy” (Deniz, 2014, p. 17). This strategy shows itself as much in spaces as it does in memories. This is because space constitutes one of the most important grounds of the ideological struggle over meaning.

Although the physical existence of the space has always remained the same, the meaning attributed to it (whom it is meant to satisfy politically, ideologically, and socially) has changed. What matters is not simply the physical existence of a space, but whom it is intended to satisfy and what underpins it. This is because every political power builds spaces according to the social and cultural codes of the people it is dealing with and constructs its strategies accordingly. In other words, the political power bases its continuity on the antagonism of remembering and forgetting. Acting on this, the assumption that memory can coexist with both remembering and forgetting beyond the individual-social distinction will be shared. An antagonistic boundary is drawn by the political power in the process of being together and those who are inside and outside the antagonistic boundary differ from each other. Once the antagonistic boundary is built, a space is created that facilitates the continuity of social memory.

Antagonisms as a Parameter Strengthening Social Memory

In numerous studies in the field of social science, antagonism is the complement of a person as a material and spiritual whole that he carries as a force in his existence that both improves and destroys him. The word “antagonist” is a word that we use simply as “enemy,” “opponent,” and “antihero” in Turkish today. It is derived from the Greek word antagonistês. “This concept, called ‘antagonisma’ in Greek, is explained with the word ‘struggle’” (Çankı, 1954, p. 161). Antagonisms have been extensively studied in the literature of history and sociology. Many explanations have been made for how and why antagonisms arise in society, from Marxism to various forms of “conflict theory.” One of the most general definitions in the field of social sciences is explained as “conflict or hostility between individuals or groups that are in opposite positions in terms of social interest or ideological leanings” (Demir and Acar, 1996, p. 103). This is probably the most effective definition for a study conducted in the context of the relationship between memory and space.

In summary, the antagonist is the opposing force that the protagonist, that is, the hero of the story, is struggling with in the current story (be it fictional or real life). It certainly doesn't have to be bad and/or thoroughly evil. This is because what is trying to be achieved with dualistic pairs (i.e., good-bad/black-

white/hard-soft... etc.) is to keep alive the element of conflict, which is the basic element that increases the reading potential of the stories, and the effort to fight for a just cause.

Antagonism is an us/them relationship in which the two parties are enemies who do not share any common ground (Mouffe, 2015, p. 28). Antagonisms bring about a positive construction process with a negative definition. At this point, it would be useful to explain why antagonist is used instead of one of the concepts such as enemy, rival, antihero, or ambivalence. In the literature, “disharmony” or “irreconcilable opposition” can be used as a substitute for the concept of antagonist, but concepts such as enemy and rival are not enough to convey the meaning attributed to antagonist in the context of this study.

In this study, a new usage was not preferred, since the concept of antagonist has been used in the literature for many years, even by our authors. Moreover, as Lenin said, “antagonism and contradiction are not the same thing, antagonism (i.e., irreconcilable opposition) is a special case of contradiction. In a socialist society, antagonism disappears while contradictions persist.”

At this point, continuing the narrative by pulling the concept of antagonist from the etymological dimension to the philosophical dimension will strengthen this explanation. In Marxist philosophy, antagonistic opposition has been used in a sociological context in terms of class groups (those who try to preserve and maintain the continuity of the class system in question and its gravediggers). At the heart of this approach, which is based on the aphorism of Marxism that “Capitalism will create its own gravediggers,” lies this: “Disagreements tend to turn into conflicts as they become deeper and more intense. These conflicts can only be resolved through revolutionary struggle, social revolutions, i.e., by changing the existing social order” (Buhr et. al., 1976, p. 300). This is because “Marx’s theory of accumulation is a theory of how capitalist society is reproduced on an enlarged scale. Capitalist society is understood as a class society or society based on opposing relations between the capitalist class and the working class. Accumulation theory is a theory of attempts by the capitalist class to expand its domination over the working class and thus society. Accumulation, in other words, is basically the accumulation of classes in their antagonistic relations” (Bell and Cleaver, 2002, p. 20).

To put it another way, antagonistic relations (irreconcilable contradictions) between social classes are catalysts for transformation. The antagonistic relationship between the classes that make up the society is always inclined

to worsen and these inclinations are bound to end in revolution. In Marxist and Leninist philosophy, this understanding, which connects revolutionary development to the irreconcilable contradiction and/or struggle of opposites, has produced accumulations that prioritize and maintain this understanding on a path from Ancient Greece to Contemporary philosophy and science.

Of course, according to some, the source of this production is the conditions of existing, existence, and presence (availability); while for others, it is socio-political motives. It could be argued that these are the two areas of narrative most favored when trying to explain antagonism. The tendency to describe antagonism by basing it on economic-political motives can be traced back to Marxist literature, as mentioned above. To understand the thinkers who treat antagonism in the context of human nature, being, existence, presence, etc., it would be appropriate to cite the Logos-centered and dualist epistemological stops of the Western Metaphysical Thought Tradition and even the source of the opinions held by Ancient Greek thinkers on which those stops are based. If one tries to reach the whole from the part, logos centrism is “a tradition that traces the roots of truth to the logos as the creator of an internally coherent and authentic truth—whether it be the verbal and self-existent (i.e., uncreated, unrelated) word, the voice of rationality, or God... In other words, the absolute truth itself is a philosophical category from which everything derives and which derives everything” (Mutlu, 1998, p. 242).

Dualism, on the other hand, basically comes from Descartes’s acceptance that man consists of two separate vessels that are different from each other. Descartes’ approach, which adopts a dualist attitude with this distinction of the “soul” as a thinking vessel and the “body” as a spatial vessel, is used to express two opposing principles that cannot be reduced to each other (Kaya Erdem, 2019, p. 32). This phrase can be summarized as follows in the context of the narrative on the Western Metaphysical Thought Tradition that exists/stands on the feet on logos centralism and dualism in the words of Küçükalp (2008, p. 33-34), who characterized metaphysics as “a search for an unchanging vessel behind change”:

The most basic characteristic of the Western metaphysical tradition is that it seeks a stable, permanent source through polar oppositions while seeking a point of presence, and it sees the truth as something extra-historical, something that can be obtained through the use of existing and necessary epistemological tools. All dichotomous distinctions that can be listed on a historical path such as episteme-doxa, world of ideas-shadows, form-matter, spirit-body, subject-object, noumenon-phenomenon, fact-value etc. have been developed by the Western metaphysical tradition with the

aim of reaching the truth. All existence and truth claims put forward throughout the tradition of metaphysical thought basically have a logocentric approach and dualist character.

This is because the Ancient Greek philosophers basically sought two things, a fixed permanent/eternal-everlasting first cause and/or first knowledge on the axis of knowledge and reason; essence and/or vessel. What philosophers do not agree on is the nature and number of what they seek. What is finally found, whether it is single or infinite, a principle, or a vessel, is the cause, the nucleus (essence or vessel) that is the carrier of all qualities from which everything stems (Kaya Erdem, 2019, p. 17-18).

Beyond its theoretical definitions, the Western tradition of metaphysical thought and the legs of logocentrism and dualism on which it stands can be regarded as the source of all antagonistic discourses and practices. This is because the emerging antagonism has the power to mark everything that it defines as irrational as hostile and/or irrational by referring to the priority it assigns to one of the terms determined as subordinate and superior each time, through polar oppositions. Since ancient Greece, the tradition of inquiry inherent in the tradition of Western metaphysical thought, seeking those who need nothing else but oneself to exist, and the effort to reach the truth or existence through polar oppositions (dualism) take us to the antagonistic ground on which Western metaphysics is built. The antagonistic ground (rising on the feet of logocentrism and dualism) will continue in all centuries and in all areas where we can and/or will be able to trace the Western metaphysical thought tradition.

The antagonism of this study is based on the ideas of Laclau and Mouffe in their work *Hegemony and Socialist Strategy* (1992) and Schmitt's ideas in his book *The Concept of the Political* (2012) and Mouffe's ideas in her book *On the Political*. Thinkers, by drawing the boundaries of the structure idealized by antagonism, accept the concept as an example of “othering.”

According to Kundakçı (2014, p. 228), antagonism refers to the existence of an opposing political identity, namely “the other,” not as a simple dialectical opposite of the “us” identity but as a symbol or limit that makes “us” impossible. Once it is understood that every identity is relational and that the affirmation of a difference is a prerequisite for the existence of any identity, that is, a perception of the “other” that establishes the “outside” of identity, it will be possible to comprehend Schmitt's emphasis on the ever-present possibility of antagonism more easily and better see that social relations are a field that

allow antagonism to thrive.

Antagonisms, which provide the formation of the identities of us and the other, and which are also called the founding elements of politics in this respect, are in any event based on a kind of exclusion principle. Antagonism can also be expressed as a kind of struggle between enemies, by creating a constitutive outside. In this struggle, as much as the “them” dimension is the constructive aspect of antagonism, the “us” dimension emerges as the constructive aspect of the “friendship” relationship (Kundakçı, 2014, p. 218). Antagonisms that are produced on the basis of power relations and to provide a certain ideological manipulation play a role that both constitutes and destroys identity. As soon as it is believed that one of the parties is approaching victory, another relationship of exclusion will act as the constitutive element of politics and democratic struggles will destroy the completeness of social cohesion anew. (Kundakçı, 2014: 221). If by doing so, existing society is established within the framework of antagonistic borders, this means that an alternative form of society is possible in which these insurmountables can be constructed in a different way. This claim is precisely the basis of the friend-foe distinction and the potentiality of the political (Dündar, 2016, p. 117).

According to Mouffe (2015, p. 23), the creation of an “us” that can always exist by determining the boundaries of “them” in the field of collective identities does not mean that such a relationship is necessarily a friend/foe relationship, i.e., an antagonistic one. However, under certain conditions, it is necessary to accept that there is a possibility that this us/them relationship can always be an antagonistic relationship, meaning, it can turn into a friend/foe relationship.

In this respect, the antagonistic struggle should not be read as a struggle of given identities, but rather as a friend/foe struggle between the identities that establish themselves in the struggle. Although the categories of friend and foe, us and the other, and finally people and power are always present, the subject positions that occupy these categories are inclined to change constantly. In other words, there is no privileged basis or justification for a particularity inside the “friend” category today being called “foe” tomorrow. Similarly, when the perpetrators who are “power” today become victims whose demands are not met tomorrow, they can establish an equivalent relationship with other victim particularities and fight the “new” power (Kundakçı, 2014, p. 218-219).

In other words, antagonism assumes the function of the other that contributes to the construction of the hegemonic masses’ own political identities, and to

the concretization of the other opposing power against which these political identities struggle and turns into a kind of performance indicator of the construction, power, and role of social memory, in other words, an indicator of its success. Thus, the binary oppositions that ensure the continuous reproduction of power, the construction inherent in the constitutive antagonistic borders, are candidates in the long run for serving to reproduce again and again the power’s legitimacy, which it built atop hegemonic values. This is because, in social memory records, there is a differentiation on the grounds of being on the side of or in opposition to the political. In other words, it may be said that processes triggered by similar events turn into opposing working memories over time.

The source of the interest in antagonisms should be sought right here, in the accumulation of social memory. If this accumulation cannot be poured into regular and communicative forms of remembrance, it will not be possible to make “us” possible, and this impossibility also reduces the likelihood of being able to perpetuate the construction of the power’s changing strategies in the social memory by passing it down from one generation to the next.

The Construction of Antagonist Memory

At this point, it may be very meaningful to start with a question to reveal the relationship between memory and antagonist memory: “Where are memories kept? Answering this simple question brings with it a series of metaphorical and analytical explanations about memory” (Yelsalıparmaksız, 2019, p. 9).

As stated in the previous section, memory in its simplest form can be defined as the storage, retention, and recall of information, behaviors, experiences, and memories learned throughout life. At the beginning of the last century, Freud argued that the memory never loses or erases any memory, and that every moment/memory can come to the surface under the appropriate conditions. In other words, “the past is in a constant state of restructuring in line with the interests of the present.” He says that the memories we cannot remember are actually fragments of life that we prefer to hide and suppress. (Göle, 2007, p. 28-29).

Based on all these, memory/remembering when read in the context of an antagonist-protagonist relationship is the paradox of forgetting/suppressing. Therefore, there is an antagonistic process in the construction of social memory in the context of remembering and forgetting. This is because throughout

history, many forms of power have tended to highlight the antagonistic boundaries through which they can convey the dominant goals and values and thus preserve the building blocks of the dominant ideologies in the process of social remembering and forgetting. This method has helped to keep potential resistance under control in every period and to place them in the collective memory as a counter-memory.

Antagonist memory gains meaning and/or is expected to gain meaning in relation to both the space experienced and the place lived. Based on this, various thinkers claim that the traces left in memory by place and space continue through the communication and interaction of certain signs, symbols, and social groups. Therefore, memory functions at the individual, spatial, and locational levels. Since memory is related to both remembering and forgetting on a spatial and locational plane, it can never be considered as an individual forgetting/storing device. Memory is simultaneously a device for remembering and forgetting/suppressing and it should not be forgotten that the antagonistic dimension stems from the “irreconcilable conflict of remembering and forgetting.”

Basically, looking at the concepts of remembering and forgetting in the literature, we can say that three types of memory are mentioned in connection with the aspects of space and place. These are “Individual memory,” “collective memory,” and “cultural memory.” The first two types of memory unfortunately have a problem related with the mortality of the individual in the context of “remembering” and “forgetting.” The only way to overcome this is to immortalize the memory provided by “cultural memory.” In this context, it became necessary in the 20th century to develop a concept of “memory” based on a new understanding of “remembering” in the face of the danger of the tradition being forgotten. The key concept here is “tradition.” The double-sided working power of memory becomes evident in the axis of preserving memory contents and creating the potential to pass them down to future generations. This means that unless it is touched, memory is only that which records. When it is contacted, it can transfer its knowledge potential to the means of transmission. In fact, the boundaries between cultural memory and tradition are erased at the “touch” line. The continuity carried by tradition means that people touch it and develop a spontaneous relationship. In short, tradition is that which makes “remembering” immortal with the continuity it carries.

This is because “tradition” suddenly becomes a problem when the past is condemned to death at the point where “human”-centered understandings

of memory, which are so incapable of transforming the past into tradition, cannot exceed man’s mortal side. For this reason, a new understanding of “remembering” was needed to keep the past alive as a “time” (İlhan, 2015, p. 1403).

At this point, “Memory and the subject of remembering are always individuals, but they are dependent on the “framework” that constructs their memories. The good thing about this theory is that it can explain forgetting along with remembering. Assmann, who says that if a person -- and a society -- can reconstruct the past only within the framework of the relation with which he is connected, he will forget everything outside the framework of this relation” (Assmann, 2015, p. 45), should be re-read with references to the den of space and place.

As Halbwachs points out, by its very nature, remembering possesses a social quality. Memories form a group’s communicative and emotional cement. Halbwachs argues that people can never form an individual memory in the strict and narrow sense of the word; on the contrary, they are always included in memory communities (Önder, 2017, p. 166). As Assmann (2015) states: “The past does not occur spontaneously, it is the result of cultural structure and representation; it is always supported by specific motives, expectations, hopes, and goals and shaped by the framework of the present. This is because cultural memory is not biologically transferable, it must be kept culturally alive for generations.”

Having the ability to find technologies that invoke and trigger remembering, mankind avoided making forgetting a disease, meaning, it avoided memory loss. The available data show that various memory technologies have been used throughout human history. It can be said that one of the most effective applications for the purpose of remembering is the discovery of the space-knowledge relationship (Demir, 2012, p. 185-186).

This is because, based on Assmann’s views, for memory that is alive and maintains its existence in constant communication, if the exchange of locational and spatial elements that strip the said exchange away from the mortality of the individual pauses or if the locational frame in which the exchange is made changes or disappears, this is when forgetting occurs. Memory is lost and identity is lost at the individual, collective, or cultural level.

It is at this point that the relation between antagonism and memory can be touched upon. Above all, although it is known that the subject of memory

and recollection is always individuals, antagonist memory emerges as a form of struggle when those who are aware that those who construct individuals' memories are at the same time dependent on a "framework" want to use this. This is because if a person -- and/or a society -- can only reconstruct the past in a place and space within the framework of the relation with which he is connected, he will forget everything outside the framework of this relation. In the process of building an identity construct at any level, be it individual, collection or cultural, in other words, in the process of constructing the "I," if there is a protagonistic identity available, an antagonistic construction is also inevitable.

For example, if we go back to the beginning and start from the class-based Marxist philosophical expression of antagonism, the political economy conditions that you were born into and that will potentially shape your whole life will make it possible for you to live in a certain region and under certain conditions in Istanbul. These conditions force the construction of an identity that is supported by special motives, expectations, hopes, and goals and shaped by the framework of the present, in similar conditions, in time and place, not one that you build from scratch. This very identity construction is the structure that makes your distance from the protagonist element and your antagonist memory possible.

Philosophically speaking, whether the tendency to describe antagonism on the basis of economic-political motives is adopted or attempts are made to interpret it with the legs of logocentrism and dualism in the context of the Western Metaphysical Thought Tradition, the result does not change.

This is because "antagonist contradictions are valid in all conflicts in an exploitative (subordinate) society" (Rosenthal and Yudin, 1972, p. 481) and above all, antagonistic contradictions are inevitable in any situation where the construction of identity at the individual, collective or cultural level is expected. The important thing here is the effort to master the memory. This effort is what defines the existence of the Antagonist against the Protagonist. For protagonists, too, often owe their existence to controlling the present, the past, and the future.

This being the case, it could be said that antagonistic memory has a positive effect on the process of remembering or forgetting because the periodic instruments that trigger memory "are intrinsically opposed," meaning antagonistic. This in turn shows that the instruments that trigger memory are based on opposing

interests. Ultimately, the memory’s theoretical framework reflects the history of the group and its antagonistic dependences.

This is because, as a reminder, when the antagonist-protagonist relationship is actually read in the context of memory, there is always a conflict/struggle between remembering and forgetting and this is because, to recall once again the words of Assmann (2015, p. 45): “If the exchange of memory, which continues its existence in constant communication, stops or the frame of the reality in which the exchange is made changes or disappears, forgetting occurs. Forgetting means the complete or partial disappearance of this framework.” As can be expected, one of the basic components of the communicative exchange process mentioned here is place. The change is a change concerning these parameters. The transformation of memory begins with changing the said environment and space and forgetting the memories based on them. However, as also exemplified in Assmann’s (2015) narratives: “Memories are forgotten not only naturally due to changes in external conditions but also as a result of destructive influence from outside.” This effect and its source are extremely important in the relationship between antagonism-protagonism and memory. At this point, it would be useful to mention the relationship between memory and space to reveal the relationship between antagonism and memory more clearly.

Space as a Result of Antagonist Memory

It would be appropriate to continue with the construction of the antagonistic memory by including space. This is because what is put forward in this study is that, starting from the question of whether the space builds the memory of the person, or the person builds the memory of the space, the protagonist and antagonist paradigms and similar conceptualizations are actually very complex and require in-depth reading because some countries define this dualism according to economic and political interests and it is this that shapes social memory by being accepted as a reality over time.

All events recorded in the social memory of people turn into events that are remembered/reminded and forgotten/erased with certain reminders. Placing these events in spaces, in other words, fixing the memories in the space both ensures the continuity of the spaces where the past and the common memory are symbolized, and acts as a trigger for the memory.

In this context, space is the strongest catalyst that triggers memory. To

remember is to activate specific paths of memory that are appropriate at that moment. Space has become as important and decisive as words, rituals, myths, legends, belief systems, and behavior patterns in the activation and transmission of memory.

Etymologically, the Turkish word for a space “is derived from the Arabic word ‘kawn’ (نوك) meaning “The existence of any being somewhere in one form or another.” Similarly, the verses about the creation of the universe in the Koran are called the “Kawni verses.” As Schick points out (2000), the word “yer” (“place” or “ground” in Turkish) has nothing to do with people’s life experience, but the word “mekan,” derived from the Arabic root “to be,” basically means “that which has come into existence,” that is, an object of existence.

Therefore, space means a function that renders the presence visible by making existence volumetrically apparent in space. In other words, existence is possible only by appearing in a space. In this respect, the space itself is a contradiction between potential volume and kinetic volume in space. This is because since existence is possible only by manifesting oneself in a space, every being calls on space to make room so as to open up a volume for itself. Thus, “formation,” which is the crux of the contradiction between existence and non-existence, necessitates violence in the manifestation of existence via space. Everything that exists requires a violence over space, and existence itself is an act of violence that creates space. The violent manifestation of existence in a space establishes the relationship of the space with consciousness through meaning. Since “existence” as opposed to not being harbors an actuality all by itself, it is clear that those who exist in a space through constitutive violence will henceforth meet their claims of existence in the same space with the meaning in origin. As a matter of fact, all wars throughout world history have been fought for the resolution of symbolic conflicts oriented toward the political meaning of being in a space.

In this regard, the Taksim Artillery Barracks construction project, which has been an important social and political issue in Turkey’s recent history, can be cited as an example. The barracks, planned to be built in Gezi Park, caused the political meaning of the park, which is based on the antagonistic opposition of the existence-non-existence dichotomy, to manifest violently. So much so that the park suddenly became the focal point of the existence-extinction struggles of various segments of society who claim to be oppressed. In other words, the park as a space witnessed the transformation of the protagonist-antagonist confrontation in society into a kinetic struggle. A single space became a field of

struggle where two stressed forms of existence in society meet. Thus, the Gezi Park events emerged as a result of the collision of two candidates for “being” trying to sit on the throne of existence.

There are official memories supported by institutions and even states, and then there are underground, secret, or forbidden memories. The “visibility” and acceptance of a memory also depends on the strength of its bearers. Armenian memory has always been forbidden and suppressed in Turkey. In Latin America, indigenous memory expressed itself as an antagonistic memory, diametrically opposed to the official memory of states born of colonialism and genocide, during the ceremonies celebrating the 500th anniversary of the discovery of the continent. Power and acceptance are not frozen and inactive data; they evolve, strengthen, or weaken and they contribute to the constant redefinition of the status of memory (Traverso, 2009, p. 44).

For this reason, countless thinkers from many fields of science, from Nathan Wachtel, who claims that the preservation of social memory can only be possible by fixing it to the space, to Pierre Nora, who leans on the argument that memory is established based on space, have focused on the relationship between memory-space and power.

In this relationship, space is one of the elements that arouse common feelings for the group that lives in it, prompt individuals and groups to remember and ensure continuity, contact with the past through the present, and the continuation of the collective memory. The locations that are selected as spaces are each a symbol that makes it easier to remember. This is why individuals start trusting the images depicted by the space and not their own memories. As soon as the space acquires historic significance, the memory immediately transforms into a command to recall with an image that has been learned by rote rather than what was experienced at that moment. To quote Nora, the memory environment of a genuine memory becomes a site of memory.

Nora (2006, p. 9) describes these spaces, which have been created as a means to remember the past, as “*lieux de mémoire*” (sites of memory) and highlights the functional role of these “sites of memory” in keeping memory alive through their own existence and reality effects. Nora (2006, p. 171) says: “The main *raison d’être* for the site of memory is to stop time, to block the work of forgetting, to establish a state of things, and to materialize the immaterial.”

In this regard, the place and importance of the site in collective memory as much as in individual memory are determined by how the site is made manifest. In all stages, from building the sites to imbuing them with cultural, social, and even political significance, political figures are stronger determinants than

any other constructivist. To make a lasting mark and ensure its continuity, political figures will make their mark symbolically on people's experiences, perceptions, senses, and memories using many elements, but "Memory Spaces" in particular. Consequently, memory spaces have considerable power to alter and transform the process of remembering and forgetting (Zamur Tuncer, 2021, p. 3) because memory spaces point to the weakness in individual memory, and although individual memory has become weak, its inclination to define everything through social memory makes it obligatory to examine both the scope and importance of memory spaces with deeper readings. This is because memory spaces are far more than just physical spaces; they make references to practices that are more material, symbolic, and functional than the physical space. Playing a determinant role in the building and transferring of national identity and collective memory, these spaces are a construct built with a purpose on the road to creating the illusion favoring one side in shaping and transforming the practices of remembering and forgetting. Reading the past in these spaces, which have been constructed specifically to recall the past, reveals how memory has materialized at different times. In this respect, what matters is who constructed the memory spaces, where, when, and for what purpose. More than showing the importance and value of the past, memory spaces are parts of a construct deliberately created by the present and that reflects the effects of the political and social makeup of the group within them (Zamur Tuncer, 2021, p. 43).

In this respect, the manufactured aspect of social memory is a part of the process of producing consent (Deniz, 2014, p. 11). This process points to a situation of perpetual construction revealing a mutually addictive social relationship that leads to the manipulation of not only memories but also those who remember depending on the preferences of the government (Thompson, cited by Yelsalı Parmaksız, 2012, p. 283). Within the context of selective fictionalization based on what will be remembered by whom and how, the construction of a representation of the past in line with the needs of the day reveals the government's approach to outlining its view of the past. According to Nora (2006, p. 21), "For the present to define itself from a national perspective, it must use the past to authenticate its own truth. To do this, a past is created that is conducive to justifying the realities and policies of today and, more importantly, rationalizing them."

Therefore, power has a great influence on the selectivity of social memory, and when the dominant power changes, as is frequently seen in history, the

first attack is made on statues, place names, and monuments to eliminate the existence of the previous one (Schudson, 2007, p. 182). According to Czepczyński (2009), the previous regime’s removal of the statues belonging to the symbolic cityscape and destruction of the buildings point to the effort of each sovereign power to open a power space for itself in the social memory, based on the understanding of “purging the cityscape.” Susam (2015, p. 78-89) expressed similar thoughts as follows: “As regimes and ideologies change, hegemony tends to destroy memory spaces with the desire to establish a new history and present.” “Changing epochs result in the overthrow of the statue. Such statues are signs of domination and decline. They are the ones who keep the public under control during their existence and prepare the ground for new sculptures in their descent. Every fallen statue is an invitation to a new one” (Kocabay Şener, p. 2019). Just as each era creates its antagonist (enemy). Such practices are usual for periods when power changes hands.

Turkish political history, when evaluated in the context of the founding myth of the Republic of Turkey, has created and perpetuated countless social memory manifestations that document the relation between space and power. In addition, the periods of political transformation in the history of the Republic of Turkey have witnessed the processes of producing permanent memories based on spaces by the political actors themselves in a way that will document and reinforce the said transformation. From the selection of the spaces used in political or social events to the decoration of the selected spaces, the “relationship between memory and place in favor of power,” something that has been seen in countless practices from power-place matching orientations to chosen and/or replaced place names, deserves the title of “antagonist” since a trend in favor of forgetting and/or making people forget is followed rather than remembering.

Conclusion

The extant literature indicates that a space cannot remain indifferent to what occupies it, and that it is not possible for a process to occur independently of social memory. The most obvious and early signs of social change are seen in the changes to a space’s name and function; it is a fact that the space also transforms in accordance with the social structure during periods of breakdown.

In each historical breakdown period, spaces emerge and develop in different forms reflecting the common national sentiments, commitments, and belief points of that society. Transition and breakdown periods are particularly

intense space-building periods. This is because space is not simply a geometric spread, a physical object; rather, it is a construct, a social phenomenon in which social events take place. The traces left by the events on and in the space are political because they are designed to support a power network or to create a new power network according to the current situation.

In this context, the broad spectrum of examples ranging from how the names of spaces chosen in the founding years of the Turkish Republic and aimed at constructing the social memory and reinforcing the political system documented the transition from Islam to secularism, to how the names of spaces that symbolize secularism and the founding values of the Republic have been converted to have Islamic connotations in recent times, shows how effective and important spaces are in the construction of social memory in the context of political transformation.

Therefore, the antagonistic dimension of power reveals just how important for social memory everything is that is consciously excluded and pushed aside. Antagonist processes are one of the polar opposites that cause the illusion of priority in favor of one side and serve to deliberately hide some important elements for the perception of hegemonic values, while the historic developments relating to this dilemma can only have meaning when considered in terms of “serving interests” or “benefitting from differences.”

This point reveals the true importance of the power than antagonizes the memory and the factors (such as place) that affect this power. This is because, based on the judgment that there are points in social memory that are consciously hidden, unspoken, unnamed or excluded, the view and perception of space will gain an antagonistic essence in every period of power and will feed the antagonistic aspect of the protagonist power.

It is possible to ascribe meaning to this boundary with that expressed in the work called *Hegemony and Socialist Strategy* by Laclau and Mouffe (1992, p. 158): “Antagonisms are not in society, *they are outside of it* or, more precisely, they form the boundaries of society and the impossibility of it forming itself fully.” In this environment, while the category of foreigner, minority and refugee positioned at the “other” end of the antagonistic boundary is constantly expanding, the discourse of protecting the interests of the people against these groups has created its own other over the friend/foe distinction for centuries and enabled the power to define itself through the absences in the other. Therefore, the construction of social memory and the drawing of antagonistic boundaries in

society are political acts in themselves. So, what is the antagonist/protagonist distinction constructed in social memory and where is it constructed? The answer to this must be sought in the role of power in the establishment and functioning of society because the social cannot exist without the power relations that shape it. Space is one of the forces that can keep alive the antagonism described by power because memory needs space.

References

Bell, P. F., Cleaver, H., (2002). Marx’s Theory Of Crisis As A Theory Of Class Struggle. *The Commoner*, N.5, 1-61.

Buhr, M. and Kosing, A., (1976). *Marxist Leninist Dictionary of Philosophy*, Translation E. Aşkın, Konuk Publications.

Çankı, M. N. (1954). *Büyük Felsefe Lûgatı Cilt I*, Cumhuriyet Press.

Demir, Ö. ve Acar, M. (1996). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*. Vadi Publications.

Deniz, A. Ç. (2014). *Hafıza Yelpazesini Toplumsal Hafıza Bağlamında Hindistan Kızılay Heyetleri*. E Yayınları.

Dündar, B. İ. (2016). *Antagonistik Ekolojizm*. (Postgraduate Thesis). Accessed on 23.11.2021 from file:///C:/Users/pc/Downloads/453164%20(1).pdf

Göle, M. (2007). *Doğru Olmadığımı Biliyorum Ama Öyle Hatırlıyorum*. *Cogito*, Sayı 50: 23-30.

İlhan, M. E. (2015). Gelenek ve Hatırlama: Belleğin Kültürel Olarak Yeniden İnşası Üzerine Bir Tartışma. *Turkish Studies*, Volume 10/8: 1395-1408.

Kaya Erdem, B. (2019). *Batı Metafiziğinden Postmodernizme “Öteki”nin Kökleri*. Eğitim Publishing House.

Kundakçı, D. (2014). *Pragmatist ve Post-Marksist Demokratik Siyaset Anlayışları: Rorty ve Laclau-Mouffe Örneği*. (Doctorate thesis) Accessed on 22.11.2021 from file:///C:/Users/pc/Downloads/383435%20(1).pdf

Küçükcalp, K. (2008). *Batı Metafiziğinin Dekonstrüksiyonu Heidegger ve Derrida*, Sentez Publications.

Laclau, E. ve Mouffe, C. (1992). *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*. Translators Ahmet Kardam ve Doğan Şahiner, Birikim Publications.

Mouffe, C. (2015). *Siyasal Üzerine* Translator Mehmet Ratip, İletişim Publications.

Mutlu, E. (1998). *İletişim Sözlüğü*. Ark Publications.

Nora, P. (2006). *Hafıza Mekânları*. Translator Mehmet Emin Özcan, Dost Kitabevi Yayınları.

Önder, A. (2017). *Bir Ada Hikâyesi'nde Tarih, Kimlik, Bellek, Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.14047> , 10.11.2021.

Schmitt, C. (2012). *Siyasal Kavramı*. Translator T. Ece Göztepe, Metis Publications.

Yelsalı Parmaksız, P. M. (2012). *Neye Yarar Hatıralar? Bellek ve Siyaset Çalışmaları*, Phoenix Yayınevi.

Yelsalı Parmaksız, P. M. (2019). Belleğin Mekânından Mekânın Belleğine: Kavramsal Bir Tartışma, *İlef dergisi*, 6(1) : 7-26.

Zamur Tuncer, R. (2021) *Toplumsal Belleğin Taşıyıcı Payandası Olarak Hafıza Mekânları: 15 Temmuz 2016 Darbe Girişiminin Direnme Ortamları* (Doctorate thesis), Retrieved from [file:///C:/Users/pc/Downloads/685017%20\(4\).pdf](file:///C:/Users/pc/Downloads/685017%20(4).pdf), 01.02.2021.

A GLIMPSE INTO THE ORIGINS OF ROMAN CONCRETE DOMES

Uygar Ozan USANMAZ¹

Abstract

Structures have been covered with concrete domes for ages. Before building concrete domes, corbelling was developed gradually during the Roman Empire. This technique was crucial for building arches and vaults. Domes appeared significantly thanks to arch and vault architecture. However, corbelled domes were insufficient for large spans. Also, lime mortar or adobe was not durable against moisture. Although timber provided a large span, it was vulnerable to fire and fungi. Romans solved those problems by inventing concrete domes. Pozzolana was one of the more important raw materials; it played an essential role in this innovation. Consequently, typology and technique used in concrete domes spread all over the Mediterranean basin. So, this development was a quick response to the needs of ancient societies. These concrete domes were very common from the first century BCE until the end of the first half of the second century CE. Although there are comprehensive studies on domes, the origins and evolution of concrete domes were not researched thoroughly by scholars until very recently. In this article, we will focus on the origin of concrete domes and the origin of the dome architecture to understand the appearance of concrete domes. In conclusion, based on the available archaeological data, we can discern that the construction of concrete domes emerged after that of arch and vault structures. The Roman concrete (opus caementicium) produced using the available supply of pozzolan allowed the construction of concrete domes to become widespread, like this providing a practical solution to the needs of society.

Keywords: Dome, Vault, Pozzolana, Concrete, Opus Caementicium.

Araştırma Makalesi | Geliş Tarihi: 18.11. 2021 - Kabul Tarihi: 02.06.2022

Usanmaz, U. O. (2022). "A Glimpse into the Origins of Roman Concrete Domes". Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AKSOS), sayı 11, s. 30-52.

ROMA BETON KUBBELERİNİN ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Öz

Beton kubbeler yapı mimarisinde asırlardır kullanılagelmiştir. Bunun yanı sıra beton kubbe inşalarından önce bindirme tekniği Roma İmparatorluk Dönemi'nde kademeli olarak gelişmiştir. Bu teknik kemer ve tonozların inşasında uygulanmıştır. Kemer ve tonoz mimarileri sayesinde ise beton olmayan kubbeler inşa edilebilmiştir. Ancak bindirme tekniği ile inşa edilmiş bu tip kubbelerde kiriş açıklıkları oldukça sınırlı kalmıştır. Ayrıca beton olmayan kubbelerde kullanılmış kireç harcı, kerpiç gibi malzemeler de neme karşı dayanıksızdır. Kereste kullanımından dolayı geniş kirişleri olan ahşap kubbeler ise yangın ve mantara karşı savunmasızdır. Bu tip problemler Romalılar tarafından geliştirilen beton kubbeler sayesinde çözülmüştür. Puzolan, beton kubbe inşasında kullanılan bir hammadde olarak önemli gelişmelere neden olmuştur. Sonrasında beton kubbelerdeki tipolojik ve teknik gelişimler antik toplumların ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde kısa sürede tüm Akdeniz Havzası'na yayılmıştır. Bahsi geçen beton kubbeler MÖ birinci yüzyıl ile MS ikinci yüzyılın ilk yarısı sonları arasında oldukça yaygın olarak kullanılmıştır. Kubbeler üzerine çeşitli çalışmaların olmasına rağmen beton kubbelerin kökeni ve gelişimleri üzerine güncel bir araştırma mevcut değildir. Bu makalede beton kubbelerin ortaya çıkış sürecine dair bir değerlendirme yapılacaktır. Bu sürecin detaylıca anlaşılabilmesi için beton öncesi kubbe mimari tarihine de kısaca değinmek gerekir. Sonuç olarak beton kubbe mimarilerinin kemer ve tonoz yapılar sonrasında ortaya çıktığı anlaşılmıştır. Puzolan tedariki ile elde edilen Roma betonu (opus caementicium) beton kubbe inşasının yaygınlaşmasına neden olarak toplumsal gereksinimlere pratik bir çözüm sunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kubbe, Tonoz, Puzolan, Beton, Opus Caementicium.

Introduction

Since the settlement is one of the essential things in human history, different kinds of structures have been developed by people in line with their needs since the beginning of the Neolithic Revolution. Domes are one of the roofing systems of these structures erected and developed by Romans. At the beginning of this article, the key elements of dome architecture will be shown. To understand the development of domes over time, the historical process of the development of arches and vaults should be conducted. Next, the geographical expansion of

the raw material, pozzolan, comes to the fore to understand the locations of the structures all over ancient Rome. Pozzolan is an indispensable material for constructing domes using *opus caementicium*, and it provided the development of the dome's design and functionality. Although previous studies have been conducted on Roman concrete domes, their origins and evolution have not been researched efficiently (see Rasch, 1985). This is the main aim of this study. Lastly, the author concludes how the social need of people caused different kinds of constructions of concrete domes and how the raw material helped the development and design of the domes.

Archaeological data shows that the development of true arches, vaults, and domes are successive processes. But these three architectural elements were only developed by using corbels (Cowan, 1977, p. 1). One of the earliest uses of corbels dates back to the Tall Halaf period (5900-5300 BCE) in Tall Arpachiyah (Mallowan & Rose, 1935, pp. 30-31). Other earliest known examples in the period of the 4th and 3rd millennia BCE belong to the underground domed tombs of the Royal Cemetery of Ur (Wooley, 1934, pp. 228-237; Mallowan & Rose, 1935, pp. 31). Generally, stones were used for the construction of those tombs. With the development of corbels, vault architecture became more common. Afterwards, the vault's construction has spread from Sumerian cities to Mesopotamia. The Tomb of Ka'a is known as one of the earliest uses of the leaning barrel vault at the Necropolis of Sakkara in Egypt (Emery, 1958, p. 98). This tomb was built in the early 3rd millennium BCE and is concurrent with the ones in Ur. There are also other early examples from Egypt. In Dahshur, corbelled chambers were built in Bent Pyramid and Red Pyramid in the Old Kingdom era. Both structures belong to Dynasty IV, and they date around 2600 BCE (Zupančič, 2010; Nuzzolo, 2015). Bricks, plaster, wood, sand, and gravel were the most common materials used for the construction.

Vault architecture is considered the first stage of dome construction (Tunca & Rutten, 2009, p. 33). Vaulted tombs of Tall Chagar Bazar were constructed with corbels out of clay bricks. Like contemporary Babylonian examples, they built underground houses dated to the early 2nd millennium BCE (Mallowan, 1937, p. 107). Then, the use of vaults reached Anatolia in the 16th century BCE. The earliest examples of such burials were built in the grain silo complexes of Hattusa. Those structures dating from the 16th to early 15th centuries BCE (Seeher, 2006, p. 74). Unlike the use of stone in the grain silo complexes of Hattusa, bricks were used as material for constructing vaults in an Assyrian tomb dated between the 14th-13th centuries BCE (Feldman, 2006, p. 22).

The vault was also used for defence purposes except for tomb or storage architecture. The postern at the city wall of Ugarit is one of the earliest examples of vault architecture for defence purposes. The corbeled, vaulted postern gate served as a passageway dated between the 15th-14th centuries BCE (Yon, 2006, p. 31). Another vaulted corridor built for defence purposes belongs to Yerkapı Rampart in Hattusa. It is 71 meters long and 3-3,3 m high, dated to the 13th century BCE and designed like a tunnel (Nossov, 2008, p. 28). The corbelled masonry is made of successive courses of stone blocks.

Those stone blocks project inward, forming vaults that end with a wedge-shaped keystone. Similar to Hittite corbels, structures can also be seen in Mycenaean architecture. Those corbelled vaults in Tiryns are dated to 1300-1190 BCE, namely to the LH IIIB period (Maner, 2013, p. 421).

Corbelled remains of residential architecture are known from the period of Nebuchadnezzar II (605-562 BCE) at the Southern Citadel in Babylon. It has been written that no other vaulted residence remains have been found yet in Mesopotamia that can be dated before the period of Nebuchadnezzar II (Koldewey, 1914, p. 94). However, as an iconographic architectural reflection, some structures with domes have been depicted on a relief dating to the period of Assyrian King Sennacherib (705-681 BCE) (Paterson, 1913). Additionally, it has been known that the oldest corbel remains of residential architecture belong to Dynasty XII (1991-1803 BCE) from Egypt (Petrie, 1890, p. 23).

Corbelled architecture and domed structures continued to develop in Mesopotamia. The effect of this process reached the Aegean islands and the Greek mainland in the Bronze Age. Early Cycladic vaulted graves were built with corbels. As can be seen with examples from Sire, tombs dated around 2300 BCE consist of a pit lined with stones and roofed with a corbelled structure (Palyvou, 2009, p. 41). In the Bronze Age, vaulted graves are also known from Messara Plain in Crete. Minoan vaulted tombs named *tholoi* from Messara can be compared with Egyptian corbelled structures (Xanthoudides, 1924, p. 128). Because Minoan *tholoi* affected Mycenaean architecture, there are Mycenaean *tholos* graves dating to 1500-1300 BCE. *Tholos* graves were spread over the Greek mainland, constructed on slopes with stone blocks in beehive form. Grave chambers named *thalamos* were circular and were roofed with corbelled domes (Maravelia, 2002, p. 65).

In the Middle Bronze Age (1700-1365 BCE), some megalithic structures called Nuraghi were built throughout Sardinia. Those structures, including stone

towers and giant tombs, were constructed with false-corbeled or true-corbeled chambers. In the Late Bronze Age (1365-1200 BCE), many built *ex novo* using new construction techniques (Holt, 2015, pp. 193-194). They are generally in conical form, and no mortar has been used for their construction. Masonry, which forms the vault, was arranged in line with stability and balance. In terms of building technique, *tholos* graves of Mycenae resemble Nuraghi towers. However, unlike Mycenaean tombs erected inside a tumulus, Nuraghi towers rise entirely above ground level (Melis, 2003, pp. 12-13).

If we look at the Iron Age, we see pseudo-domes were built as *tholos* tombs between the 9th-8th centuries BCE in Etruria. Phrygian tombs could have been the model for Etruscan tombs. At the first millennium BCE, the tumulus was a new concept in the eastern Mediterranean basin. Nevertheless, it is impossible to directly compare Phrygian and Etruscan tombs (Cygielman, 2009, p. 53). In masonry, Romans were influenced by Etruscans in the 7th century BCE. Cisterns near the House of Livia at the Palatine Hill and the lower section of so-called the Tullianum (the Mamertine Prison) at Forum Romanum can be shown as the earliest dome examples of Etruscan architectural effects (Boëthius & Ward-Perkins, 1970, p. 80). However, this influence wasn't enough for the beginning of concrete domes. Romans had to wait six more centuries for the invention of concrete domes. In this period, they developed arch and vault architecture.

Background, Design, and Functionality

Adam (1994, pp. 328-329) listed the earliest architecture examples of Roman arches. After the second half of the second century BCE, Romans started to build concrete domes. Pozzolana, volcanic ash, was the main component of early Roman concrete. The earliest concrete domes were constructed in the Campanian Plain (Figure 1). For example, at the Stabian Baths of Pompeii, a conical concrete dome survived as one of the oldest examples of its type. The dome built at frigidarium is around 6 meters in diameter and dates to 120 BCE (Melaragno, 1991, p. 27). In addition to the conical dome, barrel vaults were also built at Stabian Baths (Eschebach, 1979, p. 66; Rasch, 1985, p. 117). Like the conical dome on the frigidarium of Stabian Baths, the same type of dome was built on the frigidarium of the Villa of the Mysteries in Pompeii. This dome is 1,56 meters in diameter and is of the same period. Its section consists of bricks and surfaces plastered with Roman mortar (Rasch, 1985, pp. 118-122).

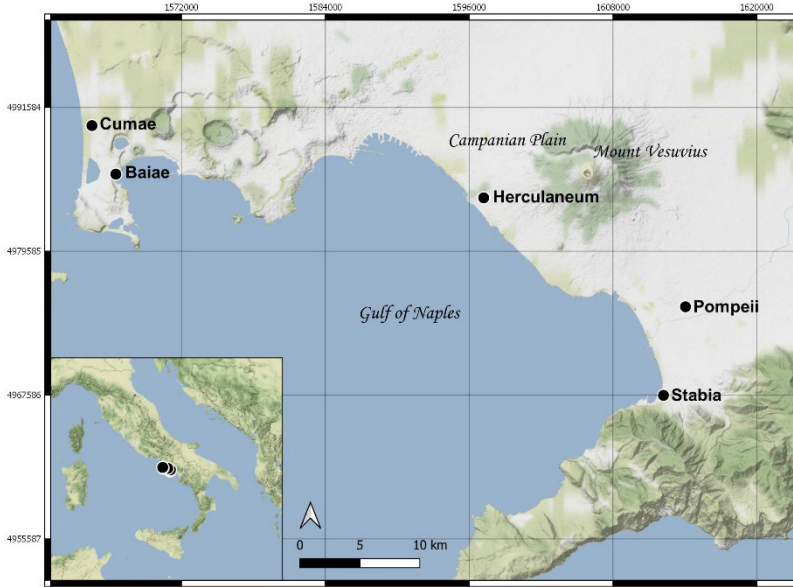

Fig. 1. Map of the Volcanic Areas in the Campanian Plain and the Roman settlements where the first concrete domes were seen. Map prepared by the author (QGIS 3.10).

Parallel to the development of dome architecture, original roof forms started to take shape. The term tent-roof (*Zeltdach*) suggested the upper part of a round temple dated at the beginning of the first century BCE in Tivoli (Delbrueck, 1912, pp. 11-22). This so-called “Vesta Temple” has been shown with a dome in mannerist architect Sebastiano Serlio’s drawings (Serlio 3:4:11). The upper part of the temple has been shown in a tent-roof style on some reliefs and coins from the Roman period. However, Serlio lived between 1475-1554 and he drew the dome with an oculus. So, the temple might have more than one construction phase during that time.

Dome architecture continues to appear around in the middle of the first century BCE at the Forum Baths of Pompeii. The laconicum section of the bath has a dome and the section had been rebuilt as a frigidarium in 60/50 BCE (Eschebach, 1991, p. 272). The plan of the frigidarium in the Winter Palace of Herod (37-34 BCE) is similar to the frigidarium at the Forum Baths of Pompeii (Brödner, 1983, p. 53). In all probability, the frigidarium of the Winter Palace of Herod also had a similar concrete dome. The frigidarium section of the Central Baths (or the Forum Baths) at Herculaneum has a similar round plan like the frigidarium at the Forum Baths of Pompeii and the frigidarium of the Winter Palace of Herod. The frigidarium of the Central Baths at Herculaneum dates to

30-10 BCE and has some sea creatures depicted on the wall of its dome (Deiss, 1966, pp. 112-117).

Cowan (1977, p. 2) claimed that at the time of Augustus (27 BCE-14 CE) builders were not confident about concrete, because of the common use of concealed voussoirs as back-up reinforcement. However, using concrete became the decisive fact for building domes after the last quarter of the second century BCE. Roman concrete prepared with hydraulic mortar, which consists of the material of pozzolana volcanic ash. Domes made with Roman concrete could be built with larger spans. Therefore, constructing huge arches and domes by Romans in the imperial period was quite possible (Platner, 1911, p. 24). For example, the concrete dome of a bath on the east shore of Lake Avernus had a diameter of 36,2 meters (Clark, 1996, p. 227). This bath from the Augustus period was wrongly described in the literature as the Apollo Temple, however, there was a temple with a concrete dome called the Temple of Mercury (Figure 2), which was built at the end of the first century BCE in Baiae (Rasch, 1985, p. 118).

Fig. 2. The Temple of Mercury (<https://goo.gl/maps/sWGaEF519oexD5fe8>).

The first rotunda with a dome built in the first century CE at the Baths of Agrippa in Rome (Wulf-Rheidt, 2012). This rotunda's function was considered to be a "waiting or chatting room" by Huelsen (1910, pp. 26-28). During this

period, a rounded laconicum was built at the Central Bath of Pompeii a few years before the eruption of Vesuvius in 79 CE (Krencker et al., 1929, p. 256; Kraus and Leonard, 1973, p. 31). This round planned laconicum has four niches and a concrete dome over it (Mau, 1908, p. 215). There is another laconicum dated to the Julio-Claudian period at the Suburban Baths in Herculaneum which is similar to the laconicum at the Central Bath of Pompeii (Pappalardo, 1999, pp. 211-213). Laconicum sections of baths that were constructed between the first century BCE and the first century CE are similar in terms of the architectural design. Vitruvius described architectural features of the laconicum (Vitr. De arch. V.X.5):

The Laconicum and other sweating baths must adjoin the tepid room, and their height to the bottom of the curved dome should be equal to their width. Let an aperture be left in the middle of the dome with a bronze disc hanging from it by chains. By raising and lowering it, the temperature of the sweating bath can be regulated. The chamber itself ought, as it seems, to be circular, so that the force of the fire and heat may spread evenly from the center all-round the circumference.

From the first half of the first century CE, the construction of octagonal buildings with domes had been started. The Octagon Suite in Domus Aurea (Figure 3) dated to the reign of Nero (54-68) has a dome defined by eight slender piers in its corners (Ball, 2003, p. 209). Piers or buttresses were used to absorb the hoop tension (Cowan, 1977, p. 4). The dome of the Octagon Suite also had an oculus aperture on top. The suite's dimensions and oculus were designed to consider astronomical data and therefore the building was positioned in the direction of the north-south meridian (Hannah, 2009, p. 4). Another octagonal building was constructed at the Baths of Nero in Pisa. The building was defined as a sudatio and its upper part designed as a pavilion vault (Campus, 2016, p. 1; Fabiani et al., 2018, p. 8). A similar octagonal structure, Domus Augustana, was built during the Domitian reign (81-96) by architect Rabirius (Richardson, 1992, p. 115). Its dome design is called a monastery vault (Rasch, 1985, p. 119). Monastery and pavilion vaults have similar designs. Following octagon planned buildings, the domes with pendentives over square buildings were developed in the second century CE. The monumental tomb named c70 Casal de'Pazzi (Sedia del Diavolo) in Via Nomentana is one of the earliest examples of a dome with pendentives on a square building. The dome is 4 meters in diameter (Gallina, 2011, p. 15).

Fig. 3. The Octagon Suite in Domus Aurea (<https://goo.gl/maps/EP3UeMxBgK4GUvX9A>).

The use of concrete Roman domes was spread all over the empire in a short period. During this period, the dome of the laconicum at the Capito Thermae in Miletus was constructed by using *opus caementicium* in the first century CE and is 9 meters in diameter (Tuchelt, 1974, p. 149; Rasch, 1985, p. 125).

Concrete domes become more noticeable from the beginning of the second century CE. Baths of Trajan, which were completed in 109 CE, is a clear example of this period (Anderson, 1985, p. 505). Structural features like coffered slabs of domes of the Baths of Trajan are similar to those of the Pantheon (Hetland, 2009, p. 115). The Baths of Trajan include sections with half domes that appeared to have been libraries (Bennett, 2005, p. 153). However, as a symbol of revolutionary Roman architecture, the Pantheon has a huge concrete true dome which is a unique structure (Figure 4). It was built under Hadrian's rule and was completed between 118-128 (Mark & Hutchinson, 1986, p. 24). The concrete dome is 44 meters in diameter. The coffered slabs consist of 12 vertical and five horizontal ribs (Altın, 2001, pp. 198-199). To reflect light, perhaps metal plates were inserted into coffers that are divided with ribs (Heilmeyer, 1990, p. 108). The oculus on the top of the dome is nine meters in diameter. The light that comes from this oculus is the same as the cyclical movement of the light on a sundial. According to Hannah (2009, p. 5), we should consider its function as a timekeeper for certain periods of the year. To reduce its concrete dome

weight, the upper part of the dome was built with alternate layers of tufa and pumice (Cowan, 1977, p. 2).

Fig. 4. Pantheon (<https://goo.gl/maps/G4aMMsKfID71gPtMA>).

Except for the Pantheon, the development of domes shows diversity in the period of Hadrian. Other buildings with domes were built in the complex of Hadrian's Villa at Tivoli. Those buildings are known as Serapeum, Temple of Apollo, Roccabruna, Hall of the Philosophers, Heliocaminus Baths, Northern Entrance to the Golden Square, etc. The Venus Temple of Baiae was also built in this period. Although the outer plan of Venus Temple in Baiae is an octagon, its inner plan is circular. Most of the 26,3-meter diameter dome has since collapsed. Another building from Baiae the so-called Diana Temple was constructed with a dome which was 29,5 meters in diameter. The dome was designed with an ogival profile (Adam, 1994, p. 387).

During the second century, some smaller domes were not made of concrete. Corbelled vaults and domes in the western bath complex from Gerasa are examples. The diameters of these domes vary between eight and 15 meters. Overlapping wedge-shaped stones were constructed without concrete (Rasch, 1985, p. 126).

The half-dome of Serapeum in Tivoli is 22 meters in diameter (half the diameter

of the dome of Pantheon). This design of the vault, named “melon”, is not a true dome as its vaults consist of nine radiating segments in a convex curve or flat sections (Tuck, 2015, p. 223). Although it is a half dome, it was built with concrete. Besides, the term of pumpkin vault would fit better grammatically instead of melon vault here because of the dialogue between the emperor Hadrian and the architect Apollodorus of Damascus (Cass. Dio, Hist. rom. 69:4:2); Hadrian dismissively told him, “Go away and draw your pumpkins” (ἄπελθε καὶ τὰς κολοκύντας γράψε).

The function of the oculus of the Temple of Apollo and Roccabruna at Hadrian's Villa was similar to Pantheon's oculus. The light from outside was important. This function might be more important for some astronomical or historical events, such as solstices, equinoxes, the *dies imperii* (11 August), or the *dies natalis* of Rome (21 April) and so on (Franceschini, 2013).

Another structure with domes from the period of Hadrian was built in Pergamon. Round towers of the Red Hall have two concrete domes, each 12 meters in diameter. Each dome has own oculus and was built with *opus caementicium* in a hemispheric form (Bachmann & Steiner, 2013, p. 595). It has been thought that Hadrian's travels impressed him so much and gave him a new architectural perspective. The new style was more Roman and less Greek. He transformed buildings and spaces and according to geometrical order. They must have been domed (Moore, 1960, p. 18). Hadrian's Villa in Tivoli was the most prominent place for this transformation. Dome architecture in the period of Hadrian also might have been influenced by Greek philosophy. Geometric and cosmological properties of the space refer to the universal mechanism of the Stoics, the numbers of Pythagoreans and the harmony of the Platonic spheres (Nicoletta & Virgili, 2016, p. 253). A comparison between the ideal model and the survey model of the dome of the Pantheon might show this influence (Aliberti, Canciani, & Rodríguez, 2015). The Pantheon became a model for dome construction. Domes at the Asklepieion of Pergamon were imitations of the monumental dome of the Pantheon in Rome (Riethmüller, 2014, p. 503). For the construction of the round Temple of Zeus-Asklepios in the Asklepieion of Pergamon, L. Cuspius Pactumeius Rafinus was selected as a consul in 142 (Halfmann, 2004, p. 523). The temple had a dome 25 meters in diameter and light and rainwater came through the oculus (Radt, 1988, p. 260). Also, the concave surface of the dome was covered by splendid mosaics. According to Deubner (1938, p. 54), we can only compare its splendor with the Pantheon. A Healing Building was also constructed to the south of the Temple

of Zeus-Asklepios. The Healing Building dated to the second half of the second century CE and it had a concrete dome 27 meters in diameter built on 8 pillars (Ziegenaus et al., 1968; Friese, 2006, p. 6).

After the second half of the second century CE, oculus apertures built not just for supplying rainwater or astronomical purposes, but also simple functions like getting sunlight. For example, the Baths of Antoninus in Carthage built between 145-162, have oculus apertures with glass windows on its domes which they designed to provide sunlight inside (Lézine, 1968, p. 25).

To sum up, the corbelled vault that has been used by architects from the beginning of the sixth millennium BCE, became the core element of dome architecture. Corbelled vaults were used to construct graves, city walls and buildings. Later, the corbelling technique spread from Mesopotamia to the Mediterranean basin. Concrete domes didn't appear until the second half of the second century BCE. Before concrete domes, corbel vaults and arch constructions were also processed in the Italian peninsula. Romans mixed different materials into their mortar and noticed that a material called pozzolana was more resistant to lime. The mortar with pozzolana or *opus caementicium* was an innovation in Roman architecture. So, Romans were able to build concrete domes by using *opus caementicium*. Usually, the first examples of concrete domes appeared in Herculaneum, Pompeii, Stabiae, and Baiae near Mount Vesuvius. Because of the geography of western Italy, volcanic materials were accessible for the preparation of *opus caementicium*. The first concrete domes were built in the baths, especially to cover laconicum sections. After a while, domes were developed with monastery vault or pendentives. Those forms determined the plan of the building, such as rotunda, square or octagon. Then, in a short period, domes were built not only for baths but also for temples, libraries, halls, and healing buildings. Concrete dome architecture increased in Tivoli in Hadrian's period. Oculus was an important feature of the dome. It had been used for astronomical purposes or heat balancing. However, after the second half of the second century, oculus became more of a design element rather than a practical feature. Oculus as a window form on the domes of the Baths of Antoninus in Carthage and can be shown as evidence of this transformation.

Material and Technique

Concrete domes developed in a short period and their styles became quite diverse. Because of this diversity, these domes became popular. This popularity

caused economical and technical developments (MacDonald, 1982, p. 166). Technical developments were influenced by geographical location. Raw materials were extracted from volcanic areas like Vulsini, Cimini, Sebatini, Colli Albani, Roccamofina, Campi Flegrei and Vesuvio in western Italy. Tufa, a porous volcanic rock was used for construction. For constructing walls, ashlars were made with heavy tufa. Vaults were built with light tufa. However, the mortar was prepared with the volcanic ash called pozzolana. Lightness was a big advantage for Romans in this case and therefore they were able to construct wider domes. Consequently, large and pillarless interior spaces developed as well. Concrete domes had been built first in baths with a smaller diameter. Later, they were constructed on other building types but with a wider diameter. As domes were becoming wider, their forms became diversified. So, this process which was shaped by architectural development reduced the need for large spaces. So, large spaces under concrete domes were the result of technical development. Normally wooden beams can span much farther than stone beams. However, concrete domes were preferred more than timber, not just because of lightness, but because timber is vulnerable to fungi, insects and fire (Cowan, 1977, p. 1).

Auxiliary construction materials, such as limestone, travertine, clay, and timber were available from central Italy. Tufa was the primary element for constructing concrete domes. The most common type of tufa, *tufa lionato* (1,600 kg/m³), was available in the western region of central Italy. *Tufa lionato* is also known as *Aniene tufa*. This type used for preparing caementa is reddish-brown. *Tufa giallo della via Tiberina* (1,350 kg/m³) as another type of tufa was used less. This yellow tufa was valuable because of its light weight. *Tufa giallo della via Tiberina* was the same weight as another tufa called *Tufa rosso a scorie nere* (also called Fidenae tufa) or black pumice. Additionally, heavier types of tufa were also used for construction. These types are known as *lapis Albanus* and *lapis Gabinus* (2,250 kg/m³) and they were available at the rims of volcanic craters. Although they were heavier than other types of tufa, *lapis Albanus* and *lapis Gabinus* were used for constructions of vaults. *Selce* (2,800 kg/m³), which is an extremely hard lava type was rarely used for vaulting. This type was used primarily for road building or for *caementa* in foundation walls (Lancaster, 2005, p. 16).

Except for tufa, another raw material was used in *caementa* for vaulting. This vesicular scoria called pumice and it was available from Vesuvius on the Bay of Naples. This material is often referred to as pumice in the archaeological literature but it is somewhat coarser and heavier (750-850 kg/m³) than true

pumice ($600-700 \text{ kg/m}^3$) (Lancaster, 2005, p. 16). Although it's commonly reddish to dark brown, some of them can also be white, yellow, gray or black.

Opus caementicium was made with mixing pozzolana and lime. Pozzolana is a type of volcanic ash or dust (Figure 5). It was possible to get pozzolana from tufa and usually came from two regions in Italy. A type which is a light grey color, called *Campi Flegrei Pozzolana* or *pulvis puteolanus*, was available at the Bay of Naples. However, there were several types in the region of Colli Albani such as *pozzolana rossa* (red), *pozzolana nera* (black), and *pozzolanella* (greyish).

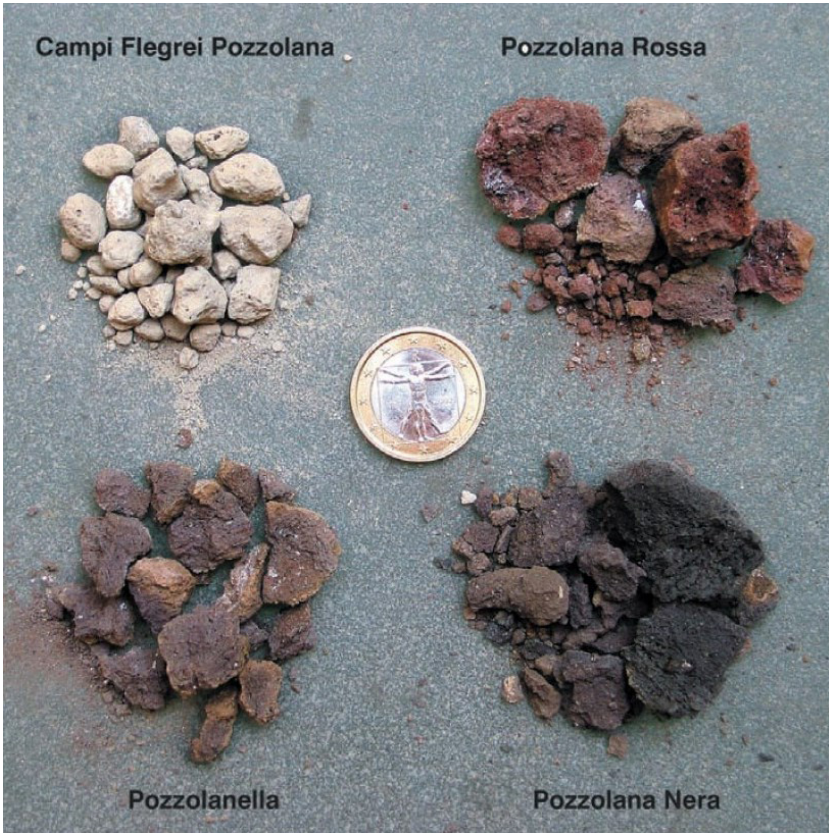

Fig. 5. Four types of pozzolana (after Lancaster 2005, Plate III).

Seneca said if pozzolana touches water, it turns into stone (Sen. Nat. Quest. 3:20:3). Vitruvius mentioned a dust type called *pulvis* from the region of Cumae. It was possible to make mortar by mixing *pulvis* with lime and water (lime:*pulvis* = 1:2) (Vitr. De arch. 5:12:2). Vitruvius explained more in detail. There is a type of dust called *pulveris* available from Baiae and near Vesuvius.

If it is mixed with lime and rubble, we get the concrete which is extra strong if cured underwater (Vitr. De arch. 2.6.1). The chemical reaction in the mortar with pozzolana is different from the lime mortar. Thus, construction made with pozzolana mortar is more resistant against intensive moisture conditions (Sear, 1998, p. 73). This shows clearly why the first concrete domes were built in bath complexes. Dark grey or reddish-grey *opus caementicium* were used by Romans in the Late Republic Age and the reign of Augustus (Van Deman, 1912, p. 251). Consequently, the domes of buildings with large spaces could resist humidity.

It is known that when covering inner and outer surfaces of domes and vaults, flat terra-cotta bricks were used. Those bricks turned bright red when Romans baked them well to make them waterproof. Generally, they were not thicker than 3,5 cm. These roof tiles and bricks had porous surfaces, so they connected well to mortar. There were three main types of tiles (Sear, 1998, p. 77): *bessales* (19,7 cm), *sesquipedales* (44,4 cm) and *bipedales* (59,2 cm). Those square tiles could also be divided into two pieces as triangles to cover walls. Furthermore, a tile could be broken into small squares to use them in arches. *Bessales* were used mostly during Claudius, Nero, Vespasian, Titus, Trajan and Antoninus Pius periods. *Sesquipedales* were used under Domitian and Hadrian. And *bipedales* was preferred only under Domitian. Covering patterns could change according to the surface. For example, between the years of 125-133 *bessales* tiles which were placed in both vertical and horizontal positions on the inner surface of the dome at Heliocaminus Bath in the Hadrian's Villa (Lancaster, 2005, p. 31).

Except for covering material, bricks were used for dome construction. The Temple of Asclepius at Pergamon was built above vaulted substructures of concrete, and its cella was topped by a brick dome (Lancaster, 2015, p. 46). Radially laid bricks were also used for the domed roofs of the Red Basilica at Pergamon. Later buildings followed this technique in the second and third centuries CE. The technique of radial tile covering can be observed at the barrel and sail vaults of Terrace Houses at Ephesus and the sail vaults of the West Mausoleum at Side.

Amphorae were placed into the vaults to lighten the weight of domes (Adam, 1994, p. 374). The best-known examples of this technique were used between the years of 326-330 CE at the Mausoleum of Helena. However, one of the earliest applications of amphorae into dome vaults can be seen at the Villa alla Vignaccia at the fourth mile of the Via Latina. Because of brick stamps, most of the buildings in the region dated Hadrian's period (Ashby, 1907, p. 74). Those

structures were built with mortar called *Tufo lionato* and their walls covered with the technique of *opus reticulatum*. A type of amphora which they placed into the vaults has been identified as Dressel 20 (Lancaster, 2005, p. 193).

Consequently, there are two main techniques of dome construction. The first one is the construction of those without using *opus caementicium* (Figure 6). For this technique, ashlars can be used for construction at the vaults of domes. There is no concrete mortar used as connecting material between ashlars. As mentioned before, domes at the western bath complex at Gerasa from the second century are built with this technique. An earlier and different example of this technique can be seen at the dome and vaults of the North Baths at Morgantina. The complex dated to the third century BCE and terracotta tubes were used to form the framework of the domes and vaults. The framework was covered with rough mortar. Lucore (2013, p. 157) concludes from this example that the possible dome at Syracuse was also built using terracotta tubes.

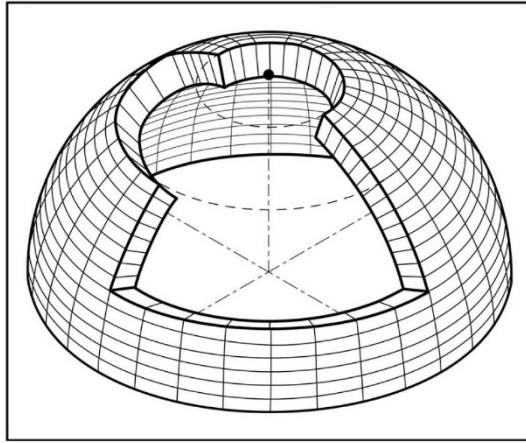

Fig. 6. Drawing of a dome built of radial voussoirs (after Lancaster, 2015, p. 13).

Concrete domes were built with other techniques by using *opus caementicium* (Figure 7). Those concrete domes were built with three architectural elements; with buttresses, ribs, and step-rings. To lighten the weight of a dome those elements were applied to construction. For example, coffer slabs between the vertical and horizontal arch ribs in the Pantheon reduce the weight of the dome. However, cracks can occur in the lower part of the dome due to pressure from the meridian and parallel axes. So, cracks occurred in the vertical direction at the lower part of the Pantheon. Those cracks stopped at a latitude of approximately 57° , where the hoop stress begins to be compressive (Masi

et al., 2018, pp. 587-596). Another factor that reduced the weight of the dome is the step-rings on the dome. Those step-rings were designed upwards from the bottom of the dome. One of the earliest domes with step-rings was built on the Temple of Mercury at the end of the first century BCE in Baiae (for the step-rings see Figure 7). We can see step-rings also at the half dome of Trajan's Market in Rome. However, the best-known dome which has step-rings is on the Pantheon. Because the Pantheon had been taken as a model, domes were built with step-rings at the Temple of Zeus-Asklepios and the Healing Building in the Asklepieion of Pergamon. Step-rings were designed to reduce the weight of domes. There is also another view of the function of step-rings which could be built to help builders construct domes easily (MacDonald, 1982, p. 110). This approach might be true. However, if we take a look at the development of domes, the main reason for constructing domes with step-rings was to reduce the weight (Lancaster, 2005, P. 141). Except for ribs and step-rings, buttresses were used to support domes against the heavy weight. Irregular buttress elements can be seen at the Temple of Mercury. However, buttresses were placed in a certain order at the Octagon Suite in Domus Aurea.

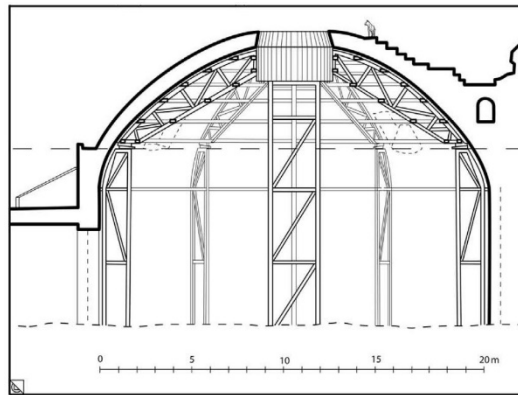

Fig. 7. Reconstruction of the Temple of Mercury in Baiae (after Lancaster, 2005, p. 41).

Conclusion

As seen above, domes emerged after the development of arches and vaults, especially in the grave architecture in the Near East centuries before Roman domes. Afterward, corbelled arches, vaults, and domes had been developed by Romans in the Republic period. After the second half of the second century BCE, concrete domes appeared because of the use of *opus caementicium*. It is not a coincidence that the first concrete domes were built in the baths. Instead of

lime mortar which was not resistant to moisture, hydraulic mortar consisting of pozzolana and lime mixture was preferred. The typological development of concrete dome architecture between the 1st century BCE and the 3rd century CE can be followed through archaeological examples. Parallel to this progress, techniques like radial covering or using amphorae in vaults were also developed. Besides, the functionality of the structures was guided by the typological and technical developments of concrete domes. The most decisive factor in the beginning and development of the concrete dome architecture was the use of volcanic ash from the region in the Gulf of Naples to make mortar. In conclusion, the construction of concrete domes came about because of the Romans. Domes for public places like baths, temples, or imperial rooms were erected and used for social, cultural, or religious activities. The other reason was the raw material, pozzolan, which helped to develop the techniques and design around different regions in ancient Rome. Even the huge structures with domes like Pantheon or Hagia Sophia have survived so far, and they show how the importance of using raw materials helped to fulfill the social needs of people.

Acknowledgments

The author would like to thank David Silverman for his critique of the manuscript.

References

- Adam, J. P. (1994). *Roman Building: Materials and Techniques*. London: Routledge.
- Aliberti, L., Marco, C., & Miguel, A. A. R. (2015). New Contributions on the Dome of the Pantheon in Rome: Comparison Between the Ideal Model and the Survey Model. *International Society for Photogrammetry and Remote Sensing, XL-5/W4*, 291-297.
- Altin, M. (2001). The structural analysis of domes: From Pantheon until Reichstag. In P. B. Lourenço & P. Roca (Eds.), *Historical Constructions* (pp. 197-208). Guimarães: Portugal: University of Minho.
- Anderson, J. C. (1985). The Date of the Thermae Traiani and the Topography of the Oppius Mons. *American Journal of Archaeology*, 89(3), 499-509.
- Ashby, T. (1907). The Classical Topography of the Roman Campagna Part III Section I. *Papers of the British School at Rome*, 4(1), 3-157.

- Bachmann, M., & Josef, S. (2013). Erhalt und Instandsetzung mit einfachen Mitteln: Der südliche Rundturm der Roten Halle in Pergamon. *Bautechnik*, 90(9), 593-601.
- Ball, L. F. (2003). *The Domus Aurea and the Roman Architectural Revolution*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Bennett, J. (2005). *Trajan: Optimus Princeps*. London, England: Routledge.
- Boëthius, A., & Ward-Perkins, J. B. (1970). *Etruscan and Roman Architecture*. London, England: Penguin.
- Brödner, E. (1983). *Die Römischen Thermen und das Antike Badewesen*. Darmstadt, Germany: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Campus, A. (2016). Il complesso delle Terme “di Nerone” a Pisa. *Studi Classici e Orientali*, 62, 205-235.
- Clark, R. J. (1996). The Avernian Sibyl's cave: from military tunnel to Mediaeval spa. *Classica et Mediaevalia*, XLVII, 217-245.
- Cowan, H. J. (1977). A History of Masonry and Concrete Domes in Building Construction. *Building and Environment*, 12, 1-24.
- Cygielman, M. (2009). Tholos tombs in Etruria. In M. Saverio & D. Letizia (Eds.), *Earthen Domes et Habitats: Villages of Northern Syria. An architectural tradition shared by East and West* (pp. 51-60). Pisa, Italy: Edizioni Est.
- Deiss, J. J. (1966). *Herculaneum: Italy's Buried Treasure*. New York, USA: Crowell.
- Delbrueck, R. (1912). *Hellenistische Bauten in Latium: II Baubeschreibungen*. Strassburg, France: Verlag von Karl J. Trübner.
- Deubner, O. (1938). *Das Asklepieion von Pergamon: Kurze Vorläufige Beschreibung*. Berlin, Germany: Verlag für Kunstwissenschaft.
- Emery, W. B. (1958). *Excavations at Sakkara: Great Tombs of the First Dynasty III*. London, England: Egypt Exploration Society.
- Eschebach, H. (1979). *Die Stabianer Thermen in Pompeji*. Berlin, Germany: Verlag für Kunstwissenschaft.
- Eschebach, L. (1991). Die Forumsthermen in Pompeji, Regio VII, Insula 5. *Antike Welt*, 22(4), 257-287.

- Fabiani, F., Salvatore B., Antonio C., & Giuseppe C. (2018). Indagini archeologiche alle Terme “di Nerone” a Pisa: ricerca, didattica, valorizzazione. *The Journal of Fasti Online*, 410, 1-19.
- Feldman, M. H. (2006). Assur Tomb 45 and the Birth of the Assyrian Empire. *The American Schools of Oriental Research*, 343, 21-43.
- Franceschini, M. D. (2013). Franceschini, Architecture and Archaeoastronomy in Hadrian's Villa near Tivoli, Rome. *Nexus Network Journal*, 15(3), 457-485.
- Friese, W. (2006). Unter göttlicher Aufsicht. Vereinslokale im Asklepieion von Pergamon. *Hephaistos*, 24, 101-111.
- Gallina, M. A. (2011). Si vero furno [...] cum caccabos fecerit” (Mem. 7a). Spunti per la rilettura di una tecnica nella lunga durata. *Archeologia dell'Architettura*, XIV, 9-31.
- Halfmann, H. (2004). Pergamener im Römischen Senat. *Istanbuler Mitteilungen*, 54, 519-527.
- Hannah, R. (2009). The Pantheon as a Timekeeper. *British Sundial Society Bulletin*, 21(4), 2-5.
- Heilmeyer, W. D. (1990). Über das Licht im Pantheon. In H. Wolf-Dieter & H. Wolfram (Eds.), *Licht und Architektur* (pp. 107-111). Tübingen, Germany: Schriften des Seminars für Klassische Archäologie der Freien Universität Berlin.
- Hetland, L. M. (2009). Zur Datierung des Pantheon. In G. Gerd, H. Michael, & W. Mark (Eds.), *The Pantheon in Rome* (pp. 107-117). Bern, Switzerland: Die Deutsche Nationalbibliothek.
- Holt, E. (2015). Mobility and Meaning in the Nuragic Culture of Bronze Age Sardinia (ca. 1700–900 BC). *British Archaeological Reports*, S2771, 193-202.
- Huelsen, C. (1910). *Die Thermen des Agrippa: Ein Beitrag zur Topographie des Marsfeldes in Rom*. Rom, Italy: Verlag von Loescher & Co.
- Koldewey, R. (1914). *The Excavations at Babylon*. England: MacMillan and Co.
- Kraus, T., & Leonard, V. M. (1973). *Lebendiges Pompeji: Pompeji und Herculaneum, Anlitz und Schicksal zweier antiker Städte*. Cologne, Germany: DuMont.
- Krencker, D. M., Krüger, E., Lehmann, H., & Wachtler, H. (1929). *Die Trierer*

Kaiserthermen Abteilung I: Ausgrabungsbericht und Grundsätzliche Untersuchungen Römischer Thermen. Mönchengladbach, Germany: Dr. Filser Verlag.

Lancaster, L. C. (2005). *Concrete Vaulted Construction in Imperial Rome: Innovations in Context.* Cambridge, England: Cambridge University Press.

Lancaster, L. C. (2015). *Innovative Vaulting in the Architecture of the Roman Empire: 1st to 4th Centuries CE.* Cambridge, England: Cambridge University Press.

Lézine, A. (1968). *Carthage-Utique: Études d'Architecture et d'Urbanisme.* Paris, France: Centre National de la Recherche Scientifique.

Lucore, S. K. (2013). "Bathing in Hieronian Sicily". Ed. K. L. Sandra & T. Monika. *Greek Baths and Bathing Culture: New Discoveries and Approaches 151-181* (2013). Leuven, Belgium: Peeters.

Macdonald, W. L. (1982). *The Architecture of the Roman Empire I: An Introductory Study.* London, England: Yale University Press.

Mallowan, M. E. L., & Rose, J. C. (1935). Excavations at Tall Arpachiyah. *Iraq*, 2(1), 1-178.

Mallowan, M. E. L. (1937). The Excavations at Tall Chagar Bazar and an Archaeological Survey of the Habur Region. Second Campaign. *Iraq*, 4(2), 91-117.

Maner, Ç. (2013). Corbelled Vaults in Hittite and Mycenaean Fortification Architecture. In L. Bombardieri, A. D'Agostino, G. Guarducci, V. Orsi, S. Valentini (Eds.), *Identity and Connectivity* (pp. 419-426). Oxford, England: Information Press.

Mark, R., & Hutchinson, P. (1986). On the Structure of the Roman Pantheon. *The Art Bulletin*, 68(1), 24-34.

Masi, F., Ioannis, S., & Paolo, V. (2018). On the origin of the cracks in the dome of the Pantheon in Rome. *Engineering Failure Analysis*, 92, 587-596.

Mau, A. (1908). *Pompeji in Leben und Kunst.* Leipzig, Germany: Verlag von Wilhelm Engelmann.

Maravelia, A. A. (2002). The Orientations of the Nine Tholos Tombs at Mycenae. *Journal for the History of Astronomy*, 33(27), 63-66.

Melaragno, M. (1991). *An Introduction to Shell Structures: The Art and Science of*

Vaulting. New York, USA: Van Nostrand Reinhold.

Melis, P. (2003). *The Nuragic Civilization*. Sassari, Italy: Carlo Delfino editore.

Moore, C. W. (1960). Hadrian's Villa. *Perspecta*, 6, 16-27.

Nossov, K. S. (2008). *Hittite Fortifications c.1650-700 BC*. New York, USA: Osprey Publishing.

Nicoletta, L., & Paola, V. (2016). The Urban Set of the Pantheon and the Mausoleum of Augustus in Rome, Between Architectural and Astronomical Symbolism. *Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 16(4), 249-255.

Nuzzolo, M. (2015). The Bent Pyramid of Snefru at Dahshur. A project failure or an intentional architectural framework?. *Studien zur Altägyptischen Kultur*, 44, 259-284.

Palyvou, C. (2009). Prehistoric dome architecture in the Aegean. In M. Saverio, & D. Letizia (Eds.), *Earthen Domes et Habitats: Villages of Northern Syria. An architectural tradition shared by East and West* (pp. 39-49). Pisa, Italy: Edizioni Est.

Pappalardo, U. (1999). Die Suburbanen Thermen von Herculaneum. *Antike Welt*, 30(3), 209-219.

Paterson, A. (1913). *Assyrian Sculptures: Place of Sinacherib*. Holland: The Hague.

Petrie, W. M. F. (1980). *Kahun, Gurob and Hawara: with Twenty-Eight Plates*. London, England: Kegan Paul, Trench, Trübner and Co.

Platner, S. B. (1911). *The Topography and Monuments of Ancient Rome*. Boston, USA: Allyn and Bacon.

Radt, W. (1988). *Pergamon: Geschichte und Bauten, Funde und Erforschung einer antiken Metropole*. Köln, Germany: DuMont.

Rasch, J. J. (1985). Die Kuppel in der römischen Architektur: Entwicklung, Formgebung, Konstruktion. *Architectura*, 15, 117-139.

Richardson, L. (1992). *A New Topographical Dictionary of Ancient Rome*. Baltimore, USA: The Johns Hopkins University Press.

Riethmüller, J. W. (2014). The Asklepieion of Pergamon. In P. Felix & S. Andreas (Eds.), *Pergamon: A Hellenistic Capital in Anatolia* (pp. 492-505). İstanbul, Turkey: Yapı Kredi Yayınları.

Sear, F. (1998). *Roman Architecture*. Oxford, England: Routledge.

Seeher, J. (2006). Der Althethitische Getreidesilokomplex. *Boğazköy Berichte*, 8, 45-84.

Tuchelt, K. (1974). Bemerkungen zu den Capito-Thermen in Milet. In A. M. Mansel (Ed.), *Mansel'e Ağarmağan* (pp. 147-169). Ankara, Turkey: Türk Tarih Kurumu.

Tuck, S. L. (2015). *A History of Roman Art*. Chichester, England: Wiley Blackwell.

Tunca, Ö., & Katrien, R. (2009). The corbelled dome in the archaeology of the ancient Near East. In M. Saverio, & D. Letizia (Eds.), *Earthen Domes et Habitats: Villages of Northern Syria. An architectural tradition shared by East and West* (pp. 33-37). Pisa, Italy: Edizioni Est.

Woolley, C. L. (1934). *Ur Excavations II, The Royal Cemetery: a report on the Predynastic and Sargonid graves excavated between 1926 and 1931*. London, England: Publications of the Joint Expedition of the British Museum and the Museum of the University of Pennsylvania to Mesopotamia.

Wulf-Rheidt, U. (2012). Still higher and more audacious: The architecture of the imperial palaces on the Palatine in Rome. In O. Robert, H. Renata, & H. Lothar (Eds.), *Masons at Work: Architecture and Construction in the Pre-Modern World*. Pennsylvania, USA: University of Pennsylvania.

Xanthoudides, S. (1924). *The Vaulted Tombs of Mesará*. London, England: University Press of Liverpool.

Van Deman, E. B. (1912). Methods of Determining the Date of Roman Concrete Monuments. *American Journal of Archaeology*, 16(2), 230-251.

Yon, M. (2006). *The City of Ugarit at Tell Ras Shamra*. Indiana, USA: Eisenbrauns

Ziegenaus, O., Gioia, D. L., Virginia, G., & Christoph, B. (1968). *Altertümer von Pergamon, XI(1): Das Asklepieion: 1. Teil Der Südliche Temenosbezirk in Hellenistischer und Frühromischer Zeit*. Berlin, Germany: De Gruyter.

Zupančič, D. (2010). Corbelled Chambers of Red Pyramid in Dahshur. *The Journal of the International Society for the Interdisciplinary Study of Symmetry*, 1(4), 320-323.

ÇOCUKLUĞUN SOSYOLOJİK SERÜVENİ VE TOPLUMSAL KABULÜ

Sevim ATİLA DEMİR¹

Özet

Bu çalışma Türkiye'deki akademik yazında çocukluğun serüvenini açıklayarak, toplumsal süreçlerin bir yansıması olarak çocuğu ve çocukluğun sosyolojik anlamını tartışmayı hedeflemiştir. Sosyolojik anlam toplumsal koşulların ve deneyimlerin birer sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan incelendiğinde her dönemde çocukluğun anlamı da toplumsal süreçlerin birer yansımasını oluşturmaktadır. Çalışmanın amacını çocukluğun toplumsal değişimi ve gelişimini okuyabilme oluşturmaktadır. Günümüz çocukluk çalışmaları sosyolojik bağlam ile ilişkili olarak yapılmakta ve toplumsal dönüşümün çocukluk alanına yansımasını içermektedir. Böylece sosyal olaylar ve çocukluk algısı arasındaki tarihsel ve kültürel bağ kurulabilir. Bu yönü ile çalışmamızda doküman analizi yöntemi tercih edilmiştir. Bu amaçla temel yaklaşım olan yorumlayıcı yaklaşım kullanılmış ve bu yaklaşım çerçevesinde elde edilen bulgular sistematik biçimde işlenmiştir. Çalışmada temelde sosyo-kültürel teoriler ışığında, özellikle sosyokültürel teori içerisinde yer alan toplumsal gelişim kuramları hem toplumsal gelişimi hem de çocukluğa yönelik yansımayı daha iyi açıklaması yönü ile temel alınmıştır. Çalışmanın kısa sonuçlarına göre çocukluğun toplumsal görünümü yaşanan sosyal değişimlere bağlı olarak kurumsal değişimlerin yansımasına göre değişmektedir. Antik çağlardan günümüze ekonomik, siyasal ve sosyal yaşantıdaki değişimler hem çocuğun toplum içindeki rol ve işlevlerine hem de çocukluk algısına etki etmiştir. Bu değişimlerin anlaşılabilmesi ve yeni ihtiyaçların karşılanabilmesi günümüzde çocuğun da içinde olduğu çocukluk tartışmaları ile mümkündür. Özellikle sanayileşme sonrası yaşanan sosyal ve düşünsel alandaki değişimlerle çocukluk algısı değişmiş ve bu akademik yazına yansımıştır.

Ahahtar kelimeler: Çocukluk, Aktif Çocukluk Yaklaşımı, Kültürel Görecelik, Yeni Çocukluk.

Araştırma Makalesi | Geliş Tarihi: 12.04.2022 - Kabul Tarihi: 01.06.2022

Atıla Demir, S. (2022). "Çocukluğun Sosyolojik Serüveni ve Toplumsal Kabulü".
Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AKSOS), sayı 11, s. 53-72.

THE SOCIOLOGICAL ADVENTURE OF CHILDHOOD AND SOCIAL ACCEPTANCE

Abstract

This study aims to discuss the child as a reflection of social processes and the sociological meaning of childhood by explaining the adventure of childhood in the academic literature in Turkey. Sociological meaning emerges as a result of social conditions and experiences. From this point of view, the meaning of childhood in every period is a reflection of social processes. The aim of the study is to read the social change and development of childhood. Contemporary childhood studies are conducted in relation to the sociological context and include the reflection of social transformation on childhood. Thus, the historical and cultural link between social events and the perception of childhood can be established. In this respect, document analysis method was preferred in our study. For this purpose, the interpretive approach, which is the basic approach, was used and the findings obtained within the framework of this approach were processed systematically. In the study, in the light of socio-cultural theories, especially the social development theories within the sociocultural theory were taken as a basis in order to better explain both social development and the reflection on childhood. According to the brief results of the study, the social view of childhood changes according to the reflection of institutional changes depending on the social changes experienced. Changes in economic, political and social life since ancient times have affected both the roles and functions of children in society and the perception of childhood. Understanding these changes and meeting new needs is only possible through discussions on childhood that include the child. Especially with the changes in the social and intellectual sphere after industrialization, the perception of childhood has changed and this has been reflected in the academic literature.

Keywords: Childhood, Active Childhood Approach, Cultural Relativism, New Childhood

Giriş

Çocukluk toplumsal bir olgudur. Çocukluğun nasıl algılandığı tarih boyunca önemli bir mesele olmuştur. Bu durum o kültürün bakış açısını yansıtır. Çocukluğun gelişimi, sosyalleşmesi ve sosyolojisine dair çok sayıda çalışma bulunmaktadır ki bu çocukluğun her geçen on yılda bir kat daha önemli hale geldiğini gösterir. Elbette tarihsel akış her zaman çocukların lehine işlememiştir. Bakıldığında çocuğun toplumsal kabulü sancılı ve uzun bir

geçmişe sahiptir. Çalışmalara göre çocukluk tarihinde geriye gidildikçe ihmal, şiddet ve istismar durumlarının daha fazla görüldüğü aileler tarafından çocukların daha fazla travmatize edildiği belirtilmiştir. Bu durum bireylerin çocukluk ve yetişkinlik çağlarında ruhsal sıkıntılarının ve çevre ile ilişkilerin düzeyini olumsuz etkileyebilmektedir. Tüm canlılar içerisinde gelişim süreci açısından en fazla bakım ihtiyacı olan canlı insandır. Doğum sonrası uzun bir süre bakım ihtiyacı içerisindeydir. Bakım süreci pek çok yönü ile bireylerin tüm hayatı boyunca kritik önem taşır. Bu nedenle yetişme süreci toplumlar için oldukça önemlidir. Toplumlarda birbirine göre çocuk gelişimi ve çocuk yetiştirme tarzları farklılık gösterir (Öztürk, 2016:23).

Çocukluk tarihinde çalışmalar sadece ebeveyn çocuk ilişkisine yönelik olmamıştır. Demografik değişimler, aile büyüklükleri, çocuk ölümleri, çocukların evden ayrılma yaşı, çocukların aile ekonomisine katkıları ve çocuk işçiliği gibi konulara ait veriler ile zenginleşmiştir (Araz, 2013: 16). Bu alanlarda yapılan çalışmalar çocukluğun kültürel değişimi hakkında bilgi vermektedir. Bu çalışmalar incelendiğinde çocukluk tartışmalarında evrenselci bakış açısı ile kültürel görecelik neredeyse içiçe varolmuşlardır. Bir taraftan ortak çocukluk vurgusu bulunurken bir taraftan da çocukluğun kültürel ve biricik özellikleri ile ele alındığı görülmektedir. Avrupa merkezci evrenselci bakış açısı dünyadaki farklı çocukluk deneyimlerini tek merkezde alır ve açıklar. Hâlbuki “çoklu çocukluklar” çocukluğun kültürel sürecini anlamlandırmada gereklidir (Sözer, 2020: 164). Bu çalışmada da çocukluğun kültürel gelişimine odaklanılmıştır.

İnsan davranışlarında belirleyici faktör, insanın çocukken aldığı izlenimler doğrultusunda ortaya çıkar. İnsanın yaşam içerisindeki amaçlarının oluşumunda çocukken dış dünyadan aldığı izlenimler önemlidir. Böylece içine doğduğu düzende kendi için güven veren bir yol inşa etmeye çalışır. İçine doğduğu koşullar ise ilk günlerden itibaren bu yolda belirleyicidir. Çocuk olgunlaşma sürecinde yeteneklerini geliştirebilmek için doğru zamanda ilgi ve desteğe ihtiyaç duyar. Böylece ruhsal gelişimi tamamlanır ve bağımlılıktan kurtulur. Ancak bu tek başına yeterli değildir. Bu süreçte çocuğun duyarlı bir birey olabilmesi için çevrenin de duyarlı olması gerekir ki bütün tamamlanabilsin (Güller, 2013:6-9). Bu ise toplumda var olan çocukluk algısı ile ilişkilidir.

Bu çalışma doküman analizi ile çocukluğun tarihsel görünümünün örneklerini sosyal koşulları altında incelemeyi hedeflemektedir. Doküman analizi, yazılı belgelerin içeriklerinin sistematik olarak incelenmesi anlamına gelen nitel bir araştırma yöntemidir. Doküman analizi ile anlam çıkarma

ve konu hakkında anlayış oluşturmak için veriler incelenir ve yorumlanır. Bu dökümanlar birincil ve ikincil kaynaklı dökümanlar olabilir. Doküman analizlerinin birçok amacı olabilir. Çalışmamız yönü ile bir amacı da alanda faaliyet gösterilen bağlam hakkında veri toplayabilme imkanı sağlamasıdır. Bir diğer amacı ise dökümanlar sözkonusu konu ile ilgili değişimin ve gelişimin takip edilebilmesini sağlar (Kıral, 2020; Bowen, 2009). Böylece günümüze gelen süreçteki temel dinamikler analiz edilmeye çalışılacaktır. Çocukluk çalışmalarının evrensellik ve kültürel görecelik yaklaşımları arasında toplandığı görülmektedir. Bu çalışmada sosyokültürel teori içerisinde yer alan toplumsal gelişim kuramları merkeze alınarak yorumlayıcı bakış açısı ile sosyal değişimler ve sosyal ilişkilerin çocukluğun toplumsal algısına olan etkisi tartışılmıştır.

Çocuk Sosyolojisine Yönelik Yaklaşımlar

Çocukluğu ve çocuk sosyolojisinin gelişimini açıklayan birçok teori bulunmaktadır. Ancak burada üzerinde duracağımız temelde sosyo-kültürel teorilerdir. Özellikle sosyokültürel teori içerisinde yer alan toplumsal gelişim kuramları hem toplumsal gelişimi hem de çocukluğa yönelik yansımayı daha iyi açıklamaktadır. Bu kuramlar, “Dar ve Geniş Toplumsallaşma, ”Çıracılık Kuramı” “Toplumsal Çevre Modeli” ve “Gelişimsel Yuva Modeli”dir. Bu yaklaşımlar toplumsallaşmayı, yaşanılan dünyanın kültürünü kazanma süreci olarak açıklar. Bu yaklaşımların özünde toplumsallaşmanın nasıl gerçekleştiği meselesi yatar. Bir taraftan çocuğu etkin kılan, bağımsızlığı ve kendini ifade etmeyi öne çıkartan toplumsallaşma dinamikleri ile diğer tarafta itaat ve uyumu merkeze alan toplumsallaşma dinamikleri bulunur. Bu toplumların aile yapıları ve ailedeki sosyalleşme süreçleri de buna göre işler. Benzer biçimde yorumlayıcı yaklaşımda da sosyal ilişkiler ve toplumsallaşma gibi kavramlar ön planda tutularak çocukların, sosyal ilişkiler içerisinde hem etkin hem de edilgen bir özelliğe sahip olarak açıklanması söz konusudur. Sosyalleşme sadece uyum süreci değil aynı zamanda burada yeniden üretme sürecidir. Corsaro’ya göre ise bu ayrım deterministik ve inşacı modellerde vücut bulur. Buna göre, Deterministik modelde çocuğa, pasif bir rol atfedilerek disiplini ve kontrol altına alınması öne çıkartılırken, inşacı modelde çocuk, aktif bir birey olarak sosyal dünyada kendi yerini yapılandırır. Öyleyse çocuk toplumsallaşma sürecinde basit biçimde sadece taklit etmez aynı zamanda yorumlar, anlar ve içselleştirir. Corsaro, çocukların var oldukları kültürde, kendi akran gruplarını oluşturarak, yetişkin dünyasını anlamlandırdığını söyleyerek çocuğun toplumsallaşmasına yeni bir boyut katar. Böylece çocuk kültürü çalışmaları

için uygun bir perspektif geliştirilerek çocukluk sosyolojisi çalışmalarında öne çıkar (Sormaz&Yüksel, 2012/ Corsaro, 2005/ Gabriel, 2017).

Çocukları etkileyen konulara yönelik çalışmalar özellikle güvenilirlik ve etik konularda hassasiyet içermesi gereken alanların başında yer alır. Çocuklara yönelik konularla ilgili araştırmalar yapılırken çocukların bakış açılarının da sürece dahil edilmeleri her geçen dönemde daha önemli görülmektedir. Uzun yıllar çocuklarla ilgili çalışmaların yalnızca yetişkinlerin bakış açılarından hazırlanması bir sınırlılık olarak karşımıza çıkar. Özellikle yeni çocukluk çalışmalarında çocuklar, aktif ve yetkin varlıklar olarak çocukluk konusundaki varolan bakış açlarına farklılık kazandırmaktadır. Mayall'ın yaklaşımına göre, çocukların varlığı ve kendi deneyimlerine dair görüşleri onların yaşantıları ve gereksinimlerini anlamada son derece önemlidir. Ancak bu yol ile, çocukların nasıl öğrendikleri, nasıl geliştikleri, duygusal ve bilişsel gelişimleri doğru biçimde keşfedilebilir (Sargeant&Harcourt, 2019: 1). Çocuk kültürü çalışmaları kullanılan yaklaşımlar ile birlikte çocukları da dahil etmeye çabalar.

Çocukluğun hem ortak hem de farklı yönleri bulunmaktadır. Çocukluğun ortak yönlerine aşırı vurgu yapılması kültürel farklılıkları gölgeleme riski taşır. Aksine kültürel çeşitliliğe aşırı vurgu yapılması da ortaklıkları gözden kaçırma riski taşır. Bunların gözden kaçırılması demek, toplumsal bağlamda politik önlemlerin alınması ve gündem oluşturulmasını engeller. Sadece kültürün değil, çocuğun da kültürü şekillendirdiği dikkate alınarak çocuk deneyimlerine odaklanılması gerekir (James, 2001). Çocukluk geçici bir süreçtir ve değişimleri de bu geçiciliğinde barındırır. Çocuklar, çocuk kategorisinin üyeleri olarak yetişkinler ile etkileşim ve ilişkiselliği içerisinde bu kategoriyi şekillendirir. Böylece bu etkileşim ve ilişkiselliği içerisinde mekânsal özellikleri de içererek sosyalizasyon sürecinin koşulları belirlenir (James, 2001).

Tüm bu yaklaşımların ışığında sosyolojik olarak çocuklarla ilişkili kavramsallaştırmalarda iki yol bulunmaktadır. Yapımcı (constructivist) ve yorumcu (interpretive) yaklaşımlarında çocukluk toplumsal eylem süreçleri içinde toplumsal yapımlar olarak görülür ve yorumlanır. Sosyolojide çocuklukla ilgili yaklaşımların çoğunluğu toplumsallaşma üzerinde yoğunlaşır (Onur, 2005:31). Toplumsal değişme kuramlarında da sosyalleşmenin etkisi vurgulanmaktadır. Alex Inkeles, toplumsal değişimin sosyalizasyon aracılığı ile gerçekleştiğini ve her yeni kuşakta yeni kültürel değerlerle gerçekleştirilen sosyalleşmenin toplumsal değişmeyi de üreteceğini belirtir. Eski değerler ile yetiştirilen çocukların toplumsal değişmeyi yavaşlatacağını savunur. Aile ve okul kurumları sosyalleşmenin ana kurumları olarak büyük öneme sahiptir

(Kongar, 2019). Böylece yorumlayıcı yaklaşım ile toplumsal değişme sürecinde çocuk ve çocukluk anlamlarının değişimi kaçınılmazdır.

Tarihsel Süreçte Çocukluğun Değişen Görünümleri ve Sosyal Teoride Çocukluk

Çocukluğun yetişkinlikten farklı bir kategori oluşu veya küçük yetişkin olmadığı düşüncesi 17. Yüzyılda gelişmiştir. Elbette bu düşüncenin gelişimi Rönesans ve Aydınlanma düşüncesinin bir yansımasıdır. Her dönemin temel felsefesi çocukluk algısını da biçimlendirmiştir. Erken dönem Hristiyanlığı sürecine bakıldığında Yeni Ahit'te çocuk ilahiyatı olarak görülebilecek unsurlar bulunmaktaydı. Luka İncilindeki şu ifadeler bunun açık örnekleri olarak görülmektedir. “Baba, Yerin ve göğün Rabbi! Bu gerçekleri bilge ve akıllı kişilerden gizleyip küçük çocuklara açtığında sana şükrederim (10:21).” Yine benzer biçimde “Size doğrusunu söyleyeyim yolunuzdan dönüp küçük çocuklar gibi olmazsanız “Göklerin Egemenliği”ne asla giremezsiniz” (18:3). Burada çocuğun samimiyeti ve açık kalpliliğine yapılan vurgu, “hileyi ve ikiyüzlülüğü bırakıp yeni doğmuş bebekler gibi olma (2:1-2)” Hristiyan teolojisindeki çocuğa yapılan vurgu ile çocuğun anlamı ve ilişkilendirildiği kavramları ön plana çıkarmaktadır (Harrison, 2016:112).

İlkçağlardan itibaren çocukluk birbirinden farklı kategorilerde ele alınmıştır. Young ve Bruehl'e göre Aristo çocukluğu insan yaşamının en olumsuz dönemi olarak görmekteydi. Bu dönemde insan tehlikelere daha açıktır ve aklını kullanamadığı için erdem sahibi de değildir. Çocukluk kendi haline bırakıldığında mutsuzluk getirmektedir. Aristoteles, kadın ve çocukları yüksek erdemlere sahip olmadığı düşüncesi ile köleler ile bir tutar ve çocuğu sevmeye ve eğitime olan ihtiyacından bahsetmesine rağmen karakter sahibi olarak tanımlamaz. Çocuklar da tıpkı kölelerin efendilerine ait olmaları gibi babalarına aittir. Akıldan yoksun oldukları ve seçim yapma yeteneği olmadıkları için doğaları gereği denetim altına alınmaları lazım. Çocuklara yönelik önyargılarda diğer tüm ayrımcılık türlerinde olduğu gibi bütün dezavantajlılıkları doğuran ön kabuller işbaşındadır (Young-Bruehl, 2021:32).

Augustin'de benzer biçimde çocuğu günahkar olarak görür. Çünkü bu dönemde benciliçgüdülerini hareket eder. Ortaçağda doğum ve bebek ölümleri çokyüksek olduğu için küçük çocuklar aile üyesi olarak dahi görülmemekteydi. Philippe Aries'e göre, Ortaçağda bir bebek kundaktan çıkar çıkmaz yetişkin yaşamının

bir parçası olur ve aynı şekilde giyinirdi. Bu döneme ait resimlerde çocukların annelerinin kucaklarında ancak yetişkin şeklinde resmedilmelerinin nedeni de budur. Ortaçağda evlerde yetişkin ve çocuk alanı ortaktır. Evler aynı zamanda kamusal alanlardır. Sonrasında çocuk ve yetişkin alanları ayrılmaktadır. Özellikle 18. Yy ile birlikte evler mahrem hale geliyor ve odaların mahremiyeti farklılaşıyor. 12.yy ve erken 13.yy tablolarında Ariès henüz yeni doğmuş bir bebeğin karın ve göğüs kasları ile resmedildiğini belirtmiştir. Ayrıca yetişkin ve çocuk arasında mahremiyetin olmaması, “çocukların mahrem bölgeleriyle oynama pratiğinin yaygın bir gelenek olması” çocukluk fikrinin oluşmadığının bir göstergesidir (Demir Gürdal, 2013:2).

Ortaçağda bugünkü anlamda bir çocukluk olmadığı için yedi yaşına giren ve topluma giren kişinin koşulları oldukça ağır olmaktadır. Bu dönemde aile tarihi üzerine yapılan çalışmalar ailelerin çok da geniş olmadığını ve çoğunlukla 2-3 çocuğa sahip olduğunu göstermiştir. Bunun nedeni kadın doğum oranlarının yüksek olmasına karşın çocuk ölümlerinin de yüksek oluşuydu. On altıncı yüzyılda pürütenler ilk kez bir çocukluk anlayışı ortaya koymuşlar ancak bu anlayış çocukların günahla birlikte doğdukları ve kolayca kötülüğe yönelebilecekleri şeklinde olmuştur. Bu nedenle çocuk yetiştirmeye ve çocuk eğitimine ayrı önem vermişler ve ilk kez çocuk yetiştirme ile ilgili el kitabı yazılmıştır. Doğasındaki günah nedeni ile katı bir disiplinle yetiştirilmeliydi. Jenks, çocuklukla ilgili tarihsel ve kültürel çalışmaların iki temel yaklaşıma dayandığını belirtir. Dionizosçu çocuk imgesi çocuğun çocuğun içindeki kötülük ve çürümüşlük olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Apolloncu çocuk imgesi ise çocuğun masum, meleksi ve iyi olduğu yaklaşımına dayanır. Sosyal teoride de temelde iki yaklaşım merkezinde çocukluk imgesinin tartışıldığı görülür. Locke, Descartes'in ruh ve beden ayrımını kabul eder ve çocuğun doğuştan ne bir erdeme ne de bir günaha sahip olduğunu belirtir. Locke anne-baba eğitimini önemser ve çocukların bilgi ve fikirle doğmadığını ancak yetiştirme ile öğreneceğinin altını çizer. Rousseau ise çocuğun doğuştan iyiliği anlayışının altını yeniden çizer. Rousseau ya göre çocuk deneyimle, çevreyle kurduğu etkileşim ile etkili öğrenir. Dolayısıyla deneyine dayalı eğitim son derece önemlidir. Ayrıca bu eğitim çocuğun bilişsel ve duygusal yeterliliğine göre verilmelidir. Aynı dönemde insan ömrünün kısalığı ve üretim biçimleri dikkate alındığında çocukların erken hayata atılışının nedenlerinden biri de sosyal ve ekonomik gereklilikler olarak görülmüştür (Onur, 2005:24-25/ Gürkan Öztan, 2011: 18-21).

Fransa'da 1639'da yayınlanan bir bildiri ile, babalar, kendilerine kötü davranan

çocuklarını kendi belirledikleri şekilde yargılamadan cezalandırabiliyor veya hapsettirebiliyorlardır. Buradan çocuklar ile duygusal bir bağın kurulmadığı görülmektedir (Güçlü, 2016:3). Çocuk kurban etme uygulamasının eski kültürlerde çoğunlukla varlıklı kimseler tarafından yapılıyor olması, bunun bir günah çıkarma olduğu düşüncesini doğrulamakta ve hatta yeni bir köprü veya bina yapıldığında da “vakıf kurbanı” diye çocukların yakılabildiğini göstermektedir. Bu veriler bebek cinayetlerinin tüm yazı öncesi kültürde yaygın olduğunu, doğan çocukların üçte birinin veya daha fazlasının öldürüldüğünü göstermektedir (Öztürk, 2016:29).

Hristiyanlık yeni doğan bebeklerin düpedüz öldürülmelerini azaltmaya çalışmış olsa da daha da artmış ve yerini “terk etme”ye bırakmıştır. Bu süreçte çocukların cinsel amaçla satışlarının yanısıra sütnineye, manastıra, hizmetçi olarak başka evlere gönderilmesi gibi uygulamalar yayılmaya başlamıştır. 1900’lü yıllarda Fransa’da da bu uygulamanın yaygın olduğu Paris’te doğan bebeklerin yüzde 90’ından fazlasının doğumdan hemen sonra kırsal bölgelerdeki yetimhanelere gönderilmiştir. Batıda 13. Yüzyılda, çocukları kurban etme, ya da cinsel yönden kullanım için farklı yerlere verme ortadan kalkmış ve ilk defa çocuk yetiştirmeye yönelik bir broşür yayınlanmıştır (Öztürk, 2016: 30).

Çocuk düşmanlığı olarak tanımlanan çocuklara zarar veren eylemlerin veya çocukların temel ihtiyaçlarının karşılanmamasının meşrulaştırılması, bir önyargı olarak sadece yetişkinlerin düşünce düzeyinde değil aynı zamanda çocuğu yetişkinler tarafından üretilen ve onlara ait tanımlayan yetişkinlerin fantazilerine hizmet eden bir inanç sistemidir. Bu sistemin temelinde felsefi ve varoluşsal kaygılar ile beraber çocukların pratikte fiziksel olarak denetlenmesi gereken vahşi canlılar olarak kurgular ve hizaya! Sokulmazlarsa kullanışlı olmayacakları ve dahi risk olacakları yatar (Young-Bruehl, 2021: 40).

18. yüzyıl ortalarında, Voltaire, Diderot ve Helvetius gibi aydınlanma düşünürleri ise çocukluğu bir saflık dönemi olarak sunmaya çalışmışlardır. Yine J. Locke’da “Tabula Rasa” kavramı ile insanların doğuştan ne bir erdeme ne de bir günaha sahip olabileceğini söyleyerek çocukluğu bir ilk günah düşüncesi ile yargılayan Hristiyanlığa karşı çıkmıştır. Rousseau ise Emile adlı çalışması ile çocuğun yetişkinden farklı bir varlığa sahip olduğu anlayışını pekiştirmiştir. Bu çalışmada çocukların farklı doğası ön plana çıkarılmıştır. J.J.Rousseau’nun Emile’de yansıyan ve “ Romantik Çocuk Anlayışı” diye nitelenen görüşlerinin önemli bir boyutu vardır. Birincisi çocuğun belli bir amaç için değil, kendi

başına değerli ve özgün olduğudur. Ayrıca insanın doğal durumuna en yakın aşamadır ve saflığı temsil eder. Aslında eğitim süreci bir tür eksiltme sürecidir. Bu nedenle eğitim çocuğun doğal gelişimini bozmayacak biçimde verilmelidir. Babaların çocukların ihtiyaçlarını karşılayamayacaksa çocuk sahibi olmamaları gerektiğini belirtir. Böylece ilk defa ailenin ve devletin çocuğa bakışı değişmeye başlar ve çocuğun sorumluluğundan (bakım, besleme gibi..) bahsedilir. Böylece çocuğa yakınlığı içeren aileler (ilk burjuva aileleri olmak üzere) doğmaya başlar. Modern çocukluk anlayışının ortaya özellikle iki kurum önemli rol oynamıştır: aile ve okul. Özellikle “okula başlama ve ücretli işten çocukların uzaklaştırılması” modern bir çocukluk idealini inşa ederek çocukları kamusal alanda belirli mekanlarla sınırlayarak çocukluk algısını değiştirmiştir. Çocukların okul ve aile ile sınırlanan mekanları, çocukların yetişkinlerden farklılıklarının bir sonucudur (Güçlü, 2016: 3-6; Demir Gürdal, 2013:3).

Fransız nüfus bilimci ve sosyal tarihçi Philippe Aries'e göre (1962 yılında yazdığı *Centuries of Childhood* adlı çalışmada) çocukluk toplumsal bir kategoridir. Bu durum Rönesan'a kadar bilinmemektedir. Bu dönemde çocukların yetişkinlerden ayrı olduğuna ve farklı ihtiyaçları olduğuna dair bir bilinç bulunmamaktadır. Orta çağda çocuklar annelerine ihtiyaç duymadıkları yaştan itibaren yetişkinler dünyasına katılmaktadır. Genellikle bu yaş yedidir. Ancak burada bahsedilen durum çocukların çalışma dahil her alanda yetişkinlerden farklı olmaksızın yer almalarıdır. Zaman içerisindeki artan refah düzeyi ile çocukların da ömürleri artmıştır. Aries 16 ve 17. Yüzyıllarda çocuklukla ilgili fikirlerin değişmeye başladığını, çocukların sevimliliklerinin hoşla gittiğini söyler. Sonraki yüzyılda çocukların yetişkinlerden farklı ve olgunlaşmamış varlıklar olduğu kabul edilmeye başlanmıştır. Aries'e göre modern çocuk düşüncesinin ortaya çıkışında okul kilit rol oynamıştır. Okullar, çocukla yetişkinler arasında duvar görevi görmüştür. Çocukların yaşam sürelerinin artmasının ilahi bir durum değil beslenme ve özel bakım ile ilişkili olduğunu fark eden toplumda çocuğa verilen önem de artmaya başlamıştır. Bunun sonucunda erkenden yitirmek zorunda kalmadıkları için çocuklara yönelik duygusal bağ da artmıştır (Araz, 2013: 14/ Zeytinoğlu, 2001, 9- 10).

P. Aries geleneksel toplumdaki çocukluğa dair belli başlı durumları özetler (Güçlü, 2016: 3-7);

- çocuklara yönelik ilgi azdır ve genellikle çocuklar aile dışında büyürler
- çocukların sosyalleşme alanları yetişkinler ile aynıdır.

- doğum sınırlaması yoktur ve çocuk ölümlerine dayalı olarak çocuklara duygusal yatırım yapılmaz. Özellikle 20. Yy ile beraber gittikçe doğum kontrol yöntemlerinin artması ve çocuk sayısının azalması ile birlikte çocuklar yetişkin dünyasından uzaklaşmış ve eğitim süreciyle birlikte çocukla duygusal bağ kurulmaya başlanmıştır.

Aries'e göre çocukla ilgili düşüncelerin değişimi "modern aile"nin oluşumunda önemli bir yere sahiptir. Shorter'e göre, modern ailenin gelişimi incelendiğinde "iyi anneliğin modernleşmenin ürünü" olduğu öne sürülmüştür. Ancak modern ailede çocukluğun keşfi, daha çok çocuğun disiplini ve özgürlüklerinin kısıtlanması yönünde olmuştur (Araz, 2013:16).

Modernleşme ile beraber çocukluk paradigmalarında da önemli ölçüde değişimler yaşanmıştır. Sanayileşme sürecinin başında çocuk ucuz işgücü olarak görülmüş ve Batı toplumlarında çocuk emeği üzerine ciddi bir emek sömürüsü başlamıştır. Çocuğun işçi olarak ortaya çıkışı ilk kez bu dönemde yaşanmaktadır. Okullaşmanın gelişimi ile birlikte özellikle çocukluk sürecinde altı yaş belirginleşmiş ve çocuklar bilimsel inceleme konusu olmuşlardır. Burada aslında çocuk etkin değildir. Daha çok nasıl iyi bir yetişkine dönüşebileceği tartışması merkezdedir. Bu süreçte geniş aileden çekirdek aileye hızla geçişin yaşanması, çocuğun aile ve toplumdaki konumuna yönelik beklentilerine de etki etmiştir. Bu süreçte çocuk yaşlılığın sosyal güvencesi olarak görülmemeye başlanmıştır. Çocuk sayısının azaldığı çekirdek ailelerde çocuğa duygusal yatırım arttı ve çocukların çalışma hayatına başlama yaşı yükselmiştir (Özyurt, 2011:166-168). Özellikle çocukluğun anlaşılmasından kaynaklanan kötücül pratikler başta olmak üzere çocukluğu toplumsal dönemlerdeki algısı bugünün algısında ve anlaşılmasında da önemlidir. Tüm bu süreçler sosyal gelişmelerle paralel olarak çocukluk algısına da etki etmiştir.

Modernleşme Süreci, Çocuk Hakları ve Türkiye'de Çocukluk

Osmanlı toplumundaki tarihçilerin görüşlerine göre, Türkiye'de çocukluk tarihinin geçmişinin dağınık, ve yetersiz oluşunun nedenlerinden birisi Türkiye'de tarih araştırmacılarının bir kısmına göre çocukların tarihiyle uğraşmanın gayriciddi, akademik dışı ve önemsiz görülmesi olmuştur. Bu küçümseyici tavır uzun yıllar devam etmiştir (Araz, 2013: 12). Çocukluk çalışmaları görece yeni olmakla beraber incelendiğinde tarihsel kayıtlar (mahkeme kayıtları, seyahatnameler, fetvalar vs...) çocukluğa dair oldukça veri içermektedir. Osmanlı Kapıkulu ordusunun kuruluşu açısından bakıldığında devşirme sistemi, devşirilen kişilerin çocuk yaşta oluşu çocukluğun tarihine

katkı sunan örneklerdir. Enderun Mektebi, şehzade eğitimi çocuklukla ilgili uygulamalar ve kurumlar olarak karşımıza çıkar. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde devletin personel ihtiyacını karşılama amaçlı gulam ve devşirme sisteminin de çocukluğun tarihi ile ilgili olduğu söylenebilir. Bu geleneğin kökeninin çok eskilere dayandığı, Moğol hükümdarlarının savaşta ele geçirilen ve kıtlık zamanlarında ailelerinden satın alınan çocukların askerlik için eğitildiği söylenmektedir (Onur, 2005:62).

Tanzimat öncesi Osmanlı toplumunda direkt çocuklara ait veriler sınırlı olmakla beraber çocukluğa ait aile, kadın ve ahlak merkezli çalışmalardan elde edilen veriler oldukça zengindir. Yine de kız ve erkek çocuk olmanın pratikteki yansıması, çocuk emeği, çocuk oyunları gibi konularda halen sınırlı bilgi bulunmaktadır. Çocuklara ait verilerin önemli bir kısmı Tanzimat sonrasına aittir. Öncesine ait çalışmaların sınırlı oluşu çocuklukla ilgili bazı genellemelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Aries'in Batı toplumundaki çocukluğuna dair yaptığı açıklama benzer bir şekilde Osmanlı toplumundaki çocuklukta da görülmektedir. Osmanlı toplumunda yabancı ressamın çizmiş olduğu resimlerde de çocuklar yetişkin kıyafetleri içerisinde. Cüneyd Okay, Osmanlı toplumunda çocuğun "küçük yetişkin" ler olarak görüldüğünü belirtir. İki yaşında bir çocuk ile yirmi yaşındaki bir gencin giyimi arasında bir fark olmadığı resmedilir. Tanzimat'a kadar yazılan çalışmalarda çocukluğa ait bilgilere çok az yer verildiği, ancak kurumsal bir ilgiden de uzak olmadığı belirtilir. Onur'da Osmanlı toplumunda çocukluğa dair bilgilerin büyük kısmını Osmanlı İmparatorluğunun sonları ile erken Cumhuriyet dönemi aydınlarının kaleme aldığı anılardan elde etmiştir (Araz, 2013: 17-21). Bu çalışmalarda çocuklara ait veriler, evlenme oranları, yaşı, kız ve erkek çocuğa yönelik farklıklar, çocukların eğitimi ve nasıl eğitim verildiği, ailedeki çocuk sayısı, doğum ve ölüm oranları, köylü nüfusun çocuk uygulamaları, çıraklık ve tebenni (kız çocuklarının evlat edinilmesi) gibi pratiklere yer verilmiştir.

Osmanlı'nın çocuğa dair sürecinde batılılaşma aşamaları çocuğun devlet ve toplum tarafından koruma altına alınması ve bireyselliğinin ortaya çıkarılması gibi süreçleri içerdiğinden olumlu karşılanmıştır. Tanzimat süreci ile beraber yabancı mürebbiyelerin ortaya çıkışı ve Batı tarzı eğitim ile temel evrensel değerlerin çocuğa aşılması Türk romanlarına da oldukça sık konu olmuştur. Bu romanlar çocuğun otoriteden yoksun olduklarında (bu özellikle baba figürü ile resmedilir) ahlak dışına çıkabileceği riskini gösterir. Türk modernleşmesinden itibaren Türkiye'de çocuklar milliyetçilik ilkesi temelinde eğitim almakta ve Cumhuriyetin kurulması ile beraber eğitim sürecine dini eğitim de

eklenmiştir. Bugün gelinen yeni çocukluk sosyolojisi noktasında görülmüştür ki çocukluk kendi öznel deneyimlerini içeren heterojen bir olgudur. Belirlenmiş bir çocukluk bulunmamaktadır. Özellikle kadın çalışmalarının çocukluk sosyolojisinin gelişiminde etkisi büyüktür. Tüm toplumsal süreçler ile ilişkili olarak kültür içerisindeki farklı durumlar farklı çocuklukları inşa eder. Burada yetişkin-çocuk karşıtlığından ziyade sürekliliğe vurgu yapılmıştır. Çocukluk incelemelerinin üç temel öncülü bulunmaktadır. Birincisi, çocukluğun sosyal olarak ele alındığı, ikincisi çocukluk incelemelerinin çocukluğu değerli kıldığı, son olarak ise çocukların yetkin aktörler olduklarıdır. Tarih boyunca farklı tarzlarda ele alınan çocukluk fikirleri disiplinlerarası alanın şekillenmesinde etkili olmuştur. Bu yönü ile çocukluk incelemeleri kültürel çalışmalar ve kadın çalışmaları gibi büyüme seyrine sahip olmuştur (James, 2001).

Sanayileşme öncesi çocuğun yetişkin gibi giydirilmesi, çocuğa yetişkin gibi davranılması, bireyselliğinin olmaması çocuğun olumsuz algısına yol açarken bu durum sanayileşme sonrası çocuk emeğinin sömürülmesi ve çocuk işçiliği ile devam etmiştir. Savaş dönemlerinden de en fazla çocuklar olumsuz etkilenmiş ve çocukların korunması amacına yönelik bazı girişimlerde bulunulmuştur. Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi 1924 yılında onaylanmış ve Türkiye’de bu bildireye imza atmıştır. Bu bildirmede çocukların yaşama, gelişme ve korunma haklarını içeren beş madde bulunmaktadır. II: Dünya Savaşı sonrası bildirge uygulanamamış ve sonrasında 1948’de Evrensel İnsan Hakları Evrensel Beyannameyi kabul edilerek çocuk hakları tekrar gündeme gelmiştir. Özellikle savaş sonrası çok fazla çocuk şiddete maruz kalmış ve bunun tekrar olmaması için BM tarafından Çocuk Hakları Bildirgesi kabul edilmiştir. Çocuk Hakları Sözleşmesi 1990 yılında imzaya açılmış ve Türkiye’de onaylamıştır. Buna göre ırk, dil, cinsiyet ve etnik köken farketmeksizin 18 yaşına kadar olan çocukların haklarını koruyan bir sözleşmedir (Aydoğan Ördem, 2020: 4478-4479).

Elbette sosyolojik olarak çocukluğun inşa süreci kanuni bağlamdan ayrı düşünülemez. *“Çocuk hakları, kanunen ve ahlaki olarak dünya üzerindeki tüm çocukların doğuştan sahip olduğu, eğitim, sağlık, barınma, fiziksel, psikolojik veya cinsel sömürüye karşı korunma gibi haklarının tanımlanmasında kullanılan evrensel bir kavramdır. Günümüzde Çocuk Hakları 20 Kasım 1989 tarihinde Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen ve 193 ülke tarafından onaylanmış olan Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme ile resmîyet kazanmıştır. Türkiye bu sözleşmeyi 1994 yılında 4058 sayılı kanunla onaylamıştır. Bu sözleşmenin ilk maddesi, 0- 18 yaş arasındaki tüm bireylerin “çocuk” olarak kabul edileceği ve “doğuştan” sözleşmede belirtilen haklara sahip oldukları biçimindedir”* (Ahioglu ve Koç, 2009:73).

Ailedeki değişimin bu alandaki değişime yönelik etkisi oldukça yüksektir. Günümüz modern çekirdek ailede çocuk masum ve korunması gereken bir varlık olarak tanımlanmıştır. Bu algılama hükümetler, medya ve okul aracılığı ile de pekiştirilmiş, 20. Yüzyılın başında çocuk koruma yasaları geliştirilmiştir. Postmodern dönemde ebeveyn ve çocuk algısı değişti. En başta aile değişerek daha kozmopolit aileler ortaya çıktı. Yeni ailede farklı biçimler (her iki ebeveynin çalıştığı, veya tek ebeveynli veya yeniden evlenmiş aileler gibi...) bulunmaktaydı. Bu ailelerde ebeveyn rolleri de değişmiştir. Babaların geçmişte olduğundan daha fazla çocuk bakımına katıldığı “yeni babalık” kavramı yaygınlaşmış ve hatta bu “iyi baba” tanımlamaları ile de pekiştirilmiştir. Bu yönü ile kapsayıcı postmodern ailede çocuk yetkin, etkin ve yaşama tüm becerileri ile katılabilen biri olarak görülür. Bu çocuk yeni toplumsal koşullara ve değişime doğan, yeni toplumsal sorunlar ile yıkılmayan yetişkin kaygıları ile baş edebilecek bir çocuktur. Burada aslında **çocuk yetkinliği** yaratılmıştır. Çocuk yetkinliği ile çocuğun benlik değeri duygusu vurgulanmıştır. Yeni postmodern ailede postmodern değerler ile donatılan çocukluk ebeveynleri ile ilişkilerinde de “nitelikli zaman” geçirerek ebeveynlerin üzerindeki zaman baskısını bir biçimde hafifletir (Elkind, 2001). Bir yandan da çocuklukla yetişkinlik arasındaki farklılıklardan bazıları olan giyim biçimi, dil, tavır ve davranışların yetişkin dünyası ile gittikçe benzeşmesi meselesidir. Özellikle günümüzdeki teknolojik ve sosyo-kültürel değişim ile birlikte bu farklılıkların önemli ölçüde azaldığı ve çocukluğun korunması güç bir toplumsal yapıya geçilmekte olduğu deneyimlenmektedir. Bu süreçte ise medya çok etkindir (Kaya, 2011:110).

Postmodern Toplumda Çocukluk Tartışmaları ve Yeni Çocukluk

Günümüzde postmodern çağa yönelik bakış açısı çocukluğu yeniden şekillendirmiştir. Bu düşüncenin içerisinde klasik modern anlayıştan belli yönleri ile uzaklaşıldığı görülür. Modernlik; ırk, kültürel etniklik gözetmeksizin tüm çocukların evrensel bir çocukluğa odaklanmıştır. Bugün ise tüm çocukların bazı açılardan benzediğini ama diğer açılardan oldukça farklı olduğunu vurgulayan postmodern çağa girilmiştir (Elkind, 2001).

Franklin'e göre çocukluk evrensel deneyim değildir. Aksine tarihsel olarak değişen kültürel bir yapıdır. Çocukların negatif bir şekilde “yetişkin olmayanlar” olarak tanımlanması sosyal yaşamda dezavantajlılıkları üretmektedir. Aynı zamanda çocuk kavramı bir yaş kronolojiden çok iktidarla ilgilidir. Yani iktidar ilişkilerine ve düşük statüye işaret etmektedir. Postman'a göre okul çocukluk tanımlamalarında önemlidir. Çocukluk düşüncesinin oluşması için yetişkinin

de tanımlanması gerekir ki zihin karşıtlıklar üzerinde daha hızlı algılayabilsin. Ortaçağda yetişkinin yeniden tanımlanmasına gerek yok ancak matbaanın icadı ile beraber çocukluk dışlanıyor ve yetişkinlik bilgiye erişim ile kazanılması gereken bir statü haline geliyor (Postman, 1995/ Güçlü, 2016:4). Postman, “Çocukluğun Yokoluşu” adlı eserinde çocukluk fikrinin hızla yitip gittiğine dair gözlemlerini paylaşır. Gözlemlerinde, gittikçe çocuklara özgü oyun, yiyecek, giysi gibi unsurların ortadan kalktığını belirtir ve izlenen TV programlarına kadar yetişkinlerle çocukların aynılaştığını eleştirir. Özellikle kaybolan çocuk oyunları gibi hem yerel hem çocuğa özgü unsurların önemi gittikçe daha fazla hissedilmektedir. Sokak oyunları gittikçe kaybolmakta hatta çocuk oyunları kavramı dahi silikleşmektedir. Özellikle internet çağında online oyunlarda yetişkinler ile çocuklara yönelik oyunları ayırıcı tek faktör yaş işaretleri olarak görülür ki buda çoğunlukla sembolik bir ifade olarak kalır. Televizyonun hem yetişkinliğin otoritesine hem de çocukların merakına yönelik ciddi bir tehdit olarak açıklar. Günümüz çocukluğunun yitişine ait kanıtlar olarak, yetişkin ve çocuk usluplarının benzeşimini, madde kullanımı, suç ve cinsellik gibi yetişkin dünyasına ait kavramların çocukluğun dünyasında da görülüşünü gösterir. Aynı zamanda yeni kuşak çocuklarının ailelerinin belirledikleri bir gelecek kurgusu üzerinde sosyalleştirilmelerinin de planlı ve hesaplı ebeveynlik anlayışının modern dönemdeki biçimine örnek oluşturduğu görülebilmektedir (Postman, 1995/ Aktay, 2019:59).

Çocuklara yönelik bilimsel eserlerin yazılması 19. Yüzyılın ikinci çeyreğine denk düşmektedir. Bu dönem aynı zamanda çocuğun “kıymetlenmesi” sürecine denk gelir. Türkiye’de “yeni çocukluk” düşüncesinin ortaya çıkışı yine bu dönemde modernleşme çabaları ile paralellik gösterir. Siyasal ve toplumsal anlamdaki değişimler yetişkinlik ve çocukluk anlayışına yönelik geleneksel anlayışı dönüştürmüştür. Bu süreçte sağlıklı çocuk nüfusunun artırılması ve çocuk bakımı gibi meseleler ilk somut adımlar olarak görülmüştür soyut anlamda ise Cumhuriyet aynı zamanda “yeni nesiller”in inşası şeklinde vatansever çocuk imgesini yeşertmiştir. Edebi eserlerde ve ders kitaplarında ideal çocukluğun farklı yönlerine vurgu yapılmıştır (Gürkan Öztan, 2011:6- 16).

Çocukluğu sosyolojik olarak görebilmek için onları yetişkin çalışmasının objesi olarak değerlendirmemek önemlidir. Ayrıca çocukları yaşamları sürecinde etkileşime giren etkin bireyler olarak görmek ve yetişkinlerin çocukların ihtiyaçları hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlamak gerekir. Çocukların istek ve ihtiyaçlarının, sosyal politika ve kanun süreçleri ile ilişkisi göz ardı edilmemelidir Yeni çocukluk sosyolojisi de buradan yola çıkarak, evrensel bir

çocukluk anlayışının olmadığını; kültürlere göre farklılıkların çocukluğun sosyal ve tarihsel karakterini etkilediğini ve zaman ve mekan ilişkili olarak inşa ettiğini söyler. Sosyolojik olarak çocukların sosyal gerçekliği inşa etme ve yorumlama becerisine sahip aktif aktörler olduğunu vurgular (Güçlü, 2016:7-8).

1980'lerden itibaren özellikle İngiltere'de 'yeni çocukluk sosyolojisi' adı ile çocukların öznelliğini ve aktifliğini dile getirmeyi amaçlayan çocukluk çalışmaları bulunmaktadır. 'Yapı', 'kurum' ve 'sistem' gibi bütüncül bakış açıları karşısında genel olarak bireylerin ve elbette özelde çocukların varlığı topluma bağlı olarak tanımlanmıştır (Demir Gürdal, 2013:1). Yeni çocukluk aynı zamanda çocuk haklarına işaret eder. Çocukların davranış biçimleri, etkileşimleri ve eğitime katılımları farklılık gösterir. Dolayısıyla ihtiyaçlar ve buna göre yaklaşımların da farklı olması beklenir. Kültürel farklılıklar farklı çocukluk araştırma geleneklerini ve bilimsel kültür ortaya koymaktadır. Almanya'da aktör odaklı eğitim biliminin güçlü konumu, bir yandan çocuklara yönelik sosyolojik araştırmaların doğuşuna yardımcı olurken, diğer yandan da modern toplumdaki çocukluğa yönelik risklerle ilgili endişeleri de artırmaktadır. Veya feminist ve kültürel araştırmacıların ABD'de ve İskandinav ülkelerindeki etkinliği çocukluk çalışmalarına da yansımaktadır (Bühler-Niederberger, 2010: 371). Ülkelerin özellikle eğitim basamaklarındaki geleneksel eğilimleri çocukluk çalışmalarında etkindir.

Yeni çocukluk yeterli ve çocukların kendi deneyimlerinin merkeze alındığı politikalar ile çocuk ve çocukluğa yönelik sorunların daha hızlı çözüleceğini öngörür. Çocuğun sesini duyurabilmeyi ve çocuk haklarını savunabilmeyi hedefler (Aydoğmuş Ördem, 2020). Yeni çocukluk yaklaşımı bu alanlara odaklanırken ülkelere göre farklılıklar olduğu bilinmektedir.

Eğitimle ilişkilendirilmiş çocukluk çalışmaları ise günümüzde bazı temel paradigmalara dayanmaktadır. Bunların ilki çocukların yaşama hazırlanmasını temel alan sosyalleşme paradigmasıdır. Burada eğitim yetkin bir birey olma sürecinde geliştirici bir işlene sahiptir. Bir diğeri ise eğitim aracılığı ile çocukların kontrol altına alınmasıdır. Bu süreçte eğitim araçları kontrol mekanizmaları olarak işlev görmektedir. Son olarak çocuğun özgürleştirilmesi paradigmasıdır. Burada eğitim çocuğun kendini gerçekleştirmesinde teşvik edici bir mekanizma görevi görmektedir (Özyurt, 2011:165). Postmodern dönemde gerek sosyoloji, gerek antropoloji gerekse diğer sosyal bilimler alanındaki çalışmalar kültürel pratiklere odaklanarak çocuklukla ilişkili meseleleri çalışmaktadır. Bu meselelerin içerisinde özellikle evrenselcilik ve

kültürel görecelik çelişkisi içerisinde evlilik ve bunun yanısıra çocuklara yönelik diğer pratiklerin (kız çocuk erkek çocuk sünneti gibi) tartışıldığı görülür. Antropoloji’de evrenselci yaklaşım, insan topluluklarının benzerliklerinin esas ve önemli olduğunun altını çizirken kültürel görecelik yaklaşımı ise insan topluluklarının özgünlüklerinin temel ve önemli olduğunu iddia eder.

Ayrıca çocukluk çalışmalarının önemli bir boyutu da çocukla ilişkili sosyal sorunlardır. M.Ö 400-200 yıllarına ait olan Tophet adında 20,000 bebek mezarının olduğu büyük bir mezarlık keşfedilmiştir. Bu mezarda bulunan bebeklerin anne babaları tarafından öldürüldüğü Tanrı’nın istedikleri bir şeyi bağışlaması karşısında adak olarak sundukları düşünülmektedir. Eğer bebekleri ölü doğarsa daha büyük olan çocuk kurban edilmiştir. Bu nedenle bazı mezarlarda yeni doğan bebek ve 2 yaşında bebek kemikleri bulunmuştur. Çocuk ihmal ve istismarı yukarıda da vurgulandığı gibi tarihsel süreçte toplumlarda farklı biçimlerde olmuş olsa da görünürdür. Diğer dezavantajlı gruplar gibi çocuklar da sosyal, ekonomik ve hatta fiziksel dışlanmaya maruz kalmaktadırlar. Çocukluk algısının sosyal sorunları algılama düzeyinde de etkisi bulunmaktadır. Akademik ve siyasa literatüründe çocukla ilişkili toplumsal bir sorun alanı olarak çalışılan evlilik meselesi ise “çocuk yaştaki evlilikler” olarak tanımlanır. Literatürde bazen gelinin çocuk olduğu durumlar “çocuk gelin” olarak tanımlansa da akademik yazında çocuk ve gelin kavramlarının hem etik açıdan hem de gerçekleşen davranışı sevimlileştirebilme ihtimalinden dolayı hoş görülmez. Ancak aynı zamanda çocuk yaşta evlenen grubun çoğunluğunun kız çocukları olmasına da işaret etmektedir. Bunun yerine “erken evlilik” olarak ta kullanımı görülmektedir. Bu tanımlamalar sürecin nasıl tanımlandığı ve neticesinde nasıl buna karşın çözüm önerilerinin geliştirilebileceği noktasında da bilgi vermektedir (Sözer, 2020: 164-165). Bir diğer sosyal sorun çocuk istismarıdır ki çocuk istismarlarının altında birçok kültürel ve psikolojik etken yatmakta ve yetişkinlerin yaşamlarında katlanamadıkları durumları çocuklara yansıtarak onları etkisiz kılma ve başka bir bedende bu durumları etkisiz kılma duygusu yatmaktadır (Öztürk, 2016:27).

Günümüz sosyal çalışmalarda çocukluk, çocuklara yönelik ve çocuklarla ilişkili sorun alanları olarak da çalışılmaktadır. Her toplum kendi meselesini tartışır ve bu çerçevede çocukluk çalışmaları da çocukluğu değerli kılmaktadır.

Sonuç ve Tartışma

Çocuklar diğer dezavantajlı gruplar gibi sosyal ve akademik alanda görece daha geç görünür olmaya başlayan gruplardan biridir. Özellikle tarihsel süreç

içerisindeki konumları dikkate alındığında günümüze kadar gelen noktada oldukça yol kat edildiği görülmektedir. Anca yine diğer dezavantajlı gruplarda da bulunan bir handicap ile karşı karşıya kalabilmekteyiz. Çocuk ve çocukluk çalışmalarının tarihsel süreçten günümüze sınırlı oluşu çocukluğu toplumdaki görünürlülüğü ile paraleldir. Bu nedenle çocuğu sosyal yaşamın her alanında görünür olabilmesi önemlidir. Böyle olduğunda çocuk ve çocukluğa yönelik meseleler, ihtiyaçlar ve problemler görünür olabilecektir. Elbette bu görünürlük günümüz yeni çocukluk tartışmaları içerisinde çocuğun da dahil olması ile mümkün olabilecektir. Evrensel bir çocukluk yoktur. Çocukluk hem ortak yönleri hem de kültürlere göre farklılıkları ile açıklanabilecek bir süreçtir. Çocukluk hem üretim ilişkileri içerisinde de hem de yerel ve küresel değişmelerin etkisi ile dönüşmektedir. Özellikle sanayileşmeden günümüze gelen hızlı değişimler başta aile kurumu olmak üzere tüm kurumları geri döndürülemez biçimde dönüştürmüştür. Bu değişimler ışığında çocuk rolleri, toplumun çocuğa yönelik bakışı ve çocuktan beklentileri ve topyekun çocukluk algısı değişmiştir. Bu değişimlere tüm dünyada çocuklara yönelik hakların gelişiminin ve bu hakların sosyal politikalara yansımalarının işlevsel etkisi inkar edilemez. Gerek sosyal gerekse eğitim ve sağlık alanındaki politikalar çocuğun toplumsal kabulünde ve kendini gerçekleştirme sürecinde belirleyici görülmektedir. Bugün tüm dünyada hızla büyüyen bir sorun alanı olarak kabul edilen evsizlik sorunu ile mücadele de de çocuğa yönelik hakların görünürlülüğü ve toplumsal yaygınlığı önemlidir. Çünkü evsiz nüfus içerisinde de çocuk oranı artmakta ve küçük yaşta evden ayrılmalarda aile belirleyiciliği karşımıza çıkmaktadır.

Buna ek olarak özellikle hızlı değişim süreçleri, göçler, krizler, salgınlar gibi, her kategoriye olduğu gibi çocukluğa da hem pratik hem de düşünsel düzeyde yansımıştır. Elbette bu yansımaların sonuçları zaman içerisinde de çok daha etkili okunabilecektir. Çocukluk çalışmalarının evrensellik ve kültürel görecelik yaklaşımları çerçevesinde çalışıldığı görülür. Bu çalışmada sosyokültürel teori içerisinde yer alan toplumsal gelişim kuramları merkeze alınarak yorumlayıcı bakış açısı ile sosyal değişimler ve sosyal ilişkilerin çocukluğun toplumsal algısına olan etkisi tartışılmıştır. Görülmektedir ki tüm sosyal ilişkilerde olduğu gibi çocukluğa dair etkileşimlerde de sosyal gerçeklik ve toplumların geçirdiği değişimlerin büyük etkisi vardır. Bu değişimler insanlığın hem davranışlarını hem de algılarını etkilemektedir. Postmodern dönemde küreselleşme ve modernizmin getirdiği başta bireysellik ve sekülerleşme olmak üzere tüm dönüşümlerin bugünkü çocukluğun toplumsal kabulü ve çocuğun sosyal algısına etkisi inkar edilemez.

Bir diğer husus, çocukluk algısında ve çocukluğun günümüze kadarki serüveninde çocukların ne ölçüde etkin olduğu tartışmasıdır. Bu noktada çocuklar için yetişkinlerin söz ve karar alması gerektiğine yönelik yaklaşım uzun yıllar etkili olmuştur. Günümüz toplumlarındaki geline aşamaya bakıldığında çocukların da çocukluk tartışmalarında etkin olabilmesinin önemi tartışılmaktadır. Bu sadece gündelik yaşamda, aile ilişkilerinde ve toplumsal ilişkilerdeki aktif olma durumundan çok karar almada etkin olmayı kapsamaktadır. Postmodern toplumlar çocukluğun ve çocukluk algısının değişimi sürecinde çocuğun etkinlik düzeyini de tartışmaktadır.

Son olarak diğer bir tartışma alanı ise çocukluğun değişen görünümünün çocukluk algısına etkisidir. Özellikle küreselleşme süreci ile beraber başta sosyal medya olmak üzere tüm iletişim kanallarının çocukluğun dönüşümüne yadsınamaz etkisi bulunmaktadır. Birçok akademik yazına da konu olan yetişkin ve çocuk arasındaki silikleşen ayrımların çocuğun hem maddi hem de kültürel anlamda ve elbette haklar anlamında menfaatine olup olmadığı meselesidir.

Gelecek tartışmalarda çocukluğun sosyolojik incelemelerinde özellikle teknolojinin içine doğmaları nedeni le değişen bir kuşak olarak çocukluğun günümüz toplumlarındaki algısı üzerine çalışmalar ihtiyaç olarak görülmektedir. Bunun yanısıra yeni çocukluklar- özellikle küresel dünyada hareketli bir grup olarak- üzerine tartışılması beklenmektedir.

Çocukluk tartışmaları çerçevesinde çokça çalışılması gereken konular bulunmaktadır. Özellikle küreselleşme süreci ile beraber daha hızlı değişen kuşaklar dikkate alındığında karşılaşılan yeni ihtiyaçların nasıl karşılanacağı da önemli görülmekte ve yeni çalışmalara konu olması beklenebilmektedir. Böylece sadece çocukluk algısının değil tüm sosyal alanda var olan aktör ve olaylara yönelik algıların değişiminin de çocuğa yönelik etkileri de tartışılabilir. Her toplum kendi meselesini tartışır ve çocukluğun tartışılması çocukluğu değerli kılmaktadır.

Kaynakça

Ahioğlu, N. & Koç, İ., 2009, “Çocukların Eğitim Hakkı ve Sokak Çocukları”, *Sokak Çocuklarının İhmali ve İstismarı* (Ed.) Özkan Yıldız, Gaziantep Üniversitesi Yayınları, Gaziantep.

Aktay, A. (2019), *Yeni Türkiye’de Yeni Kuşaklar, Değişim yayınları, Sakarya.*

Araz, Y. (2013), *16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Başlarına Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*, Kitap Yayınevi, İstanbul.

Aydoğmuş Ördem, Ö, (2020), “Türkiye’de Çocukluk Sosyolojisi”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 10 (16), 4469-4492.

Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40.

Bühler- Niederberger, D. (2010), “Childhood Sociology in Ten Countries Current Outcomes and Future Directions”, *Current Sociology*, International Sociological Association, SAGE, Vol. 58(2): 369–384.

Corsaro, A.W. (2005). *Sociology Of Childhood-Second Edition*, UK: Sage Pub

Elkind, D. (2001), *Değişen Dünyada Çocuk Yetiştirme ve Eğitim*, çev: Emine Gül Kapçı, *Dünyada ve Türkiye’de Değişen Çocukluk III. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Hazırlayan: Bekir Onur, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

Demir Gürdal, A. (2013), *Sosyolojinin İhmal Edilen Kategorisi Çocuklar Üzerinden Çocukluk Sosyolojisine ve Sosyolojiye Bakmak*, “İŞ, GÜÇ” Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, October/Ekim 2013- Cilt/Vol: 15- Sayı/ Num: 04, Page: 1-26

Güçlü, S. (2016), *Çocukluk ve Çocukluğun Sosyolojisi Bağlamında Çocuk Hakları*, *Sosyoloji Dergisi* Yıl 2016, Armağan Sayısı: 1-22

Güller, E. (2013), *Çocuk Kavramının Felsefi Antropoloji Alanında Ele Alınması ve Mimari Çıkarımlar*, *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* Cilt: 2 Sayı: 3, 1-12.

Gürkan Öztan, G. (2011) *Türkiye’de Çocukluğun Politik İnşası*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Harrison, R.P. (2016), *Gençleşme Yaşımızın Kültürel Tarihi*, Çeviren: Merve Pehlivan, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Gabriel, N. (2017), "The Sociology of Early Childhood - Critical Perspectives", SAGE Publications Ltd, London, 1-12.

James, A. (2001), Yeni Çocukluk Sosyolojisinde Sorunlar, Yaklaşımlar ve Pratikler, çev: Emine Gül Kapçı, Dünyada ve Türkiye'de Değişen Çocukluk III. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri, Hazırlayan: Bekir Onur, Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

Kaya, Ç. N., (2011), "Aile ve Çocuk", Aile Sosyolojisi, (Ed.) A. Kasapoğlu, N. Karkıner), Anadolu Üniversitesi AÖF Yayın No:1303.

Kıral, B. (2020), "Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi", Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi, Sayı: 15, 170-189.

Kongar, E. (2019), Toplumsal Değişme ve Türkiye Gerçeği, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Postman, N. (1995), Çocukluğun Yokoluşu, Çev: Kemal İnal, İmge Kitabevi, Ankara.

Sargeant, J., Harcourt, D. (2019), Çocuklarla Yapılan Araştırmalarda Etik, Çeviri Editörü, Salih Rakap, Nobel Yayınları, Ankara.

Sormaz, F & Yüksel, H. (2012), "Değişen Çocukluk, Oyun ve Oyuncağın Endüstrileşmesi ve Tüketim Kültürü", Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2012 11(3): 985 -1008.

Sözer, H. (2020), Bir Çocuk İstismarı Formu Olarak Çocuk Evlilikleri: Kültüre Sığınmanın Sınırları Sosyoloji Araştırmaları Dergisi / Journal of Sociological Research Cilt / Volume 23 Sayı / Number 1 (Nisan / April 2020): (157-191).

Onur, B. (2005), Türkiye'de Çocukluğun Tarihi Çocukluğun Sosyo-Kültürel Tarihine Giriş, İmge Kitabevi, Ankara.

Öztürk, E. (2016), Psikotarih Açısından Çocuk Yetiştirme Tarzları ve Çocuk İstismarı (Rearing Modes (Styles) with Regards to Psychohistory and Child Abuse), Türkiye Klinikleri J Foren Med-Special Topics 2016;2(3), 24-34.

Özyurt, C. (2011), Değişen Aile, Toplum ve Kültür Yapılarında Çocuk Algıları, Aile Sosyolojisi, Kadir Canatan-Ergün Yıldırım, Açılım Kitap, İstanbul.

Young-Bruehl, E. (2021), Çocuk Düşmanlığı Çocuklara Karşı Önyargıyla Yüzleşme, Çeviren: Aksu Bora, İletişim Yayınları.

YENİ HEDONİK TÜKETİM PERSPEKTİFİ MERKEZİNDE VAAT EDİLEN ÜRÜN TÜKETİM DENEYİMİ VE OYUN PRATIĞI: DORİTOS RİSK #riskevarmısın REKLAM SERİSİ İNCELEMESİ

Esra Pelin GÜREGEN¹

Esin Selin GÜREGEN²

ÖZ

Tüketici davranışlarını konu alan çalışmaların temel gayesi bireyin hangi motivasyon ile tüketim eylemini gerçekleştirdiğini anlamaktır. Tüketici davranışlarını anlamaya yönelik ilk çalışmalarda tüketme eyleminin bilişsel bir sürecin çıktısı olduğu kabul edilmektedir. Lakin söz konusu ön kabul günümüz postmodern öznelere tüketim pratiklerini açıklamak adına yetersiz kalmaktadır. Bu çerçevede rasyonel olmayan tüketim davranışlarını zevk ve haz merkezinde açıklaması ile hedonik tüketim kavramı popülerleşmiştir. Hedonik tüketim ile faydacı tüketim genellikle literatürde birbirine zıt ve birbirini yadsıyan tüketim edimleri olarak ele alınmaktadır. Ancak tüketimin araçsal bir eylemden ziyade amaçsal bir deneyim haline gelmesi sonucu hedonik ve faydacı değerler arasındaki ayrım muğlaklaşmaktadır. Bu çerçevede Horiuchi (2003) Yeni Hedonik Tüketim Perspektifini (YHTP) geliştirmiş ve “zevk” kavramını yeniden konumlandırmıştır. Faydacı ve hedonik tüketimi bir model altında birleştirmeyi amaçlayan YHTP, zevk tanımını irdelemekte ve “rasyonel zevk” kavramını vurgulamaktadır. Söz konusu rasyonel zevk kapsamında ele alınabilecek ürün tüketim deneyimlerinden biri de postmodern pazarlama literatüründe sıklıkla kullanılan oyun pratiğidir. Makale kapsamında ele alınan Doritos Risk ürününün “Doritos Risk #riskevarmısın” reklam serisi, vaat ettiği tüketim deneyimi kapsamında bir oyun pratiği temsil etmektedir. Bu çerçevede Doritos Risk ürününün “Doritos Risk #riskevarmısın” reklam serisinde vaat edilen tüketim deneyiminin bileşenleri içerik analizi yöntemi ile irdelenmiştir. Çalışma söz konusu oyun pratiği içeren tüketim deneyiminin vaat ettiği işlevsel, hedonik faydalar ve keyifli tüketim deneyimi ile YHTP kapsamında ele alınabileceğini bulgulamış. Araştırma sonucunda vaat edilen ürün tüketim pratiğinin Schell’in (2008) Temel Dörtlü Oyun Modeli’nin temel bileşenlerini içerdiği ve Schmitt’in tasniflediği tüm deneyim unsurlarını barındırdığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Yeni Hedonik Tüketim Perspektifi, Tüketim Deneyimi, Hedonik Tüketim, Faydacı Tüketim, Oyun Pratiği.

Araştırma Makalesi | Geliş Tarihi: 22.03.2022 - Kabul Tarihi: 16.05.2022

Güregen, E. P. & Güregen, E. S. (2022). “Yeni Hedonik Tüketim Perspektifi Merkezinde Vaat Edilen Ürün Tüketim Deneyimi Ve Oyun Pratiği: Doritos Risk #Risquevarmısın Reklam Serisi İncelemesi”. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AKSOS), sayı 11, s. 73-115.

1 Arş. Gör. Fenerbahçe Üniversitesi, Yeni Medya ve İletişim Bölümü, E- Posta: pelin.guregen@fbu.edu.tr, Orcid: 0000-0003-3564-7560.

2 Doktora Öğrencisi, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Bölümü, E- Posta: selinguregen@gmail.com, Orcid: 0000-0001-6162-0391.

A REVIEW OF THE PROMISED PRODUCT CONSUMPTION EXPERIENCE AT THE CENTER OF THE NEW HEDONIC CONSUMPTION PERSPECTIVE: DORITOS RISK #riskevarmısın AD SERIES AND ANALYSIS OF THE PROMISED GAME PRACTICE

Abstract

The main purpose of studies on consumer behaviour is to understand the motivation and consumption action of the individual. In the first studies to understand consumer behaviour, it is accepted that the act of consuming is the output of a cognitive process. However, this presupposition is insufficient to explain the consumption practices of today's postmodern subjects. In this context, the concept of hedonic consumption has become popular with the explanation of irrational consumption behaviours in the centre of pleasure and pleasure. Hedonic consumption and utilitarian consumption are generally considered in the literature as consumption acts that contradict and deny each other. However, the distinction between hedonic and utilitarian values becomes blurred as consumption becomes a purposeful experience rather than an instrumental act. In this framework, Horiuchi (2003) developed the New Hedonic Consumption Perspective (YHTP) and repositioned the concept of "pleasure". Aiming to combine utilitarian and hedonic consumption under one model, YHTP examines the definition of pleasure and emphasizes the concept of "rational pleasure". One of the product consumption experiences that can be considered within the scope of rational pleasure in question is the game practice, which is frequently used in postmodern marketing literature. The "Doritos Risk #riskevarmısın" advertisement series of Doritos Risk products, which is discussed within the scope of the article, represents a game practice of the consumption experience it promises. In this context, the components of the consumption experience promised in the "Doritos Risk #riskevarmısın" (#areyouinfortherisk) advertisement series of the Doritos Risk product were analyzed by content analysis method. The study found that the consumption experience that includes game practice can be considered within the scope of YHTP with its functional, hedonic benefits and enjoyable consumption experience. As a result of the study, it is seen that the promised product consumption practice includes the basic components of Schell's (2008) Basic Four Game Model and includes all the experiential elements classified by Schmitt.

Keywords: New Hedonic Consumption Perspective, Consumption Experience, Hedonic Consumption, Utilitarian Consumption, Game Practice.

Giriş

Günümüzde üretim ve tüketim edimleri bireyin fizyolojik ihtiyaçları kadar kültürel, sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarını da tatmin eder hale gelmiştir. Teknik ve teknolojik gelişmeler sonucu emek sürecinde özgürlüğünü ve otoritesini kaybeden birey, kendini gerçekleştirmek ve kimliğini oluşturabilmek için tüketme eylemini referans almıştır (Özcan, 2015: 136-137). Bu bağlamda üretici kimliğinin standartlaşması ve özerkliğini yitirmesi ile kendini “tüketici” olarak yaratan postmodern öznenin, ataları ile aynı motivasyon ile tüketim edimini gerçekleştirmesi olası değildir (Yanıklar, 2018: 235). Modernizmde tüketim araçsal ve işlevsel bir nitelik taşıırken bugün amaçsal bir değer kazanmış ve kültürel bir ritüel olarak gündelik hayatın vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir (Bıçakçı, 2008: 14). Modern toplumlarda gözden düşen estetik, postmodern toplumda zirveye yerleşmiş ve göstergesel nitelik taşıyan imajlar tüketim sürecini anlamlı kılmıştır (bkz. gösterişçi tüketim, sembolik tüketim, postmodern tüketim vb.). Modern toplumda bireylerin özgürleşmesi akıl ve bilim önderliğinde gerçekleşirken, postmodern toplumda ise tüketim ritüeli aracılığı ile deneyimlenmektedir (Özbolat, 2012: 123). Bu bağlamda tüketme eylemi sadece rasyonel bir fayda elde etmek adına gerçekleşen bir faaliyetten çok daha fazlasıdır.

Günümüzde tüketim keyif ve zevk deneyiminin yaşanması ve temsil edilmesi adına psikolojik, sosyolojik ve iletişimsel bir anlama sahip bir ritüel haline gelmiştir. Bu bağlamda tüketicilerin ürün ve hizmetlerden işlevsel faydaları dışında çeşitli hedonik ve sembolik beklentileri de vardır. Artık ürün/hizmetin salt işlevsel faydası tüketim adına yeterli olmamaktadır. Reklam anlatıları, ürün ya da hizmetin “vaat ettiği değer ve deneyimlerin” sergilendiği fantazyaya kataloğuna dönüşmüştür (Akata, 2021: 902-903). Bu çerçevede reklamlarda ürüne/hizmete iliştilmiş değerlerin sunulduğu “eşsiz” ve “keyifli” deneyimler tüketilmek üzere “tüketim kaşiflerine” seslenmektedir (Güregen, 2021: 26-27). Söz konusu reklamlar, zengin duyuşsal ve duygusal içeriğe sahip, ütopyavari bir tüketim resitaline hedef kitesini davet etmekte ve çeşitli deneyimleri vaat etmektedir.

Günümüzde üsrün tüketim deneyiminin pazarlama sürecinde kullanılan temel unsurlardan olması, ürün ve hizmet arasındaki keskin sınırların muğlaklaşmasına ve ürünlerin bir nevi “hizmetleşmesine” sebep olmaktadır. Popüler pazarlama pratikleri arasında yer alan deneyimsel pazarlama, ortak deneyim yaratımı, ESP (Emotional Sales Promotion) ve oyunlaştırma gibi ürün tüketim deneyimini vurgulayan uygulamalar söz konusu “hizmetleşmeye”

örnek olarak verilebilir. Tüketicilerin beklentileri ve rakiplerin tüketicilere vaat ettikleri deneyimler her geçen gün artmaktadır. Son zamanların “moda” tüketim deneyimi ise pazarlama sürecine entegre edilmiş oyun uygulamalarıdır. Pazarlamanın tüm aşamalarında karşımıza çıkabilen oyun pratiği, makale kapsamında hedonik ve faydacı tüketim unsurlarını şemsiye bir başlık altında ele alan Yeni Hedonik Tüketim Perspektifi bağlamında incelenecektir.

Holbrook ve Hirschman’ın (1982) Hedonik Tüketim Perspektifi kavramının günümüz tüketim deneyimleri adına yeterli olmadığını vurgulayan Horiuchi (2003) Yeni Hedonik Tüketim Perspektifini geliştirmiştir. Zevk kavramını işlevsel faydaları da kapsayacak bir tanım ile yeniden ele alan Horiuchi (2003), hedonik tüketimin sadece sanatsal tüketim ve aktivite deneyimi ile sınırlandırılmasının önüne geçecek kapsamlı bir model ortaya koymuştur. Bu çerçevede tüketim deneyiminin barındırdığı hedonik ve işlevsel faydaları kapsayan zevk tanımı ile tüketim deneyiminin barındırdığı rasyonel zevk unsurlarının da anlaşılmasını sağlamıştır. Makale araştırma kısmında Doritos Risk reklam serisinin vaat ettiği ürün tüketim deneyimi incelenecek ve vaat edilen oyun pratiği ve deneyim bileşenleri irdelenecektir. Deneyimin bileşenlerinin tasniflenmesi adına değerlendirme kategorileri olarak, Schmitt’in (1999) “Stratejik Deneyim Modülleri” sınıflandırması kullanılacak, Yeni Hedonik Tüketim Perspektifi bağlamında anlaşılmaya çalışılacaktır. Schmitt’in Stratejik Deneyim Modülleri, pazarlamacıların tüketim deneyimi adına hedef kitleleri için kurgulayabilecekleri beş deneyim modülü olduğu (duyusal, duygusal, düşünsel, davranışsal ve ilişkisel deneyim) savına dayanmakta ve deneyimsel pazarlama literatüründe sıklıkla kullanılmaktadır (Özgören, 2013: 2). Vaat edilen ürün tüketim deneyiminin içerdiği oyun pratiğinin anlaşılması adına ise Schell’in (2008) “Temel Dörtlü Oyun Modeli” bileşenleri (anlatı, tasarım, estetik ve teknoloji) değerlendirme kategorileri olarak kullanılacaktır. Bir pratiğin “oyun” olarak tanımlanabilmesi için gerekli olan unsurları dört başlık altında tasnifleyen model, Bond’un sunduğu katmanlı ~ dörtlü’ye de kaynaklık etmesinin (Şahin, Erdoğan ve Ekenel, 2018: 1199) yansısı oyunlaştırma uygulamalarının da analiz edilmesinde başvurulan temel modellerdendir (bkz. Hofacker vd., 2016).

1. Hedonik ve Faydacı Tüketim

Tüketici davranışını açıklamaya yönelik çalışmalara uzun bir süre hâkim olan görüş (bkz. Klasik iktisat) temel motivasyonun fayda temelli olduğu yönündedir (Umud, 2019: 5). Bu çerçevede tanımlanan tüketici profili ise

tüketim aktivitesini başarılması gereken bir görev olarak görme eğiliminde olan, rasyonel kararlar alan modern öznedir (Kamber, 2018: 172). Fayda temelli tüketim, ürün/hizmete yönelik bilgilerin bilişsel olarak işlendiği ve mukayese edildiği bilinçli ve rasyonel bir süreci tasvir eder. Bu çerçevede amaç ürün/hizmetin edinimi sürecinin en başarılı (maksimum değer) ve pratik şekilde gerçekleşmesidir (Hirschman ve Holbrook, 1982). Tüketici bilgileri toplamak için çaba sarf eden konumunda iken karar verme sürecindeki temel değişkenler ise fiyat ve performans iletileridir (Woods, 1960, akt. Probst, 2010: 61). Lakin bu yaklaşımlar, günümüz tüketim faaliyetlerinin önemli bir kısmını içeren hedonik motivasyonları anlama ve açıklama adına yeterli değildir.

Günümüzde tüketicilerin refah seviyesinin artması ve hizmet sektörünün gelişmesi ile tüketici artık “kendi iyiliği için”, “kendini şımartmak için” yani duygusal faydalar kazanmak için tüketim eylemini-deneyimini gerçekleştirmektedir (Havlena ve Holbrook, 1986: 394). Postmodern çağda çoğu tüketim eyleminin temel referansı ihtiyaç tatmini olmaktan çıkmış ve tüketim; fantezi, eğlence, zevk ve estetik sağlayan deneyimsel ve duygulanımsal bir gaye kazanmıştır. Artık tüketim motivasyonlarını şekillendiren nesnel ve somut faydalardan ziyade öznel ve duygusal değerlerdir (Khan, Dhar ve Wertenbroch, 2005: 144). Bu bağlamda geleneksel (rasyonel) modeller tüketimin deneyimsel boyutunu da göz ardı etmesi ile günümüz tüketim sürecini açıklamak adına yetersiz kalmaktadır.

Günümüzde tüketim salt rasyonel bir tatmin sağlamak adına yapılan bir eylem olmanın çok ötesindedir. Postmodern öznelere adına tüketim bir çeşit dil gibi göstergelerle kodlanmış sembolik bir mübadele aracı olmasının yanında bir kaçış ve keyif içeren bir tüketim deneyimini de kapsamaktadır. Bu bağlamda tüketici davranışlarını sınıflandırmak için hedonik (duygusal, deneyimsel, duygusal) ve faydacı (işlevsel, araçsal, pratik) olmak üzere iki zıt motivasyonu içeren temel tasnif kabul görmüştür (Hirschman ve Holbrook, 1982: 92; Batra ve Ahtola 1991). Motivasyon araştırmalarına 1950’lerde dahil olan tüketimin sembolik boyutunu ve duygusal bağlamı içeren hedonik tüketim kavramı, günümüz tüketici davranışlarını anlamak adına elzemdir (Vazifehdoost, Rahnama ve Mousavian, 2014: 224; Hirschman ve Holbrook, 1982) ancak yeterli değildir.

Geleneksel teori-bilgi işleme perspektifi-tüketicilerin “mantıksız” alışverişlerini açıklayamamaktadır. Hedonik tüketim bilgi işleme perspektifinin aksine tüketiciyi satın alma kararları vermek için sorunları çözen mantıklı bir düşünür olarak görmez. Hedonik perspektif tüketiciyi satın alma işlemlerinin -tüketim

deneyiminin- sunduğu zevk, neşve ve eğlence arzusu peşinde koşan bireyler olarak tanımlar (Doğan vd., 2014: 70). Tüketim çeşitli sembolik anlamlara sahip, öznel bir deneyim olarak görülür. Hedonik tüketim, faydacı tüketimin göz ardı ettiği, keyifli boş zaman etkinlikleri, duşusal zevkler, hayaller ve estetiksel tatminleri içeren fantezi, duşgu ve eğlence deneyimini kapsar (Holbrook ve Hirschman, 1982: 132). Boş zaman aktiviteleri bu bağlamda hedonik bir alt kümedir. Hedef kitle ürünü/hizmeti maddi olarak sağladığı avantaj için değil, sunduğu iyi olma hali, eğlenme deneyimi, zevk ve kendini gerçekleştirme imkânı gibi öznel görüşleri doğrultusunda tüketir (Zhong ve Mitchell, 2010: 153). Burada anlaşılacağı üzere amaç; eğlence, heyecan, fantezi ve duşusal uyarım deneyimleme gibi haz merkezli iken araç tüketim deneyimidir (Arnold ve Reynold, 2003: 78). Ürün/hizmet sunduğu/vaat ettiği deneyim adına tüketilir.

Hedonik Tüketim Perspektifinde ürün nesnel bir değere sahip meta olarak değil, öznel semboller ve değerlere sahip, tüketici tarafından yeniden üretilen bir tatmin nesnesi olarak görölmektedir. (Hirschman ve Holbrook, 1982: 93). Bu perspektifte klasik bilgi işleme modeli, hedonik tüketimi anlamak adına yeterli olmayacaktır. Hedonik tüketim sürecini açıklamak için deneşimsel perspektifi öneren Holbrook ve Hirschman (1982), tüketici davranışlarında sıklıkla göz ardı edilen deneşimsel yönleri vurgulamanın yanında, tüketim metası olarak fanteziler, duşgular ve eğlencenin de ele alınabileceğini vurgulamıştır (Holbrook ve Hirschman, 1982: 140). Hirschman (1984), tüketimi deneyim aranan bir saha olarak tanımlamış, deneyim arayışını üç tasnif altında ele almıştır; biliş arayışı, duşgu arayışı ve yenilik arayışı (akt. Spangenberg, Voss ve Crowley, 1997).

Bir ürünün/hizmetin aynı anda hem hedonik hem de faydacı niteliklere sahip olması doğaldır. Örneğın, bir arabanın, yakıt ekonomisi ve güvenlik sağlaması faydacı niteliklerini kapsarken, rengi, iç mekân tasarımı ve marka değerinin yüksek olması ise hedonik niteliklerine atıfta bulunmaktadır (Chitturi, Raghunathan ve Mahajan, 2008: 49). Modern tüketiciler için ürünün faydacı nitelikleri daha önemli iken (Lu, Liu ve Fang, 2016: 322), genel tüketim eylemlerinin çoğunluğunu gerekli ürünler oluşturmaktadır. Gerekli ürünler, bir asgari yaşam standartının korunması adına vazgeçilmez ürünleri (temel gıda, tıbbi bakım vb.) kapsayan temel fizyolojik yaşam gereksinimleridir (Öztürk, 2013: 163). Teknik ve teknolojik gelişmeler sonucu işlevsel faydalar ürünün asgari nitelikleri olarak algılanırken, ürün farklılaşması ise hedonik faydalarda kurgulanmaktadır. Refah seviyesinin arttığı postmodern tüketicilerin tüketim

eylemlerinin bir kısmını ise lüks tüketim ürün/hizmetleri oluşturmaktadır (Aksoy, 2015: 100-105). Lüks ürünler ise bolluk, zevk, durum ve rahatlık koşulu sağlayan arzu nesnelere (Azizağaoğlu ve Altunışık, 2012: 44-45).

2.Yeni Hedonik Tüketim Perspektifi

Hoolbrok ve Hirschman (1982) hedonik tüketim modelinde sadece kültür, sanat, spor etkinliklerinin tüketimi üzerine yoğunlaşmıştır. Lakin günümüz tüketim eyleminin deneyimsel yönlerine odaklandığımızda zevk kavramı önemli bir tüketim motivasyonu olarak karşımıza çıkmaktadır. Horiuchi (2003: 265) bu bağlamda zevk tanımını gözden geçirerek, Yeni Hedonik Tüketim Perspektifini önermiş ve kapsayıcı bir model ortaya koymuştur. Makalenin araştırma kısmında da değinileceği üzere hazzın “zevk” kavramına ikame olarak ön görülmesini kabul etmeyen bu perspektif için haz, zevki kapsamak ile başka pek çok deneyimi ve olumlu duyguyu da içermektedir (Horiuchi, 2003: 265).

Tablo1: Tüketim Perspektifleri Arasındaki Farklar

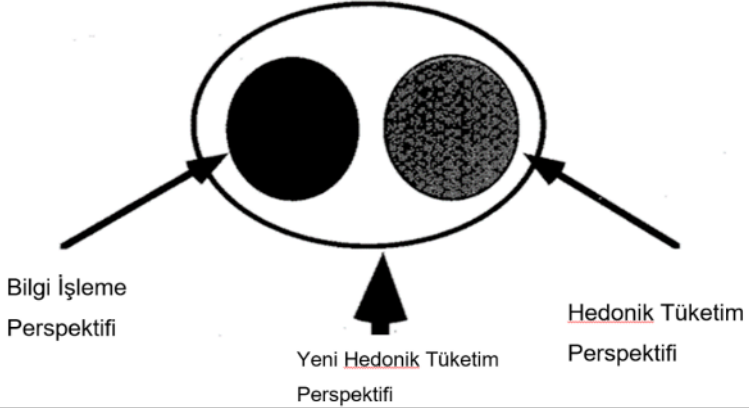
Bilgi İşleme Perspektifi	Tüketici problemlerinin çözümü incelenir. Problem temelde işlevseldir.
Eski Hedonik Tüketim Perspektifi	Tüketici davranışlarıyla deneyimlenen haz incelenir. Haz temel olarak sanat ve oyun tüketiminde deneyimlenen eğlence olarak ele alınır.
Yeni Hedonik Tüketim Perspektifi	Tüketici davranışlarıyla deneyimlenen haz incelenir. Haz sadece sanat ve oyunlar gibi ürünlerin tüketimi değil problem çözme deneyimleri de dahil olmak üzere kişisel olarak arzu edilen duyguların çeşitli deneyimlerini de ifade eder.

Kaynak: Horiuchi, 2003: 267

Bentham ve Mill’in “zevk” tanımlarını referans alan Horiuchi’ye (2003) göre zevk “fayda”nın zıttı bir kavram olarak ele alınmamalıdır. Arapça kökenli bir kavram olan zevk, “hoşagiden veya çekici bir şeyin elde edilmesinden, düşünülmesinden doğan hoş duygu, “haz” ve “eğlence” şeklinde tanımlanmaktadır (TDK,2021). Bentham (1970) ve Mill’in (1998) zevk tanımı, salt sanat icrası ile duyulan keyiften ziyade aynı zamanda işlevsellik ve uygunluktan doğan memnuniyeti de ifade eder (akt. Horiuchi, 2003: 266). Bu çerçevede Horiuchi için hedonik tüketim, “rasyonel zevki kapsayan, öznel arzu deneyimi” (2003:265) şeklinde ifade edilir. Sadece sanat ve oyun tüketimi ile sınırlandırılmayan YHTP, elde

edilmesi zor olan bir şeyi elde etmenin yarattığı sevinç vb. tüketici davranışları yoluyla kazanılan olumlu duygu ve deneyimleri de kapsamaktadır (Horiuchi, 2003: 265).

Tablo 2: Yeni Hedonik Tüketim Perspektifi Şeması

Kaynak: Horiuchi, 2003: 267

YHTP hem tüketici araştırmalarına hedonik tüketimin dahil edilmesini sağlaması hem de faydacının karşısına yerleştirilen hedonik tüketimi yadsıyarak ikisini de kapsayan, haz kavramının tanımını genişleten bir bakış açısı sunması ile önem arz etmektedir. Böylelikle çoğu hedonik ürün/hizmet tüketim deneyiminin aynı zamanda rasyonel keyif verici aktiviteler barındırdığı görülmektedir. Makalenin araştırma kısmında ele alınan Doritos #riskbudur kampanyasının da vaat ettiği tüketim sürecinin de YHTP kapsamında ele alınabileceği savunulmaktadır.

3. Oyun Pratiği ve Yeni Hedonik Tüketim Perspektifi

Oyun oynama geleneği insanlık tarihi kadar eski olsa da pazarlama amaçlı kullanımı görece yenidir. Oyunlaştırma (gamification), oyun reklam (advergame) gibi kavramlarla pazarlama literatüründe sıklıkla adını duyuran oyun pratiği, genel olarak keyifli ürün ve marka tüketim deneyimleri yarattığı için tüketicileri belirli eylemlerde bulunmaya yönlendiren/ikna eden bir uygulama alanı olarak kabul edilmektedir.

Bir pratiğe “oyun” diyebilmek için sahip olması gereken asgari bileşenlerin tasniflendiği pek çok farklı model (Brathwaite ve Schreibe'nin Modeli, MDA -Mechanics, Dynamics, Aesthetics- Modeli vb.) bulunmaktadır. Söz konusu sınıflandırma ve modeller aynı zamanda oyun pratiklerini tanımlamayı,

anlamayı sağlamaktadır. Makale kapsamında Schell'in (2008) "Temel Dörtlü Oyun Modeli" referansı ile oyun pratiği anlaşılmalı çalışılmaktadır. Bu modele göre temel unsurlar dört başlıkta ele alınmaktadır: anlatı, tasarım (mekanik), estetik ve teknoloji. Anlatı ya da hikâye, oyuna -ya da tüketim deneyimine- bağlam sağlar ve anlam katmaktadır. İkinci unsur olan mekanik ise oyunun kurallarına ve yapısına atıfta bulunmaktadır. Ödül, teşvik, ceza, oyun seviyeleri ve oyuncunun hamlelerinin belirlendiği, oyun evreninin genel sınırlarını çizmektedir. Oyunun kazanma ve kaybetme yol haritasını sunmaktadır. Estetik ise oyunun ve oyun anlatısının duygusal bulaşmayı sağlayabilmesi ve akış'ın yaratılabilmesi için en önemli bileşendir. Sürükleyici bir deneyim yaratabilmek adına güçlü görsel imgeleme ve başarılı sunum elzemdir (Hofacker, vd., 2016: 3-5). Son bileşen olan teknoloji ise hikâyenin anlatıldığı ortamdır. Oyunun mekaniği bu ortamda çalışır ve estetik bu ortamda sunulur. Özellikle dijital ortamların etkileşime izin veren yapısı sebebi ile oyun pratiklerinin kurgulanması için elverişli ortamlar olduğunu söylemek mümkündür (Güregen ve Bostan, 2020).

Oyunlar sadece ödül mekanizmasının işler hale getirildiği basit, bilinçsiz süreçler olmaktan ziyade ilişkililik (başkalarıyla etkileşime geçme ve bağlantı kurma evrensel ihtiyacı), yeterlilik (etkili olma ve belirli bir problemde ustalaşma) ve özerklik (kişinin ihtiyaçları için kendi hayatını kontrol etmesi) içsel motivasyonlarını tatmin eden kompleks bir süreçtir (Deci ve Ryan, 1985, akt. Groh, 2012:41). Oyun söz konusu evrensel motivasyonlara yanıt veren nesnel bir pratik olmasının yansıra oyuncunun becerileri, önceki deneyimi ve bilgisi gibi edimsel kaynakları içeren benzersiz ve öznel bir deneyimdir (Huotari ve Hamari, 2017:29). Bu çerçevede her kişiye, her deneyimde farklı duygular, duyular ve tecrübeler sunmakta, farklı anlamlar ifade etmektedir. Oyun pratiği, müşterinin hizmet ya da ürün tüketim deneyimi vasıtası ile rakiplerden farklılaşmak ve değer yaratmak adına bir duygusal çekicilik unsuru olarak kullanılmaktadır. Oyun pratiğinin pazarlama sürecinde kullanılması ile oyunun "akış"ına (bkz. Csíkszentmihályi, 1990) kapılan müşterinin oyun tüketim deneyimi sırasında yaşanan/yaşanacak zevk ve olumlu duyguları, oyun ile özdeşleşen ürün ya da hizmet tüketimi ile ilişkilendirmesi beklenmektedir. Ürün ya da hizmet oyunun vaat ettiği hazlara ulaşabilmek adına bir araç olarak kullanılmaktadır.

Fiziksel bir ürünün pazarlama sürecinde bile, ürüne ek kurgulanan "hizmetleştirici paket" günümüzde sık sık rastladığımız pazarlama reflekslerindedir. (Vargo ve Lusch, 2004: 7). Bu bağlamda "ürün tüketim

deneyimi/ürün kullanım deneyimi” merkezinde ele alınabilecek ürüne içkin kılınan hizmet deneyimleri tam anlamı ile ne ürün ne de hizmet niteliklerine sahiptir. Ürün boyutu seri üretim ile fabrikada üretilen, kolay iletilebilir, nesnel ve faydacı tüketim referansı ile anlaşılabilir bir yapıya sahipken, ürüne ilave sunulan hizmet boyutu ise soyut, deneyimlenen, seri üretilemez ve tüketici ile ortak üretim ve yaratım süreçleri sonucu oluşan öznel ve hedonik tüketim bağlamında ele alınabilen kısmıdır. Günümüz hizmet baskın mantığın hâkim olduğu pazarlama süreci merkezinde ürünü de sadece faydacı ya da hedonik tüketim kapsamında ele almak mümkün değildir. Bu çerçevede vaat edilen ürün tüketim süreci ve içerdiği oyun pratiğini YHTP merkezinde ele almak, modelin kapsayıcılığının ve rasyonel zevk tanımını anlamak adına önemlidir.

Oyun pratiği, zevk ile hazzı eş değer tutan sınırlı tanımdan kurtaran “rasyonel zevk” referansı ile (Hourichi, 2003) düşünüldüğünde ise ürün ile oyun arasında kurulan ilişkiden dolayı işlevsellik ve kullanışlılıktan duyulan memnuniyet, oyun pratiğinde uzmanlaşma ve “level” atlama deneyiminin sağladığı problem çözme keyfi gibi çeşitli tüketici davranışlarını da kapsayan pozitif duygular yaratılmaktadır. Söz konusu olumlu duygu ve deneyimler ise ürün ile ilişkilendirilmiş oyun pratiğinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. İçerisinde oyun pratiği de barındırabilen deneyimsel pazarlama, interaktif pazarlama, ortak değer üretimi gibi unsurlar hizmet baskın mantığın pazarlamada hâkim olduğu, üründen ziyade tüketim deneyiminin pazarlandığı perspektifin uygulamalarıdır. YHTP ise fayda ve haz tüketimini kapsayan perspektifi ve rasyonel zevk tanımı ile ürün/hizmet tüketim deneyiminin kurgulandığı pazarlama trendlerinin anlaşılması adına başarılı bir modeldir.

4. Ürün Tüketim Deneyimi Olarak Oyun

Deneyim, kişinin kısmi yahut geniş bir zaman diliminde edindiği bilgiler ve tecrübe şeklinde tanımlanmaktadır (TDK,2021). Deneyim terimi Pine ve Gilmore'nin (1998) yılında yayınladıkları makale ile ilk kez ekonomik bağlamda ele alınmış ve mallara atfedilen pazarlama niteliği olarak karşımıza çıkmıştır (Eroğlu, 2019: 23). Tüketim deneyimi ile tüketici deneyimleri farklı anlama sahip kavramlardır. Tüketici deneyimi alışveriş süreci ve pazar koşulları çerçevesinde şekillenirken, tüketim deneyimi, kişinin ile tüketim nesnesi (ürün-hizmet vb.) arasındaki etkileşim süreci ve bu sürece atfedilen değerleri işaret eder. Fırat ve Dholakia'nın değindiği üzere (1998) postmodern kişi için tüketim süreci aynı zamanda bir deneyim ritüelidir (akt. Probst, 2005). Özgürleşmenin ve kaçışın

bir yolu olarak görülen tüketim süreci, büyüleyici ve fantazmagorik tecrübeler elde edilebilen çoklu deneyimlerle inşa edilen kişisel ve sosyal bir ütopyadır. Deneyim, birden çok bileşeni içeren bir tecrübe sürecidir (eğlence, gerilim, sarmalanma, rekabet gibi farklı bileşenlerden bahsetmek mümkündür).

Tüketici deneyiminin pazarlama adına önem kazanması, rekabetin artması, hizmet sektörünün gelişmesi ve postmodern öznenin ihtiyaçları merkezinde önemini gün ve gün arttırmıştır. Hizmet pazarlama literatürü, müşteriye hizmetin ortak üreticisi olarak görmektedir. İşletmeler ise kaynak sunarak deneyimi zenginleştirmeyi amaçlar (Huotari ve Hamari, 2017:30-31). Hizmet pazarlama literatürü, postmodern tüketimin iki kilit unsuru olan “değer” ve “deneyim yaratımı” adına ürün pazarlama literatürüne oranla daha fazla imkân tanımaktadır (Vargo ve Lusch, 2004; Grönroos 2018).

Oyun temsili içeren vaat edilen tüketim deneyimi ile ürünlerin diğerlerinden farklılaştırılması, ürüne yeni değerler ve anlamlar atfedilmesi ve deneyimsel pazarlama gibi çeşitli amaçlarla kullanılmaktadır. Amaçlanan ise ürün ya da hizmetin tüketici ile ortak üretilen bir deneyim alanı vasıtası ile farklılaşmasının sağlanmasıdır. Bu bağlamda tüketiciye “türetici” (bkz. Prosumer) demek de uygun olacaktır. Çünkü tüketici ile ortak üretilen bir değer ve deneyim süreci mevcuttur. Pasif bir tüketim sürecinden çok, tüketicinin de aktif olarak katıldığı bir ortak üretim süreci söz konusudur. Üretici ile tüketici arasındaki sınırlar muğlaklaşmış ve farklar azalmıştır (Vargo ve Lusch, 2004, akt. Göğçe, 2020: 224).

“Tüm mübadele süreçleri, temelinde bir değer elde etmek adına gerçekleştirilir” (Güregen, 2021:23). Söz konusu mübadele süreçlerinden birisi de tüketim sürecidir. Kurumlar hedef kitlelerine değer önermeleri sunarak ürünü/hizmeti tüketmeleri halinde tutundurma karması elemanlarınca vaat edilen değer elde edileceğini ifade ederler. Bu bağlamda değer yaratımı süreci de tıpkı deneyim yaratımı süreci gibi hedef kitle ile hedef kitlenin zihninde inşa edilen bir süreçtir. Ürün tüketim/kullanım deneyimi sırasında değer ortaya çıkar bu bağlamda ürünün değer yaratımı sürecinin kaynağı hizmettir (Vargo ve Lusch, 2004, akt. Gümüş ve Aksoy, 2022: 329). Bu çerçevede denilebilir ki ürünler de hizmetleşmektedir. Söz konusu hizmetleşme (ürünlere -ve ürün tüketim deneyimlerine- değerler atanması) sürecinde pazarlama karması elemanları -sıklıkla öyküleyici reklamlar- kullanılmaktadır. Bu bağlamda pazarlama karması elemanlarının amaçlarından birinin de “ürün tüketim deneyimine değer atfetmek” olduğu söylenebilir.

5. Deneyim Bileşenleri

Schmitt'in (1999) bütünleşik ve çok katmanlı olan deneyim bileşenlerini tasniflemek adına önerdiği "Stratejik Deneyim Modülleri" deneyimsel pazarlama alanında sıklıkla kullanılmakta ve beş alt başlıktan (duyusal, duygusal, düşünsel, davranışsal ve ilişkisel) oluşmaktadır (Güven, 2019). Deneyimsel pazarlamada marka algısı adına kullanılan bu tasnif, ürün-hizmet tüketim deneyimi sürecini de kapsamaktadır. Tüketim deneyiminin anlaşılması adına değinilen bu model aynı zamanda makalenin araştırma kısmında vaat edilen oyun pratiği içeren tüketim sürecinin anlaşılması adına değerlendirme kategorileri olarak ele alınmıştır.

Duyusal deneyim; deneyimin ilk bileşeni olarak görülür. Bu deneyim duyular vasıtası ile elde edilen etkileri kapsamaktadır (Vahidli, 2020: 36). Duyular aracılığı ile elde edilen izlenimlerin temel niteliği bilişsel tutarlılık ve duyusal çeşitliliktir (Nagasawa, 2008, akt. Güven, 2019: 22). Ürün ne kadar fazla duyuya hitap ederse deneyim o oranda zenginleşir ve derinleşir. Hedonik tüketimde vaat edilen keyif, zevk ve coşkunun duyusal nitelikler vasıtası ile sağlanması ve desteklenmesi elzemdir. Duyusal deneyimin merkezde olduğu sanat eserleri ve sanatsal keyif deneyimini vaat eden ürünler, duyusal deneyim için örnek verilebilir. Bu ürünlerde estetik ve uyumdan doğan memnuniyet ve duyusal uyarıcılar aracılığı ile elde edilen doyum temel faydadır. Kurumlar rekabetin artması ve teknik ve teknolojik gelişmeler sonucu ortaya çıkan benzeşmeyi engellemek adına, ürünü/hizmeti duyusal nitelikler aracılığı ile farklılaştırma ve zengin bir duyusal deneyim vaat etme gibi yollarla rekabet avantajı sağlanmaya çalışmaktadır (Tomaş ve Barutçu, 2017: 152-153). Oyun pratiği çerçevesinde ise duyusal deneyimi ele alırsak; Schell'in (2008) Temel Dörtlü Oyun Modeli'ndeki "estetik" başlığı altında incelenmektedir. İlgi çekici bir deneyim yaratmak için en önemli bileşenlerden biri oyunun görünümüdür (Hofacker, vd., 2016: 5). Oyunun anlatısını ve tasarımını destekler ve aynı zamanda tüketiciye duyusal haz sağlar.

İkinci bileşen olan duygusal deneyim, hedonik tüketim sürecinin en önemli ve kilit unsurudur. Ürüne ya da hizmete reklam ve diğer pazarlama karması unsurları ile atfedilen duygusal değerler, deneyimin duygusal yönünü oluşturmaktadır. Ürünün/hizmetin tüketim deneyimine iliştilirilmiş duygusal hisler, bir reklam ya da benzeri tutundurma karması elemanı ile tüketiciye öğretilen tepkilerdir. Tüketiciye ürünü/hizmeti tüketirken hangi duyguları deneyimleyeceği, pazarlama iletileri vasıtası ile gösterilir. Tüketici ise -ikna olması durumunda- söz konusu vaat edilen duygusal deneyime erişebilmek

adına tüketim eylemini gerçekleştirir. Duygusal deneyimlerin tecrübe edilmesinde en önemli unsurlardan olan hedef kitlenin ruh hali, hedonik tüketim adına da kilit bileşendir. Ruh hali; duygulardan daha süregelen, ve genel olan öznel bir oluş şeklinde ifade edilebilir (Karafeorghis ve Terry, 2011, akt. Çakıroğlu, 2016: 8). Postmodern tüketiciler için tüketim, arzu edilen ruh haline ulaşmak veyahut var olan ruh halini yansıtmak adına kullanılmaktadır. Bu çerçevede hedonik ürün ve hizmetler aynı zamanda tüketicilerin ruh hallerini yönetmek adına kullandıkları bir araçtır (Spangenberg, Voss ve Crowley, 1997). Postmodern öznenin ruh halini yönetebilmek adına kullandığı oyun oynama pratiğinde ise ağırlıklı olarak duygusal deneyimi oluşturan oyunun anlatısıdır.

Düşünsel deneyim, ise deneyimin bilişsel boyutunu kapsar. Tüketiciyi çeşitli (dikkat çekici, ilgi uyandırıcı vb.) mesajlarla düşünmeye teşvik eden deneyim, aynı zamanda zihinsel bir süreci kapsar (Eroğlu, 2019: 57). Ürüne/hizmete yönelik farkındalık yaratmak, doğrudan ya da dolaylı bir şekilde tüketimi teşvik etmek gibi amaçlarla pazarlama süreçlerinde deneyimin gücünden faydalanılmaktadır (Grundey, 2008, akt. Güven, 2019). Aynı zamanda teknik ve teknolojik gelişmeler ışığında kurumlar, hem hedef kitle ile özdeşleşme sağlamak ve ürünü/hizmeti kişiselleştirebilmek adına üretim-deneyim sürecine hedef kitleyi de dahil etmekte (bkz. Prosumer) ve bu çerçevede hedef kitlenin kendini gerçekleştirebileceği bir alan yaratmaktadırlar. Böylelikle hedef kitlede düşünsel deneyim yaratılmasının yanında kurumun üretim sürecine dahil olmanın getirdiği aidiyet vb. olumlu duygular da yaratılmış olunur. Oyun deneyimi merkezinde ele alırsak oyunun, tasarım (mekanik) bileşeni düşünsel süreçlerinin üzerinde kurulduğu evrendir. Basitten karmaşığa oyunlar beceri geliştirme, ustalaşma, uzmanlaşma gibi bilişsel faydalar yaratır ve düşünsel deneyim içerir. Aynı zamanda oyunun türüne göre taktikler, rekabet, strateji, ilişkiler, epistemik değer vb. çeşitli düşünsel süreçleri de barındırmaktadır (Hofacker, vd., 2016: 5-6).

Dördüncü bileşen olan davranışsal deneyim ise diğer deneyim bileşenlerinin sonucu olarak ortaya çıkan (Vahidli, 2020: 39) deneyim türüdür. Deneyimin sosyolojik ve eylemsel yönüne atıf yapan davranışsal deneyimin gerçekleşebilmesi için ürün/hizmet tüketiminin uzun dönemde hedef kitlenin yaşam tarzına işlemesi ve bir ritüel hali alması gerekmektedir (Güven, 2019: 26). Bu uygulamalara örnek olarak Güven'in de (2019) belirttiği üzere televizyon kanallarında saat 21:30 itibariyle yayınlanan "Haydi Çocuklar Uykuya" ve "Bugünlük Televizyon Yeter, Bütün Çocuklara İyi Geceler" vb. mesajlara sahip kamu spotları gösterilebilir.

İlişkisel deneyim, diğer tüm deneyim bileşenlerinin bir sonucu olarak hedef kitleye etki etmektedir. Ürün ya da hizmet tüketim deneyiminin, kişi, çevresi ya da kültürü adına sembolik bir nitelik taşıması şeklinde de tanımlayabileceğimiz ilişkisel deneyim (Furtun, 2019, akt. Eroğlu, 2019: 61), ürün/hizmet aracılığı ile hedef kitle ile marka arasında bağ kurulmasını içerir. Böylelikle tüketim deneyimi ile kişiye bir kimlik yahut rol vaat eden marka, aynı zamanda kişinin gruba aidiyet ritüeli yaşamasını da sağlamaktadır (Aaker, 2016, akt. Vahidli, 2020: 41).

6.Reklam: Vaat Edilen Tüketim Deneyimi

Ürünlerin/hizmetlerin hedef kitlelerine sundukları hedonik ya da faydacı tüketim/kullanım teklifleri bulunmaktadır. Eğer ürün ya da hizmet hedef kitlesine işlevsel, araçsal ve pratik faydalarına atıfta bulunan rasyonel temalı reklamlar aracılığıyla sunuluyorsa, burada hedef kitleyi faydacı tüketim perspektifi ile (bilişsel-merkezli yollarla) ikna etmeye çalışmaktadır. Lakin kurum estetik, deneyimsel, duygusal ve zevk temalı mesajlar ile hedef kitlesine sesleniyorsa; hedonik faydaları çerçevesinde tüketim eylemini gerçekleştirmek istiyordur. Hirschman ve Holbrook'un (1982) hedonik tüketim kapsamında vurguladığı tüketici deneyimi, pazarlama alanında ise hedef kitleye pazarlama karması elemanları aracılığıyla sunulan bir Tiffany ambalajıdır (bkz. Deneyimsel pazarlama; Schmitt, 1999).

Reklamı, ürün ya da hizmet satışı sağlamak adına bilgilendirici ve ikna edici mesajların, hedef kitleye ulaştırılması amacıyla kitle iletişim araçlarından yer ve zaman satın alınması şeklinde tanımlamak mümkündür (Okay ve Okay, 2018: 46). Satış sürecinin üretim sürecinden daha meşakatli hale geldiği 1920'lerden bugüne, reklam mesajları hedef kitleyi satış için ikna edebilmek için kıyasıya bir savaş vermektedir. Postmodern özne ile tüketimin hedonik boyutu öne çıkmaya başlamış ve tüketicinin rolü ve istekleri yeniden tanımlanmıştır. Tüketici tanımı; rasyonel, faydacı, bilinçli öznenen, gündelik hayatın sıkıcılığından ve problemlerinden kaçan, zevk, eğlence, heyecan ve keyif arayan; duygular, deneyimler ve imajlar tüketen kâşife evirilmiştir. Modern tüketicinin tüketim için motivasyonunu probleme çözüm sağlayan işlevsel ve araçsal tüketim unsurları sağlar iken postmodern tüketici için daha iyi olma hali adına, zevk, keyif ve eğlence deneyimleme arzusu temel tüketim motivasyonu haline gelmiştir (Özcan, 2015; Binay, 2010). Bu bağlamda tüketici boyutunda yaşanan tanım ve istek değişiklikleri, hedef kitlenin arzularına seslenmeyi amaçlayan reklam anlatısının dilini ve kurgusunu da şekillendirmiştir.

Reklamların rasyonel, didaktik ve görece -sıkıcı- formunun yerini keyifli, duygusal ve görece ütopyik bir anlatı formu almıştır. Bir nevi ürün-hizmet tüketimi merkezli fantazyagorya³ inşasını üstlenen reklam anlatıları, ürünün işlevsel faydalarının tanıtılmasından ziyade duygusal, sosyal ve hedonik imajlarının yaratılmasını misyon edinmiştir. Hedonik tüketimin belirleyici nitelikleri duygusal nitelikler merkezinde zevk, lüks, eğlence ve keyif vaadidir (Crowlry, Spangenberg ve Hughes, 1992; Kronrod ve Danziger, 2013). Hedonik faydaya yönelen pazarlama çabaları ürünün ne olduğundan ziyade neyi temsil ettiğine odaklanmaktadır. Ürünler objektif nesnelere ziyade öznel semboller olarak inşa edilir ve sunulur (Wu ve Holsapple, 2014). Lakin hedonik tüketimin deneyimsel boyutun vurgulanması YHTP ile mümkün olmaktadır. Çünkü vaat edilen deneyim ritüeli haz ve fayda tüketiminin bir arada olduğu rasyonel keyif deneyimini içermektedir.

YHTP ile faydacı ve hedonik tüketim pratiklerinin yansırı ürün ya da hizmet tüketimini bir deneyim olarak kurgulayan hizmet baskın mantık ile kurgulanan tüketim pratikleri de irdelenebilir. Pazarlamada ürün odaklı mantıktan hizmet odaklı mantığa geçiş ile pazarlanan temel olgu “tüketim deneyimi”dir. Gerek ürün gerekse hizmetler “tüketim deneyimi” vurgulanarak hedef kitleye sunulur. Bu bağlamda ürünlerin “hizmetleştigi” ifade edilebilir. Oyunlaştırma, deneyimsel pazarlama, ortak değer yaratımı gibi “tüketim deneyimi” merkezinde inşa edilen pazarlama trendlerini açıklamak adına YHTP oldukça uygun bir modeldir. Çünkü tüketim deneyimlerinin hem faydacı hem zevk odaklı bileşenlerin *rasyonel zevk ve keyif vurgulanmadan* anlaşılması güçtür. Bu çerçevede makalenin araştırma kısmında seçilen YHTP (Horiuchi, 2003) adına örnek teşkil ettiğini savunduğumuz reklam serisinin vaat ettiği ürün tüketim deneyimi, deneyimin bileşenleri ve içerdiği oyun temsili irdelenecektir.

7. Doritos Risk #riskevarmısın Reklam Serisinde Vaat Edilen Tüketim Deneyiminin İncelenmesi

7.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Araştırma kapsamında Doritos Risk reklam serisinin vaat ettiği hedonik ve faydacı tüketim unsurları Yeni Hedonik Tüketim Perspektifi referansı ile irdelenecektir. Araştırmanın savı Doritos Risk reklam serisi, senaryosunda

3 Fantazmagori veya fantazmagorya, (Eski Yunanca φάντασμα phántasma „göz yanılması“ ile yine Eski Yunanca ἀγορά „agorá“ „topluluk“) “aldatıcı görüntüler” manasına gelen terim. Bir tiyatrodan ya da karanlık bir mekânda, projektör ile yapılan göz yanıltmaya dayalı görüntü oyunlarını veya rüyalandaki gibi üst üste binmiş tutarsız hayalleri tanımlamak için kullanılır. (Gündoğmuş, 2016)

oyun pratiği içeren bir ürün tüketim deneyimi kurgulayarak, YHTP kapsamında ele alınabilecek -keyifli deneyimler içeren- bir ürün tüketim süreci vaat ettiği şeklindedir. Bu çerçevede reklam serisi kapsamında vaat edilen zengin tüketim deneyimi ve oyun unsurları ürünü hizmetleştirerek, YHTP referansı ile anlaşılmasına zemin hazırlayacaktır. Bu sebeple öncelikle reklam serisinin vaat ettiği ürün tüketim deneyimi ve oyun ritüeli irdelenecek ardından söz konusu pratiklerin “hizmet paketlerinin” hedonik, faydacı ve yeni hedonik tüketim vaatleri anlaşılmaya çalışılacaktır. Literatürde YHT Perspektifini ürün tüketim deneyimi referansı ile ele alan ilk çalışmadır.

7.2.Araştırmanın Yöntemi ve Sınırlılıkları

Çalışma bağlamında Doritos Risk reklamlarının seçilme nedeni reklam serisinin ürün tüketim deneyimi merkezinde kurgulanması ve reklam serisi tarafından vaat edilen ürün tüketim sürecinin bir oyun pratiği içermesidir. Ürünün rakip ürünlerden “ek ilave nitelikler” ile ve ek ilave niteliklerinin ilişkilendirildiği “oyun pratiği” ile farklılaşmayı hedeflediği görülmektedir. Söz konusu oyun pratiği içeren ürün tüketim deneyimi ise reklam serisi vasıtası ile hedef kitleye sunulmuştur.

Örnek olay incelemesi kapsamında Doritos Risk #Riskevarmısın reklam kampanyasını içerik analizi yöntemi ile inceleyen makalenin örneklemini 4 adet reklam filmi oluşturmaktadır. İçerik analizi, söz konusu anlatı formunun (metin, sanat eseri, fotoğraf vb.) kaynak-mesaj-alıcı referansı ile okunmasını ve geçerli çıkarımlarla yorumlanmasını içermektedir (Weber, 1989, akt. Koçak ve Arun, 2006: 22; Krippendorff, 2018: 24). Betimleyici nitel araştırma yöntemi olan içerik analizi, olay ve bağlamında durumu derinlemesine ele almaya izin veren yapısı sebebi ile araştırma yöntemi olarak seçilmiştir (Karataş, 2015: 64).

Reklam serisine kurumun resmi Youtube hesabı aracılığı ile erişilmiştir (Erişim tarihi 30.01.21). Reklam serisi kapsamında yayınlanan “Yeni Doritos Risk | Ya O Elindeki Acı Olansa?” (Reklam1), “Doritos Risk 2.0- Acının Rengi Değişti” (Reklam2), “Risk 3.0 doğruluk cesaret oyunu ile geliyor! #riskevarmısın” (Reklam3) ve “Doritos Risk 4.0 Extreme” (Reklam4) isimli dört reklam araştırmanın örneklemini oluştururken, kurumun Doritos #riskevarmısın hashtag’i ile paylaşılan 22 video ise araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Bahsi geçen 22 video içerisinden dört video araştırmanın örneklemini olarak seçilmiştir. Söz konusu dört videonun araştırmanın örneklemini olarak seçilme nedeni videoların reklam filmi olarak televizyonda gösterilmesi ve bir tüketim deneyimi vaat etmesidir. Çalışma kapsamında reklamların vaat ettiği tüketim

deneyimleri ve bileşenlerinin anlaşılması adına nitel içerik analizi yöntemi kullanılacaktır. İçerik analizinin temel değerlendirme kategorileri ise Yakın, Ay ve Yakın'ın (2014) "Reklamlarda Kullanılan Marka Kişilik Arketiplerinin Göstergibilimsel Analizi" isimli çalışmasında reklamların gösterenlerini analiz etmek adına kullandığı kategorilerdir ("sahne", "müzik", "olay ve görsel içerik" ve "dış ses"). Söz konusu değerlendirme kategorileri çalışma kapsamında reklam filminin sahne bazında kodlanması adına kullanılacaktır. Reklam filmlerinin sahne bazında tasniflenmesinin ardından reklam filmlerinin (ve sahnelerin) vaat ettiği ürün tüketim deneyimleri analiz edilecektir.

Ürün tüketimi merkezinde vaat edilen deneyimlerin anlaşılması için reklam filminin içerik analizi adına Schmitt'in "Stratejik Deneyim Modülleri" değerlendirme kategorisi olarak kullanılacaktır. Söz konusu ürün tüketim deneyiminin içerdiği oyun pratiğini anlamak adına kullanılan temel kategori ise Schell'in (2008) Temel Dörtlü Oyun Modeli'nin bileşenleridir. Son olarak araştırmanın temel sorunsalı olan vaat edilen deneyim ve oyun pratiklerinin YHT Perspektifi kapsamında ele alınıp alınamayacağı irdelenecektir.

Tablo 3: Değerlendirme Kategorileri Tablosu

Temel Kategoriler	Alt Kategoriler	Kategori Tanımı
Stratejik Deneyim Modülleri (Schmitt, 1990)	Duyusal Deneyim	Reklam filminin içerdiği ve ürün tüketim deneyiminin vaat ettiği duyusal deneyim pratikleri analiz edilecektir.
	Duygusal Deneyim	Reklam filminin içerdiği ve ürün tüketim deneyiminin vaat ettiği duygusal deneyim pratikleri analiz edilecektir.
	Düşünsel Deneyim	Reklam filminin içerdiği ve ürün tüketim deneyiminin vaat ettiği düşünsel deneyim pratikleri analiz edilecektir.
	Davranışsal Deneyim	Reklam filminin içerdiği ve ürün tüketim deneyiminin vaat ettiği davranışsal deneyim pratikleri analiz edilecektir.
	İlişkisel Deneyim	Reklam filminin içerdiği ve ürün tüketim deneyiminin vaat ettiği ilişkisel deneyim pratikleri analiz edilecektir.

Temel Dörtlü Oyun Modeli (Schell, 2008)	Anlatı	Reklam filminin vaat ettiği, ürün tüketim deneyime ilave edilen oyun pratiğinin anlatısı irdelenecektir.
	Tasarım	Reklam filminin vaat ettiği, ürün tüketim deneyime ilave edilen oyun pratiğinin tasarımı irdelenecektir.
	Estetik	Reklam filminin vaat ettiği, ürün tüketim deneyime ilave edilen oyun pratiğinin estetiği irdelenecektir.
	Teknoloji	Reklam filminin vaat ettiği, ürün tüketim deneyime ilave edilen oyun pratiğinin teknolojisi irdelenecektir.

7.3.Bulgular

Reklam 1 “Yeni Doritos Risk | Ya O Elindeki Acı Olansa?”

Tablo 4: İçerik Tablosu (1)

Sahne	Müzik (Duyusal İçerik)	Olay ve Görsel İçerik	Dış Ses (Sözel İçerik)
1.	Gerilim efekti	Yuvarlak bir masa etrafında oturan ve tepelerindeki ışıklandırma ile korku filmlerindeki sorgulanma sahnesini andıran gerilimli dolu bir atmosfer görülür. 3 tanesi peluş hayvan kostümü giyen 5 kişi yuvarlak bir masa etrafında oturmaktadır. Baykuşu temsil eden peluş kıyafet giyen karakter yavaşça cips paketini yanında duran kadın karaktere çevirir.	Demek sen de cesaret edemedin he? Sıradaki!
2.	Korku efekti Cips ısırma efekti	Kadın karakter Doritos Risk Paketine yönelir ve bir cipsi tedirgin ve korku dolu bir hal ile tutar. Gözlerini kapatır ve bir cesaret ile cipsi ağzına atar.	Ya o elindeki acı olansa ?
3.	Rahatlatma efekti	Tavşanı temsil eden peluş kıyafetli karakter burnunu çeker ve acının kokusunu almaya çalışır. Tam o anda kadın karakter rahat bir nefes alır ve cipsi çiğnemeye devam eder.	Cesur kız!

4.	Gerilim efekti	Kadın karakter masada yan tarafında oturan erkek karaktere doğru cips paketini çevirir, ortama yeniden gerginlik hâkim olur. Erkek karakter korku içinde nefes verir, tedirgindir.	Hadi bakalım ya sen!
5.	Gerilim efekti	Kamera koalayı temsil eden peluş kıyafetli karaktere yönelir ve sonra erkek karakter Doritos Risk cips paketini elini uzatır. Endişe ve merak içindeki tüm karakterler erkek karakterin cipsi ağzına atmasını bekliyordur.	Acılardan birine denk gelirsen çok yanacaksın. Çok acı çok!
6.		Tam gerilimin doruk noktasında erkek karakter cipsi masanın üzerine bırakır ve üzgün bir şekilde mağlubiyeti kabul eder, omuz silker.	Yapamaya- cağım (Erkek Karakter)
7.	Gıdaklama sesi duyulur.	Karakter birden patlar ve etrafa duman ve tüy yayılır. Erkek karakter tavuğu temsil eden peluş kıyafetli bir karaktere (korkak tavuğa) dönüşmüştür.	Korkak Tavuk!
8.	Alev sesi efekti	Ekranda “YENİ” ve “DİBİNE KADAR YAŞA!” yazısı görülür. Doritos cips paketinin içine cımbız ile üzerinde alev tüten cipsin pakete atılması ile sahne sonlanır.	Yeni Doritos Risk Paketeki doritosların bazıları dibine kadar acı

Reklam 2 “Doritos Risk 2.0 - Acının Rengi Değişti”

Tablo 5: İçerik Tablosu (2)

Sahne	Müzik (Duyusal İçerik)	Olay ve Görsel İçerik	Dış Ses (Sözel İçerik)
9.	Şimşek Sesi	Yuvarlak bir masa etrafında oturan ve tepelerindeki ışıklandırma ile korku filmlerindeki kurbanın sorgulanma sahnesini andıran gerilimli bir atmosfer ile reklam başlar. Tekinsiz bir ortam tasvir edilir, karanlık, mavi beyaz flu ışıklandırma.	Doritos'la yepyeni bir riske var mısın?

10.	Korku filmi efekti	Karakterler, acı cips denk gelse de belli etmemek ve kaybetmemek adına "soğutma" düzenekleri kurmuşlardır. Dört karakteri kamera tek tek gösterir. Karakterler birbirine tehditkâr ve düşmanca bakış atar.	Görünen o ki acıya karşı önlemler alınmış
11.	Gerilim ve Rahatlama efekti Cips Isırma Sesi Efekti	Kadın karakter cool bir tavırlar elini cips paketine götürür ve cipsi ağzına atar. Cips acı değildir, derin bir nefes verir ve cips paketini yanındaki erkek karaktere çevirir.	Cesur kız! ... Sıradaki!
12.	Cips Kıtırtısı Efekti Gerilim efekti	Erkek karakter cipsi ağzına götürür. Tedirgin bir şekilde acı olup olmadığını anlamaya çalışır. Acı gelse de rakiplere belli etmemek adına maske takmıştır.	Ya o acı olansa?
13.	Keyifli gitar solo eşlik eder	Erkek karakter öksürür ve elleri, ayakları kasılır. Kendini tutmaya çalışır lakin gözleri dolar ve en sonunda dayanamaz dilini çıkarır ve ağzına elleri ile havalandırmaya çalışır. Dili maviye boyanmıştır.	Şimdi risk bildiğın gibi değil! Ve.. Yanan Ortada
14.	Keyifli gitar solo Kahkaha efekti	Tüm karakterler şaşırılmıştır ve erkek karakterin diline bakarlar. Ve karakterler kahkaha atmaya başlar, acıdan yanan erkek karakter de dahil.	Dikkat! Bazı cipsler hem yakar hem de dili maviye boyar.
15.	Gitar solo devam	Ekranda mavi alevler içinde "Doritos Risk 2.0" cips paketi görünür ve üzerinde "Bazıları Yakar ve Boyar" yazmaktadır. Paketin yanında "Acının Rengi Değiştı" yazar.	Doritos 2.0 Acının rengi değiştı!

Reklam 3 "Risk 3.0 Doğruluk Cesaret Oyunu ile Geliyor! #Riskevarmısın"

Tablo 6: İçerik Tablosu (3)

Sahne	Müzik (Duyusal İçerik)	Olay ve Görsel İçerik	Dış Ses (Sözel İçerik)
16.	Gerilim sesi efekti (piyano)	Siyah fotr şapkalı ve siyah giyimli yüzü gölgede kalan gizemli karakter konuşmaya başlar. Ardından yuvarlak masanın ortasında üçgen içinde Doritos Risk 3.0 cips paketi bulunan bir mekanizma görünür. Bu kez sahne- de hâkim olan ışıklandırma mavi ve yeşildir.	Şimdiye kadarki en riskli Doritos (Gizemli Karakter)
17.	Dönme sesi efekti Siren sesi	Karakterler, heyecan ve tedirginlikle birbirlerinin yüzüne bakarlar ve gizemli siyah fotr şapkalı karakter üçgen mekanizmayı çevirir. Üçgen ok mekanizma yuvarlak masanın çevresinde oturan karakterleri işaret ederek dönmeye başlar. En sonunda kadın karakterde durur.	
18.		Kadın karakter keyifle cipsi ağzına atar ve acıdan yanmaya başlar, dilini çıkarır ve mavi boyalıdır. O sırada gizemli karaktere kamera döner ve sol eliyle sağ omuzunun üzerinde mavi neon yazıyı gösterir; "DOĞRULUK HOŞLANDIĞIN KİŞİ KİM?"	Risk 3.0'da acı gelirse doğrular dile gelir (Gizemli Karakter)
19.		Kadın karakter karşısında oturan erkek karakteri gözleri ile işaret eder, erkek karakter keyifle, kendinden emin bir şekilde gülümser.	Karakterlerin ve gizemli karakterin kahkaha sesi
20.		Mekanizma tekrar çevrilir ve karakterler gerilimli bir şekilde bekler. Bu kez işaret edilen erkek karakteri ok gösterir. Cipsi ağzına atar ve irkilir yüzünü buruşturur. Dilini çıkarır yeşile boyanmıştır.	Ekşi gelirse büyük cesaret göstermen gerekir (Gizemli Karakter)
21.	Dönme sesi efekti Siren sesi	Gizemli karakter bu kez sağ eli ile sol omuzunun üzerindeki yeşil neon yazıyı gösterir; "CESARET SAÇLARINI KAZIT" Ve eline alır bir tıraş makinası, erkek karakterin tam anının ortasından saçlarını sıfıra vurur. Karakterler şaşırarak ve gülererek erkek karakteri izler.	Kahkaha sesleri

22.		Gizemli karaktere kamera yönelir ve bir elince Doritos cipsi bir elinde risk 3.0 cips paketi ile kameraya bakar ve dördüncü duvarı yıkararak izleyiciyi işaret eder. Ardında sağ ve sol omuzuna işaret eder; "DOĞRULUK MU? CESARET Mİ?" Yazmaktadır.	Ya da şanslıysan bildiğın Doritos çıkar. Şimdi sıra sende; doğruluk mu? cesaret mi? (Gizemli Karakter)
23.	Elektirik cızırtısı efekti	Ekran blurlanır ve sol köşeye Doritos Risk 3.0 cips paketi gelir. Sol üst köşede ise mavi ve yeşil Neon yazı ile "DORİTOS RİSK 3.0'I DENEMEYE VAR MISIN? Yazar.	Risk 3.0'ı denemeye var mısın? (Gizemli Karakter)

Reklam 4 "Doritos Risk 4.0 Extreme"

Tablo 7: İçerik Tablosu (4)

Sahne	Müzik (Duyusal İçerik)	Olay ve Görsel İçerik	Dış Ses (Sözel İçerik)
		Tedirgin edici, bodrum katını andıran kasvetli ve mavi beyaz flu aydınlatmalı depoda, ortasında doritos 4.0 Extreme cips paketi bulunan yuvarlak bir masa etrafında heyecanlı ve tedirgin bir şekilde oturan 4 gencin gösterilmesi ile reklam başlar. Kadın karakter pakete uzanır.	Efsane Doritos risk geri döndü!
	Cips ısırma efekti	Paketten cips alan ve bir parça ısırın kadın karakter derin bir oh çeker ve gülümser.	
	Cips ısırma efekti Keyifli gitar solo başlar.	Ardından erkek karakter cips paketine uzanır ve cips alır. Cipse bakar ve cipsin daha büyük ebatlarda olduğunu olduğunu görür. Ağzına atar ve acı içinde ağzını açar ve eliyle serinletmeye çalışır. Dili mavi renktir. Tüm karakterler gülmeye başlar.	Şimdi bütün cipsler daha büyük ve bazıları çok acı!

Keyifli gitar solo devam eder. Kötü karakter kahkahası efekti	Tüm karakterler masa etrafında gülmeye devam eder ve ekrana lacivert kırık bir duvar önünde Doritos Risk Extreme paketi gelir. Yanında “DENEMEYE VAR MISIN?” yazar.	Yeni Doritos cips ekstreme. Denemeye var mısınız?
--	---	--

7.4. Analiz

Doritos Risk isimli ürünün ilk reklam filmi 2015 yılında yayınlarken örneklem dahilindeki son reklam filmini ise (Doritos Risk 4.0 Extreme) Şubat 2020 tarihinde hedef kitlesine sunulmuştur. Reklam serisinin içerdiği deneyim bileşenleri aşağıda tablolştırılmıştır.

Tablo 8: Ürün Tüketim Deneyiminin İçerik Analizi Tablosu

DENEYİM TASNİFİ	REKLAM	SAHNE	VAAT EDİLEN ve TÜKETİLEN DENEYİM
Duyusal Deneyim	R1	2,3,4	Paketteki acı cipsin yaşatacağı yanma etkisi (tat alma ve dokunma duygusu), acı biber baharatının kokusu (koklama duygusu) ve cipsin ısırılma anındaki çıtırtısı (işitme duygusu).
	R2	11,12,13,14	Paketteki acı cipsin yaşatacağı yanma etkisi (tat alma ve dokunma duygusu), cipsin ısırılma anındaki çıtırtısı (işitme duygusu) ve acı cipsin dili “maviye” boyama özelliği (görme duygusu).
	R3	18,19,20	Paketteki acı cipsin yaşatacağı yanma etkisi ve ekşi cipsin yaşatacağı ekşime etkisi (tat alma ve dokunma duygusu). Cipsin ısırılma anındaki çıtırtısı (işitme duygusu) ve acı cipsin dili “maviye” boyama, ekşi cipsin dili “yeşile” boyama özelliği (görme duygusu).
	R4	25,26,	Paketteki acı cipsin yaşatacağı yanma etkisi (tat alma ve dokunma duygusu), cipsin ısırılma anındaki çıtırtısı (işitme duygusu), acı cipsin dili “maviye” boyama özelliği ve yeni doritos cipsin çok daha büyük ebatlarda olması (görme duygusu).

Duygusal Deneyim	R1, R2 ve R4	2,3,4,5,6,7,10,11,12,13,14,24,25, 26,27	Hangi cipsin acı olacağına yönelik merak, heyecan ve korku duygularını barındırır. Arkadaşlarla tüketilmesi halinde keyifli ve zevkli oyun pratiği sırasında yaşanabilecek duyguları da (akış anı, rekabet, eğlenme, utanma vb.) kapsar.
	R3	17,18,19,20,21, 22	Hangi cipsin acı, ekşi ya da sade olacağına yönelik merak, heyecan ve korku duygularını içerir. Arkadaşlarla tüketilmesi halinde bir oyun pratiği anında yaşanabilecek duyguları da kapsar. Cips tüketim ritüeli ile ilişkilendirilen doğruluk-cesaret oyunu vasıtası ile utanç, mahcubiyet, öfke, hayal kırıklığı, cesaret, mutluluk vb. çeşitli duygusal deneyimi barındıran hedonik tüketimi içerir.
Düşünsel Deneyim	R1, R2 ve R4	2,3,5,6, 10,13, 25	Tüketici için ilgi çekici ve merak uyandırıcı bir tüketim deneyimi. Arkadaşlarla tüketilmesi halinde keyifli bir oyuna dönüşmesi ile oyun pratiğinin barındırdığı düşünsel süreç.
	R3	17,18,21	Tüketici için ilgi çekici ve merak uyandırıcı bir deneyim. Arkadaşlarla tüketilmesi halinde bir oyun pratiği anında yaşanabilecek düşünsel deneyimi de kapsar. Cips tüketim ritüeli ile ilişkilendirilen doğruluk-cesaret oyunu vasıtası ile yeni bilgiler öğrenme, gizli bilgileri açıklama zorunda olma, cesaret gerektiren görevleri bulma, ifşa etme eylemleri gibi zihinsel üretimi teşvik eden zengin düşünsel deneyim vaat eder.

Davranışsal Deneyim	R1	Tüm sahneler	Farklı bir cips tüketim deneyimi. Arkadaşlarla buluşulduğunda oynanabilecek keyifli bir oyun pratiği.
	R2	Tüm sahneler	Farklı bir cips tüketim deneyimi. Arkadaşlarla buluşulduğunda oynanabilecek keyifli bir oyun pratiği. Oyun pratiği sıra oyuncuya geldiğinde ne kadar ekşi ve acı olsa da oyuncunun cipsi yemesini gerektirir.
	R3	Tüm sahneler	Farklı bir cips tüketim deneyimi. Arkadaşlarla buluşulduğunda oynanabilecek keyifli bir oyun pratiği. Oyun pratiği sıra oyuncuya geldiğinde ne kadar ekşi ve acı olsa da oyuncunun cipsi yemesini gerektirir. Oyun kuralları gereğince gelen ekşi ve dili yeşile boyayan cips geldiğinde, diğer oyun partnerlerinin istedikleri cesaret gerektiren davranışı sergileme zorunluluğu.
	R4	Tüm sahneler	Farklı bir cips tüketim deneyimi. Arkadaşlarla buluşulduğunda oynanabilecek keyifli bir oyun pratiği. Oyun pratiği sıra oyuncuya geldiğinde ne kadar ekşi ve acı olsa da oyuncunun cipsi yemesini gerektirir.
İlişkisel Deneyim	R1, R2, R3 ve R4	Tüm sahneler	Arkadaş buluşmalarında keyifli bir oyun pratiği. Oyun grupları oluşturulabilir ve bir ritüel halini alabilir. Ayrıca oyun sürecince ve sosyal hayatta kimlik ve statü elde edebilme imkânı.

Reklam serisinde vaat edilen ürün tüketim pratiği, tüm deneyim bileşenlerine hitap eden fiziksel (dilin renk değiştirmesi vb.), sosyal (arkadaşlarla keyifli bir oyun pratiği) ve psikolojik (oyun pratiği kapsamında değişen ruh hali vb.) etkileri ve tepkileri içeren bir süreç kurgulamaktadır. Ürün tüketim deneyimi, Stratejik Deneyim Modülleri'nin hepsini içerse de duyuşsal ve duygusal deneyim unsurlarının daha baskın olduğunu söylemek mümkündür. Diğerlerine nazaran ürün tüketim deneyiminde en az yer alan deneyim unsuru ise düşünsel deneyimdir. Çünkü söz konusu ürün tüketim deneyiminin içerdiği oyun pratiği "şans"ın yaver gitmesi sonucu kazanılır, düşünsel/davranışsal bir çaba gerektirmez. Tüm deneyim unsurlarının en yoğun olduğu ve bu çerçevede en zengin ürün tüketim deneyimini vaat eden reklam ise Reklam 3 (Risk 3.0 Doğruluk Cesaret Oyunu ile Geliyor! #Riskevarmısın)'tür.

Şekil 1: “Doritos Risk 4.0 Extreme” Reklam Karesi
(<https://www.youtube.com/watch?v=I6Dvauf93FM>)

Tablo 9: Oyun Pratiği İçeren Ürün Tüketim Deneyiminin İçerik Analizi Tablosu

Reklam	R1	R2	R3	R4
Anlatı	Paketteki bazı cipslerin diğerlerine nazaran oldukça acı olması sebebi ile ürünü tüketip tüketmeme kararını oyuncunun cesareti ile ilişkilendirilmesi.	Paketteki bazı cipslerin diğerlerine nazaran oldukça acı olması sebebi ile ürünü tüketip tüketmeme kararını oyuncunun cesareti ile ilişkilendirilmesi.	Paketteki bazı cipslerin acı ve dili mavi boyama niteliğine sahipken bazılarının ise ekşi ve dili yeşil boyama özelliğine sahip olması. Geri kalan cipslerin ise normal (ila ve niteliği olmayan) cips olması. Acı cipslerin doğruluk, ekşi cipslerin ile cesaret ile ilişkilendirilmesi.	Paketteki bazı cipslerin diğerlerine nazaran oldukça acı olması sebebi ile ürünü tüketip tüketmeme kararını oyuncunun cesareti ile ilişkilendirilmesi.

Tasarım	<p>Şans faktörü & Seçim yapma</p> <p>Ödül: normal Doritos cipsinin denk gelmesi.</p> <p>Ceza: çok acı bir cipse denk gelme veya cipsi tatmaya cesaret edememe “korkak” olarak nitelendirilme.</p>	<p>Şans faktörü & Seçim yapma</p> <p>Ödül: normal Doritos cipsinin denk gelmesi.</p> <p>Ceza: çok acı bir cipse denk gelme ve dilin maviye boyanması veya cipsi tatmaya cesaret edememe “korkak” olarak nitelendirilme.</p>	<p>Şans faktörü & Seçim yapma</p> <p>Ödül: normal Doritos cipsinin denk gelmesi.</p> <p>Ceza: Ekşi cipsin denk gelmesi ve cesaret içeren bir eylemde bulunma zorunluluğu ya da acı cipsin denk gelmesi ve bir soruya doğru cevap verme zorunluluğu. Veya cipsi tatmaya cesaret edememe “korkak” olarak nitelendirilme.</p>	<p>Şans faktörü & Seçim yapma</p> <p>Ödül: normal Doritos cipsinin denk gelmesi.</p> <p>Ceza: çok acı bir cipse denk gelme veya cipsi tatmaya cesaret edememe “korkak” olarak nitelendirilme.</p>
Estetik	<p>Çok acı cipslerin ve normal Doritos cipslerinin aynı görüntüye sahip olması. Farkın anlaşıl-maması.</p>	<p>Çok acı cipslerin ve normal Doritos cipslerinin aynı görüntüye sahip olması. Farkın anlaşıl-maması. Çok acı cipsin tüketimi ile dilin mavi rengi alması.</p>	<p>Çok acı cipslerin ve normal Doritos cipslerinin aynı görüntüye sahip olması. Farkın anlaşıl-maması. Acı cipsin dili maviye, ekşi cipsin ise dili yeşile boyaması.</p>	<p>Paketteki cipslerin normal cipslerden çok daha büyük boyuta sahip olması. Çok acı ve daha az acı olan ciplerin aynı görüntüye sahip olması. Farkın anlaşıl-maması. Çok acı cipsin tüketimi ile dilin mavi rengi alması.</p>
Teknoloji	<p>Cips paketinin içindeki bazı cipslerin diğerlerinden daha acı olması.</p>	<p>Cips paketinin içindeki bazı cipslerin hem daha acı hem de dili maviye boyama özelliğinin olması.</p>	<p>Cips paketinin içindeki bazı cipslerin dili maviyi boyaması ve acı olması, bazı cipslerin ise tadının ekşi olması ve dili ise yeşil renge boyaması.</p>	<p>Cips paketinin içindeki cipslerin daha büyük boyutlarda olması ve bazılarının dili maviye boyayıp çok daha acı olması.</p>

Reklam anlatısı incelendiğinde tanıtılan unsurun üründen ziyade ürün tüketim deneyimi ve söz konusu deneyimi var eden cipse ilave nitelikler

olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca ürün tüketim deneyimi eğlenceli, keyifli bir oyun oynama ve sosyalleşme (diğer tüketiciler ile ürünü tüketme) aktivitesi olarak sunulmaktadır. Reklam anlatısının hitap ettiği hedef kitle “keyifli ve eğlenceli bir sosyalleşme deneyimi arayan ve daha iyi olma haline ulaşmayı arzulayan” genç bireylerdir. Oyunda temsil edilen cezalar kimi zaman somut nitelik kazansa da (acı cips ile yanma, acı cipsin dili maviye boyaması, acı cips sonucu bir soruya doğru cevap verme zorunluluğu gibi) Reklamı ve Reklam2 tarafından vurgulandığı üzere sembolik ve duygusal boyuta da sahiptir. Benzer şekilde oyunun vaat ettiği ödüllerin de somut ve soyut çıktıkları bulunmaktadır. Duyusal deneyim bileşenleri oyun pratiğinin daha çok estetiğini oluştururken aynı zamanda ürün tüketim deneyiminin oyun adına gerekli olan “teknoloji” boyutuna da temel sağlamaktadır. Ürün tüketim deneyiminde vaat edilen oyun pratiği bileşenleri kimi zaman somut farklılıklar (daha acı olması, dili yeşile boyaması gibi) ile kimi zaman ise algısal atıflar (cipsin farklı tat ve renkleri vasıtası ile analoji kurulan doğruluk-cesaret oyunu vb.) şeklindedir.

Reklam serisi kapsamında vaat edilen ürün tüketim deneyimi, bir oyun oynama pratiğinde olması gereken dört bileşene de sahiptir. Her reklam serisinin de söz konusu bileşenlerin nitelikleri farklılaşsa da oyun mekaniğinin temeli her daim “şans” faktörü merkezinde kurgulanmıştır. Reklam serisinde tanıtılan ve reklamdaki reklama farklılık gösteren Doritos Risk’in ilave nitelikleri ise (Risk 1.0/ Risk 2.0/ Risk 3.0/ Risk 4.0) “arkadaşlarla oynanacak keyifli oyun pratiğinin kurallarını belirleyen” bir nevi oyunun kurallarını (mekaniğini) belirleyen bir kılavuzdur. Gizemli ve karizmatik bir karakter ile sembolize edilen Doritos Risk, oyun kurucu rolünü üstlenmektedir.

Tablo 10: Doritos Risk Reklam Serisinin YHTP Merkezinde İncelenmesi

REKLAMIN VAAT ETTİĞİ ÜRÜN TÜKETİM DENEYİMİ FAYDALARI	
İŞLEVSEL FAYDA	HEDONİK FAYDA
<ul style="list-style-type: none"> Çıtır çıtır bir cips tüketimi. Farklı niteliklere ve tatlara sahip cipslerin aynı pakette olması. 	<ul style="list-style-type: none"> Farklı lezzetlere sahip cips tüketimi deneyimi (sıradaki cipsin hangi tür olacağına dair duyulan merak). Arkadaşlarla sosyalleşme deneyimi (sosyal değer). Arkadaşlarla keyifli bir oyun deneyimi. Acı/ekşi tüketimini seven bireyler için keyifli bir yeme aktivitesi. Dilin renk değiştirmesi sonucu duyulan eğlenceli ruh hali.

YENİ HEDONİK TÜKETİM PERSPEKTİFİ

“RASYONEL ZEVK”

- Cipse ilave edilen ve oyun pratiği adına işlevsel olan (dilin renklendirilmesi) aracılığı ile sağlanan keyif.
- Vaat edilen oyun pratiği ile yaşanan zengin duygusal, duygusal ve davranışsal deneyim tüketimi (problem çözme kazanma, ilerleme, başarı vb.).
- Oyun deneyimi sürecinde elde edilen epistemik değer (bilgi edinme, öğrenme vb.).

Ürünün tüketim deneyiminin işlevsel faydaları; çıtır çıtır bir cips tüketimi, aynı pakette farklı niteliklere (acı, ekşi, dili maviye/yeşile boyama, boyutu çok daha büyük bir cips) sahip cipslerin bulunması ve canı acı çeken birisine acı cipsin sağladığı tatmin şeklinde ifade edilebilirken, hedonik faydaları; dilin renk değiştirmesi sonucu duyulan eğlenceli ruh hali ve hangi cipsin şansa denk geleceğine dair duyulan heyecan, merak ve arkadaşlarla keyifli bir oyun ve sosyalleşme deneyimi şeklindedir.

İlişkililik, yeterlilik ve özerklik içsel motivasyonlarını tatmin eden oyun pratiği aynı zamanda ürün ile oyun arasında kurulan uyumdan doğan işlevsellik ve kullanışlılıktan duyulan memnuniyet, oyunda başarılı olma ya da zor bir görevi başarmadan duyulan tatmin, keyif gibi rasyonel zevk deneyimlerini de içermektedir. Ürün tüketim deneyimi her tüketiciye her deneyimde farklı duygular, duyular, düşünceler ve tecrübeler sunmakta, farklı değer ve anlamlar yaratmaktadır. İçerik analizi ile reklamda hedef kitleye vaat edilen ürün tüketim deneyimi analiz edilmektedir.

Eğlenceli, heyecanlı bir oyun ve sosyalleşme süreci yaşamak isteyen hedef kitle için ürün tüketim deneyimi -sıradan bir cips tüketimi ile ilişkilendirilemeyen- işlevsel fayda taşımaktadır. Doritos Risk cipsi ilave oyun pratiği ile ilişkilendirilen nitelikleri ve reklam senaryosu ile rakiplerinden farklılaşmayı ve bir oyun kurucusu olarak Doritos Risk cipsini kurgulamayı hedeflemiştir. İlave oyun deneyimi ile heyecan, rekabet, gerilim, eğlence gibi hedonik ve yeni hedonik faydaları vaat etmektedir. Bu bağlamda seri üretim ile fabrikada üretilen, kolay dağıtılabilir, nesnel bir faydaya sahip olan cips ürününe, ürün tüketim deneyimi merkezinde bir oyun pratiği ile soyut, öznel ve tüketici ile ortak üretilen değer ve deneyim yaratımı sürecini içermektedir. Bu çerçevede de Doritos Risk'i hizmetleştirilmiş bir ürün olarak ele almak mümkündür.

Sonuç

Hedonik tüketim ve faydacı tüketim arasındaki görece net ayrım tüketim deneyimlerinin zenginleşmesi, çeşitlenmesi ile muğlaklaşmaktadır. Horiuchi (2003) tarafından üretilen Yeni Hedonik Tüketim Perspektifi tüketimin hedonik ve işlevsel iki boyutunu da kavrayan bütünsel bir model olması sebebi ile önem arz etmektedir. Makale tüketimin faydacı ve hedonik boyutlarına değinmekte ve ardından YHTP referansı ile tüketim deneyiminin bileşenlerini ifade etmektedir. Yeni Hedonik Tüketim Perspektifinin vurguladığı temel kavramlardan olan “rasyonel zevk” kavramı, hedonik ve faydacı ürün tüketim deneyiminin sağladığı zevk ve keyif hissi çerçevesinde incelenmiş, araştırma kapsamında ele alınan ürün tüketim deneyimi vaadi bu çerçevede analiz edilmiştir.

Araştırma kapsamında ele alınan Doritos Risk reklam serisinde hedef kitleye vaat edilen tüketim deneyimi içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. Cipsin sahip olduğu işlevsel ve hedonik faydalar ile vaat ettiği oyun pratiği içeren ürün tüketim deneyiminin hedef kitleye tanıtılması reklam anlatısının temel vurgusudur. Bu çerçevede öyküleyici bir dil kullanan reklam serisi, ürünün çeşitli versiyonlarını benzer temalara sahip olan reklamlar vasıtası ile hedef kitlesine tanıtmakta ve ürün tüketim deneyimini oyun pratiği merkezinde kurgulayarak, ürünü tüketicileri arasında adeta bir sosyalleşme ve eğlenme aracı olarak sunmaktadır. Bu çerçevede reklam serisi hem ürüne ilave edilen niteliklerinin tanıtılmasını sağlamakta hem de oyun ile ürün tüketim deneyiminin özdeşleşmesini sağlamaktadır. Literatürde daha çok satın alma davranışının anlaşılması üzerine etki çalışmaları ile irdelenen reklam anlatısı, bu çalışmada vaat ettiği tüketim deneyimi ve oyun pratiği ile YHTP referansı ile ele alınmıştır. Reklamlar, -eğer müşteri ürün ile birebir deneyim yaşamadıysa yahut geçmiş deneyimlerinden kaynaklı bir ön yargıya sahip değilse- ürün faydasının aktarıldığı ve ürüne yönelik olumlu ya da olumsuz izlenimlerin oluşturulduğu belki de ilk karşılaşma anıdır. Bu sebeple reklamlar; “ürün-hizmet deneyim ritüelinin ve ritüele atfedilecek anlam ve imajların” öğretildiği bir anlatı olma misyonuna sahiptir. Pazarlamada hizmet baskın mantığının hakimiyeti ile reklamlar temel vurgusunu ürün-hizmet niteliklerinden, ürün hizmet tüketim deneyimine kaydırmıştır. Bu bağlamda popülerleşen kavramlardan birisi de hedonik tüketimdir.

Literatüre hedonik tüketim merkezinde baktığımızda ise daha çok anlık ve plansız satın alım (Akturan, 2010; Aytekin ve Ay, 2015; Türk, 2018; Eciş, Deligöz ve Özkan, 2019; Birdir ve Birdir, 2020; Yemez, 2021), sosyal medya ve

hedonik tüketim ilişkisi (Özkebaççı, 2017; Şahin ve Fırat, 2018; Gürdin, 2019; Çorumlu, 2019; Çopuroğlu, 2021) hedonik tüketimin satın alım süreçlerine etkileri (Çelik, 2017; Güçlütürk Baran, 2017; Çoruh, Varol ve Altinküpe, 2018; Kayabaşı ve Kiracı, 2018; Ercan, 2018; Umud, 2019; Burgucu, 2019; Çelik, 2019; Zengin, 2019; Ünver, 2019; Tekin, Öztürk ve Yeşiltuna, 2020; Tarhan, 2020; Altinküpe, 2020; Emül ve Yücel, 2021; Demir, 2021; Öztürk, 2021) ve tüketicinin özellikleri üzerinden kurulan bağlar (Özdemir ve Yaman, 2007; Aydın, 2010; Kükrer, 2011; Özgül, 2011; Özgüven, 2013; Doğan, Gürler ve Ağcadağ, 2014; Sarıtaş ve Haşiloğlu, 2015; Arslan, 2016; Özkan, 2017; Şen ve Boyraz, 2017; Işık ve Selvi, 2017; Abdrazkova, 2017; Beyaz, 2018; İlğaz, 2018; Ekici ve Sütütemiz, 2018; Gönül, 2019; Özsaçmacı, Yener ve Dursun, 2019; Ertürk, Erdirençelebi ve Şerife, 2019; Gümüş, 2019; Ünver, 2019; Altan, 2019; Solunoğlu ve İkiz, 2020; Çakmak ve Çubukçu, 2020; Yurtsızoğlu, 2020; Yücel, 2020; Micazoğlu ve Çakmak, 2020; Okçu, 2020; Kelemci, Köse ve Alp, 2020) ile incelenmiştir. Anlık satın alım ve sadece haz odaklı tüketim ise “ürün-hizmet tüketim deneyimi”ni karşılamak adına her daim uygun değildir. Bu çerçevede makale hem hedonik hem de fayda tüketimini kapsayan tüketim deneyimini tanımlamak adına Horiuchi'nin (2003) Yeni Hedonik Tüketim Perspektifinin daha uygun olduğunu öne sürmektedir. Çünkü YHTP için zevk sadece sanatsal boyutta icra edilememesinin aksine işlevsellik ve uyumdan doğan keyifi de kapsayan rasyonel boyuta taşınmıştır. Tüketici davranışları ile deneyimlenen hazı ele alan YHTP için ise “oyun pratiği” oldukça uygun bir örnektir. YHTP ile oyun pratiği merkezinde kurgulanan tüketim sürecinin ele alınması bir ilktir. Araştırma adımında ise oyun oynama pratiği içeren senaryosu ile Doritos Risk reklam serisi, vaat edilen tüketim deneyimlerinin anlaşılması adına içerik analizi yönetimi ile irdelenmiştir. İçerdiği duygusal, duygusal, düşünsel ve ilişkisel deneyimlerin anlaşılmasının ardından reklam serisinin vaat ettiği tüketim değerleri YHTP merkezinde tasniflenmiştir.

Reklam serisinde vaat edilen söz konusu deneyim unsurları bir “yemek/ abur cubur” tüketiminden beklenen deneyim unsurlarından oldukça farklılaşmaktadır. Ürüne ilave edilen duygusal (çok acı olma, dili maviye boyama, dili yeşile boyama, ekşi olma), duygusal (ürünün tüketiminin cesaret ile ilişkilendirilmesi), düşünsel (hangi cipsin acı/ekşi çıkacağına tahmini, oyun kapsamında gelişen düşünsel süreçler vb.), davranışsal (cips yeme/yememe seçimi, oyun kapsamında gelişen davranışsal süreçler vb.) ve ilişkisel (keyifli bir oyun ritüeli, oyun kapsamında edinilen sembolik kimlikler vb.) bileşenler sonucu ürünün zengin bir ürün tüketim deneyimi sunduğu ve bu bağlamda ürünün hizmetleştigi söylenebilmektedir. Çünkü reklam serisinde temel vurgu

ürünün işlevsel niteliklerinden ziyade ürünün vaat ettiği tüketim deneyimi ve tüketim deneyiminin sağladığı hedonik ve yeni hedonik faydalardır. Ürün rakiplerinden farklılaşmak adına da ürünün “hizmetleştigi” boyutunu yani “ürün tüketim deneyimi” boyutunu vurgulamaktadır.

Reklam serisinin vaat ettiği ürün tüketim deneyimi aynı zamanda bir oyun pratiği olarak kurgulandığı, tüketim deneyiminin ise “cesaret isteyen bir eylem”/“alınacak bir risk” olarak konumlandığı görülmektedir. Schell’in (2008) oyun modeline göre bir oyunun içermesi gereken bileşenlere sahip olan (anlatı, estetik, tasarım ve teknoloji) Doritos Risk, bir oyun kurucu (oyunun kurallarını belirleyen kişi) olarak karakterize edilmektedir. Reklam serisinde Doritos Risk tüketimi ile deneyimlenen ve YHT Perspektifi bağlamında ele alınabilecek deneyimler; “cipse ilave edilen ve oyun pratiği adına işlevsel olan (dilin renklendirilmesi) aracılığı ile sağlanan keyif (işlevsellikten doğan keyif: rasyonel zevk), vaat edilen oyun pratiği ile yaşanan zengin duygusal, duygusal ve davranışsal etki ve tepkiler (problem çözme kazanma, ilerleme, başarı vb.), oyun deneyimi sürecinde elde edilen epistemik değer (bilgi edinme, öğrenme vb.) ve bir cips maliyeti ile hem cips tüketme hem de sosyalleşme elde edilmesinin sağladığı tatmin” şeklinde ifade edilebilir.

Görüldüğü üzere ele alınan reklam serisinin -gerek içerdiği oyun pratiği ile gerek ürün tüketim deneyimi ile ilişkilendirdiği sosyallik deneyimi ile temel amacı tüketici davranışı sonucu deneyimlenecek keyifli deneyimlerin gösterilmesidir. Bu bağlamda Doritos Risk ürün tüketim deneyimi ve vaat ettiği ürün tüketim deneyiminin YHTP ile ele alınması mümkündür. Çalışmanın genişletilmesi adına hedef kitlenin ürün tüketim deneyimine ilişki algısını analiz eden bir etki ölçümleme ve saha çalışması yapılması, vaat edilen ürün tüketim deneyimi ile hedef kitlenin ürün tüketim deneyiminin mukayese edilebilmesi adına tavsiye edilmektedir. Aynı zamanda vaat edilen ürün tüketim deneyiminin ürün tüketim motivasyonuna (hedonik, işlevsel, YHTP) olan etkisinin de irdelendiği bir etki ölçümleme çalışması da reklam verenler adına fayda sağlayacaktır.

Kaynakça

Aaker, D. ve Aaker, J. L. (2016). *What are Your Signature Stories? California Management Review*, 58(3), 49–65.

Abdrazkova, G. (2017). *Tüketicilerin hedonik tüketim davranışlarının sosyo-kültürel faktörler açısından incelenmesi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

Ahtola, O. T. (1985), "Hedonic and utilitarian aspects of consumer behaviors: an attitudinal perspective," In *Advances in Consumer Research*, Vol. 12, eds. Elizabeth C. Hirschman and Morris B. Holbrook, Ann Arbor, MI: Association for Consumer Research, 7-10.

Aksoy, B. (2015). *Tüketicinin lüks markaları satın alma nedenlerine yönelik bir araştırma:Vakko örneği* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Akturan, U. (2010). Hedonik Tüketim Eğiliminin Plansız Satın Alma Eğilimi Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesi. *Öneri Dergisi*, 9(33), 109-116.

Altan, A. (2019). *Tüketici kişilik özelliklerinin Hedonik tüketim davranışları üzerine Etkisi Ve Bir araştırma* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Altıncüpe, G. (2020). *Anadolu Üniversitesi Öğrencilerinin Giysi Alışverişlerinde Hedonik Tüketim Davranışlarının Belirlenmesi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Arnold, M. J., & Reynolds, K. E. (2003). Hedonic shopping motivations. *Journal of retailing*, 79(2), 77-95.

Arslan, B. (2016). Etnik Kökenin Hedonik Tüketime Etkisi: Türkiye De Yaşayan Farklı Etnik Kimliğe Sahip Tüketiciler Üzerine Bir Araştırma. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (53), 272-285.

Aydın, A. G. D. S. (2010). Hedonik alışverişin cinsiyet, gelir ve yerleşim büyüklüğüne göre farklılaşması üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(3), 435-452.

Aytekin, P., & Ay, C. (2015). Hedonik Tüketim ve Anlık Satın Alma İlişkisi. *Academic Review of Economics & Administrative Sciences*, 8(1).

Azizağaoğlu, A., & Altunışık, R. (2012). Postmodernizm, Sembolik Tüketim ve Marka. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 33-50.

Batra, R., & Ahtola, O. T. (1991). Measuring The hedonic and Utilitarian Sources of Consumer Attitudes. *Marketing Letters*, 2(2), 159–170.

Bentham, J., Editör: Burns, J. H. and Hart, H. L. A. (1970), *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation, with a New Introduction by Rosen, F.* Oxford: Clarendon Press.

Beyaz, R. (2018). Dindarlık Ve Hedonik Tüketim İkilemi: Dini Kaideler Haza Dayalı Tüketimi Engeller Mi?. *Journal Of Social And Humanities Sciences Research (Jshsr)*, 5(30), 4149-4168.

Bıçakçı, İ. (2008). Sanayi toplumundan bilgi toplumuna tüketimin evrimi ve Türkiye'deki yansımaları. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 5(1), 1-25.

Binay, A. (2010). Tüketim Vasıtasıyla Oluşturulan Postmodern Kimlikler. *Global Media Journal Turkish Edition*, 1(1), 17-29.

Birdir, S. S., & Birdir, K. Y kuşağı karnaval katılımcılarının anlık hediyelik eşya satınalma davranışları ve hedonik tüketim eğilimlerinin belirlenmesi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 6(4), 501-513.

Burgucu, A. (2019). *Tüketicilerin hedonik tüketim davranışları ile lüks marka tekrar satın alma niyetleri arasındaki ilişki üzerine bir araştırma* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.

Chitturi, R., Raghunathan, R., & Mahajan, V. (2008). delight by design: the role of hedonic versus utilitarian benefits. *Journal of Marketing*, 72(3), 48–63.

Coşkun, T. (2019). *Hedonik ve faydacı tüketim davranışları ile tüketici etnosentrizmi arasındaki ilişki: kuşaklara yönelik bir araştırma*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.

Crowley, A. E., Spangenberg, E. R., & Hughes, K. R. (1992). Measuring the hedonic and utilitarian dimensions of attitudes toward product categories. *Marketing letters*, 3(3), 239-249.

Csikszentmihalyi, M., & Csikszentmihalyi, M. (1990). *Flow: The psychology of optimal experience*. New York: Harper & Row.

Çakıroğlu, A. A. (2016). *Brunel Ruh Hali Ölçeği'nin Yetişkin Sporcularda Geçerlik - Güvenirlik Çalışması (Türkçe Uyarlaması)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Çanakkale.

Çakmak, D. M., & Çubukçu, M. İ. (2020). Tüketicilerin Hedonik Tüketim Nedenlerinin Yaşam Tarzı Tutumları Açısından İncelenmesi. *ETÜ Sentez İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, (2), 87-120.

Çelik, G. A. (2019). *Lüks Pazarlamada Hedonik tüketim Ve Reklamlar* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Çelik, O. (2017). Mobil Telefon Satın Alımlarında Hedonik Tüketim: Adana Örneği. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 5(1), 21-27.

Çopuroğlu, F. (2021) Tüketicilerin Sosyal Medya Kullanımı, FoMO ve Hedonik Tüketim Arasındaki İlişki. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17(37), 4298-4326.

Çoruh, H. (2011). *Tüketici Tercihlerinde Hedonik Tüketim Maliyetinin Konjoint Analizi İle İncelenmesi: Dizüstü Bilgisayar Tüketicileri Üzerine Araştırma* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Çorumlu, B. (2019). *Sosyal medya reklamlarının hedonik tüketim ve plansız satın alma üzerine etkisi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior*. Berlin: Springer Science & Business Media.

Demir, D. (2021). *Mağaza Atmosferi, Algılanan Ürün Çekiciliği ve Algılanan Kişisel Çekiciliğin Hedonik Tüketim Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi: Kozmetik Alışverişi Üzerine Bir Uygulama* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük.

Demir, Ş. (2019). *Gastronomi turistlerinin hedonik tüketim ve gönüllü sade yaşam tarzı davranışlarının karşılaştırmalı analizi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.

Doğan, H. G., Gürler, A. Z., Ağcadağ, D., (2014). "Hedonik Tüketim Alışkanlıkları Üzerine Etkili Faktörlerin Değerlendirilmesi (Tokat İli Örneği)". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt. 7, Sayı. 30, s. 69-77.

Ekici, S. G., & Sütütemiz, N. (2018). X ve Y Kuşaklarının Hedonik Tüketim Davranışlarına Yönelik Kavramsal Bir Çalışma. In *ICPESS (International Congress on Politic, Economic and Social Studies)* (No. 4).

Emül, S., & Yücel, A. (2021). Hedonik Tüketim Temali Reklam Görsellerinin Eye-Tracking İle İncelenmesi.

Ercan, E. (2018). *Deneyimsel pazarlamanın hedonik tüketim üzerindeki etkisi: Tekstil sektörü* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Erciş, A., Deligöz, K., & Özkan, B. (2019). Keşifsel Satın Alma ve Plansız Satın Alma Davranışı Üzerindeki Etkisi: Hedonik Tüketimin Rolü. *The Journal of International Social Research*, 12(68), 1120-1130.

Eroğlu, M. (2019). *Deneyimsel pazarlama aracı olarak oyun reklamının tüketicilerin markaya yönelik tutum ve davranışlarına etkisi*. T.C. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Karaman.

Ertürk, E., Erdirençelebi, M., & Şerife, Ş. E. N. (2019). Sağlık çalışanlarının tükenmişlik sendromu düzeyleri ile hedonik tüketim davranışları arasındaki ilişki. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (42.1), 141-152.

Firat, A.F. and Dholakia, N. (1998). *Consuming People: From Political Economy to Theaters of Consumption*. London: Routledge

Furtun, B.F. (2012). *Bir deneyimsel pazarlama uygulaması olarak reklam oyunları üzerine bir inceleme*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Işık, G.ve Selvi, M. S.(2017). Ev Hanımlarının Hedonik Tüketim Eğilimlerine İlişkin Bir Araştırma. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11), 108-134.

Groh, F. 2012. "Gamification: state of the art definition and utilization," *In Proceedings of the 4th Seminar on Research Trends in Media Informatics*, 39-46.

Grönroos, C. (2018). Hizmet mantığında değer birliktedir yaratımı: Eleştirel bir analiz. *Pazarlama İlgörüsü Üzerine Çalışmalar*, 2(2), 90-108.

Grundey, D. (2008). Experiential marketing vs. traditional marketing: Creating rational and emotional liaisons with consumers. *The Romanian Economic Journal*, 29(3), 133-151.

Güçlütürk Baran, G. (2017). *Turistlerin hedonik tüketim eğilimlerinin davranışsal niyetlerine etkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Gümüş, C., & Aksoy, R. (2022). Hizmet Baskın Mantık Çerçevesinde Değerin Birlikte Yaratımı Kavramına Genel Bir Bakış. *Sosyal, Beşeri Ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(3), 324-334.

Gümüş, N. (2019). Z Kuşağı Tüketicilerin Hedonik Tüketim Davranışlarının Demografik Özellikleri Bağlamında İncelenmesi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 7(5), 2177-2207.

Gürdin, B. (2019). Sosyal medyanın hedonik tüketimi ve FoMO'nun gücü. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54(3), 1259-1278.

Güregen, E. P. (2021). Öyküleyici Reklamlarda Değer Yaratımı ve Vaat Edilen Tüketici Değerlendirme Şeması: Biscolata Mood Reklam İncelemesi. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Düşünceler Hakemli E-Dergisi*, (15), 20-41.

Güregen, E. S. & Bostan, B. (2020). Türkiye'de Dijital Oyunlarda Anlatı Bilimi ve Geçmişten Bugüne Değişimi. "Türkiye'de ve Türkiye'den Oyun Çalışmaları" içinde, Nobel Yayınevi, İstanbul, 105 – 141.

Güregen, E. S. (2020). *Mobil Oyunlarda Hikâye Anlatımı ve Oyun Deneyimine Etkisi*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, Yeni Medya ve İletişim Yönetimi Programı, İstanbul.

Güven, H. (2019). *Deneyimsel pazarlama ve deneyimsel değerın müşteri memnuniyetine etkisi: İzmir'deki alışveriş merkezlerinde bir uygulama*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). T.C. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.

Havlena, W. J., & Holbrook, M. B. (1986). The varieties of consumption experience: comparing two typologies of emotion in consumer behavior. *Journal of Consumer Research*, 13(3), 394-404.

Hirschman, E. C. (1984). Experience seeking: a subjectivist perspective of consumption. *Journal of Business research*, 12(1), 115-136.

Hirschman, E. C., & Holbrook, M. B. (1982). Hedonic consumption: emerging concepts, methods and propositions. *Journal of Marketing*, 46(3), 92-101.

Hofacker, C. F., De Ruyter, K., Lurie, N. H., Manchanda, P., & Donaldson, J. (2016). Gamification and mobile marketing effectiveness. *Journal of Interactive Marketing*, 34, 25-36.

Holbrook, M. B., & Hirschman, E. C. (1982). The experiential aspects of

consumption: consumer fantasies, feelings, and fun. *Journal of Consumer Research*, 9(2), 132-140.

Horiuchi, K. (2003), "A New Perspective on Hedonic Consumption", in E - European Advances in Consumer Research Volume 6, eds. Darach Turley and Stephen Brown, Provo, UT : Association for Consumer Research, Pages: 265-269.

Huotari, K., & Hamari, J. (2017). A definition for gamification: anchoring gamification in the service marketing literature. *Electronic Markets*, 27(1), 21-31.

İlğaz, M. (2018). Kuşaklar Arası Hedonik Tüketim Davranışlarının Demografik Özelliklere Göre Farklılıkları: Kastamonu İli Merkez İlçesi Üzerine Bir Araştırma. *Turkish Journal of Marketing*, 3(1), 1-17.

Kamber, S. C. (2018). Davranışsal İktisat Ve Rasyonellik Varsayımı: Literatür İncelemesi. *Ekonomi Ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 168-199.

Karataş, Z. (2015). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 62-80.

Kayabaşı, A., & Kiracı, H. (2018). Hazır giyim sektöründe faydacı ve hedonik tüketimin moda liderliği üzerine etkisinin incelenmesi. *Alanya Akademik Bakış*, 2(1), 27-50.

Kelemci, G., Köse, G. G., & Alp, Ayça. (2020) Tüketici Ruh Hali-Hedonik Tüketim Ve Ürüne Ödenmek İstenen Bedel Fiyat Arasındaki İlişkilerde Kişilik Boyutu Olarak Hislere/Deneyime Açıklığın Rolü. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 13(2), 225-254.

Khan, U., Dhar, R., & Wertenbroch, K. (2005). A Behavioral Decision Theory Perspective On Hedonic And Utilitarian Choice. *Inside Consumption: Frontiers Of Research on Consumer Motives, Goals, and Desires*, 1, 144-165.

Koçak, A., & Özgür, A. (2006). İçerik analizi çalışmalarında örneklem sorunu. *Selçuk İletişim*, 4(3), 21-28.

Krippendorff, K. (2018). *Content analysis: an introduction to its methodology*. Sage Publications.

Kronrod, A., & Danziger, S. (2013). "Wii will rock you!" the use and effect of figurative language in consumer reviews of hedonic and utilitarian consumption. *Journal of Consumer Research*, 40(4), 726-739.

Kükrer, Ö. (2011). Üniversite Öğrencilerinde Hedonik Tüketimin Cinsiyete Göre Farklılaşması. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 68-87.

Lu, J., Liu, Z., & Fang, Z. (2016). Hedonic products for you, utilitarian products for me. *Judgment & Decision Making*, 11(4), 332-341.

Micazoğlu Çakmak, D. (2020). *Tüketicilerin hedonik tüketim nedenlerinin yaşam tarzı tutumları ve yenilikçilik düzeyleri açısından incelenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bayburt Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bayburt.

Mill, J. S., Edited by Crisp, R. (1998), *Utilitarianism*. Oxford: Oxford University Press.

Nagasawa, S. (2008). Customer experience management : Influencing on human Kansei to management of technology. *The Tqm Journal*. 20. 312-323.

Nambisan, S., & Baron, R. A. (2009). Virtual Customer Environments: Testing a Model of Voluntary Participation in Value Co-creation Activities. *Journal of Product Innovation Management*, 26, 388-406.

Okay, A., & Okay, A. (2018). *Halkla ilişkiler kavram ve strateji uygulamaları*. Baskı, İstanbul: Der Yayınları.

Okcu, Z. (2020). *Pazar kurdu takipçilerinin yaşam tarzlarına göre hedonik tüketim davranışları üzerine bir araştırma* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kütahya.

Özbolat, A., (2012) "Postmodern perspektifte tüketimin toplumsal anlamına sosyolojik bir yaklaşım", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17, 117-129

Özcan, B. (2015). Hedonizm ve kimlik temeline dayalı postmodern tüketim yaklaşımı. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, (35), 131-147.

Özdemir, Ş., & Yaman, F. (2007). Hedonik alışverişin cinsiyete göre farklılaşması üzerine bir araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2(2), 81-91.

Özgören, F. (2013). Deneyimsel Markalama. *Istanbul Journal of Social Sciences*, Spring(3), 1-19.

Özgül, E. (2011). Tüketicilerin Sosyo-Demografik Özelliklerinin Hedonik Tüketim ve Gönüllü Sade Yaşam Tarzları Açısından Değerlendirilmesi. *Ege Academic Review*, 11(1).

Özgüven, N. (2013). Hedonik Tüketim ile Cinsiyet ve Gelir Değişkenleri Arasındaki İlişkinin Analizi. *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 169-181.

Özkan, B. (2017). Hedonik Tüketim, Kadınlar Ve Burçlar. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(1), 117-135.

Özkebabçı, M. (2017). *Elektronik ağızdan ağıza pazarlama (e-Wom) ve hedonik tüketim ilişkisi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Nuh Naci Yazgan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Özsaçmacı, B., Yener, D. ve Dursun, T. (2019). Hedonizm, hedonik tüketim ve tüketimde materyalist eğilimler üzerine bir araştırma. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54(1), 71-88.

Öztürk, M. (2013). Kapitalizmin arzu üzerinden üretimi ya da arzunun nesneleş(tiril)mesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(44), 151-180.

Öztürk, R. (2020). Hedonik Tüketim Davranışlarının Müşteri Memnuniyetine Etkisinde Yaşın Düzenleyici Rolü. *Third Sector Social Economic Review*, 55(3), 1682-1699.

Pine II, B.J. and J.H. Gilmore (1998), 'Welcome to the experience economy', *Harvard Business Review*, 76 (4), 97-105.

Probst, E. (2010). *Exploring hedonistic consumption from an identity perspective: an interpretative study*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Nottingham Trent University.

Probst, T. M. (2005). *Countering the Negative Effects of Job Insecurity Through Participative Decision Making: Lessons From the Demand-Control Model*. *Journal of Occupational Health Psychology*, 10(4), 320-329.

Sarıtaş, E., & Haşiloğlu, S. B. (2015). Çalışan kadınların özel alışveriş sitelerinden satın alımlarının hedonik amaçlı tüketim açısından incelenmesi. *Journal of Internet Applications and Management*, 6(1), 53-62.

Schell, J. (2008). *The Art of Game Design: A Book of Lenses*. Burlington, MA: Morgan Kaufmann Publishers.

Schmitt, B. (1999). Experiential Marketing: A New Framework for Design and Communications. *Design Management Journal*. 10(2), 10-16.

Solunoğlu, A., & İkiz, A. N. (2020). Beş faktör kişilik özelliklerinin hedonik tüketim üzerine etkisinin incelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 2344-2361.

Spangenberg, Eric R. , Voss, Kevin E. , and Crowley, Ayn E. (1997), “Measuring the Hedonic and Utilitarian Dimensions of Attitudes: A Generally Applicable Scale,” içinde *Advances in Consumer Research*, Vol. 24, Brucks, Merrie , and MacInnis, Deborah J. , editör. Provo, UT: Association for Consumer Research, 235–41.

Şahin, A., & FIRAT, A. (2018). Bireylerin Hedonik Tüketim Davranışlarına Sosyal Medyanın Etkisi. *Turkish Journal of Marketing*, 3(2), 127-142.

Şahin, Y. H., Erdoğan, H., & Ekenel, H. K. (2018). İnsan-İnsan Etkileşimini Arttırmaya Yönelik Çok Oyunculu Mobil ve Sosyal Oyun Tasarımı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 22(3), 1197-1208.

Şen, Ş., & Boyraz, E. (2017). Annelik Rolü Ve Çocuk İçin Tüketime Yansımaları: Kadınların Ebeveynlik Tutumları Ve Hedonik Tüketim Eğilimi Üzerine Bir. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 347-370.

Tarhan, M. (2020). *Tüketicilerin cep telefonu satın alma davranışlarında hedonik tüketimin etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Tekin, M., Öztürk, D., & Yeşiltuna, C. (2020). Hedonik Tüketim Davranışının Marka Bağlılığına Etkisi: Tanınmış Bir Hazır Giyim Markası Tüketicileri Üzerine Bir Uygulama. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 9(18), 37-49.

Tomaş, M., & Barutçu, S. Duyusal Pazarlama ve Duyusal Etkileşimin Ürün Algılamalarına Etkisi: Yumuşatıcı Ürününde Bir Araştırma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 149-169.

Umud, H. (2019). *Tüketici satın alma tarzında hedonik tüketim yaklaşımı: GSM operatörü kullanıcıları üzerinde bir uygulama* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Pamukkale.

Ünver, A. (2019). *Y ve Z kuşağının hedonik ve faydacı tüketim davranışlarının marka sadakatine etkisinin incelenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi). Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bartın.

Vahidli, A. (2020). *Deneyimsel pazarlamanın tüketicilerin deneyimsel memnuniyeti ve tavsiye etme niyetine etkisi: Samsun golf kulübü örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, T.C. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun.

Vargo, Stephen L., & Lusch, Robert F. (2004). Evolving to a new dominant logic for marketing. *Journal of Marketing*, 68(1), 1–17

Varol, E., & Altinküpe, G. (2018). *Anadolu Üniversitesi öğrencilerinin giysi alışverişlerinde hedonik tüketim davranışlarının belirlenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Vazifehdoost, H., Rahnama, A., & Mousavian, S. J. (2014). Evaluation of the influence of fashion involvement, personality characteristics, tendency to hedonic consumption and store environment on fashion-oriented impulse buying. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5(16), 223-231

Wang, V.C.X. and Torrisi-Steele, G. (2015), Online Teaching, Change, and Critical Theory. *New Horizons in Adult Education and Human Resource Development*, 27: 18-26.

Wu, J., & Holsapple, C., (2014). Imaginal and emotional experiences in pleasure-oriented IT usage: A hedonic consumption perspective. *Information & Management*, 51(1), 80–92.

Yanıklar, C. (2018). Postmodern Tüketim, Tüketim Kültürü ve Toplumsal Kimliğin İnşası. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (35), 231-252.

Yemez, İ. (2021). Etik tüketimin hedonik tüketim ve kompulsif satın alma davranışı üzerindeki etkisinin PLS-SEM ile incelenmesi. *Turkish Journal of Marketing*, 6(2), 104-124.

Yurtsızoğlu, Z. (2020). Spor Takımı Taraftarı Lise Öğrencilerinin, Hedonik Tüketim Eğilimi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 146-162.

Yücel, E. K. (2020). Neofobinin (Yenilik Korkusunun) hedonik tüketim üzerine etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 21(1), 31-45.

Türk, Z. (2018). Hedonik ve faydacı tüketim eğiliminin plansız satın alma davranışı üzerindeki etkisi: bir araştırma. *OPUS (Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi)*, 9(16), 853-878.

Zengin, R. B. (2019). *Hedonik tüketim değerlerinin ve fiyatın kozmetik ürün tüketicileri üzerindeki etkisi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.

Zhong, J. Y., & Mitchell, V.-W. (2010). A mechanism model of the effect of

hedonic product consumption on well-being. *Journal of Consumer Psychology*, 20(2), 152–162.

İnternet Kaynakları

Reklam1: <https://www.youtube.com/watch?v=V2-NEcR31zA> (Erişim tarihi:30.01.21)

Reklam2: <https://www.youtube.com/watch?v=B5wM2EckYHc> (Erişim tarihi:30.01.21)

Reklam3: <https://www.youtube.com/watch?v=krxEkqpIGCE> (Erişim tarihi:30.01.21)

Reklam 4: <https://www.youtube.com/watch?v=I6Dvauf93FM> (Erişim tarihi:30.01.21)

TDK: <https://sozluk.gov.tr> (Erişim tarihi:24.12.20)

RE-FUNCTIONALIZATION OF HISTORICAL CHURCH BUILDINGS IN THE EASTERN BLACK SEA REGION

Engin KEPENEK¹

Hasan Şehmuz HAŞTEMOĞLU²

Abstract

Re-functionalization of the historical buildings, which have completed their service life, but not the structural functions, is done from the past till now at all times. In the past it is seen that tissues of cities changes in time, apart from the natural disasters and wars. Until the industrial revolution it is possible to state that demolition of the buildings by people is nearly not an evident issue. However, this situation has changed in our day, in case of the provision of the economic viability; construction of new buildings instead of the demolished old buildings has become very common. In Turkey; beyond the re-functionalization of preserved historical buildings, this approach covers quite small place inside the whole construction sector. The churches that viewed in the study were chosen as preserved or probable preserved building group. East Black Sea Region is, in the history of Anatolia, the reason why it is affected by the different Christian civilizations of Greek, Armenian and Georgian, a unique place in terms of church architecture. The churches that were constructed by influencing each other from the early Christian Period till the Modern Age, after wars, migrations, and exchanges, have largely lost their congregations. In the study, 169 church structures that have been found to be able to survive today were examined in site, the present conditions were recorded and the possibilities of re-functioning were investigated. It is aimed to construct a base for the further studies and create awareness about the building stock that does not exist in the literature wholly, regarding to their significance in terms of the tourism and history of the region and Turkey.

Keywords: East Black Sea Region, Historical Churches Buildings, Re-Functionalization

Araştırma Makalesi | Geliş Tarihi: 14.10. 2021 - Kabul Tarihi: 12.02.2022

Kepenek, E. & Haştemoğlu, H. Ş. (2022). "Re-Functionalization of Historical Church Buildings in the Eastern Black Sea Region". *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AKSOS)*, sayı 11, s. 116-145.

1 Dr. Öğretim Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü,
E- Posta: enginkepenek@akdeniz.edu.tr Orcid: 0000-0001-5551-8008.

2 Doç. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, E- Posta: hasanhastemoglu@sdu.edu.tr
Orcid: 0000-0002-8818-6174.

DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ'NDEKİ TARİHİ KİLİSE BİNALARININ TEKRAR İŞLEVSELLEŞTİRİLMESİ

Öz

İşlevsel ömürlerini tamamlamış, fakat yapısal ömürlerini tamamlamamış eski binaların yeniden işlevlendirilmesi geçmişten günümüze her dönemde uygulanmıştır. Geçmişte doğal afetler ve savaşlar dışında kentlerin dokusunun zaman içerisinde değiştiği görülür. Endüstri devrimine kadar binaların insan eliyle yıkımına pek rastlanmaz demekte mümkündür. Ancak çağımızda bu durum değişmiş, ekonomik uygunluk sağlandığı takdirde eski binaların yıkılarak yerine yeni binaların yapılması olağan hale gelmiştir. Türkiye ise; koruma altına alınabilmiş tarihi binaların yeniden işlevlendirilmesi, toplam inşaat sektörü içerisinde oldukça küçük bir alanı kapsamaktadır. Çalışmada ele alınan kilise binaları koruma altına alınmış veya alınması muhtemel bina grubu olarak tercih edilmiştir. Doğu Karadeniz Bölgesi ise tarihsel süreçte Anadolu coğrafyası özelinde Rum, Ermeni ve Gürcülerden oluşan farklı Hıristiyan grupların medeniyetlerinden etkilenmesi nedeniyle kilise mimarisi açısından eşsiz bir bölgedir. Erken Hıristiyan dönemden yakın çağa değin bir birlerinden etkilenerek inşa edilen kilise binaları yaşanan savaşlar, göçler, mübadeleler sonrası büyük ölçüde cemaatlerini kaybetmişlerdir. Çalışmada günümüzde ayakta kalmayı başardığı tespit edilen 86 adet kilise yapısı yerinde incelenmiş, mevcut durumları kayıt altına alınmış, yeniden işlevlendirilme olanakları araştırılmıştır. Türkiye ve bölge açısından gerek turistik gerek tarihsel gerekse kültürel bağlamda değer taşımaları nedeniyle büyük bölümü yazınsal literatüre girememiş bu bina stoku hakkında farkındalık yaratmak ve gelecek çalışmalara altlık hazırlamak hedeflenmiştir.

Anahtar kelimeler: Doğu Karadeniz bölgesi, tarihi kilise yapıları, yeniden işlevlendirme

1. Introduction

The Eastern Black Sea region involves Ordu, Giresun, Gümüşhane, Bayburt, Trabzon, Rize, and Artvin provinces within the boundaries of today's Turkey in the northeast of the Anatolian peninsula. It is thought that the oldest findings of the people who lived in the Black Sea region that can be reached in historical sources date back to the Paleolithic era (Özsait, 1998, p.35). There were long years of struggles for the Anatolian trade routes between the Romans and the Persians until the establishment of the Byzantine state. The Caucasus and Mesopotamia constantly changed hands and became the battlefield of two

dominant powers. This led to significant impacts on the national structuring of the local community, the Armenians and Georgians. Although Rome showed excellent resistance to Christianity during the first centuries, they liberated Christianity at the beginning of the 4th century. They ensured that it spread throughout the Empire by making it the state's official religion in the following years. Ultimately, the new religion spread rapidly in the Caucasus, mainly Anatolia (Çog, 2015, p. 119).

Along with the wars, invasions, and colonization efforts experienced for thousands of years, many tribes in the Eastern Black Sea region struggled to dominate. However, the period in which Christianity began to spread in the region area was the Roman Empire period. The area site came under the domination of the Roman Empire after the death of King Mithridates VI of the Kingdom of Pontus, which was founded in 298 BC; in 150 BC, the region that was governed as a vassal kingdom for a while was directly connected to the center in 64 AD. The area, which was plundered by the invasion of the Goths in 255, was reconstructed by the Roman Empire in 284 (Albayrak, 2010, p. 83). The problem of designing a type of building suitable for public worship both from functional and symbolic aspects emerged because Christianity became a free religion with the Declaration of Milano in 313 AD in the Roman Empire. The Christians needed indoor spaces to accommodate the large masses who accepted this belief, and they could perform religious ceremonies (Helvacı, 2013, p. 50).

For this reason, many churches, large and small, were built in the region by different cultures. Then, after the 11th century, the Turkish-Islamic civilizations started to dominate the area, and the decrease in the number of church construction and Christian communities after the conquests became more evident after the Declaration of the Republic. As a result, considering the historical processes in the Eastern Black Sea Region, it is inevitable that historical church buildings will remain dysfunctional due to the loss of congregation in the region. This situation makes it possible for historical buildings to be evaluated in terms of reuse. The study aims to determine this building stock formed by hundreds of church structures mentioned in the region and to assess the old buildings in terms of new function selection criteria.

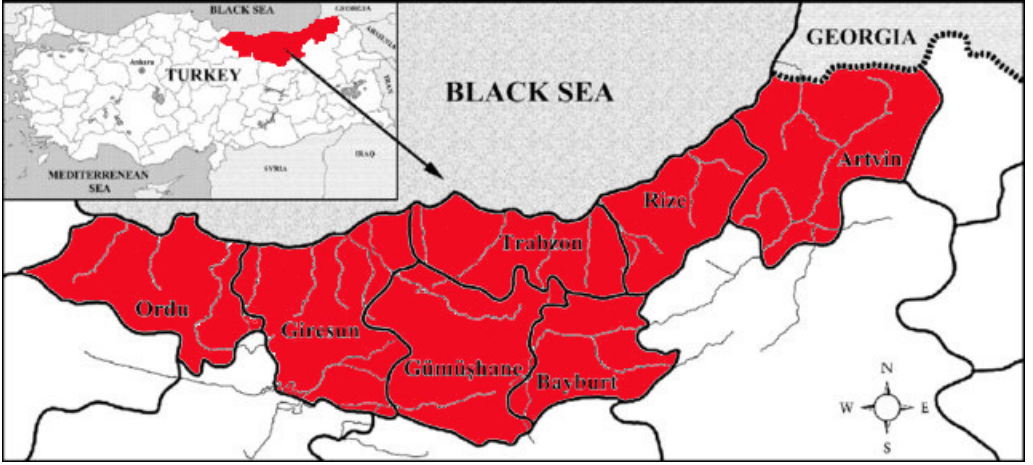

Figure 1. Eastern Black Sea Region

In the study, it was determined that 169 church buildings, including provinces, districts, and villages, still exist after the research conducted in the region, including Ordu, Giresun, Gümüşhane, Bayburt, Trabzon, Rize, Artvin, which are named as the Eastern Black Sea Region, shown in figure 1.

Ordu: 13 church buildings were determined: Taşbaşı, Düz Mahalle (Düz Neighborhood), Mesudiye Merkez, Samuga, Muzadere, Yason, Yalı, Bolaman, Doğançam, Gököy, Kuşluvan, Yavşan, Şaphane.

Giresun: 24 church buildings were determined: Gogora, Catholic, Asarcık, Lice, Göynük 1-2, Turpçu, Evcili, Kamışlı, Çakrak 1-2, Yavuzkema, Kırkharman, Şadı, Erköy, Eserli, Gebe, Ada, Güdül, Maden, Kayacık, Fatih neig., Tamzara, Balcana.

Gümüşhane: 97 church buildings were determined: İmera Monastery, Demirkaynak, Binatlı, Vank, Alikinos, Atalar, Hıdırellez, Ünalın, Gümüştüğü, Güzeloluk, Hozevrek, Hutura Hagios, Hutura, Çamlıköy, Dörtkonak, Çınganlı, Çakallı, İşhanlı, Piştov, Terzili, Zurnacılı, Güzeller, İkisü, Kale, Kocapınar, Sidas, Mescitli 1-2, İmera 1-2, Livoba, Mandırđ, Olucak Merkez, Metropolitik (Metropolitan), Hagios Ionies, Aktutan, Aktutan Orta, Hagios Stephanos, Hagios Theodoros, Surp Karabet, Işıkdere, Kayaüstü, Karaağaç, Gavalak, Kayaaltı, Kopmuş, Livana, Lorya, Mancandanos, Mohara, Nanak, Orta yayla, Sarıoğlu, Şamanlı, Zemberek, Ziganetli, Soğuk Pınar, Viranköy 1- 2, Yoğurtlu, Sığırđı, Götürmez, Yaylım, Monastery Meryemana Orta Mahalle, Çevrepınar, Erenkaya, Alınyayla, Alancık, Gorgodos, Verodon, Arılı, Papavere, Panagia Theotokos, Cebeli, Argıt 1-2, Çengelli, Kayadibi, Avcılat, Manat, Baş Mahalle 1

-2, Başhaviyana, Vartlı Karel, Kotanis, Mesehor, Kalis, Uğurtaş, Emir, Manatlı.

Bayburt: 1 church building was found founded under the name of Söğütlü Armenian Church.

Trabzon: 24 church buildings were determined: Hagia Sophia, Pagan Chrysokephalos, Kindinar, Kaledibi, Kaymaklı, Üstündal, Küçük Ayvasıl, St. Andre, Ocaklı 1-2, Çömlekçi, St. Maria, St. Michael, St. Eugenios, Altındere, Aya Gorgor, Cida, St. Philip, St. Elefterios, Kemerkaya, Aşağı temelli, Bağışlı, Aya Yannis, Paparza.

Rize: 2 church buildings were found, including Ocak and Ardeşen.

Artvin: 8 church buildings were found, including Aydın, Barhal, Dolishane, İşhan, Söğütlü, Tekkale, Tibeti, and Porta.

This work continued between 2010-and 2020. More than a hundred of the churches were spotted on-site through fieldwork. The remaining ones were obtained from projects carried out by local administrations, news in the press, scientific studies prepared by official institutions and universities, and sources in the literature. During the process, the situation of all churches continued to be monitored.

Methods such as fieldwork, photographic measurements, and quick evaluation forms were used. Among the historic church buildings to be given new functions, it has been evaluated in terms of function selection criteria suitable for the old facilities listed below.

- Building location / environmental factors,
- Structural status / technical infrastructure,
- Structural size / spatial size,
- Spatial formation / functional arrangement,
- Protection status / legal legislation,

However, among these, the criterion of spatial formation / functional arrangement was not included in the analysis processes in the study since all the structures were church buildings, and the standard of protection status / legal legislation was excluded since all the facilities were under legal protection.

In the study, firstly, the building location analysis was made. It is classified

Figure 3. The Güneşli Chapel and Acısu Rock Churches (Uralı-2)

2. Church Architecture in the Eastern Black Sea Region

When the architectural structure of the churches built in the Eastern Black Sea region starting from the 4th century during which Christianity was liberated is examined, it is possible to talk about the impacts of different Christian ethnic groups such as Greeks, Armenians, and Georgians living in the region, even Sasanian Zoroasters and Abbasid Muslims in the early period, and the Seljuk and Ottoman Muslim Turks in the late period. However, it is impossible to set clear limits on who was influenced by whom experienced for hundreds of years in the process.

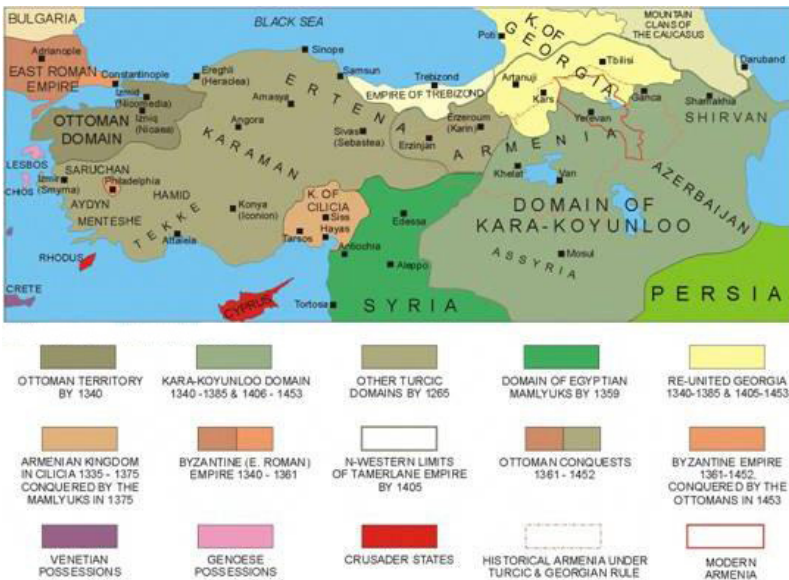

Figure 4. Eastern Black Sea Region Before the Ottoman Period / 14th and 15th centuries (Andersen, 2003)

- Influence of Byzantine Architecture

The religion distinguished the Byzantine Empire, which separated from Western Rome in 395 AD, from the Western Roman Empire. Western Rome continued to have a polytheistic structure for a long time; Byzantine preferred to be an empire dominated by monotheism. Two influential emperors, Constantinus I and Justinianus I, came to the forefront of the early Byzantine religious architecture in Anatolia. The period of Constantinus I constitutes the starting point of Christian architecture because this period witnessed two important critical events. The first is that Christianity was made a free belief in the first half of the 4th century. The second one is that Christianity was made a free belief in the first half of the 4th century, and the second one is that Istanbul (Constantinople) was chosen as the empire's capital.

Along with the liberation of Christianity, religious architecture began to develop in this period. Byzantine Architecture was shaped based on the Christian faith by taking the temple model (Megaron) from Greek Architecture (Basilica). The Byzantine Empire was strengthened during Justinianus I in the 6th century. It extended its borders from the Caucasus to the North African coasts and Spain, Italy, and the Danube river banks in Europe. The period of Justinianus I was described as the most magnificent and brilliant period of the Byzantine period. During this period, new church constructions continued along with the rapidly progressive religious architecture. Furthermore, some religious buildings were repaired by the architects of the period (Helvacı, 2013, p. 67).

Consequently, Byzantine architecture began with the power of Constantine I in the 4th century, and simplicity and clarity became the essential virtues while the Byzantine architectural style was trying to overcome everything with space organization, the articulation of interior and exterior surfaces, and finally, the formulation of architectural details-decoration (Buchwald, 1999, p. 121). Byzantine architecture, which lasted for more than a thousand years between the conquest and collapse of Istanbul in the 15th century, was the creator and practitioner of many new church plan schemes in this process. When Byzantine church architecture is examined, it is possible to classify it as follows.

- Single Nave Buildings

- Basilicas

- * Transverse Nave Basilicas

- * Tower-Like Raised Basilica

* Domed Basilica

- Centrally Planned Buildings
- Greek Cross Planned Buildings

Istanbul, which reached the position of the “World Capital” with its economic and social importance during the Byzantine period, was also the center of “Orthodoxy, “ which constitutes an essential dimension in the religious debates in the Christian world. Istanbul gained such importance that it affected the “Holy Rome,” which led to the breakdown of the balance among the Christians. While the Latin invasion in 1204 (Karaca, 2008, p. 96) initiated to destroy the two centralities in the Christian world, the Empire weakened after Constantinople was seized and plundered by the Latins, which led to the emergence of a new Byzantine state on the southern shore of the Black Sea, which would last two hundred and fifty years (Hamilton, 1956, p. 12). In other words, the Komnenos dynasty of the Byzantine heirs who escaped from Istanbul dominated Trabzon and its surroundings with the support of the Georgian Kingdom. It used the name “emperor” by claiming that it had the right to be the Emperor of East Rome (Öztürk, 2011, p. 54). This state, called the Trabzon Empire of the Komnenos, firstly showed commitment to the Ilkhanids and then to Akkoyunlus and maintained its existence in the region until the conquest of Trabzon the Ottomans in 1461 (Umar, 2000, p. 115).

Figure 5. Trabzon Hagia Sophia Church / (The Komnenos) Trabzon Empire Period

On the other hand, if the subject is approached in terms of church architecture in the region, the relative position of Armenia in the history of Byzantine Architecture is an issue that causes problems that are not easy to solve. Armenian architecture is not only a provincial branch of Byzantine. However, it is not easy to evaluate the mutual effects they applied to each other. Some experts have argued that Armenian architecture owes a lot to Byzantine, although it was national and individual. Some experts said that the movement progressed in the opposite direction and that Armenia shaped the art of the empire art in the 6th and 10th centuries (Hamilton, 1956, p. 44). For example, Byzantine architecture processed and used the building materials, which were considered the most appropriate everywhere by them, in the most appropriate way. In the eastern part of the Black Sea, only regularly worked face stones in buildings (Eyice, 1988, p. 45) can be associated with the Armenian architecture using only worked face stones in the church's construction.

On the other hand, it has been suggested that Armenian churches from the 7th century belong to the same architectural movement as the post-Justinian buildings in Istanbul. Still, there is an uncertain relationship between the two groups (MacDonald, 1985, p. 16). Consequently, the architecture of this period shows the diversity of regional effects that cannot be described in detail here. The Trabzon Empire was stuck between Georgia towards the east and the Turks in the south and exposed different influences in different political configurations. The Venetian and Geneva Latins influenced the region as temporary conquerors bias t also as permanent and fashionable commercial imperialists. Another factor is that the two great cultural blocks of the period, Roman Catholicism, and Islam, had more advanced architecture than Byzantium. Although the influence of the Seljuks on Byzantine architecture is very slight, it should not be forgotten that the Seljuk mosques, madrasahs, and hans in Konya, Kayseri, Sivas, and Divriği in the 13th century went beyond many improvements and technical competence made by Byzantine from architectural aspects since the Justinian period (Mango, 1978, p. 77).

- Influence of Armenian Architecture

The Armenians were mainly settled in Armenia, Including the Boston Creek from the Aras River up to the Upper Dicle River in the north, on the eastern border of the Byzantine Empire between the 4th and 11th centuries. From the mid-5th century, the Sasanians wanted to make Zoroastrianism official, while Byzantines wanted Christianity to spread in Armenia. The region was divided

between the Byzantines and the Sasanians at the end of the 4th century, and the conflicts between the two forces continued until the middle of the 6th century. Then, the region fell under Abbasid domination during the mid-7th century. During this period, the Armenians protected their limited feudal structure attached to the great empires. As of the mid 8th century, the pressures increased, and disturbances emerged in the region. During the mid-9th century, the Byzantine emperors connected with the Armenian principality families and slowly moved toward the East. The region area, which was kept under control by the Byzantine Empire in the first half of the 11th century, came under the domination of the Seljuks in the second half of the same century.

Along with the power of the region by the Byzantines, the Armenians began to spread in Central Anatolia, and the Cilicia region and established. They establish the Armenian Kingdom of Cilicia in the late 12th century. They kept living as independent beyliks until the mid-14th century (Sağır, 2014, p. 183).

In the Early Medieval Armenian Architecture, vaulted basilica, centrally planned domed church, and cross-planned church plans with three abscissas were applied. While single nave and simple vaulted basilicas are observed in the 6th century, domed basilicas are found in the 6th and 7th centuries. A significant revival was experienced in the Armenihed, along with the initiation of centrally planned domed churches in the 7th century and the use of central space, dome, and vault. Wealthy landowners and faithful authorities initiated this revival; rich landowners and proper authorities began this revival with high dignity and bishops and princes. Centrally planned domed churches were also applied in the 8th and 9th centuries, and cross-planned churches with three abscissas were also built in the 7th and 9th centuries (Sağır, 2000, p. 21).

The end of the 6th and 7th centuries were great centuries in the Armenian church architecture. It is highly productive with many buildings and is incredibly rich in terms of the diversity of the central church plan. However, as has been previously stated, it is still difficult to define the place of this architecture within the Roman, Early Christian Syria, Early Byzantine, and Sassanid buildings (Krautheimer, 1996, p. 12). In the Late Medieval Armenian architecture, single-nave domed churches were found in the 10th and 11th centuries, while the four-leaf clover plan type was. The four-leaf clover plan type observed in the 5th century was frequently applied from the early Christianity period to the end of the Middle Ages (Sağır, 2008). In Armenian church architecture, rectangular face stones were used in buildings. Rectangular face stones were used in Armenian church architecture until the 10th century. After this century, smooth

stone blocks were shaped with the dynamism of facades, and stonemasonry gained importance (Sağır, 2000). Consequently, although there is not too much work or information left from the churches and monasteries built or used by the Armenian society in the Eastern Black Sea region, the Armenian church architecture had considerable influence on the Byzantine Georgian church architecture.

Figure 6. Bayburt Varzahan Armenian Church / 12th (Url 3)

- Influence of Georgian Architecture

The Georgian beyliks-kingdoms that had constantly changing historical geography and boundaries, sometimes had warlike and sometimes peaceful relations with their neighbors and strong powers but that always stayed faithful to customs, first met with Christianity through the Antiochian clergy members of the first half of the 4th century. Christianity spread among the Georgians with the incitement of Emperor Constantine I. Then, the Georgians established their church organizations (Çog, 2015, p. 132). In general, researchers have discussed Georgian religious architecture within three periods. They called the period from the 4th century to the mid-7th century the “Early Period,” the period until the end of the 10th century the “Transition Period,” and the period that lasted until about the end of the 14th century “Golden age.”

Figure 7. Artvin-Yusufeli İşhan Church/10th century Transition Period

The spatial organization of the Medieval Georgian churches, the great majority of which belonged to monasteries, was based on two general principles; spaces were planned longitudinally in one of them. They were placed around a center in the other one. The first attempts of the longitudinally developed basilica plan type may have been made by trying to comply with the examples in the Holy Lands. However, they have some characteristics different from those in Syria, Anatolia, and the West, and it is observed that they could not fully implement the “longitudinal” development. The variations of the basilica plan type in which the spaces are planned longitudinally are grouped by internal segments. Based on the basic principle of placing the areas around a domed center, the primary preliminary plan type develops in two different ways, including a cross-plan and a polygonal plan (Kadiroğlu and İşler, 2010, p. 57). It is possible to classify the Georgian churches built in the Middle Ages.

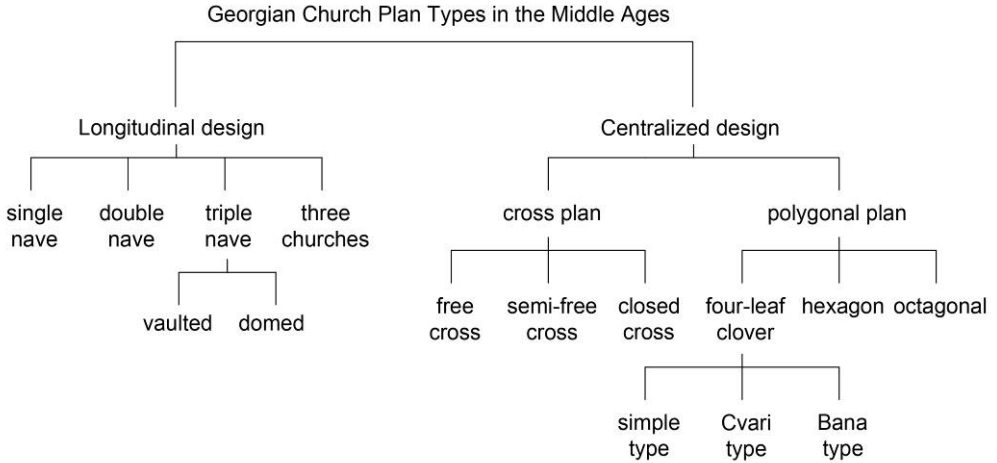

Figure 8. Georgian Church Plan Types in the Middle Ages (Kadiroğlu and Isler, 2010)

However, just as the fact that the political histories of the Armenians and Georgians went parallel as a result of staying in the same geography and being exposed to the same external influences, the cultural interaction also went parallel during the relevant centuries. The relations between the Armenians and the Georgians gained a new dimension along with the spread of Christianity. The Armenians considered themselves the religious leader of the Caucasian Christians led to problems among the Georgians. On the other side, church architecture became widespread. Many churches were built in the two countries, and a unique church architecture developed in the Caucasus and the Byzantine influence. It is accepted that this style of Georgian and Armenian architecture with a complex architectural plan, in which geometric elements, conical or pyramidal dome shape come to the forefront, has Helen, Sassanid, and even Sumerian reflections as Byzantine influences. However, this has led to debates regarding the ownership of some churches and monasteries that have been ongoing between the two communities since the Middle Ages. In particular, to whom the religious architectural works built in the region in the upcoming years during which great invasions and intense migration movements caused cohesion between the two communities have often been an issue of conflict (Çog, 2015, p. 122).

Consequently, the Georgian population living under the dominance of the Georgian-origin theocratic Tao-Klarjeti Beylik, which was primarily established around Artvin in the 8th century and built more than ten large-scale monasteries and churches in the region, largely abandoned the area with the withdrawal of

Tbilisi from the Arab Emirates in the 12th century, and the monasteries were able to continue their activities until the 15th century (Bayram, 2005, p. 42). By the 19th century, the Greeks were the most crowded Christian community. However, the Greek population in the area tended to decline. As a result of the internal migration movements, the migration in the Caucasus region, and some social, political, and economic developments, along with the fact that the regional area is coming under the governance of the Ottomans. The Armenians constituted the second crowded Christian community after the Greeks within the demographic structure of Anatolia. However, their situation in the region was more fragmented than the Greeks. These Armenians were also divided into different sects such as Gregorian, Catholic, and Protestant among themselves, although they were Christians like the Greeks. This situation emerges as an issue that makes it challenging to address them compared to other religious communities (Kuş, 2016, p. 16). After the proclamation of the Republic of Turkey, the Christian population in the region further decreased, and many churches in the area were abandoned to their fate due to the loss of community and function.

3. Refunctioning of the Churches in the Eastern Black Sea Region

Like many other religious buildings, Church buildings have repeatedly lost their functions for centuries by losing their communities for different reasons, such as wars, migrations, religious and sectarian divisions, or the construction of newer and larger churches. In 1980, for example, 1000 churches out of about 18000 Anglican churches in England failed to function due to the population change experienced towards the industrial centers in the country (Cantacusino and Brandt, 1980, p. 80). Regardless of the reason, historical churches, which have lost their function, can be re-functionalized as other structures and brought into daily life. In this field, it is possible to find examples of churches that have been functionalized in a broad framework from private houses to the contemporary art center in different parts of the world. For example, the Gothic-Romanesque style San Martino Cathedral located in Lucca, Italy, with ongoing construction activities with fittings-decorations for more than 1000 years, was functionalized as a museum where religious works were exhibited in 1992 (Powell, 1999, p. 111).

Similarly, the Santa Monica La Real monastery, built in the 12th century in Najera, Spain, began to provide service as a religious works museum and library in 1987 (Robert, 1991, p. 65). St. George's church, built-in 1814 in Edinburgh, Scotland,

was transformed into a research center where important documents were stored, preserved, and exhibited in 1970 (Cantacusino, 1975, p. 59). In another example, the 3rd Baptist Church, designed in 1807 in Boston, USA, became a structure including meeting houses, offices, and apartments. However, these buildings are large-scale, structurally well-established facilities in city centers. St. Oswald's church in Fulford, England, can be shown as an example of the re-use of small-scale historic churches in rural areas. The church built before the 13th century was functionalized as a private house after it became out of use in 1973 (Cantacusino, 1989, p. 21). Nevertheless, the old church buildings in rural areas are pretty disadvantageous compared to buildings in urban areas because they are not used for a long time, are open to external destruction, and lack resources (Cantacusino and Brandt, 1980).

The situation shows similar characteristics when it is examined explicitly in terms of Turkey. Following the collapse of the Ottoman Empire after the conquests, wars, migration, and early events that took place for a long time and the loss of the Balkan and Caucasus geography, the Christian population in Anatolia significantly decreased. The Anatolian peninsula churches lost their communities and functions, especially in Istanbul. The churches that have remained relatively solid in city centers in time among these churches have been used for many different public requirements such as cinema (Burdur-Kavaklı Greek Church-in past), prison (Giresun-Gogora Church), fire department (Ordu-Düz Mahalle Church), especially mosque. In the period after 1990, cultural uses like museums, meeting rooms (Gaziantep-Kendirli Church), and culture centers (Ordu-Taşbaşı Church) came to the forefront (Alan, 2007, p. 116). In terms of church structures and architecture, the Eastern Black Sea Region is one of the most significant geographical regions of Anatolia. In the region, which remained under the influence of the Byzantine, Armenian, and Georgian church architecture due to its geographical position, numerous church structures have survived to date.

Refunctioning old buildings are different from classical intervention forms. It includes an existing building in the architectural design process again, and it is applied differently from the usual architectural design process. Instead of the function-based environment-building-space design, a search arises for a function suitable for the existing space, spatial organization, environmental factors, urban requirements, social and economic factors, restoration principles, and laws/regulations (Aydın and Yıldız, 2010, p. 10). However, it is impossible to precisely determine the criteria for selecting an appropriate

function for old buildings. The difference of buildings from each other with unlimited probability inhibits making clear judgments because functioning projects are building-specific as in other processes of architectural project development. It is impossible to set forth clear methods and put them into practice within certain rules. The criteria for selecting an appropriate function for old buildings stated among the historic church buildings to be functionalized below can be gathered under the following headings:

- Building location / environmental factors,
- Structural status / technical infrastructure,
- Structural size / spatial size,
- Spatial formation / functional arrangement,
- Protection status / legal legislation,

However, among these, the criterion of spatial formation / functional arrangement was not included in the analysis processes in the study since all the structures were church buildings, and the standard of protection status / legal legislation was excluded since all the facilities were under legal protection.

3.1. Building location/analysis of environmental factors

The location of the building to be functionalized affects the selection of the function directly. The variety of users in urban areas and their excessive number multiply the functional alternatives. While functioning buildings in rural areas are relatively more difficult to access than buildings in urban areas, it is important who will be users and which function they will prefer the building for. On the other hand, whereas any environmental data is significant for selecting the process, ecological problems decrease when rural areas are approached, and ecological factors increase in urban areas. The church structures examined in the Eastern Black Sea Region were classified into three urban, rural, and uninhabited groups. Churches in the urban group are those in the centers of provinces and districts. Churches in the rural group are easily accessible by the settled public in villages or their vicinities. The uninhabited group is the church buildings far from settlement areas and transportation networks.

Figure 9-10-11. Giresun Catholic, Gümüşhane Yağlıdere, and Gümüşhane Karmut Churches

The Catholic Church used as a library for children in the center of Giresun today in Figure 9, the church in Yağlıdere village of Merkez district (Central district) of Gümüşhane in Figure 10, and the uninhabited church, which had been named as Karmut before, near Kocapınar village of Merkez district (Central district) of Gümüşhane in Figure 11. were given as examples for a better understanding of this classification. As a result of the field study, 21 church buildings in urban areas, 37 church buildings in rural areas, and 111 uninhabited church buildings.

Table 1. Churches, according to their locations

Region	Urban	Rural	Uninhabited
Ordu	5	1	7
Giresun	2	10	12
Gümüşhane	0	17	80
Bayburt	1	0	0
Trabzon	13	3	8
Rize	0	0	2
Artvin	0	6	2

3.2. Analysis of Structural Status

The structural status of the building is essential in terms of the primary goals of reuse due to construction costs. Especially for the building stock, apart from historic buildings under protection and buildings with socio-cultural values, the completion of economic life is the primary condition for functioning. Functioning cannot be mentioned if the building is structurally damaged and the rehabilitation cost is higher than the reconstruction cost (Haştemoğlu, 2013, p. 98). In historic buildings under protection, the structural status directly affects the functioning process since it influences the size of the required

economic source and supply duration. The church structures examined in the study were structurally classified into four groups as follows: restored, transformed, neglected, and ruined. While making this classification, rapid vision assessment methods were used because quick vision assessment was designed to use the skills and experiences of other people with experiences similar to civil engineers. It aims at examining and assessing buildings in the area rapidly and with minimum human power (Toker, vd., 2006).

In the study, buildings that especially have one or a few damages, such as roof collapse, the loss or damage of the main wall, the loss of the bearing element, vault or dome collapse, were determined through the forms prepared for each church. Below, Zuvaklı Church in Gümüşhane province was given as an example of the loss of the main wall in Figure 12, Zemberek Church in Gümüşhane province was given as an example of the roof collapse in Figure 13, and Uğurtaş Church in Gümüşhane province was given as an example of the loss of the dome in Figure 14.

Figure 12-13-14. Zuvaklı, Zemberek and Uğurtaş Village Churches

The remaining 50 church buildings were examined as restored, transformed with structured change, neglected restored, transformed with structured change, and failed in three groups. Below, restored Düzmahalle Church in Ordu province in Figure 15, St. Philip Church in Trabzon province transformed with structural change in Figure 16, and neglected Olucak İmera Church in Gümüşhane province in Figure 17 are presented.

Figure 15-16-17. Zuvaklı, Zemberek and Uğurtaş Village Churches

As a result of the examination, 119 church buildings were characterized as ruins. Eighteen church buildings were restored by preserving their unique qualities, six church buildings that lost their exceptional architectural quality during functioning, and 26 neglected idle church buildings were determined.

Table 2. Churches, according to their structural status

Region	Restored	Converted	Neglected	Ruin
Ordu	4	1	2	6
Giresun	2	2	4	16
Gümüşhane	0	0	12	85
Bayburt	0	0	1	0
Trabzon	10	3	6	5
Rize	0	0	0	2
Artvin	2	0	1	5

3.3. Analysis of Structural Size

Size can be another criterion to be considered while functioning old buildings. What is tried to be explained with the concept of size is both the total size of the building and the size of the spaces. The need for the size of the new function to be attributed to the old building must be as appropriate for the existing building as possible. On the other side, the desire to look for new closed spaces and obligations resulting from roaming lead to the closure of open and semi-open areas, and size differences are tried to be eliminated in this way. However, it may result in the loss of the spatial qualities of the building (Madran and Özgönül, 2005, p. 50). When the church structures included in the study were examined, the structures smaller than 100m² were considered minor, the arrangements between 100m²-200m² medium, and the systems larger than 200m² large; the classification was made accordingly.

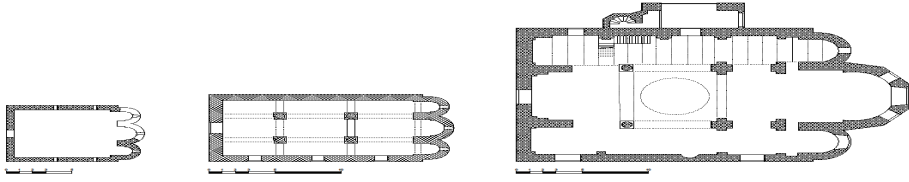

Figure 18. Gümüşhane Zembelek, Gümüşhane Atalar, Trabzon St. Eugenius Churches

It was aimed to show the structural size classification in a better way by presenting above the plans of Zembelek Church in the Krom Valley of Yağlıdere village of Gümüşhane, Atalar Church in Aydınlar Neighborhood of Atalar village of Torul district of Gümüşhane, and St. Eugenius Church in Yenicuma Neighborhood in the center of Trabzon in Figure 18. After the field study, when the churches in the region were examined, 17 large, 48 medium, and 104 small church buildings were determined.

Table 3. Churches, according to their structural sizes

Region	Big	Medium	Small
Ordu	1	6	6
Giresun	1	9	14
Gümüşhane	2	23	72
Bayburt	1	0	0
Trabzon	6	8	10
Rize	0	1	1
Artvin	6	1	1

4. Research Findings

When the existing church structures in the Eastern Black Sea Region were examined, the results showed how determinative the criteria of location/ transportation / environmental factors, structural status / technical infrastructure, and structural size/spatial size were in terms of functioning.

Table 4. The Refunctionalized Churches

Region	Church	Date of Cons.	Size			Structural Situation			Location		Current Func.
			Big	Med	Small	Res.	Con	Neg	Urb.	Rur.	
Ordu Merkez	Taşbaşı	19.cent.	x			x			x		Cultural Center
Ordu Altınordu	Düz Mahalle	19.cent.	x			x			x		Cultural Center
Ordu Mesudiye	Merkez	20.cent.		x		x			x		Cultural Center
Ordu Mesudiye	Doğançam	?			x		x			x	House
Ordu Ünye	Yalı	19.cent.		x		x			x		Cultural Center
Giresun Merkez	Gogora	18.cent.	x			x			x		Museum
Giresun Merkez	Katolik	19.cent.				x			x		Library
Giresun Ş.karahisar	Turpçu	19.cent.		x			x			x	Mosque
Giresun Ş.karahisar	Evcili	19.cent.		x				x		x	Mosque
Trabzon Ortahisar	Ayasofya	13.cent.	x			x			x		Museum
Trabzon Ortahisar	St.Andre	11.cent.			x		x		x		Mosque
Trabzon Ortahisar	Kindinar	6.cent.	x				x		x		Mosque
Trabzon Ortahisar	St. John	13.cent.	x			x			x		Cultural Center
Trabzon Ortahisar	Çömlekçi	14.cent.		x		x			x		Executive
Trabzon Ortahisar	St.Maria	19.cent.	x			x			x		Church
Trabzon Ortahisar	St.Elefterios	15.cent.	x				x		x		Mosque
Trabzon Ortahisar	Büyük Fatih	12.cent.	x				x		x		Mosque

Trabzon Ortahisar	St. Eugenius	13.cent.	x		x	x	Mosque
Trabzon Ortahisar	St. Philip	13.cent.		x	x	x	Mosque
Trabzon Ortahisar	St. Anna	9.cent		x	x	x	Executive
Trabzon Sürmene	Cida	19.cent.	x		x		x Mosque
Artvin Yusufeli	Barhal	9.cent.	x		x		x Mosque

Only St. Maria Church in Trabzon maintains its unique church functionally in the region. St. Maria Church in Trabzon supports its particular church function in the area. Ten out of 21 functionalized churches are used as mosques, seven are used for cultural purposes, two are used as administrative buildings, and one is used as a house.

In the process, starting with the conquest of the region by the Turks, the function mainly attributed to churches is their use as mosques due to the conquest tradition and the need for praying space, which emerged immediately. However, this approach, which was applied in both urban and rural areas, was relatively temperate and in favor of protecting the unique structure in some examples. Still, the impressive church architecture became fully unidentifiable in other models. Contrary to church buildings which were placed in the East-West direction in line with Christian beliefs, the positioning of mosques in the order of the Kabaa led to a change in the entrance of the buildings; in some churches, the main gate was closed by walling, and a gate was opened by enlarging the window gaps if no gates were available on the lateral facade. Spaces such as lee and narthex were added to these areas.

Contrary to urban areas, it is common to put up a wall by demolishing apses in rural areas.

Figure 19-20. Gümüşhane-Kürtün Baş Neighborhood Primary School/Mosque

The population and economic status of the village also caused these buildings, which had been used as mosques for some period, to be abandoned over time. Furthermore, architectural elements such as minaret, minibar, and mihrab added to churches over time were up to the applying person. However, it was observed that functioning as a mosque enabled the oldest historic church structures in the region to survive to date.

Figure 21-22. Trabzon Ortahisar Church/Mosque and Artvin-Yusufeli Barhal Church/Mosque

On the other hand, legal legislation-protection status and source supply were determinative for quality applications in the city centers. The second refunctioning primarily observed in the region is cultural use. The benefits of service ices such as museums, cultural centers, art centers, and libraries have accelerated, especially in the 2000s, with the efforts of local administrations and the Ministry of Culture. The everlasting steps of functioning towards the need only for using the structure as a prison and fire station have been replaced by the restoration with contemporary restoration techniques and selecting the appropriate function with minimum structural intervention. Activities that

have increased in urban areas have not been initiated in rural areas yet.

Figure 23-24. Giresun Gogora Church/Museum Ordu Taşbaşı Church/Cultural Center

In the region, two church buildings were restored and began to be used for administrative purposes. The first one is Küçük Ayvasıl Church, which is located on Kahramanmaraş Street in Trabzon; it is a Byzantine basilica with three naves and three apses, affiliated to the Museum Office today. The other one is a Byzantine basilica covered with vaults and has three cores and three apses dating back to the 14th century (Horuloğlu, 1983, p. 68); it is located in Merkez (Center), Çömlekçi Neighborhood of Trabzon and used as the mukhtar's office and a reading hall today.

Figure 25-26. St. Anna and Çömlekçi Churches in Trabzon

Under the title of other uses, the church buildings, especially in rural areas, can be mentioned. A part of these buildings had been used as primary schools before initiating mobile teaching in the region. Then they remained functionless again when the need for them disappeared. In some examples of private property, church buildings were used as houses. These abuses led to the complete loss of unique qualities of the buildings with the additions constructed. In many samples, these neglected buildings were used as warehouses and depositories in agricultural activities. However, none of these uses were the applications to be considered functioning.

Şekil 27-28. Gümüşhane- Gülaçar Village Ekmekçili Neighborhood / Barn

As a result, location/transportation/environmental factors and factors such as structural status/technical infrastructure and structural size/spatial size were determinative in terms of quality applications in refunctioning. From rural areas to city centers and from small church buildings to large church buildings, quality functioning applications are observed to increase.

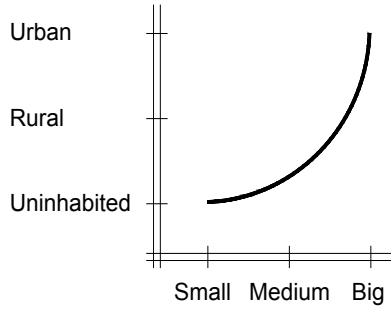

Figure 29. Location / Structural size relation

Moreover, the primary preference for relatively and structurally better buildings (mostly buildings with newer dates, 19-20th centuries) in functioning puts forward another research question regarding the concept of functioning for protection. Almost all tiny, little church buildings in relatively non-usable conditions in abandoned areas are still idle.

5. Conclusion

Most of the church buildings in the Eastern Black Sea geography that started with the liberation of Christianity by the Roman Empire century that century that were that were influenced by the Romans, Latins, Persians, Arabs, and Turks

from social, cultural, and architectural aspects, and the Greek shaped that, Armenian and Georgian Christian societies have been able to reach the present day after a process of about 1600 years. The wars, invasions, and conquests in this period led to constant dissolution and merger of the population in the region through migrations, exiles, and exchanges. At the point reached nowadays, it is observed that few examples of these buildings, which have largely lost their communities and have become nonfunctional, in city centers have been primarily. However, facilities located in rural areas and constitute a significant part of the existing building stock have been abandoned to their fate for hundreds of years. Many buildings used for mosques, primary schools, or agricultural purposes have not been repaired or restored. On the other hand, the fact that buildings that are relatively more solid from the structural aspect (mostly newer buildings of the 19th-20th century) are primarily preferred in functioning exposes a separate research question regarding the concept of functioning for protection.

In conclusion, the expansion of qualified restoration and functioning efforts in a way including rural areas that started after the 1990s in the region called the Eastern Black Sea region that involves Ordu, Giresun, Gümüşhane, Trabzon, Rize, and Artvin provinces, will contribute to the region's alternative tourism potential and regional economy, as well as contributing to the cultural and folkloric structure of the region. The use of the resources to be provided by the revival of tourism in the region for restoration and refunctioningfunctioning projects is of great importance in transferring this rich cultural heritage to the next generations.

References

Alan, A. (Ed.) (2007). Churches in Turkey, İstanbul: As&64 Ltd.

Albayrak, H. (2010). Tarih Boyunca Doğu Karadeniz'de Etnik Yapılanmalar ve Pontus, İstanbul: Babıali Kitaplığı Yayınları.

Andersen, A. (2003). Eastern Black Sea Region Before The Ottoman Period Map. Erişim Tarihi 05.09.2019, <http://www.conflicts.rem33.com/images/Tne%20Balkans/ponticum.htm>

Aydın, D. Yıldız., E. (2010). Yeniden Kullanıma Adaptasyonda Bina Performansının Kullanıcılar Üzerinden Değerlendirilmesi. METU FJA 2010/1, 1-22

Bayburt Varzahan Armenian Church, Erişim Tarihi: 5.Eylül.2019, <http://wikimapia.org/30993158/tr/Varzahan-U%C4%9Frak-Ermeni-Kiliseleri>

Bayram, F. (2005). Artvin'deki Gürcü Manastırlarının Mimarisi, İstanbul: Ege Yayınları.

Buchwald, H. (1999). The First Byzantine Achitectural Style: Evolution or Revolution?, Form, Style and Meaning in Byzantine Church, Great Britain: Variorum Collected Studies Series, Ashgate Publishing.

Cantacusino, S. (1975). New Uses for Old Buildings, London: The Architectural Pres Ltd.

Cantacuzino, S. (1989). Re/Architecture Old Buildings/New Uses, Spain: Thames and Hudson Publishing.

Cantacusino, S., Brandt, S. (1980). Saving Old Buildings, London: The Architectural Pres Ltd.

Çog, M. (2015). Ermeni-Gürcü Dinî Münasebetlerine Dair Bazı Tespitler (V-XII. Yüzyıl), Tarih Okulu Dergisi, 23 (1), 119-137.

Eyice, S. (1988). Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri, Cilt 1. Bizans Mimarisi, İstanbul: Türkiye Vakıflar Bankası Yayınları.

Hamilton, J.A. (1956). Byzantine Architecture and Decoration, London: Bastford Ltd.publishing.

Haştemoğlu, H.Ş. (2013). Demiryolu İstasyon Binalarına Yeni Fonksiyon Önerileri Geliştirilmesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi /Fen Bilimleri Fakültesi, Isparta.

Helvacı, F. (2013). Anadolu'da Erken Dönem Bizans Mimarisi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Aksaray Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray.

Horuloğlu Ş. (1983). Trabzon ve Çevresinin Tarihi Eserleri, Ankara: Er Ofset Matbaacılık.

Kadiroğlu, M., İşler, B. (2010). Gürcü Sanatının Ortaçağı, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Dağıtım Yayın Basım Ltd. Şti.

Karaca, Z. (2008). İstanbul'da Tanzimat Öncesi Rum Ortodoks Kiliseleri. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Krautheimer, R. (1986). Early Christian and Byzantine Architecture. New

Haven and London: Yale University Pres.

Kuş, A. (2016). Batılı Seyyah ve Araştırmacılara Göre 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Doğu Karadeniz Bölgesi. Samsun: Canik Belediyesi Kültür Yayınları.

MacDonald, W.L. (1985). Early Christian and Byzantine Architecture. New York: George Braziller Publishing.

Mango, C. (1978). Byzantine Architecture. New York: Electa/Rizzoli International Publications.

Mardan, E., Özgönül N. (2005). Kültürel ve Doğal Değerlerin Korunması, Ankara: TMMOB Mimarlar Odası Yayınları.

Özsait, M. (1998). İlkçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi, Trabzon Tarihi Sempozyumu, 6-8 Kasım Trabzon. s. 35-45.

Öztürk, Ö. (2011). Pontus Antikçağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasi Tarihi, Ankara: Genesis Kitap.

Powell, K. (1999). Architecture Reborn: The Conversion and Reconstruction of Old Buildings, London: Laurence King Publishing.

Robert, P. (1991). Adaptations: New Uses for Old Buildings, New York: Princeton Architectural Press.

Sağır, G. (2000). Kayseri İl Merkezindeki Surp Krikor Lubavoriç ve Surp Asvadzin Ermeni Kiliseleri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Sağır, G. (2008) Kars ve Çevresi Kral Abas (928 -953) Dönemi kiliseleri: Surp Arak'Elots Kilisesi ve Kümbet Kilise, Yayımlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Sağır G. (2014). Bizans İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Ermeni Yerleşimleri. M. Metin Hülagü (Ed.), Tarihte Türkler ve Ermeniler: İlkçağ ve Ortaçağ, Ankara: Türk Tarih Kurumu. p.183-205

Toker. S., Korkmaz. A., Haştemoğlu H., (2006). Rapid Visual Inspection of Historical Churches in Isparta Region Turkey. 3rd International Conference on Protection of Structures Against Hazards, Venice.

Umar, B. (2000). Karadeniz Kappadokia'sı (Pontos), İstanbul: İnkilap Kitabevi Yayınları.

Url 1: <https://karadeniz.gov.tr/sapel-1-gunesli-mahallesi/>, (date of access 20.09.2020)

Url 2: <https://karadeniz.gov.tr/acisu-kaya-kilisesi/> (date of access 20.09.2020)

Url 3: <http://www.virtualani.org/varzahan/> (date of access 08.02.2020)

ÇOCUK VE ERGENLERDE YAŞAM AMACI BELİRLEME ÖLÇEĞİ (ÇEYABÖ) GELİŞTİRME VE BİR MODEL ÇALIŞMASI

Abdullah ALDEMİR¹

Yalçın DEMİR²

Özet

Bu çalışmanın temel amacı, çocuk ve ergenlerde yaşam amaçlarını belirlemeye yönelik geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı geliştirmektir. Bir diğer amaç ise yaşamın anlamının yaşam amaçlarını yordayıp yordamadığıdır. Araştırma, bir ölçek geliştirme çalışmasıdır. Çalışmada dört farklı katılımcı grubuyla çalışılmıştır. Verilerin analizinde ise, açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi kullanılmıştır. Verilerin analizinde SPSS ve AMOS programları kullanılmıştır. Çalışmada ölçek maddelerinin faktör yükleri ve düzeltilmiş madde toplam korelasyonlarının kabul edilebilir seviyenin üzerinde olduğu, ölçeğin açıkladığı varyans miktarının %51.67 olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin, özdeğeri 1'den büyük 10 faktörlü bir yapıya sahip olduğu ve bu yapının uyum iyiliğinin kabul edilebilir düzeyde olduğu sonucuna erişilmiştir. Ölçeğin ölçüt geçerliği ise Üç Boyutlu Katkı Ölçeği ile incelenmiş, sonuçlar, yaşam amaçları toplam puanlarının kendine katkı ile .49, aileye katkı ile .42 ve topluluğa katkı ile .43 ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Güvenirlilik katsayısının ölçeğin tümü için .70 düzeyinin üzerinde olduğu bulunmuştur ($\alpha = .90$). Bunlara ilave olarak oluşturulan yapısal eşitlik modelinde, anlamın varlığı ve anlam arayışı yaşam amaçlarının % 27'lik kısmını açıkladığı belirlenmiştir. Sonuçlar, Çocuk ve Ergenlerde Yaşam Amaçlarını Belirleme Ölçeği'nin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu ortaya koymuştur. Elde edilen bulgular alanyazın bağlamında tartışılmış, önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yaşam Amaçları, Amaç, Amaç Belirleme, Yaşamın Anlamı, Çocuk ve Ergenler

Araştırma Makalesi | Geliş Tarihi: 23.11. 2021 - Kabul Tarihi: 18.03.2022

Aldemir, A. & Demir, Y. (2022). "Çocuk ve Ergenlerde Yaşam Amacı Belirleme Ölçeği (ÇEYABÖ) Geliştirme ve Bir Model Çalışması". *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AKSOS)*, sayı 11, s. 146-167.

¹ Psikolojik Danışman Dr., Tokat Rehberlik ve Araştırma Merkezi,
E- posta: abduallah.aldemir35@gmail.com, Orcid: 0000-0001-5887-1050.

² Psikolojik Danışman, Şehit Ömer Halisdemir Rehberlik ve Araştırma Merkezi,
E- posta: psdanydemir@gmail.com, Orcid: 0000-0001-5110-094X.

DEVELOPING A CHILD AND ADOLESCENT LIFE GOAL DETERMINATION SCALE AND A MODEL STUDY

Abstract

The current study aimed to develop a valid and reliable scale for determining children's and adolescents' life goals. A subordinate aim was to determine if meaning in life predicted life goals. The study was conducted with four distinct samples. Exploratory and confirmatory factor analyses were performed in data analysis via IBM SPSS and AMOS[®]. Item factor loadings and corrected item-total correlations were above the acceptable level, and the variance explained was %51.67. The scale also extracted a 10-factor structure with eigenvalues more significant than 1, and this structure had good fit indices. The criterion validity was tested with the 3D Contribution Scale. The total score of life goals had a .49 correlation with a contribution to self, .42 with ga to family, and .43 with ca contribution to society. Cronbach's alpha was above .70 for the overall scale ($\alpha = .90$). In addition, a created SEM showed that the existence of meaning and search for meaning explained %27 life goals. The results indicated that the Children's and Adolescents' Life Goals Scale was reliable and valid scale valid and dependable. The results were also discussed within the literature, and suggestions were made.

Keywords: Life Goals, Goal, Goal Setting, Meaning of Life, Children and Adolescents.

Giriş

Felsefik açıdan geçmişten bu yana sorgulanan ve cevap bulunmaya çalışılan yaşamın anlamı zaman içerisinde psikoloji alanında da sorgulanmaya, cevap verilmeye çalışılmış bir kavramdır. Ancak psikoloji inceleme alanını çeşitlendirerek yaşamın anlamı yerine yaşamın anlam düzeyine, kaynağına ve amacına yönelmiştir. Psikoloji biliminin pozitif psikolojiye yönelmesi sonrası yaşamın anlamını inceleyen araştırmalar artmıştır. Bu araştırmalara bağlı olarak yaşamın anlamı bireyi hayata bağlayan bir motivasyon olarak görülmektedir (Frankl 2009). Ayrıca yaşamda anlamın var olması bireyin, yaşamına bir anlam yüklemesine yardımcı olan bir role veya bir yaşam amacına sahip olma düzeyi olarak ifade edilir (Steger, 2009).

Yaşamdaki anlam arayışı ve yaşamda anlamın var olması bir hedefin olması ile mümkün olabilmektedir (Steger, Frazier, Oishi ve Kaler, 2006). Bu nedenle yaşamın bir amacı olmadan anlamlı bir yaşamın olmayacağını düşünülmektedir

(Battista ve Almond, 1973). Kişi hayata verdiği anlam neticesinde yaşamını şekillendirir. Bu nedenle, kişi hangi şartlarda yaşadığına bakmadan hayatına ufakta olsa anlam katabiliyorsa yaşamak için bir amaç oluşturmuş olabilir (Yüksel, 2012). Anlam ve amaç birbirinden farklı kavramlardır. Amaç; elde edilmek istenen sonuç iken, anlam ise yorum ve deneyime bağlı olarak gerçekleşen olayların meydana geliş tarzında saklıdır (Göka, 2013). Bu ifadeye bağlı olarak amaç, anlama ulaşmak için gidilen yol olarak değerlendirilebilir.

Birey, hayatı süresince amaçlar gibi bir takım araç ve gerece ihtiyaç duyar. İnsanoğlunun varlığından beri var olan amaçlar, bireyin bir şey uğruna gayret göstermesi için harekete geçmesine yardımcı olmaktadır (Eryılmaz, 2012a). Bu sayede de birey kendini sağlıklı hissedebilmekte (Eryılmaz, 2010) ve arzuladığı alanda da başarılı olabilmektedir (Sheldon ve Elliot, 1999). Belirli bir amacı benimseyen kişi, daha kaliteli bir hayat sürer (Sheldon ve Elliot, 1999). Ancak insan benimsediği amaca yönelik eylemleri gerçekleştirirse mutluluğunu daha üst seviyelere taşır (Brunstein, Schultheiss ve Maeir, 1999; Tkach ve Lyubomirsky, 2006).

Amaçlar, birden fazla isimle anılmaktadır. Bu isimler; günlük amaçlar (Carver ve Scheier, 1981), bireysel amaçlar (Emmons, 1991) akademik başarı amacı (Elliot ve Church, 1997; Negru, 2008) ve uzun vadeli yaşam amacı (Eryılmaz, 2012b) şeklindedir. Alanyazın incelendiğinde öz belirleme kuramının amaçlara çokça değinmesi ile birlikte bu kavramın araştırmacılarca içsel ve dışsal amaçlar olarak ikiye ayrıldığı anlaşılmaktadır (Deci ve Ryan, 2000; Kasser ve Ryan, 1993, 2001). Araştırmacılara göre içsel amaçlar, bireysel gelişim, sağlık (maneviyat, itaat, güvenlik), toplum hizmeti ve sosyal ilişkiler olarak değerlendirilirken; dışsal amaçlar ise, ekonomik başarı, fiziksel çekicilik ve ünlü olma şeklinde isimlendirilmektedir (Kasser ve Ahuvia, 2002; Kasser ve Ryan, 1993, 2001). Amerika, Almanya, Hırvatistan, Rusya ve Türkiye gibi çeşitli ülkelerde yapılan araştırmalarda içsel amaçların dışsal amaçlara göre bireyin pozitif yönlü gelişimini daha fazla artırdığı anlaşılmaktadır (Brdar, Rijavec ve Miljković, 2009; Kasser ve Ryan, 2001; Kim, Kasser ve Lee, 2003).

Tüm bu bilgilerden anlaşılacağı üzere, yaşamın anlamı ve amacı kavramı çokça araştırılmıştır (Bauer ve McAdams, 2004; Bundick, 2011; Kasser ve Ryan, 1993, 2001; Seligman ve Csikszentmihalyi 2000; Vansteenkiste, Simons, Lens, Soens ve Matos, 2005). Sosyal bilimlerde birçok kavramda olduğu gibi yaşamın anlamı ve amacı gibi kavramlarında araştırılabilmesi adına ölçme araçlarına gereksinim duyulmaktadır. Hümanist ve varoluşçu araştırmacılarca ilk başlarda yaşam amacı kavramına yönelik uygun bir test bulamamış

olsalar da daha sonraki dönemlerde ölçeklerin geliştirilmeye başlandığı anlaşılmaktadır. Bu konuda da ilk adımı atan araştırmacının yaşamın anlamı ile fazlaca ilgilenmiş olan Frankl'ın olduğu görülmektedir. Logoterapi ile geçmiş algıyı değiştirmeye zorlayan Frankl, ölçeklerden yararlanmanın önünü açmıştır. Bu bağlamda yaşam amaçlarını ölçen ilk testi oluşturan Frankl, bu teste Purpose In Life (PIL) adını vermiştir (Melton ve Schulenberg, 2008). Bu ölçeği ise, daha sonra Crumbaugh ve Maholick (1964) araştırmalarında kullanmış ve geliştirmiştir. Sonraki yıllarda ise, yaşam amacı konusunda farklı ölçme araçları geliştirilmiştir (Kasser ve Ryan, 1993, 1996, 2001). Kasser ve Ryan tarafından alanyazına kazandırılan Yaşam Amaçları Ölçeği de Frankl'ın ölçeği gibi başka araştırmacılarca geliştirilmiş ve kullanılmıştır (Kasser ve Ahuvia, 2002). Yaşam amaçlarıyla ilgili ölçme araçları genellikle üniversite öğrencileriyle gerçekleştirilmiştir (Aydiner, 2011). Ancak az sayıda da olsa ergen bireylerle yürütülmüş olan çalışmalar da vardır (Gabrielsen, Ulleberg ve Watten, 2012; Yentir-Kanal, 2019). Ergen bireylerle yürütülen bu çalışmaların geçerlik ve güvenilirlik bakımından beklenen aralıklarda olması bu ölçme araçlarının kullanılabilirliğini arttırırken; eğitim kademesi, coğrafi bölge, (Yentir-Kanal, 2019), yaş aralığı ile faktör yükü (Gabrielsen, Ulleberg ve Watten, 2012; Yentir-Kanal, 2019) konuları bakımından daha kapsamlı ölçme araçlarını gerekli kılmaktadır.

Türkiye'de araştırmacıların pozitif psikolojiye yönelmesiyle birlikte yaşamın anlamı ve amacı kavramları da daha fazla incelenmeye başlamıştır. Anne-babası boşanmış çocuk, ergenler (Demir, Çakan, Aldemir ve Demir, 2017), ergenlerde öznel iyi oluş (Eryılmaz, 2011), pozitif psikoloji bağlamında ergenler için amaç genişletme programı, gelecek kaygısı (Aygün, 2014) ve ergenlerde bağlanma stilleri (Altınsoy ve Eryılmaz, 2017) gibi kavramlar yaşam amacıyla birlikte incelenmiş araştırmalardır. Alanyazında yer alan bilgilerden de anlaşılacağı üzere çocuk ve ergenlerde yaşam amacını araştırmalar mevcuttur (Aygün, 2014; Demir, Çakan, Aldemir ve Demir, 2017; Eryılmaz, 2011; Yentir-Kanal, 2019). Ancak Türk örnekleminde ölçme araçlarının bulunmasına karşın (Yentir-Kanal, 2019) kapsamlı bir şekilde çocuk ve ergenlerin yaşam amacını nicel araştırma yoluyla ortaya koyan bir ölçme aracı bulunmamaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin farklı coğrafi bölgelerine ulaşılarak bir araştırmanın yapılması daha genel geçer sonuçların ortaya konması açısından önemlidir. Ayrıca Türk kültüründe çok yakın bir zamanda araştırmalara konu olan yaşam amacı kavramının (İlhan, 2009) çocuk ve ergen örnekleminde (Aygün, 2014; Eryılmaz ve Aypay, 2011) günümüze çok daha yakın bir zamanda araştırmalara konu olduğu görülmektedir.

Türkiye’de çocuk ve ergenlerde yaşam amacı konusunda geliştirilmiş ve uyarlanmış ölçme araçlarının (Yentir-Kanal, 2019) ve yapılmış olan çalışmaların (Demir, Çakan, Aldemir ve Demir, 2017; Eryılmaz, 2010, 2011) sayısının sınırlı olmasının bir sonucu olarak bu araştırmanın yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Ayrıca Türkiye’de aynı yaklaşım ve araştırmacı tarafından araştırma konusunda ilk adımların atılmış olmasına rağmen yaşamın anlamı ve amacı kavramlarının sınırlı sayıdaki çalışmada (Demirbaş-Çelik, 2016) birlikte incelenmiş olması, mevcut araştırmada bu iki kavramın model eşliğinde incelenmesini gerekli kılmıştır. Türkiye’de yaşamın anlamı ve amacı konularındaki araştırmaların arttırılması ve daha objektif sonuçlara ulaşılabilmesi adına farklı örneklerde geçerliği ve güvenilirliği sağlanmış ölçme araçlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Çocuk ve ergen bireylerle yaşamın anlamı ve amacı kavramlarının incelenmesi, diğer araştırmacılara daha güncel bilgiler sunacaktır. Ayrıca sonraki araştırmalara sunulacak faydalar açısından da çocuk ve ergen bireylerle yapılan araştırmaların arttırılması önem arz etmektedir.

Yöntem

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma, ölçek geliştirmeyi ve yapısal eşitlik modeli test etmeyi amaçladığından nicel araştırma yönteminden yararlanılmıştır. Nicel araştırmalar, değişkenler arasındaki ilişkileri inceleyip nesnel kuramları sınama yaklaşımıdır (Creswell, 2014). Bu değişkenler, çoğunlukla ölçme araçlarıyla ölçümlenir ve bu sayede sayısallaştırılan ham veriler, istatistiksel hesaplamalar kullanılarak incelenir (Creswell, 2014).

Çalışma Grubu

Bu çalışmada, açıklayıcı faktör analizi, doğrulayıcı faktör analizi, ölçüt bağıntılı geçerlik ve yapısal eşitlik modeli için dört farklı çalışma grubu seçilmiştir. Çalışma gruplarının seçiminde uygun örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Uygun örnekleme yöntemi, araştırmacılar tarafından sağladığı kolaylıklar nedeniyle kullanılmakta ancak seçkisizlik/kazaralık içermesi ve kolay ulaşılabilir durumda olan bireylerin seçilmesi sebebiyle de bazı sınırlılıklar içermektedir (Büyüköztürk, 2012). Mevcut çalışmada da bu yöntemin sınırlılığına maruz kalınmış, cinsiyetler arasında yaklaşık %10'luk farklar oluşmuştur.

Çalışma Grubu I

Çalışmanın açıklayıcı faktör analizi, uygun örnekleme yöntemiyle seçilen 491 öğrenciyle gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya katılan öğrencilerin 222'si kadın (% 45.40), 267'si erkek (% 54.40) olduğunu belirtmiş, ancak iki katılımcı (% 0.40) cinsiyetine ilişkin bilgi vermemiştir. Katılımcıların yaşları, 9 ile 19 arasında değişmektedir ($\bar{x} = 14.26$, $SS = 2.24$). Öğrencilerin 212'si ortaokulda (% 43.18), 279'u lisede (% 56.82) öğrenim görmektedir.

Çalışma Grubu II

Çalışmanın doğrulayıcı faktör analizi, uygun örnekleme yöntemiyle seçilen 304 öğrenciyle gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya katılan öğrencilerin 173'ü kadın (% 56.90), 131'i erkek (% 43.10) olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların yaşları, 9 ile 19 arasında değişmiştir ($\bar{x} = 14.45$ $SS = 2.41$). Öğrencilerin 157'si ortaokulda (% 51.65), 147'si ise lisede (% 48.36) öğrenim görmektedir.

Çalışma Grubu III

Çalışmanın ölçüt bağıntılı geçerliği uygun örnekleme yöntemiyle seçilen 242 öğrenciyle gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya katılan öğrencilerin 119'u kadın (% 49.20), 123'ü erkek (% 50.80) olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların yaşları, 10 ile 19 arasında değişmiş ($\bar{x} = 14.87$ $SS = 2.32$), bununla birlikte bir katılımcı yaşını belirtmemiştir. Öğrencilerin 124'ü ortaokulda (% 50.80), 117'i ise lisede (% 48.80) öğrenim görmektedir. Bir katılımcı (% 0.40) sınıf düzeyini belirtmemiştir.

Çalışma Grubu IV

Çalışmanın yapısal eşitlik modeli, uygun örnekleme yöntemiyle seçilen 727 öğrenciyle gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya katılan öğrencilerin 420'si kadın (% 57.80), 304'ü erkek (% 41.80) olduğunu belirtmiş, ancak üç katılımcı (% 0.40) cinsiyetine ilişkin bilgi vermemiştir. Katılımcıların yaşları, 9 ile 19 arasında değişmiştir ($\bar{x} = 14.44$ $SS = 2.40$). Öğrencilerin 266'sı ortaokulda (% 36.59), 461'i ise lisede (% 63.41) öğrenim görmektedir.

Veri Toplama Araçları

Çocuk ve Ergenlerde Yaşam Amaçları Belirleme Ölçeği'nin (ÇEYABÖ) Geliştirilme Süreci:

Öncelikle ölçülmek istenen yapı belirlenmiştir. Yapıyla ilgili madde havuzu oluşturmak için kapsamlı literatür taramaları yapılmıştır. Konu hakkında

yazılan makaleler (Deci ve Ryan, 2000; Eryılmaz, 2010; Demirbaş-Çelik ve İşmen-Gazioğlu, 2015; Negru, 2008; Nair, 2003) ve kitaplar (Steger, 2009; Brunstein, Schultheiss ve Maeir, 1999) okunmuş, ardından araştırmacılar tarafından 72 madde yazılmıştır. Maddelerin konuyu yansıtır oluşuna, açık, anlaşılır ve sade oluşuna, birden fazla anlama, yargıya ve düşünceye sahip olmayışına dikkat edilmiştir. Maddelerin beşli likert tipinde oluşturulmasının uygun olduğuna karar verilmiştir (1= Yaşamım için kesinlikle bir amaç değildir, 2= Yaşamım için bir amaç değildir, 3= Yaşamım için bir amaç olduğu konusunda kararsızım, 4= Yaşamım için bir amaçtır, 5= Yaşamım için kesinlikle bir amaçtır).

Yazılan maddelerin konuya uygunluğunu, ölçek için geçerli ve gerekli oluşunu, dil kapsamının anlaşılabilirliğini ve özgüllüğünü belirlemek için danışmanlık psikolojisi alanında dört uzmanın görüşüne/yorumuna başvurulmuştur. Uzmanların madde kapsam geçerliğine dair değerlendirmeleri için ölçek çalışmasının taslak hali hazırlanmış, uzmanlara elektronik ortamda teslim edilmiştir. Uzmanlar değerlendirmelerini tamamladıktan sonra maddelerle ilgili tüm değerlendirmeleri ve düzeltme önerileri tek tek incelenmiştir. Uzman görüşleri doğrultusunda ölçek çalışmasının taslak formundan 6 madde konuya uygun olmadığı, 10 madde ise ölçekte yer alan diğer maddelerle benzerlik gösterdiği için çıkarılmış, 27 maddede düzeltme yapılması istenmiş ve istenen düzeltmelerin çoğunlukla anlaşılabilirliğin artırılmasına yönelik olduğu, 15 maddenin doğrudan teklif edildiği biçimde düzeltildiği, geri kalan 12 maddede ise fikir birliğine varılarak araştırmacılar tarafından yapılmıştır. Ölçek çalışmasına 56 madde ile devam edilmiştir.

Yaşamın Anlamı Ölçeği (YAÖ):

YAÖ, Steger, Frazier, Oishi ve Kaler (2006) tarafından geliştirilmiş, Demirbaş-Çelik ve İşmen-Gazioğlu (2015) tarafından uyarlanmıştır. Uyarlama çalışmasına 350 lise öğrencisi katılmıştır. YAÖ, açımlayıcı faktör analizi sonuçlarına göre iki boyutlu bir yapı göstermiş, doğrulayıcı faktör analizi sonucunda uyum iyiliği katsayıları [χ^2 (34, n = 338) = 136, p < .01, GFI = .93, CFI = .95, SRMR = .06, RMSEA = .09] biçiminde bulunmuştur. Ölçeğin Cronbach's Alfa iç tutarlılık katsayısı anlamın varlığı için .79, anlam arayışı alt boyutu içinse .84 olarak hesaplanmıştır. Ayrıca test-tekrar test sonuçlarına göre, anlamın varlığı boyutu için .82, anlam arayışı boyutu için .80 olarak belirlenmiştir. Bu çalışmada ölçeğin Cronbach's Alfa iç tutarlılık katsayıları, anlamın varlığı için .75, anlam arayışı için .84 olarak bulunmuştur.

Üç Boyutlu Katkı Ölçeği (ÜBKÖ):

ÜBKÖ, Truskauskaitė-Kunevičienė ve Kaniušonytė (2018) tarafından geliştirilmiş, Aldemir ve Balcı-Çelik (2020) tarafından uyarlanmıştır. Toplamda 15 maddeden ve üç alt boyuttan oluşan bu ölçekte, bireyin kendisine, ailesine ve içinde bulunduğu topluluğa sunduğu katkıları ölçülmektedir. Uyarlama çalışmasına 207 lise öğrencisi katılmıştır. ÜBKÖ'nün, doğrulayıcı faktör analizi sonucunda uyum iyiliği katsayıları [$\chi^2=164.57$, $p<.000$, $\chi^2/df=1.96$, $GFI=.90$, $AGFI=.86$, $IFI=.93$, $RMR=.07$, $RMSEA=.07$] şeklinde bulunmuştur. Ölçeğin Cronbach's Alfa iç tutarlılık katsayısı kendine katkı için .75, aileye katkı için .85 ve topluma katkı için .73 olarak hesaplanmıştır. Bununla birlikte ÜBKÖ'nün test-tekrar test güvenirliliği .83 olarak belirlenmiştir. Bu çalışmada ölçeğin Cronbach's Alfa iç tutarlılık katsayısı .73 olarak hesaplanmıştır.

Kişisel Bilgi Formu (KBF):

Çalışmada kullanılan kişisel bilgi formu, katılımcıların çeşitli değişkenlere göre durumlarını belirlemek amacıyla araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır. Bu form yaş, cinsiyet ve sınıf düzeyi sorularını içermiştir.

Verilerin Analizi

Ölçeğin geçerliği açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analiziyle incelenmiş, açımlayıcı faktör analizinde eğik döndürme tekniği kullanılmış, doğrulayıcı faktör analizi ve yapısal eşitlik modelinde modifikasyon önerileri dikkate alınmış, düzeltmeler yapılmıştır. Ölçek maddelerinin 10 faktörlü yapısının doğrulanabilmesi amacıyla *t* değerlerinin anlamlı olmasına ve oluşturulan modelin uyum iyiliği katsayılarının en az kabul edilebilir düzeyde olmasına dikkat edilmiştir. Ölçüt geçerliği, Pearson korelasyon analizi ile incelenmiştir. Güvenirlik, Cronbach's Alfa iç tutarlılık katsayısı ile hesaplanmıştır. Tüm geçerlik ve güvenirlilik analizleri, SPSS 16.0 ve AMOS 22.0 paket programlarıyla yapılmıştır.

Etik Kurul Onayı

Mevcut araştırma için Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Rektörlüğü'nden 19.03.2021 tarihinde 06 oturum numaralı ve 01-14 karar sayılı etik kurul raporu alınmıştır.

Bulgular

Yapı Geçerliğine İlişkin Bulgular

Ölçeğin yapı geçerliği, açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analiziyle incelenmiştir. Faktör yapısını belirlemek için Promax eğik döndürme tekniği kullanılarak analiz yapılmıştır. Faktör analizinin yorumlanabilir olduğuna, Kaiser-Mayer-Olkin (KMO) ve Bartlett's küresellik testi sonuçlarına bakılarak karar verilmiştir. Elde edilen bulguların çok değişkenli normal dağılımdan meydana gelip gelmediği, Bartlett's küresellik testi ile ölçümlenmiştir. Ölçeği meydana getiren maddelerin tespitinde, faktör yükünün .30 ve yukarıda olması, tek faktör altında toplanması, binişik madde olmaması (aradaki farkın .10'dan az olmaması), ayrıca bir faktörün en az üç maddeden oluşması, düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayısının .20'nin üzerinde olması göz önünde bulundurulmuştur (Şencan, 2005).

Açımlayıcı Faktör Analizi

Maddeler arasındaki gruplaşmaları (faktör) incelemek için açımlayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Yapılan ilk analizde, KMO değeri .88 tespit edilmiştir. KMO testi, kısmi korelasyonların küçük olup olmadığını, dağılımın faktör analizi için yeterli olup olmadığını test etmektedir (Karagöz ve Kösterelioğlu, 2008). Tavşancıl'a (2010) göre KMO değeri, 1'e yaklaştıkça mükemmel olarak kabul edilmekte, .50'nin altında ise kabul edilemez olarak değerlendirilmektedir (.90'lar mükemmel, .80'ler çok iyi, .70'ler ile .60'lar vasat, .50'ler kötü). Bu çalışmada KMO değeri iyi olduğu ortaya çıkmıştır. Bartlett's küresellik testi sonucunun ise $1.006E4$ ($p < .001$) olduğu anlaşılmıştır. Bartlett's küresellik testi değerinin anlamlılığı, verilerin çok değişkenli normal dağılımdan geldikleri hipotezini destekler niteliktedir.

Verilerin gerek örneklem yeterliliği gerekse de normal dağılımdan geldiklerinin desteklenmesinin ardından yapılan ilk açımlayıcı faktör analizinde, faktör sayısına herhangi bir sınırlama getirilmemiş ve özdeğeri 1'den büyük 13 faktör belirlenmiştir. Bu 13 faktörün açıklanan toplam varyans miktarı, % 59.34'tür. Bu işlemin hemen akabinde promax eğik döndürme tekniği ($Kappa=4$) kullanılarak maddelerin faktörlere dağılımına bakılmış ve bazı maddelerin birden fazla faktörde yüksek değer ($> .30$) verdiği gözlemlenmiştir. Bu duruma uygun maddelerde, yük farkının miktarı incelenmiş ve farkı .10'dan daha düşük olan maddeler, binişik madde olduğu gerekçesiyle elenmiştir (Büyüköztürk, 2012). Bu aşamada sırasıyla 10 madde ölçekten çıkarılarak analiz yeniden yapılmıştır.

Yenilenen analize göre ölçek maddelerinin, özdeğeri 1'den büyük 10 faktör altında toplandığı ve tüm maddelerin toplandıkları faktörde kabul edilebilir yük değerlerine sahip olduğu belirlenmiştir (en düşük madde yük değeri .39; en yüksek madde yük değeri .98). Ayrıca birden fazla faktörde yüksek değer veren bir madde bulunmadığı da tespit edilmiştir. Tekrarlanan faktör analizi sonucuna göre faktörlerin özdeğerleri, 1.34 ile 18.37 arasında değişmiştir. Oluşan 10 faktör yapısının açıklanan toplam varyans miktarı ise % 51.67'dir. Faktör analizi sonucunda açıklanan varyans oranları ne kadar yüksek olursa, ölçeğin faktör yapısı da o kadar güçlü olmaktadır (Büyüköztürk, 2002). Sosyal bilimlerde çokyüksek varyans oranlarına ulaşmak mümkün olmamakla birlikte, % 40 ile % 60 arasında değişen varyans oranları yeterli kabul edilmektedir (Tavşancıl, 2010). Sonuçlar doğrultusunda, ölçeğin açıkladığı toplam varyans miktarının yeterli olduğu ifade edilebilir.

Ölçeğin birinci faktörüne ait özdeğerin (18.37), onuncu faktörüne ait özdeğerden (1.34) yaklaşık 14 kat yüksek olduğu gözlenmiştir. Hem birinci faktörün tek başına açıkladığı varyansın yüksekliği, hem de faktörlerin özdeğerleri arasında gözlenen farklılık, ölçeğin bir bütün olarak genel bir faktöre sahip olduğu şeklinde yorumlanabilir. Diğer bir ifadeyle, ölçeğin tek faktörlü 10 bileşenli bir yapıya sahip olduğu da söylenebilir.

Tablo 1'de maddelerin faktör yüklerine, düzeltilmiş madde toplam korelasyonlarına ve madde ayırt ediciliklerine bakıldığında, ölçeğin 10 faktörlü bir yapıya ve maddelerin tamamının kabul edilebilir faktör yük değerini taşıdığı (en düşük madde yük değeri .39, en yüksek madde yük değeri .98) ve düzeltilmiş madde toplam korelasyonlarının .23 ile .56 arasında değiştiği sonucuna ulaşılmıştır. Buna ilave olarak birden fazla faktörde yüksek değer veren bir madde bulunmamıştır.

Tablo 1. Maddelerin Faktör Yükleri, Düzeltilmiş Madde Toplam Korelasyonları ve Madde Ayırt Edicilikleri

Alt Faktör (Açıklanan Toplam Varyans)	Madde Numarası	Madde Faktör Yüğü	Düzeltilmiş Madde Toplam Korelasyonu	Madde Ayırt Ediciliği*
Sosyal Tanınırlık (% 18.37)	m32	.56	.49	.000
	m33	.40	.47	.000
	m34	.64	.44	.000
	m35	.74	.56	.000
	m36	.89	.49	.000
	m37	.73	.52	.000
	m38	.81	.50	.000
	m39	.44	.47	.000
Sahip Olma (% 11.44)	m4	.39	.43	.000
	m9	.83	.46	.000
	m10	.94	.50	.000
	m11	.78	.48	.000
	m12	.76	.45	.000
Toplumsal Katkı (% 4.81)	m27	.72	.35	.000
	m28	.71	.34	.000
	m29	.46	.30	.000
	m30	.73	.33	.000
	m31	.58	.33	.000
	m23	.69	.43	.000
Fiziksel Sağlık (% 3.94)	m24	.71	.35	.000
	m25	.87	.36	.000
	m26	.70	.37	.000

	m13	.43	.34	.000
Başkalarıyla İlişkiler (% 3.04)	m14	.81	.45	.000
	m15	.54	.36	.000
	m16	.58	.36	.000
	m17	.56	.42	.000
Keşif ve Eğlence (% 2.84)	m43	.78	.47	.000
	m44	.93	.48	.000
	m45	.56	.51	.000
	m46	.49	.40	.000
Kendini Kabul (% 2.51)	m19	.58	.37	.000
	m20	.44	.27	.000
	m21	.98	.33	.000
	m22	.59	.36	.000
Akademi ve Kariyer (% 1.84)	m1	.45	.33	.000
	m2	.60	.35	.000
	m3	.66	.33	.000
	m18	.68	.34	.000
Maneviyat (% 1.54)	m40	.88	.26	.000
	m41	.86	.32	.000
	m42	.45	.27	.000
	m5	.65	.23	.000
Aile (% 1.34)	m6	.69	.26	.000
	m7	.51	.33	.000
	m8	.43	.28	.000

* $p < .05$, $n = 266$ (% 27'lik alt ve üst grup toplamı için)

Doğrulatoryı Faktör Analizi

Ölçek yapısının doğrulanmasında katılımcı sayısı önemlidir. Alanyazında likert tipi ölçme araçlarının geliştirilmesinde, madde sayısının en az 5 veya 10 katı kadar katılımcının olması gerektiği bildirilmiştir (Tavşancıl, 2010). Bu maksatla katılımcı sayısının, madde sayısının en az 5 katı olmasına dikkat edilmiştir. Doğrulatoryı faktör analizi (DFA) sonucuna göre, gizil değişkenler 10 faktörlü bir yapı altında doğrulanmış, t değerleri anlamlı bulunmuş ($p < .05$), modelin kabul edilebilir düzeyde uyum iyiliği katsayılarına sahip olduğu tespit edilmiştir. Uyum iyiliği indekslerinin değerlendirilmesinde $\chi^2/sd \leq 4-5$, $CFI \leq .95$, $IFI \leq .95$, $RMSEA \leq .10$, $SRMR \leq .08$, $RMR \leq .08$, $PNFI \leq .95$ ve $PGFI \leq .95$ kriterleri kullanılmıştır (Baumgartner ve Homburg, 1996; Bentler, 1980; Bentler ve Bonett, 1980; Browne ve Cudeck, 1993; Hu ve Bentler, 1999; Kline, 2011; Marsh, Hau, Artelt, Baumert ve Peschar, 2006). Belirlenen kriterlere bağlı olarak DFA sonuçları Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Ölçek Modeline Ait Uyum İyiliği Katsayıları

Uyum İndeksleri ¹	Sonuç	Yorum
χ^2/sd	1.68*	Mükemmel Uyum
CFI	.91	Kabul Edilebilir
IFI	.91	Kabul Edilebilir
RMSEA	.05	Kabul Edilebilir
SRMR	.07	Kabul Edilebilir
RMR	.07	Kabul Edilebilir
PNFI	.72	Kabul Edilebilir
PGFI	.71	Kabul Edilebilir

* $\chi^2=1579.10$, $sd=941$, $p < .001$

Ölçüt Bağıntılı Geçerliğe İlişkin Bulgular

Ölçeğe ilişkin ölçüt bağıntılı geçerliği belirlemek için Üç Boyutlu Katkı Ölçeği'nin üç alt faktöründen (*kendine katkı*, *aileye katkı*, *topluma katkı*) yararlanılmış, Pearson korelasyon analizi ile incelenmiştir.

Tablo 3. Pearson Korelasyon Analizi Ölçüt Bağıntılı Geçerlik

	ÇEYABÖ- Toplam	Kendine Katkı	Aileye Katkı	Topluluğa Katkı
ÇEYABÖ-Toplam	1			
Kendine Katkı	.49**	1		
Aileye Katkı	.42**	.48**	1	
Topluluğa Katkı	.43**	.44**	.49**	1

** $p < .01$

Tablo 3'te, ölçüt bağıntılı geçerliği belirlemek için yapılan Pearson korelasyon analizi sonuçlarına yer verilmiştir. Ölçeğin ölçüt bağıntılı geçerliği, katkının üç faktörüyle incelenmiştir. ÇEYABÖ ile kendine katkı arasında .49, aileye katkı arasında .42 ve topluluğa katkı arasında .43 ($p < .01$) düzeyinde anlamlı pozitif bir ilişki olduğu sonucuna erişilmiştir.

Güvenirliğe İlişkin Bulgular

Güvenirlik, ölçek sonucunun ölçülmek istenen yapıyı doğru biçimde açığa çıkarması, ölçeğin farklı yer, zaman dilimi ve çalışma gruplarında uygulaması gerçekleştirildiğinde birbirine yakın sonuçlar vermesi olarak tanımlanmaktadır (Şencan, 2005). Güvenirlikle ilgili bir ölçüt olan iç tutarlılık, ölçekteki bütün maddelerin aynı özelliği ölçtüğü varsayımına dayanmaktadır (Tavşancıl, 2010). Likert tipi ölçeklerde, iç tutarlılığı tespit etmek için madde çözümlenmeleri gerçekleştirilmekte ve Cronbach's Alfa katsayısı elde edilmektedir (Özdamar, 1999). Genel kabul, bu katsayının en az .70 olması gerektiği yönündedir (Kılıç, 2016; Özdamar, 1999). Ölçeğin tümüne yönelik iç tutarlılık, Cronbach's Alfa katsayısıyla hesaplanmış ve ölçeğin tümüne yönelik Cronbach's Alfa iç tutarlılık katsayısının .90 olduğu sonucuna erişilmiştir.

Yapısal Eşitlik Modeline İlişkin Bulgular

Oluşturulan yapısal eşitlik modelinde, anlamın varlığı ve anlam arayışı alt faktörlerinin yaşam amaçları toplam puanlarının ne kadarlık kısmını açıkladığı incelenmiş; sonuçlar, oluşturulan yapısal eşitlik modelinin kabul edilebilir düzeyde olduğunu ve anlamın varlığı ve anlam arayışı alt faktörlerinin yaşam

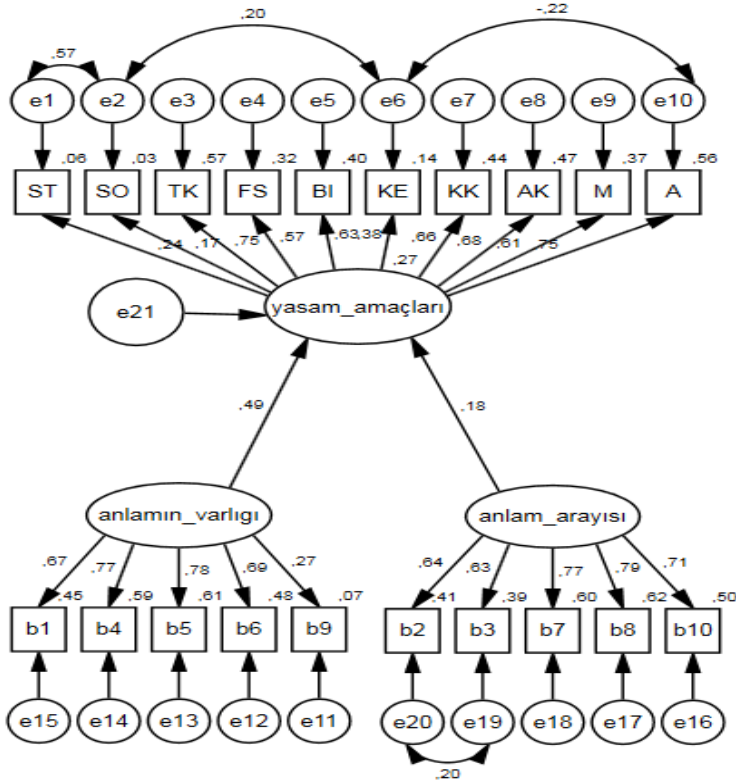
amaçları toplam puanlarının % 27'lik kısmını açıkladığını göstermiştir.

Tablo 4. Yapısal Eşitlik Modeline Ait Uyum İyiliği Katsayıları

Uyum İndeksleri ¹	Mükemmel Uyum Ölçütleri	Kabul Edilebilir Uyum Ölçütleri	Sonuç	Yorum
χ^2/sd	$0 \leq \chi^2/sd \leq 2$	$3 \leq \chi^2/sd \leq 4-5$	4.65*	Kabul Edilebilir
RMSEA	$.00 \leq RMSEA \leq .05$	$.05 \leq RMSEA \leq .10$.07	Kabul Edilebilir
SRMR	$.00 \leq SRMR \leq .05$	$.05 \leq SRMR \leq .08$.08	Kabul Edilebilir
PNFI	$.95 \leq PNFI \leq 1.00$	$.50 \leq PNFI \leq .95$.74	Kabul Edilebilir
PGFI	$.95 \leq PGFI \leq 1.00$	$.50 \leq PGFI \leq .95$.71	Kabul Edilebilir

* $\chi^2=762.8$, $sd=164$, $p<.001$

¹Baumgartner ve Homburg, 1996; Bentler, 1980; Bentler ve Bonett, 1980; Browne ve Cudeck, 1993; Hu ve Bentler, 1999; Kline, 2011; Marsh, Hau, Artelt, Baumert ve Peschar, 2006

Şekil 1. Yapısal Eşitlik Modeli

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada, ölçek geliştirme süreciyle ilgili alanyazının takip edilmesine özen gösterilmiş, geçerlik çalışmaları için kapsam ve yapı geçerliğinden; güvenilirlik çalışmaları için de Cronbach's Alfa iç tutarlılık katsayısından yararlanılmıştır. Kapsam geçerliği bağlamında yapıyla ilgili maddeler yazılmış ve uzman görüşüne başvurulmuştur. Yapı geçerliği bağlamında, açımlayıcı faktör analizi (n= 491) gerçekleştirilmiş, ölçeğin 10 faktörlü bir yapıdan oluştuğu, faktörlerin açıkladığı toplam varyans miktarının (% 51.67) sosyal bilimlerde kabul edilen seviyede olduğu belirlenmiştir (Tavşancıl, 2010). Ölçeğe ait madde faktör yüklerinin (.39 ile .98 arasında) ve düzeltilmiş madde toplam korelasyonlarının (.23 ile .56 arasında) alanyazında belirtilen düzeyin üzerinde olduğu sonucuna erişilmiştir (Şencan, 2005). Ayrıca elde edilen bulgular doğrultusunda ölçeğin 10 faktörlü yapısı doğrulayıcı faktör analiziyle (n= 304) doğrulanmıştır ($\chi^2/sd=1.68$, CFI= .91, IFI= .91, RMSEA= .05, RMR= .07, SRMR= .07). Doğrulayıcı faktör analizinde de bulguların uyum iyiliğini karşıladığı görülmektedir (Baumgartner ve Homburg, 1996; Bentler, 1980; Bentler ve Bonett, 1980; Browne ve Cudeck, 1993; Hu ve Bentler, 1999; Kline, 2011; Marsh, Hau, Artelt, Baumert ve Peschar, 2006). Ölçeğin ölçüt geçerliği ise (n= 242) ise Üç Boyutlu Katkı Ölçeği ile incelenmiş, sonuçlar, yaşam amaçları toplam puanlarının kendine katkı ile .49, aileye katkı ile .42 ve topluluğa katkı ile .43 ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Güvenirlik bağlamında, ölçeğin Cronbach's Alfa iç tutarlılık katsayısı .90 (n= 491) olarak hesaplanmıştır. Alanyazında ölçme araçlarının güvenilirlik katsayılarıyla ilgili önerilen kriterler açısından bakıldığında mevcut ölçme aracının istenen düzeyde güvenilirlik değerlerine sahip olduğu görülmektedir (Kline, 2000). Mevcut araştırmada geliştirilen ölçme aracının daha alt yaş grupların yaşam amaçlarını ölçtüğü ortaya konmuştur. Ayrıca ölçme aracının 10 faktörlü yapıya sahip olması çocuk ve ergen bireylere yönelik gerçekleştirilecek çalışmaların kapsamlı bir şekilde yapılabilmesi açısından önemli görülmektedir. Bunlara ek olarak mevcut çalışmada geliştirilen ölçme aracı için Türkiye'nin farklı coğrafi bölgelerinden katılımcılara ulaşılmış bu sayede de daha kapsamlı bir çalışma ortaya konmuştur.

ÇEYABÖ, 46 maddeden ve 10 faktörden oluşmaktadır. Bu faktörler, *Sosyal Tanınırlık, Sahip Olma, Toplumsal Katkı, Fiziksel Sağlık, Başkalarıyla İlişkiler, Keşif ve Eğlence, Kendini Kabul, Akademi ve Kariyer, Maneviyat, Aile* biçiminde isimlendirilmiştir. ÇEYABÖ'nün maddeleri "1= Yaşamım için kesinlikle bir amaç değildir" ile "5= Yaşamım için kesinlikle bir amaçtır" aralığında puanlanmaktadır. Ölçekte ters madde bulunmamaktadır. Ölçeğin her bir faktöründen ve tümünden toplam puan alınabilmektedir. Tüm faktörlerde

puanların artması, ilgili özelliğin artması biçiminde yorumlanmaktadır. Bu bağlamda mevcut çalışma, çocuk ve ergenlerde yaşam amaçları belirlemeyi ne derece betimlediğini 10 faktörlü yapısıyla değerlendirmektedir.

Mevcut çalışmada ölçme aracının geliştirilmesine ek olarak oluşturulan yapısal eşitlik modeliyle, anlamın varlığı ve anlam arayışı alt faktörlerinin yaşam amaçları toplam puanlarının % 27'lik kısmını açıkladığı belirlenmiştir. Alanyazın incelendiğinde yaşam amacı ve yaşamın anlamı konularının birlikte ele alındığı görülmektedir (Altıparmak, 2019; Bundick, 2011; Demirbaş-Çelik, 2016; Tanrıverdi ve Ulu, 2018). Demirbaş-Çelik (2016), üniversite öğrencilerinde yaşamda anlam ve yaşam amacı arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu bulgulamıştır. Aynı çalışmada araştırmacı anlam arayışı ile yaşam amacı arasında negatif yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Bundick (2011) ise, yaşamın amacı üzerinde düşünen üniversite öğrencilerinin yaşamın anlamıyla orta düzeyde bir ilişkiye sahip olduğunu raporlamıştır. Benzer şekilde Altıparmak (2019) yaşamda anlam ve amacın anlamlı bir ilişkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Aynı çalışmada araştırmacı yaşamda anlam ve iyi oluş ile yaşamda amaç arasındaki ilişkide öz duyarlılığın kısmi aracı rolünün bulunduğunu raporlamıştır. Tanrıverdi ve Ulu (2018) yaşamın amacında en yüksek ortalamaya yaşamın anlamının sahip olduğunu bulgulamıştır. Bununla birlikte bilimsel çalışmaların yanı sıra alanyazında yaşamın amacı ile anlamı arasında teorik bağ olduğunu açıklayan görüşlerde mevcuttur (Battista ve Almond, 1973; Steger, Frazier, Oishi ve Kaler, 2006). Buradan hareketle mevcut araştırma bulgularının gerek bilimsel araştırma sonuçları gerekse teorik bağ konularında alanyazında yer alan sonuçlarla örtüştüğü söylenebilir.

Sonuç olarak gerçekleştirilen analizlerden hareketle ölçeğin, geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu ifade edilebilir. Ayrıca mevcut çalışmada yaşamın anlamı ve amacı arasındaki teorik bağ ortaya konmuş ve alanyazında yer alan araştırmalarla desteklenmiştir. Bunlarla birlikte mevcut çalışma araştırma grupları ve yöntem bakımından bir takım sınırlılıklara sahiptir. Mevcut çalışmada alt yaş olarak dokuz yaş belirlenmiştir. Özellikle çocukların yaşam amaçlarının daha kapsamlı bir şekilde ortaya konabilmesi için farklı bilimsel çalışmaların yapılması önerilmektedir. Ayrıca geliştirilen ölçme aracının geçerlik ve güvenilirlikteki sınırlılıkları dikkate alındığında, ölçeğin genellenebilir olduğunu iddia etmek doğru olmayacaktır. Bu sebeple ölçeğin geçerlik ve güvenilirliğinin farklı veya daha büyük çalışma grupları ile incelenmesi tavsiye edilmektedir. Bununla birlikte bu çalışmada ölçme aracının yapı geçerliği, ölçüt geçerliği ve bazı güvenilirlik analizleri gerçekleştirilmiştir. Ölçme aracının

kararlı ölçümler yapıp yapmadığı, COVID-19 sebebiyle sınınamamıştır. Bu nedenle mevcut ölçme aracının kararlı ölçümler yapıp yapmadığının ortaya konması ve bu kapsamda çalışmaların yürütülmesi önerilmektedir.

Kaynakça

Aldemir, A. ve Çelik, S. B. (2020). Üç Boyutlu Katkı Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 28(1), 539-548.

Altınsoy, F. ve Eryılmaz, A. (2017). School belonging in adolescence: Relationships with life goals and attachment patterns. *International Online Journal of Educational Sciences*, 9(4), 1038-1051.

Altıparmak, D. (2019). **Öğretmenlerin yaşam amacı ve anlamı düzeyleri ve iyi oluşları arasındaki ilişkide öz-duyarlık değişkeninin aracı rolü** [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.

Aydiner, B. B. (2011). *Üniversite öğrencilerinin yaşam amaçlarının alt boyutlarının genel öz yeterlik yaşam doyumu ve çeşitli değişkenlere göre incelenmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi] Sakarya Üniversitesi.

Aygün, M. (2014). *Öğrencilerin yaşam amaçlarıyla gelecek kaygısı arasındaki ilişki* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.

Battista, J. ve Almond, R. (1973). The development of meaning in life. *Psychiatry*, 36(4), 409-427.

Bauer, J. J. ve McAdams, D. P. (2004). Growth goals, maturity, and well being. *Developmental Psychology*, 40(1), 114-127.

Baumgartner, H. ve Homburg, C. (1996). Applications of structural equation modeling in marketing and consumer research: A review. *International Journal of Research in Marketing*, 13(2), 139-161.

Bentler, P.M. (1980). Multivariate analysis with latent variables: Causal modeling. *Annual Review of Psychology*, 31, 419-456.

Bentler, P.M. ve Bonett, D.G. (1980). Significance tests and goodness of fit in the analysis of covariance structures. *Psychological Bulletin*, 88, 588-606.

Brdar, I., Rijavec, M. ve Miljković, D. (2009). Life goals and well being: Are extrinsic aspirations always detrimental to well being?. *Psihologijske Teme*, 18(2), 317-334.

Browne, M.W. ve Cudeck, R. (1993). Alternative ways of assessing model fit. İçinde: Bollen, K.A. ve Long, J.S. (Ed.), *Testing structural equation models* (s. 136-162). Beverly Hills, CA: Sage.

Brunstein, J. C., Schultheiss, O. C. ve Maier, G. W. (1999). The pursuit of personal goals. R. M. Lerner ve J. Brandtstadter (Editörler), *Action and self development* içinde (s. 169-196). Sage Publications, Inc.

Bundick, M. J. (2011). The benefits of reflecting on and discussing purpose in life in emerging adulthood. *New Directions for Youth Development*, 2011(132), 89-103.

Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör analizi: Temel kavramlar ve ölçek geliştirmede kullanımı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 32, 470-483.

Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (17. baskı). Pegem Akademi.

Carver, C. S. ve Scheier, M. F. (1981). *Attention and selfregulation: A control theory approach to human behavior*. Springer Verlag New York Inc.

Creswell, J. W. (2014). *Araştırma deseni: Nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları* (S. B. Demir ve diğerleri, çev.). Eğiten Kitap.

Crumbaugh, J. C. ve Maholick, L. T. (1964). An experimental study in existentialism: The psychometric approach to Frankl's concept of noogenic neurosis. *Journal of Clinical Psychology*, 20(2), 200-207.

Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (2000). The "What" and "Why" of goal pursuits: Human needs and the self determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227-268.

Demir, Y., Çakan, O., Aldemir, A. ve Demir, A. E. (2017). Anne-Babası boşanmış çocuk ve ergenlerde yaşam amaçları. 2. *Avrasya Pozitif Psikoloji Kongresi*, B.155. 281-282.

Demirbaş Çelik, N. (2016). Üniversite öğrencilerinin yaşamda anlam ve yaşam amaçları arasındaki ilişki. *Mediterranean Journal of Humanities*, 6(1), 133-141, DOI: 10.13114/MJH.2016119294.

Demirbaş-Çelik, N. ve İşmen-Gazioğlu, E. (2015). Yaşamda anlam ölçeği lise formu: Türkçe geçerlik ve güvenilirliği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33, 42-60.

Elliot, A. J. ve Church, M. A. (1997). A hierarchical model of approach and

avoidance achievement motivation. *Journal of Educational Psychology*, 72, 218–232.

Emmons, R. A. (1991). Personal strivings, daily life events, and psychological and physical well being. *Journal of Personality*, 59(3), 453-472.

Eryılmaz, A. (2010). Yeniden gözden geçirme: Pozitif psikoterapi ve gelişimsel rehberlik bağlamında ergenler için amaçları genişletme programı. *Aile ve Toplum Eğitim Kültür ve Araştırma Dergisi*, 11(5), 53-66.

Eryılmaz, A. (2011). İhtiyaç doyumu ve yaşam amaçları belirleme: Lise öğrenimi gören ergenler için bir öznel iyi oluş modeli. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 11(4), 1747-1764.

Eryılmaz, A. (2012a). Amaçlar: Ruh ve beden sağlığını korumanın önemli bir aracı. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 4(4), 428-448.

Eryılmaz, A. (2012b). Pozitif psikoterapi bağlamında yaşam amaçları belirleme ölçeğinin üniversite öğrencileri üzerinde psikometrik özelliklerinin incelenmesi. *Klinik Psikiyatri*, 15, 166-174.

Eryılmaz, A. ve Aypay, A. (2011). Lise öğrencilerinde derse katılmaya motive olma ile yaşam amaçları belirleme arasındaki ilişkiler. *Journal of Kırşehir Education Faculty*, 12(3), 149-158.

Frankl, V. E. (2009). *İnsanın anlam arayışı*. (S. Budak, Çev.) Okuyan Us Yayınları.

Gabrielsen, L. E., Ulleberg, P. ve Watten, R. G. (2012). The Adolescent Life Goal Profile Scale: Development of a new scale for measurements of life goals among young people. *Journal of Happiness Studies*, 13(6), 1053-1072.

Göka, E. (2013). *Hayatın Anlamı Var Mı?* Timaş Yayınları.

Hu, L. ve Bentler, P.M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6(1), 1-55.

İlhan, T. (2009). *Üniversite öğrencilerinin benlik uyumu modeli: Yaşam amaçları, temel psikolojik ihtiyaçlar ve öznel iyi oluş* [Doktora tezi]. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri.

Karagöz, Y. ve Kösterelioğlu, İ. (2008). İletişim becerileri değerlendirme ölçeğinin faktör analizi metodu ile geliştirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 81-97.

Kasser, T. ve Ahuvia, A. (2002). Materialistic values and well being in business students. *European Journal of Social Psychology*, 32(1), 137-146.

Kasser, T. ve Ryan, R. M. (1993). A dark side of the American dream: Correlates of financial success as a central life aspiration. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65(2), 410-422.

Kasser, T. ve Ryan, R. M. (1996). Further examining the American dream: Differential correlates of intrinsic and extrinsic goals. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22(3), 280-287.

Kasser, T. ve Ryan, R. M. (2001). Be careful what you wish for: optimal functioning and the relative attainment of intrinsic and extrinsic goals. In P. Schmuck & K. M. Sheldon (Eds.), *Life goals and wellbeing: Towards a positive psychology of human striving* (pp. 116–131). Goettingen, Germany: Hogrefe & Huber.

Kim, Y., Kasser, T. ve Lee, H. (2003). Self concept, aspirations, and well being in South Korea and the United States. *The Journal of Social Psychology*, 143(3), 277-290.

Kılıç, S. (2016). Cronbach'ın alfa güvenirlik katsayısı. *Journal of Mood Disorders*, 6(1), 47-48.

Kline, P. (2000). *The handbook of psychological testing*. Routledge.

Kline, R.B. (2011). *Principles and practice of structural equation modeling*. The Guilford Press.

Marsh, H.W., Hau, K.T., Artelt, C., Baumert, J. ve Peschar, J.L. (2006). OECD's brief self-report measure of educational psychology's most useful affective constructs: Cross-cultural, psychometric comparisons across 25 countries. *International Journal of Testing*, 6(4), 311-360.

Melton, A.M.A., Schulenberg, S.E. (2008). On The Measurement Of Meaning: Logotherapy's Empirical Contributions to Humanistic Psychology. *The Humanistic Psychologist*, 36, 31–44.

Nair, K.P.S. (2003). Life goals: the concept and its relevance to rehabilitation. *Clinical Rehabilitation*, 17, 192-202.

Negru, O. (2008). Personal goals: Structures and processes in adult development. *Cognitie, Creier, Comportament/Cognition, Brain, Behavior*, 12(3), 265-283.

- Özdamar, K. (1999). *Paket programları ile istatistiksel veri analizi*. Kaan Kitabevi.
- Seligman, M. E. P. ve Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive psychology: An introduction. *American Psychologist*, 55, 5-14.
- Sheldon, K. M. ve Elliot, A. J. (1999). Goal striving, need satisfaction, and longitudinal well being: The self concordance model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(3), 482-497.
- Steger, M. F., Frazier, P., Oishi, S. ve Kaler, M. (2006). The meaning in life questionnaire: Assessing the presence of and search for meaning in life. *Journal of Counseling Psychology*, 53(1), 80-93.
- Steger, M. F. (2009). Meaning in life. In S. J. Lopez (Ed.), *Oxford handbook of positive psychology* (2nd ed., pp. 679-687). Oxford, Oxford University Press.
- Şencan, H. (2005). *Sosyal ve davranışsal ölçümlerde güvenirlik ve geçerlilik*. Seçkin Yayıncılık.
- Tavşancıl, E. (2010). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Tanrıverdi, A. ve Ulu, M. (2018). Lise öğrencilerinde hayatın anlam ve amacı ile değer yönelimleri arasındaki ilişki. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 18(2), 1198-1234.
- Tkach, C. ve Lyubomirsky, S. (2006). How do people pursue happiness?: Relating personality, happiness increasing strategies, and well being. *Journal of Happiness Studies*, 7(2), 183-225.
- Truskauskaitė-Kunevičienė, I. ve Kaniušonytė, G. (2018). The three-dimensional contribution scale (3DCON): Development and psychometric evaluation. *Current Psychology*, 1-10.
- Vansteenkiste, M., Simons, J., Lens, W., Soenens, B. ve Matos, L. (2005). Examining the motivational impact of intrinsic versus extrinsic goal framing and autonomy supportive versus internally controlling communication style on early adolescents' academic achievement. *Child Development*, 76(2), 483-501.
- Yentir-Kanal, F. (2019). *Ergenler için yaşam amaçları ölçeği geliştirme çalışması* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- Yüksel, R. (2012). Genç Yetişkinlerde Yaşamın Anlamı. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 2(2), 69-83.

MİMAR KEMALEDİN'İN EDİRNE'DEKİ BİRİNCİ ULUSAL MİMARLIK DÖNEMİ YAPILARI¹

Atakan BALCI²

Özet

Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında ve Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında etkisini göstermiş mimari akımdır. Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın sonlarından itibaren Milliyetçilik ideolojisinin önem kazanmaya başladığı bu dönemde eğitimlerini tamamlayan mimarların bu ortamdan etkilenmeleri ve milli duygulara uygun şekilde ilerlemeleri Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi'nin ortaya çıkmasında önemli bir etken olmuştur. Mimar Kemaleddin ve Mimar Vedat Tek önderliğinde başlamış olan mimari süreç, genel itibarıyla Batı etkili mimari üslupları kullanmak yerine, Osmanlı ve Selçuklu dönemi mimarisinin klasik unsurlarını yeni dönemdeki modern inşa tekniklerinin uygulandığı binalarda kullanmayı amaç edinmişlerdir. Kısa süre içerisinde yaygınlık göstermiş olan Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi kapsamında İstanbul ve Ankara başta olmak üzere birçok farklı şehirde yapılar inşa edilmiştir. Bu çalışmada, dönemin üslubunu yansıtan Edirne'deki Mimar Kemaleddin imzası taşıyan altı adet yapı üzerinde durulmuş ve bu yapılar; mimari, süsleme, malzeme ve teknik özellikleri bakımından değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Ulusal Mimarlık, Edirne, Mimar Kemaleddin.

Araştırma Makalesi | Geliş Tarihi: 19.11.2021 - Kabul Tarihi: 07.02.2022

Balci, A. (2022). "Mimar Kemaleddin'in Edirne'deki Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi Yapıları". Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AKSOS), sayı 11, s. 168-206.

¹ Bu makale, "Trakya Bölgesi I. Ulusal Mimarlık Dönemi Yapıları (Edirne, Tekirdağ, Kırklareli)" adlı Yüksek Lisans Tezi kapsamında yapılan araştırmalar ile elde edilen bilgiler doğrultusunda hazırlanmıştır. ² Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, E- Posta: atakan.blc@gmail.com, Orcid: 0000-0002-7385-8951.

ARCHITECT KEMALEDİN'S FIRST NATIONAL ARCHITECTURAL PERIOD BUILDINGS IN EDİRNE

Abstract

The first Period of National Architecture is an architectural trend that acts in the last years of the Ottoman Empire and the first years of the Republic. Architects who completed their education in this period, when the ideology of nationalism began to gain importance in the Ottoman Empire from the end of the 19th century, were influenced by this environment and progressed by national feelings, which was an essential factor in the rise of First National Architecture Period. The architectural period that started under the leadership of Architect Kemaleddin and Architect Vedat Tek aimed to use the classical elements of Ottoman and Seljuk architecture in buildings where modern construction techniques were applied instead of Western-influenced architectural styles in general. Within the scope of the First National Architecture Period that became widespread in a short time, buildings were constructed in many different cities, especially in Istanbul and Ankara. In this study, six constructions by Architecture Kemaleddin reflect the style of that period, and those buildings are evaluated in terms of architecture, decoration, material, and technical properties.

Keywords: National Architecture, Edirne, Architect Kemaleddin.

Giriş

Sanat ve sanat eserleri buldukları toplumun ekonomi, din, sosyal ortam ve siyasi alanlardaki gelişmelerine bağlı olarak şekillenmiştir. Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi de Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde güçlenen milliyetçilik akımının etkilerinin bir sonucu olarak filizlenmiştir. İlk olarak Avrupa'da ortaya çıkan ve sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nu da derinden etkileyen milliyetçilik akımının etkisiyle, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Jön Türkler, İttihat ve Terakki Cemiyeti gibi siyasi örgütlerin çalışmaları sonrasında Türk milliyetçiliği ön plana çıkmaya başlamıştır. Siyasi alanda milli fikirlerin önem kazandığı bu dönemde yetişmiş olan Mimar Kemaleddin ve Mimar Vedat Tek bu ideolojiden etkilenerek yetişmiş ve bunun sonucunda Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi olarak adlandırılan milli bir mimari üslup ortaya çıkmıştır. Genel olarak 1908-1930 yılları arasında etkisini sürdürmüş olan Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi'nin kısa sürede ön plana çıkmasının temel sebeplerinden biri, İttihat ve Terakki Cemiyeti çatısı altındaki siyasi

ideolojinin mimariye direkt etkisi olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi'ndeki yapı faaliyetleri özellikle İstanbul ve Ankara'da yoğun şekilde icra edilmiştir. Bunun yanında dönem üslubu kısa süre içinde etkili olmuş ve üslup kapsamında hemen her yapı türünde binalar inşa edilmiştir.

1910'lu yıllarda stratejik açıdan önemli bir yer olan Edirne'de, Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi özelliklerini yansıtan çeşitli binaların yer alması yakın geçmişin mimarlık tarihi açısından önem taşımaktadır. Dönemin en önemli mimarlarından biri olan Mimar Kemaleddin'in Edirne'deki yapılarının tarihçeleri ve mimari özellikleri açısından dönem üslubu içerisinde önemli bir yere sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Makalede, Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi ve Mimar Kemaleddin hakkında genel bilgiler verilmiş ve aynı zamanda Edirne'de Mimar Kemaleddin imzası taşıyan yapılar belirlenmiştir. Tespit edilebilen yapıların ulusal mimarlık açısından önemlerinin vurgulanması adına dönemin diğer yapılarıyla karşılaştırmalar yapılmıştır. Bununla birlikte çalışmada yer alan yapılar hakkında kesinlik içeren bilgilerin yetersiz oluşu konuyu sınırlamaktadır. Bu bakımdan elde edilen bilgilerin destekleyici verilerle değerlendirilmesi ve yapılar hakkında bütünlük oluşturmak amacı taşımaktadır.

1. Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi

Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi genel itibarıyla 1908-1930 tarihleri arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında ve Cumhuriyet'in ilk birkaç yılında etkinliğini sürdürmüş mimari akımdır. (Aslanoğlu, 2010, s. 30). 1970'lerden sonra I. Ulusal Mimarlık olarak anılmaya başlayan akım (Hasol, 2020, s. 34) daha öncesinde; Milli Mimari Üslubu, Milli Mimari, Neoklasik Üslup (Sözen, 1996, s. 13; Ödekan, 1997, s. 511), Milli Mimari Rönesansı (Ural, 1973, s. 23), Türk Neoklasik, Ankara Üslubu (Eyice, 1992, s. 171), Milli Osmanlı Rönesansı, Meşrutiyet Milli Mimarisi (Aslanoğlu, 1984, s. 41; Hasol, 2020, s. 35) gibi isimlerle de adlandırılmıştır. Milliyetçilik akımının etkisi altında geçen Osmanlı'nın son dönemlerinde eğitimlerini tamamlayan akımın önemli mimarları arasında, Mimar Kemaleddin ve Vedat Tek'in yanı sıra, Arif Hikmet Koyunoğlu, Mimar Muzaffer, Mimar Ali Talat, Fatih Ülkü, Guilio Mongeri vb. isimler yer almaktadır. (Sözen, 1996, s. 21).

Hemen her alanda olduğu gibi Osmanlı'da yaşanan Batılılaşma hareketleri kapsamında, eğitim alanında da Batı eksenli düzenlemeler yapılmıştır. Özellikle

19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da eğitim almış hocalar ve eğitimciler Osmanlı'ya gelmiş ve ders vermiştir. Mimari alanda eğitim veren hem de yapı faaliyetleri açısından üretim yapan Alexandre Vallaury ve August Jasmund gibi isimler mimari anlamda Osmanlı kültüründen de etkilenmişlerdir. Örneğin; August Jasmund'a ait Sirkeci Garı (1880-1890) ve Alexandre Vallaury'nin yaptığı Düyun-u Umumiye İdaresi Binası (1897) gibi yapılarda bazı Osmanlı mimari unsurlarını da içinde barındıran eklektik/oryantalist üslupta yapılar inşa etmişlerdir. (Bozdoğan, 2002, s. 41; Yavuz, 1976, s. 13) Alexandre Vallaury ve August Jasmund'un etkin olduğu yıllarda, Osmanlı mimarisinde yer alan bazı mimari formları kullanmaları ve bunun yanında Mimar Kemaleddin, Mimar Vedat Tek gibi isimleri yetiştirmiş olmaları, Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi üslubunun ortaya çıkmasında ve dönem üslubunun şekillenmesinde etkilerinin olduğu söylenebilir. (Çelik, 2020, s. 197).

Siyasi anlamda Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyıl içerisinde milliyetçilik akımının etkisi altında Jön Türkler ve sonrasında iktidara da sahip olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çalışmaları Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi'nin oluşması ve ilerlemesi açısından en önemli etkenlerin başında yer almaktadır. Tanzimat Dönemi'nde Jön Türkler'in faaliyetleri, 1889 yılında İttihad-i Osmani³ (Karabekir, 1995, s. 28) grubunun kurulması ve 1895'te İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak adının değişmesiyle kuvvetlenen eğitimli kesim ile birlikte siyasi ve askeri örgütlenmelerin yanı sıra Türk milliyetçiliği ideolojisi de değer kazanmaya başlamıştır. (Mardin, 1986, s. 350-351; Hanioglu, 2001, s. 585; Yavuz, 1976, s. 12; Mardin, 1991, s. 100; Sarıncay, 2002, s. 1482; Başkan, 2020, s. 387). Bununla birlikte dönemin aydınlarından Ziya Gökalp ile iyice ön plana çıkan Türkçülük fikri genel itibarıyla, Osmanlı'daki siyasi ve askeri açıdan kötü gidişatı durdurmak üzerine kuruludur. Siyasi zemine dayanan bir hareket manasına gelmesinin yanında bu ideoloji ile birlikte Türk milli bilincini oluşturma ve Türk kültürünün ön plana çıkartılması yönünde ortak bir amaç söz konusudur. (Özakpınar, 2002, s. 1512).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasi alandaki gücünün etkisiyle Türk milliyetçiliği fikri altında şekillenen dönem şartlarında yetişen Mimar Kemaleddin ve Mimar Vedat Tek, aynı zamanda Avrupa'da eğitimlerini tamamlayıp ülkeye dönüş yapmışlardır. Yapı faaliyetlerine başlamalarının ardından Türk mimari unsurlarını seçmeci bir anlayışla kullanmaya başlamışlardır (Aslanoglu, 2010, s. 30). Dönemin öncüleri olan iki mimar,

3 II. Abdülhamid dönemi sarayın keyfi yönetimi, ordunun güçsüzleştirilmesi gibi durumlara karşı genç ve elit kesimin meşru bir yönetim oluşturma amacıyla kurulmuş olan oluşum.

Osmanlı mimarisinde yoğun bir etki alanına sahip Batı etkili Eklektik (karma) üsluba karşı çıkararak yapılarında Osmanlı ve Selçuklu mimarisinin klasik formlarını uygulayarak Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi'nin ortaya çıkmasına neden olmuşlardır (Aslanapa, 2004, s. 554; Sözen, 1996, s. 13-14; Aslanapa, 2018, s. 284; Eyice, 1995, s. 163; Eyice, 1981, s. 175; Alsaç, 1991, s. 80; Alsaç, 1973, s. 13; Tapan, 1997, s. 365; Aslanoğlu, 1984, s. 41).

Mimarlar, Osmanlı ve Selçuklu dönemindeki klasik üsluptaki mimari unsurları yeniden canlandırmak adına; dini ve sivil yapılarda yer alan taçkapı, kemer sistemleri, revak, kubbe, saçaklı çatılar, çini kullanımı gibi önemli mimari elemanları bu dönemde kamu yapıları başta olmak üzere, dini ve özel yapılar da dâhil hemen her yapı türünde kullanılmışlardır. (Arseven, 1984, s. 182; Aslanoğlu, 2010, s. 32).

Dönem kapsamında yapıların ön cepheleleri odak noktası haline gelmiş ve mimarlar ön cepheye daha çok önem vermiştir. Yapının cephesine hareket sağlamak amacıyla çeşitli tipte kemer kullanımları, giriş kısımlarının veya kenar kısımların dışa taşırılmış şekilde vurgulanması gibi uygulamalar yaygın şekilde işlenmiştir. (Sözen, 1996, s. 17-18). Ayrıca Selçuklu üslubunda geometrik kabartmalar, baklavali veya mukarnaslı sütun başlıkları, taş rozetler, geniş saçaklar, saçak kornişleri, yalancı kubbeler, düz veya kabartmalı silmeler, köşe sütunçeleri, konsol, korkuluk, tepelik, köşe kuleleri gibi mimari plastikler de inşa edilen yapılarda kullanılmıştır. (Ödekan, 1997, s. 512; Yavuz, 1973, s. 27) Genel itibarıyla inşa teknikleri bakımından Avrupa sistemlerinin geçerli olduğu ancak bu tekniklerin milli kültür çerçevesinde ele alınmış olması Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi'nin önemli bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk mimarlar bu anlayış ile ulusal bir mimari sistem oluşturmayı hedeflerken, aynı zamanda bu dönemde Giulio Mongeri, U. Ferrari vb. bazı yabancı mimarlar da ulusal mimari anlayışına uygun şekilde yapılar meydana getirmişlerdir (Hasol: 2020, s. 34; Ural, 1973, s. 21).

Ulusal mimarlık akımı hızlı bir şekilde dönemin mimari beğenisi olmuş, devlet tarafından destek görmüştür (Arseven, 1984, s. 182; Aslanoğlu, 2010, s. 31). Bu doğrultuda İstanbul ve Ankara başta olmak üzere; Edirne, Tekirdağ, Kırklareli, İzmir, Çanakkale, Konya, Erzurum, Balıkesir, Trabzon, Bursa, Adana gibi birçok şehirde yapılar inşa edilmiştir.

2. Mimar Kemaleddin

Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi'nin en etkin ismi olan Mimar Kemaleddin,

1870 yılında İstanbul'da doğmuş, eğitimini 1891 yılında Hendese-i Mülkiyye Mektebi'nde tamamladıktan sonra hocası August Jasmund'un dört yıl yardımcılığını yapmıştır. 1895 yılında August Jasmund'un önerisiyle Almanya'ya gitmiş, mühendis ve mimarların yetiştiği Charlottenburg Technische Hochschule okulunda iki yıl mimarlık eğitimi almıştır (Çobanoğlu, 2002, s. 230; Yavuz, 2009, s. 23-25; Yavuz, 1994, s. 521). Eğitimi tamamlayıp İstanbul'a dönen Mimar Kemaleddin, Hendese-i Mülkiyye'de August Jasmund'un yerine ders vermeye başlamıştır. Bununla birlikte Sanayi-i Nefise Mektebi'nde de Nazariyat-ı Mimari (Mimarlık Teorisi) isimli dersi vermiştir. (Çobanoğlu, 2002, s. 230). Mimar Kemaleddin'in hoca olarak eğitim verdiği bu derslerde öğrencilerine Türk milliyetçiliğini vurgulayan konuşmalar yaptığı söylenmektedir (Çetindaş, 1944, s. 164).

II. Meşrutiyet (1908) sonrasında yönetim gücünü eline alan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bağlı Ürgüplü Hayri Efendi'nin, hem Evkaf müdürlüğünün başına atanması hem de Mimar Kemaleddin'e verdiği destek sonucu Birinci Ulusal Mimarlık anlayışı ilerleme göstermiştir. Bu destek kapsamında Mimar Kemaleddin'in daha elverişli şekilde çalışmasına ortam sağlanmış, (Tekeli ve İlkin, 1997, s. 8; Kartal ve Kartal, 2020, s. 326). Evkaf Nezareti İnşaat ve Tamirat Heyet-i Fenniyesi'nin kadroları yeni mimarlar ile genişletilmiş ve genel itibarıyla mimar ve mühendis yetiştiren, inşaat alanında kolektif işler yapan bir yer haline bürünmüş, aynı zamanda buraya Kemalettin Okulu da denilmiştir. (Güneş, 2009, s. 209; Yavuz, 1981, s. 63) Bu ortamın oluşması ile birlikte Birinci Ulusal Mimarlık anlayışı Mimar Kemaleddin'in liderliğiyle birlikte güçlenmiş, özellikle 1911 yılında Bebek Camii, Beyoğlu Kamer Hatun Camii, Sultan V. Mehmed Reşad Türbesi, İstanbul Yeni Gureba Hastanesi, Bostancı Kuloğlu Camii, Birinci Vakıf Hanı, İkinci Vakıf Hanı, Üçüncü Vakıf Hanı, Dördüncü Vakıf Hanı, Beşinci Vakıf Hanı vb. birçok önemli yapının tasarım ve inşaa faaliyet süreçlerine başlanmıştır (Kartal ve Kartal, 2020, s. 326).

Mimar Kemaleddin, Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi yapılarında yeni inşaat tekniklerine dayanan betonarme iskelet sistemi tekniğini kullanarak Osmanlı mimarisine modern inşaat tekniği kullanımı bakımından bir yenilik getirmiştir. Almanya'da aldığı eğitim sürecinde bu tekniği gözden geçirmiş ve son inşa ettiği Laleli'deki Harikzedegan Evlerinde de en iyi biçimde uygulamış olduğu söylenmektedir (Danışman, 2009, s. 43-44).

3. Mimar Kemaleddin'in Edirne'deki Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi Yapıları

3.1. Edirne İttihat ve Terakki Kulübü Binası (Halk Eğitim Merkezi Binası)

1914 tarihinde Edirne şehir merkezinde inşa edilmiş (CCA, Siyasi Partiler D:1702/G:422; Gökşen, 2017, s. 37; Onur, 2019, s. 27; *81 ilde Kültür ve Şehir: Edirne*, 2013, s. 103) yapının mimarı hakkında çeşitli bilgiler yer almaktadır. Bazı kaynaklara göre Mimar Kemaleddin ve Mimar Alaaddin Bey'in yapının mimarları olduğu söylenmektedir. (Onur, 2019, s. 27-29). Bu doğrultuda Edirne Garı ile birlikte benzer tarihlerde yapılmış olduğu (Edirne Valiliği, 2013, s. 103; Gökşen, 2017, s. 37; Onur, 2019, s. 27) ve binanın cephe özellikleri dikkate alınarak Mimar Kemaleddin tarafından yapılmış olabileceği belirtilmektedir. (*81 ilde Kültür ve Şehir: Edirne*, 2013, s. 103). Bazı kaynaklarda ise Rifat Osman'ın (Sayar, 2008, s. 105-106) binanın planları üzerinde çalıştığı, (Canım, 2014, s. 321; Sarısakal, 2009, s. 12; Onur, 2019, s. 27-29) binanın hem inşaat mühendisliğini hem de iç tezyinatını Rifat Osman'ın yapmış olduğu belirtilmektedir (Sayar, 2008, s. 105; Kazancıgil, 2003, s. 29-34). Yapı 1930 tarihinde Atatürk'ün Edirne seyahati esnasında verdiği talimatla onarıma tabii tutulmuştur. Bölgesel yönetim gücünün halka daha yakın olması amacıyla Halkevi binası olarak kullanılmaya başlanmıştır. (Peremeci, 1939, s. 349; *Edirne İl Yıllığı*, 1973, s. 23). 1952 yılından beri de Halk Eğitim Merkezi binası olarak kullanılmaktadır. (Gökşen, 2017, s. 37-40). Yapı tek katlı dikdörtgen planlıdır. İç bölümde yer alan Mimar Kemaleddin Salonu dış cephe kısmında binadan daha yüksek şekilde vurgulanmıştır. (Çizim: 1-2), (Foto: 1-8). Giriş kısmı mermer malzemeden yapılmış, dışa taşkın ve yüksek vurgulanarak Selçuklu tipi anıtsal bir görünüm elde edilmeye çalışılmıştır (Foto:3-6). Taç kapının bulunduğu sivri kemerli girişin köşe kısımlarında ise düz çiniler ve iki adet seramik malzemeli bitkisel süslü kabalar yer almaktadır (Foto:6-7). Cephelerde sivri kemerli pencereler ve bu pencereler üzerinden binayı enine dolaşan silme kuşakları yer alırken, üst kısımda da geniş saçak düzeni yer almaktadır (Foto:3-8). Yapının mimari unsurları göz önüne alındığında Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi üslup özelliklerini yansıtan bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.2. Edirne Darüleytam Binaları (Sıra Çarşılar)

1877/1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası yetim kalmış çocukların aileleri için, 1911 tarihinde Edirne şehir merkezinde inşa ettirildiği bilgisi verilmektedir. (*81 ilde Kültür ve Şehir: Edirne*, 2013, s. 104; Onur, 2019, s. 9) Ancak bu bilginin yerine,

Darüleytam binalarının, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı sonrası şehit çocukların ailelerine gelir kaynağı sağlamak amacıyla 1914-1915 tarihlerinde yaptırıldığı bilgisi daha doğru görünmektedir. (Kazancıgil, 1999, s. 138.; Kazancıgil vd., 2006, s. 101). Sıra Çarşılar, iki ayrı bina olarak birbirlerine bitişik üç katlı ve enine uzayan bir şekilde inşa edilmiştir. Yapıların üst katlarındaki ön ve arka cephelerde sivri kemerli pencereler ve bu pencereleri birbirleriyle bağlantılı şekilde dolaşan silme hattı mevcuttur. Ayrıca yapıyı genel olarak hareketlendirmek için dikine geniş silmeler ve saçak altı silme kuşağı da yapı bünyesinde yer almaktadır. Sıra Çarşılar'ın, yapım tarihi ve cephelerinde yer alan bazı mimari unsurlar göz önüne alındığında Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi üslubunu kısmen yansıttığı söylenebilir (Foto:9-10-11-12).

3.3. Edirne-Karaağaç Eski Gar Binası (Trakya Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi)

Edirne'de yer alan Mimar Kemaleddin'e ait yapıların en önemlisi, Edirne-Karaağaç Mahallesi'nde yer alan Şark Demiryolları (Engin, 2008, s. 235-237) adlı şirket için hazırlanmış olduğu tren istasyonudur (Erdoğu, 2013, s. 66; Çetindaş, 1944, s. 172). Arşiv belgesinde 2 Haziran 1914 yılında yapımının tamamlandığı yazmaktadır. (COA, Dâhiliye, D:532/G:108). Çeşitli kaynaklarda da gar binasının yapımına 1911-1912 Balkan Savaşı öncesi veya 1913 yılında savaşın olmadığı kısa dönemde başladığı, 1914 yılında da genel olarak tamamlandığı belirtilir (Foto:13). Bununla birlikte Birinci Dünya Savaşı nedeniyle yapım süreci durmuş, 1930 yılında Cumhuriyet Dönemi'nde eksikler giderildikten sonra faaliyete geçtiği belirtilmektedir (Batur, 2008, s. 93; Eyice, 1994, s. 442; Yavuz, 2009, s. 323). Yapı bir dönem Trakya Üniversitesi Rektörlük binası olarak faaliyet göstermekteyken, günümüzde Güzel Sanatlar Fakültesi Karaağaç Yerleşkesi olarak işlevini sürdürmektedir.

Gar binası; 80 metre uzunluğunda dikdörtgen planlı, bodrum katı ile birlikte üç katlı olup tuğla malzemedен yığma duvar tekniğinde inşa edilmiştir (Yavuz, 2009, s. 323), (Çizim: 3-4-5). Giriş kısmı sivri kemerle vurgulanmış, binaya oranla yüksek ve öne taşırılmış şekilde Selçuklu tipi taç kapı görüntüsü verilmiştir. Ana giriş kısmının her iki yanında binadan daha uzun, üzeri kubbe örtülü iki tane köşe kulesi yer almaktadır (Foto:15). Ön ve arka cephelerde ise yan kanatların köşe kısımları dışa doğru taşırılmış vaziyettedir. Yapıdaki alt ve üst katta yer alan pencereler basık sivri kemer düzenindedir. Üst kat pencereleri, alt kat pencerelerine oranla ufak boyutta yapılmıştır. Pencerelerin kemer kısımları kesme taş ile vurgulanmış ve birbirleriyle bağlantılı silmelerle

cepheye hareketlilik kazandırılmıştır (Foto:14-16). Gar binası cephe özellikleri bakımından tipik olarak Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi üslubundaki yapılar arasına girmektedir.

3.4. Edirne-Karaağaç Eski İstasyon Binası

Edirne-Karaağaç Mahallesi'nde büyük gar binasının hemen yanında yer alan ufak boyutlu istasyon binasıdır. Binanın yapım tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte yakınında bulunan gar binasıyla benzer tarihlerde yapılmış olduğu söylenmektedir (Yavuz, 2009, s. 253). 1923 tarihli bir fotoğrafa göre binanın ilk zamanlarda istasyon binası olarak kullanıldığı çıkarımı yapılabilir (Meral, 2016, s. 70), (Foto:18-19). Yapı, uzunlamasına dikdörtgen planda tek katlı bir şekilde inşa edilmiştir (Çizim:8). Ana giriş kısmı dışa taşırılmış, çini süsleme ve beş adet sivri kemerli pencerelerle cephe hareketlendirilmiş, üst kısım ise geniş saçak sistemi ve kırma çatı ile örtülmüştür. Yan mekânlar ana giriş kısmına göre daha alçak tutulmuş, üçer pencere birer kapı yer alacak şekilde yapılmıştır. (Foto:20) Ayrıca ön cepheyle benzer şemanın arka cephede de kullanılmış olduğu görülmektedir (Foto:21). Genel olarak Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi üslup özelliklerini barındıran küçük boyutlu bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Son dönemlerde Trakya Üniversitesi'ne bağlı yemekhane olarak işlevini sürdürmekteyken, günümüzde ise müze (şerbet evi) haline getirilmek amacıyla restorasyon çalışmaları yapılmaktadır.

3.5. Edirne-Karaağaç Hacı Adil Bey Çeşmesi

Edirne şehir merkezinde yer alan Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi içerisinde değerlendirilen yapıdır. Çeşmenin yapım tarihi ve mimarı hakkında farklı bilgiler mevcuttur. Bir kaynakta çeşmenin mimarının Kemaleddin Bey olduğu hatta isminin Mimar Kemal Çeşmesi olarak adlandırıldığı da söylenmektedir (Peremeci, 1939, s. 353). Başka bir kaynakta ise Edirne valisi Hacı Adil Bey tarafından, Mimar Ali Talat Bey'in proje çizimleri doğrultusunda yaptırılmış olduğu yazılıdır. (Kazancıgil ve Gökçe, 2013, s. 109; Onur, 2019, s. 14; Erdoğan, 2013, s. 54). Çeşmenin mimarı hakkında diğer bilgi ise Rıfat Osman'ın çeşmenin projesini çizdikten sonra Evkaf Müdürü Ali Talat Bey'e sunulduğu ve düzenlemeler sonrası çeşmenin yapıldığı yönündedir (Onur, 2019, s. 14). Çeşmenin yapım tarihi hususunda da farklı bilgiler mevcuttur. Bazı kaynaklarda bu çeşmenin 1904 tarihinde yaptırılmış olduğu yazılmakta iken, (Karademir, 2007, s. 134; Kırçın vd. 2013, s. 364; Erdoğan, 2013, s. 54) bazı kaynaklarda ise yapım tarihi olarak 1914 yılında Hacı Adil Bey'in ikinci kez Edirne Valisi iken

(1913-1915) yaptırmış olduğunu yazmaktadır (Onur, 2019, s. 14; Onur, 2004, s. 67-94; Peremeci, 1939, s. 353). Aynı zamanda 1915 yılını belirten başka tarihleme de söz konusudur. (Eyice, 1994, s. 439).

Çeşme; kare planlı, dört cepheli, üç basamağa sahip bir kaide üzerine oturtulmuş ve geniş saçak örtülü olarak inşa edilmiştir (Çizim:9, Foto:23-24). Herhangi bir yapıya bağlı olmayan çeşmenin geneli kesme taştan yapılmışken, ayna taşı ve testi setinin üst kısmı, kitabelik kısımları ve cephelerin tümünde kemer niş kısımları mermer malzemedan yapılmıştır. Çeşmenin dört cephesi de uzunlamasına dikdörtgen bir profil içine alınmış şekilde birbirine benzer şemada tasarlanmıştır. Tüm cephelerde sivri kemerli düzenin üst kısmında enine dikdörtgen pano halinde kitabe kısımları mevcuttur. Çeşmenin doğu cephesinde: Vec'ealna mine-l-mai külle şeyin hayy (Biz hayatı olan her şeyi sudan yarattık) (Yazır, 2012, Enbiya 21/30). Güney cephesinde: Vesekahum Rabbühüm şeraben tahura (Rableri onlara tertemiz bir içecek sunmaktadır) (Yazır, 2012, İnsan 76/21). Kuzey cephesinde: Bismillahirrahmanirrahim (Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla). Batı cephesinde: Efdalüssadakati seka'l-mai yazmaktadır. (Köylüoğlu, 2001, s.98; Karademir, 2007, s.170).

Çeşmenin güney cephesindeki ayna taşının üst kısmında enine bir kitabe kısmı mevcut iken diğer cephelerde bu kısım düz mermer olarak mevcut haldedir. Tüm cephelerde ayna taşının üst kısmında kemer nişini ortadan enine kesen ve kesme taştan yapılmış geometrik süslü bir şerit geçmektedir. Kuzey ve güney cephelerde kemer nişinin alınlık kısımları süslemesiz düz mermer şeklindeyken, doğu ve batı cephelerdeki aynı kısım çeşitli rumi motiflerinin yer aldığı bitkisel bezemelere sahiptir (Çizim:10, Foto:24-25). Ayna taşında lülelin bulunduğu kısım kemer halinde pano içine alınmış ve köşe kısımları da çarkıfelek motifleriyle süslenmiştir. Yine tüm cephelerde sivri kemer sisteminin köşelik kısımlarında gülbezek motifleri yer alırken, tas konsolu/bardaklık kısmında ise taş süslemeler yer almaktadır (Foto:26-27). Geniş saçak sisteminin hemen altında tam tur dönen mukarnas dizisi yer alırken, saçak kısmı ise demir dayanakların taş süslemeli konsollara oturtulduğu bir düzenlemeye sahiptir. Geniş saçak kısmının alt bölgesi ahşap malzemedan yapılmış ve geometrik kafesler şeklinde bir süsleme oluşturulmuşken, saçak üstü kurşun kaplama ile kapatılmış ve üzerinde de âlem yerleştirilmiş şekildedir (Foto:23-24-25).

3.6. Edirne-Karaağaç Mekteb-i İbtidaisi

Edirne-Karaağaç Mahallesi'nde yapılması planlanmış bir bina idi. Mimar

Kemaleddin ve Evkaf Nezareti İnşaat ve Tamirat Heyet-i Fenniyesi tarafından yapınınprojesitamamlanmışancakBirinciDünyaSavaşı'nınbaşlamasınedeniyle inşasının gerçekleşmemiş olduğu söylenmektedir. Orijinal çizimlerinde tarih yer almadığından dolayı bu konuda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Evkaf Nezareti İnşaat ve Tamirat Heyet-i Fenniyesi'nin etkinliğini sürdürdüğü 1913-1916 yılları arasında yapının projesinin çizilmiş olduğu belirtilir. Proje çizimleri göz önüne alındığında genel olarak Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi özelliklerini barındıran dikdörtgen planlı, tek katlı, üzeri kırma çatılı bir şekilde inşa edilecek olduğu görülmektedir. Yapı, basık kemerli bir giriş kapısı ve üst örtüde geniş saçakların yer aldığı bir düzene sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yan kanatların kenar kısımları dışarıya taşırılmış şekilde planlanmış, yine cephede yer alan basık sivri kemer sistemi ve pencereler arası silmelerin yer aldığı yapının çizimlerinden görülmektedir (Yavuz, 2009, s. 255), (Çizim:12-13-14).

Karşılaştırma ve Değerlendirme

Sanat eserleri ve mimari yapılar insan elinden çıkma değer taşıyan özgün ürünlerdir. Mimari yapıların değerleri tek başlarına değil, kendi gruplarına ait diğer sanat eserleriyle karşılaştırıldıklarında ortaya çıkmaktadır (Mülayim, 1994, s. 386).

Genel itibarıyla 1910'lu yıllarda Edirne'de Birinci Ulusal Mimarlık kapsamında çeşitli amaçlara hizmet eden yapılar yapılmıştır. Günümüzde Halk Eğitim Müdürlüğü binası olarak kullanılan Edirne İttihat ve Terakki Kulübü binasının yapım tarihi ve mimari özellikleri ele alındığında, tipik olarak Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi üslubu içerisinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivinde yer alan 1943 tarihli belgedeki yapının eski fotoğrafı incelendiğinde günümüze kadar mimari unsurlarını korumuş şekilde ulaştığı görülmektedir (Foto:2). Genel anlamda binanın giriş kısmının biçimi, Mimar Kemaleddin yapısı olan ve Alaaddin Bey ile de birlikte çalışmış olduğu (Yavuz: 2009, s. 335) Ankara Palas (Ankara Vakıf Otel) binasının giriş kısmıyla benzerlik göstermektedir. Her iki yapıda da giriş kısımları binadan daha yüksek ve daha öne çıkmış şekilde vurgulanmış, giriş kapıları ise sivri kemerli sistem içine alınmıştır. Aynı zamanda kütleli olarak bina içine doğru uzanan bir biçime de sahiplerdir (Foto:3-4-5). Bununla birlikte Edirne-Karaağaç Gar binasının, ana binadan yüksek ve öne doğru vurgulanmış sivri kemer içerisine alınmış giriş kısmı ve binanın içine doğru dikine uzanmakta olan kütleli mekân biçimiyle de benzerlikler görülmektedir (Foto:3-14).

Mimar Kemaleddin'in Karatay Medresesi başta olmak üzere çeşitli Selçuklu

dönemi yapılarında yer alan anıtsal görünüme sahip taç kapılardan etkilenmiş ve Karatay Medresesi'nin mermer kapısı hakkında hayranlık belirten cümleler sarf etmiş olduğu bilinmektedir. (Sözen ve Tapan, 1973, s. 106; Tekeli ve İlkin, 1997, s. 126). Bu bağlamda İttihat ve Terakki Kulübü binasının giriş kısmı mermer malzemeden yapılmış ve yapıya göre oldukça anıtsal bir kimliğe sahip olduğu görülmektedir. Bununla birlikte sivri kemer içine alınmış giriş kapısı, giriş kısmının köşelerinde yer alan kum saati motifli sütunçelerin bulunması gibi mimari unsurların, Edirne Gar binasının giriş kısmında ve Hacı Adil Bey Çeşmesi'nin cephelerinde de benzer şekilde uygulanmış olduğu görülmektedir. Aynı zamanda yapının mimarı hakkında Mimar Kemaleddin'in veya Mimar Alaaddin Bey'in isimleri geçmektedir (Onur, 2019, s. 27-29). Tüm bu durumlar ışığında, İttihat ve Terakki Kulübü binasında Mimar Kemaleddin'in imzası olduğu sonucuna varılabilmektedir.

Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi üslup özelliklerini kısmen yansıtan Darüleytam binalarının (Sıra Çarşılar) genel olarak yapıda yer alan saçak ve silmeli pencere sistemlerinin düzeni bakımından, Edirne Halk Eğitim Merkezi binasında yer alan mimari unsurlar ile benzerliği öne sürülerek Mimar Kemaleddin tarafından yaptırılmış olduğu söylenmektedir. (81 ilde Kültür ve Şehir: Edirne, 2013, s. 104; Onur, 2019, s. 9).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetim gücünü elinde bulundurdukları dönemde halkın yanında olmaktan çok kaybedilen yerleri ele alma düşüncesi içinde oldukları görülmüştür (Atay, 2013, s. 64). Bu bağlamda Edirne'deki Karaağaç Mahallesi, Balkan Savaşları esnasında kaybedilip tekrar kazanılmıştı. Karaağaç, konum olarak ve ulaşım ağı açısından sınır bölgede bulunduğundan dolayı ayrı bir öneme sahipti. Bu nedenle 1910'lu yılların başından itibaren bu bölgede dönemin etkin mimari üslubu çerçevesinde çeşitli yapıların yapılması bölgedeki Türk kimliğinin mimari yapılar ile vurgulanması açısından önemli bir husus olarak düşünülebilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarında ulaşım ağlarını geliştirmek için farklı şehirlerde Gar/İstasyon binaları yapıldığı bilinmektedir. Edirne-Karaağaç Garı binası ve Edirne-Karaağaç Eski İstasyon binası da bu dönemde yapılmış gar binaları içine girmektedir (COA, Dahiliye D:532/G.108; Koltuk ve Sağlamçubukçu, 2012, s. 104). Edirne-Karaağaç Gar binası enine uzayan düzeni ve cephesindeki kuleler ile birlikte İstanbul'daki August Jasmund eseri Sirkeci Garı'nın cephe düzenine benzerlik göstermektedir (Çizim:6-7), (Foto:16-17). Bu benzerliğin arka planında, bir dönem August Jasmund'un asistanlığını yapmış Mimar Kemaleddin'in Sirkeci Garı'nın yapım aşamasında çalışmış ve

hocasından etkilenmiş olduğu söylenebilir (Yavuz, 2009, s. 23). Ayrıca Mimar Kemaleddin'in çizmiş olduğu Evkaf-1 Hümayun Nezareti binasının plan ve cephe özellikleri bakımından Sirkeci Garı ile oldukça benzer noktalarının olduğu da görülmektedir (Çizim:5), (Foto:17). Ancak bu üç yapı arasında, Sirkeci Garı ve Evkaf-1 Hümayun Nezareti'nin cepheleri oldukça hareketli ve mimari düzenlemeler ile zenginleştirilmişken Edirne-Karaağaç Gar binasının cephesi oldukça sade süslemeye sahip fakat ihtişamlı bir görünümle karşımıza çıkmaktadır.

Genel olarak Mimar Kemaleddin, Osmanlı ve Selçuklu dönemlerinin ana mimari öğelerini kullanarak Edirne-Karaağaç Gar binasını Birinci Ulusal Mimarlık üslubunu ön plana çıkartacak şekilde düzenlemiştir. Bununla birlikte Edirne-Karaağaç Gar binasındaki gibi giriş kısmının belirginleştirilip öne çıkarılması, ön cephede yer alan kuleler, köşe kısımlarının ana yapıya oranla dışa taşırılması ve biraz daha yüksek tutulması Mimar Kemaleddin'in Ulusal Mimarlık üslubu içinde pekiştirmiş olduğu mimari unsurlar olarak göze çarpmaktadır.

Edirne-Karaağaç Eski İstasyon binasının, Edirne Gar binasının hemen yanında olması ve üslup benzerliğinden dolayı yakın tarihlerde yapılmış olduğu sonucu çıkartılabilir. Ayrıca cephe kompozisyonu (Batur, 2008, s. 95) bakımından ve Kemalettin Okulu olarak da isimlendirilen Evkaf Nezareti İnşaat ve Tamirat Heyet-i Fenniyesi tarafından projesi yapılmış Karaağaç Mekteb-i İbtidaisi binası ile plan ve biçim olarak benzerlik göstermesi durumu da göz önüne alındığında Mimar Kemaleddin'in yapılarından biri olduğu sonucuna varılmaktadır. (Batur, 2008, s. 95; Yavuz, 2009, s. 253). Bununla birlikte Karaağaç Mekteb-i İbtidaisi binası dönemin bir başka yapısı olan Kırklareli-Babaeski ilçesinde yer alan Atatürk Kültür Merkezi binası ile cephe özellikleri ve mimari unsurları açısından birbirlerine oldukça benzer oldukları görülmektedir (Çizim:13-15).

Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi'nin güç kazanmasındaki en büyük etken olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önemli isimlerinden Hacı Adil Bey'in Edirne'de vali olduğu tarihler⁴ (COA, Dahiliye D:8/G:48; Birbudak, 2017, s. 444; Onur, 2004, s. 64-65) çeşmenin geniş saçak düzeni ve anıtsal görünümü vb. mimari unsurları barındırması, dönemin Evkaf Müdürü Ali Talat Bey veya Mimar Kemaleddin'in çeşmenin projesini düzeltip onaylaması gibi durumlar neticesinde Hacı Adil Bey Çeşmesi'ni Birinci Ulusal Mimarlık üslubu içinde değerlendirmek mümkündür.

⁴ Hacı Adil Bey, 1909-1910 ve 1913-1915 tarihleri arasında Edirne'de iki kez valilik yapmış ve bu dönemlerinde çeşitli imar faaliyetleri bakımından önemli bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hacı Adil Bey Çeşmesi'nin, Edirne-Karaağaç Mahallesi'nde 1911-1914 yılları arasında Mimar Kemaleddin'in yapmış olduğu Edirne-Karaağaç Gar binası ve Edirne-Karaağaç Eski İstasyon binası ile birlikte yakın bölgede bulunması ve Hacı Adil Bey'in Edirne'de vali olduğu tarihler göz önüne alındığında Hacı Adil Bey Çeşmesi'nin de 1911-1914 tarihleri arasında yaptırılmış olabileceği fikri çıkarılabilir. Mimar Kemaleddin ve Mimar Ali Talat'ın imzalarının bulunduğu 1913 tarihli Hammami Muhittin Çeşmesi'nin proje çizimlerine bakıldığında Hacı Adil Bey Çeşmesi ile benzer cephe özelliklerine sahip olduğu görülmektedir (Batur, 2009, s. 211), (Çizim:9-11). Edirne Garı ve İttihat Terakki Kulübü binalarının giriş kısımlarındaki anıtsallık, köşelerdeki kum saati motifli sütunçeler, cephelerdeki sivri kemerin ön plana çıktığı düzenlemeler gibi mimari unsurların Hacı Adil Bey Çeşmesi'nde de yer alması dikkat çekicidir. Aynı zamanda çeşmenin diğer bir isminin Mimar Kemal Çeşmesi olarak da adlandırılması gibi durumlar neticesinde kesin olmamakla birlikte çeşmeyi Mimar Kemaleddin'in yapmış olabileceği üzerinde durulabilir.

Sonuç

Edirne'de, Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi (1908-1930) üslup özelliklerine sahip yapı faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Mimarlığını Kemaleddin Bey'in yaptığı, Edirne'nin şehir merkezinde ve Karaağaç Mahallesi'nde inşa edilen yapılar, dönemin üslup özelliklerini yansıtmalarına karşın İstanbul ve Ankara'daki örneklerle göre daha sade bir anlayışla yapılmış oldukları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Edirne-Karaağaç Gar binası, İttihat ve Terakki Kulübü binası, Hacı Adil Bey Çeşmesi yapılarındaki anıtsal görünümün dönemin önemli yapıları ile karşılaştırılabilecek boyutta oldukları da görülmektedir.

Mimar Kemaleddin'e ait yapılardaki dekoratif süsleme unsurları ve ana cephede yoğunlaşan mimari plastikler ile birlikte Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi'nin en önemli özelliklerini bünyelerinde barındırmış olduklarını görmekteyiz. Bu bağlamda yapılarda yer alan sivri kemerler, silme şeritleri, geniş saçaklar ve çini kullanımları gibi süsleme unsurlarının, İstanbul ve Ankara'daki önemli yapılar kadar belirgin bir şekilde yansıtmış olmaları önemli bir noktadır.

Değerlendirmeye tabii tutulan yapılar hakkında her ne kadar kesinlik içermeyen noktalar bulunsa da bahsedilen yapıların bünyesinde yer alan mimari unsurlar göz önüne alındığında Mimar Kemaleddin'in elinden çıkmış oldukları söylenebilir.

Kaynakça

COA: (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi). *Dâhiliye Şifre Kalemi* (DH, ŞFR): D.532, G.108.

CCA: (Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi). *Siyasi Partiler, Cumhuriyet Halk Fırkası*. D.1702, G: 422, S:1.

COA: (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi). *Dâhiliye Şifre Kalemi* (DH, ŞFR): D.532, G.108.

COA: (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi). *Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH. MUİ)*. D.8, G.48.

Alsaç, Ü. (1991). *Türk Mimarlığı*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Arseven, C.E. (1984). *Türk Sanatı*. İstanbul: Cem Yayınevi.

Aslanapa, O. (2018). *Türk Sanatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Aslanapa, O. (2004). *Osmanlı Devri Mimarisi*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.

Aslanoğlu İ. (2010). *Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı 1923-1938*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Aslanoğlu, İ. (1984). *Mimaride Türk Milli Üslubu Semineri: Birinci ve İkinci Milli Mimarlık Akımları Üzerine Düşünceler*, s.41-51. İstanbul: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Atay, F.R. (2013). *Çankaya*. İstanbul: Pozitif Yayınları.

Başar, M. E. ve Erdoğan, H. A. (2009). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Tren Garları, *Selçuk Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 24(3), 29-44.

Başkan, S. (2020). *95. Yılında Türkiye Cumhuriyeti Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Hayat (1918-1938): Erken Cumhuriyet Döneminde Milli Mimarlık*. Turan, M. Ed., (Cilt 1 s.387-413). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Batur, A. (2009). İstanbul Vakıflar Bölge Müdürlüğü Mimar Kemaleddin Proje Kataloğu, Cephaneçigil. G. Haz. Ankara: TMMOB Mimarlar Odası ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Ortak Yayını.

Batur, A. (2008). *Mimar Kemaleddin Yapıları Rehberi*. İstanbul: TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir Şubesi Yayınları.

Birbudak, T. S. (2017). Osmanlı Devlet Adamlarından Hacı Adil Bey'in II. Meşrutiyet Dönemindeki Faaliyetleri, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 6, 444-460.

Bozdoğan, S. (2002). *Modernizm ve Ulusun İnşası, Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür*. İstanbul: Metis Yayınları.

Canım, R. (2014). *Sultanların Şehri-Şehirlerin Sultanı: Edirne Kitabı*. Edirne Valiliği Kültür Yayınları, İstanbul.

Çelik, Z. (2019). 19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti: Değişen İstanbul. (Çev. Deringil, S.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Çobanoğlu, A. V. (2002). Mimar Kemaleddin Bey. *İslam ansiklopedisi* (Cilt 25, s.230-231). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Danışman, H. G. (2009). *Mimar Kemalettin ve Çağı: Mimarlık/Toplumsal Yaşam/Politika: Ertuğrul Gazi Mescidinden Laleli Apartmanlarına, Yığma Duvardan Betonarmeye: Osmanlı Yapı Teknolojisinin Evrimi*, Cengizkan A. Ed., s.43-46. Ankara: TMMOB Mimarlar Odası ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Ortak Yayını.

Edirne İl Yıllığı 1973 (1973). Edirne.

81 ilde Kültür ve Şehir: Edirne (2013). İstanbul: Edirne Valiliği Yayını.

Engin V. (2008). Rumeli Demiryolu. *İslam ansiklopedisi*, (Cilt 35, s.235-237). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Erdoğu, R. E. (2013). *Geçmişin İzinde Karaağaç*. İstanbul: Edirne Valiliği Kültür Yayınları.

Eyice, S. (1995). Empire. *İslam ansiklopedisi* (Cilt 11, s.159-163). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Eyice, S. (1992). Batılılaşma. *İslam ansiklopedisi* (Cilt 5, s.171-181). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Eyice, S. (1981). XVIII. Yüzyılda Türk Sanatı ve Türk Mimarisinde Avrupa Neo-Klasik Üslubu, *Sanat Tarihi Yıllığı*, (9-10), 163-190.

Gökşen, T.Y. (2017). *Erken Cumhuriyet Döneminde Edirne'de Kentsel Gelişim*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Edirne.

Güneş G. (2009). *Mimar Kemalettin ve Çağı: Mimarlık/Toplumsal Yaşam/Politika:*

I. Vakıf Apartmanı Belvü Palas, Cengizkan A. Ed., s. 209-216. Ankara: TMMOB Mimarlar Odası ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Ortak Yayını.

Hanioğlu, M. Ş. (2001). Jön Türkler. *İslam ansiklopedisi* (Cilt 23, s.584-587). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Hasol, D. (2020). *20. Yüzyıl Türkiye Mimarlığı*. İstanbul: Yem Yayınları.

Karabekir, K. (1995). İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909. İstanbul: Emre Yayınları.

Karademir, M. (2007). *Edirne Çeşmeleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Kartal, H. B. ve Kartal, A. N. (2020). Mimar Kemaleddin ve Harikzedegan (Tayyare) Apartmanları Üzerine Bir Deneme, *Hars Akademi Uluslararası Hakemli Kültür Sanat Mimarlık Dergisi*, 3(6), 318-341.

Kazancıgil, R. (1996). *Edirne Şehir Tarihi Kronolojisi 1300-1994*. İstanbul: Edirne Valiliği Yayınları.

Kazancıgil, R. (2003). 1. *Edirne Kültür Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri: Dr. Rıfat Osman Bey ve Edirne Kültürüne Hizmetleri*, Doğan L. Haz., s.29-34. Edirne Valiliği Yayınları.

Kazancıgil, R., Gökçe, N. ve Bilar, E. (2006). *Edirne'nin Eğitim Tarihi (İlk-Orta Öğretim) 1361-2005*. Edirne: Edirne Valiliği Yayınları.

Kazancıgil, R. ve Gökçe, N. (2013). *Tosyavizade Dr. Rıfat Osman'ın Kaleminden Edirne*. Edirne: Edirne Belediye Başkanlığı Yayınları.

Kırçın Ş., Tabak, R., Yüca, A., Şamiloğlu, D., Çokaman, E., Erkan, K., ... Kırçın, K. (2013). *Edirne Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri*. Edirne: T.C. Edirne Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.

Koltuk, T. ve Sağlamçubukçu, A. (2012). *Osmanlı Belgelerinde Tekirdağ*. Mehmet T. Ed., İstanbul: Kaptan Şirketler Grubu Yayınları.

Köyliüoğlu, N. M. (2001). *Edirne'de Osmanlıdan Günümüze Su Yapıları*. Edirne: Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları.

Meral, A. (2016). 19. *Yüzyıl Mimarlığında Karaağaç İstasyon Kompleksi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Edirne.

Mülayim, S. (1994). *Sanat Tarihi Metodu*. İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.

Onur, O. (2019). *Edirne'de Neo-Klasik Kentsel (Mimari) Yapılar*. İstanbul: Ceren Yayınevi.

Onur, O. (2004). *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Edirne Yönetim Şekli ve Edirne Valileri*, Edirne: Edirne Valiliği Yayınları.

Ödekan, A. (1997). *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980: Mimarlık ve Sanat Tarihi 1908-1980*. Akşin S. vd. Ed., s. 505-590. İstanbul: Cem Yayınevi.

Özakupınar, Y. (2002). *Türkler Ansiklopedisi: Türk Düşünce Tarihinde Ziya Gökalp'in Yeri*. Güzel, H. C, Çiçek K, Koca, S. Ed., (Cilt 14, s. 1501-1525). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Peremeci, O. N. (1939). *Edirne Tarihi*. İstanbul: Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Kurumu Yayınları.

Sarınay, Y. (2002). *Türkler: İmparatorluktan Cumhuriyete Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Gelişimi*, Güzel, H. C, Çiçek K, Koca, S. Ed., (Cilt 4, s.1471-1500). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Sarısakal, B. (2019). *Edirne'de Bir Maziperest: Tosyavizade Doktor Rıfat Osman*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Sayar, A. G. (2008). Rıfat Osman. *İslam ansiklopedisi* (Cilt 35, s.105-106). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Sedat Ç. (1944). Mimar Kemalettin: Mesleği ve Sanat Ülküsü, *Güzel Sanatlar*, 5, 160-173.

Semavi, E. (1994). Edirne. *İslam ansiklopedisi*. (Cilt 10, s.431-442). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Sözen, M. (1996). *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Sözen, M. ve Tapan, M. (1973). *50 Yılın Türk Mimarisi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Şerif M. (1991). *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Şerif M. (1986). *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi: 19. yy'da Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti*. Şahin, M. Haz., (cilt 2, s.342-351). İstanbul: İletişim Yayınları.

Tapan, M. (1997). *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi: Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı ve Sanatı*, (Cilt 1, s.365-368). İstanbul: Yem Yayınları.

Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1997). *Mimar Kemalettin'in Yazdıkları*. Ankara: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları.

Ural, S. (1973). Türkiye'nin Sosyal Ekonomisi ve Mimarlık 1923-1960, *Mimarlık*, (1-2), 5-53.

Üstün A. (1973). Türk Mimarlık Düşüncesinin Cumhuriyet Devrindeki Evrimi, *Mimarlık* (11-12), 12-25.

Yavuz, Y. (2015). Evkaf Nezareti İnşaat ve Tamirat Heyet-i Fenniyesi İlk Başmimarı Mimar Kemaleddin, *Restorasyon Yıllığı*, (11), 6-24.

Yavuz, Y. (2009). İmparatorluktan Cumhuriyete Mimar Kemaleddin 1870-1927. Ankara: TMMOB Mimarlar Odası ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Yavuz, Y. (1994). *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi: Kemaleddin Bey*. Nuri Akbayar vd. Ed., (Cilt 4, s. 521). İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını.

Yavuz, Y. (1981). Mimar Kemalettin Bey (1870-1927), *O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 7(1), 53-76.

Yavuz, Y. (1976). İkinci Meşrutiyet Döneminde Ulusal Mimari Üzerindeki Batı Etkileri (1908-1918), *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 2(1), 9-34.

Yavuz, Y. (1973). Cumhuriyet Dönemi Ankara'sında Mimari Biçim Endişesi, *Mimarlık*, (11-12), 26-44.

Yazır, E. M. H. (2012). *Kur'an-ı Kerim ve Meali*. İstanbul: Aktifnet Dağıtım Yayınları.

Yıldırım, F. I. (2019). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Eğitim ve Edirne'de İnşa Edilen Eğitim Yapıları (1839-1923)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Yıldız, A.(2008). *Tarihi Tren İstasyonlarının Çağdaş Kullanımları; Kırklareli Tren İstasyonu'nun Rehabilitasyonu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Edirne.

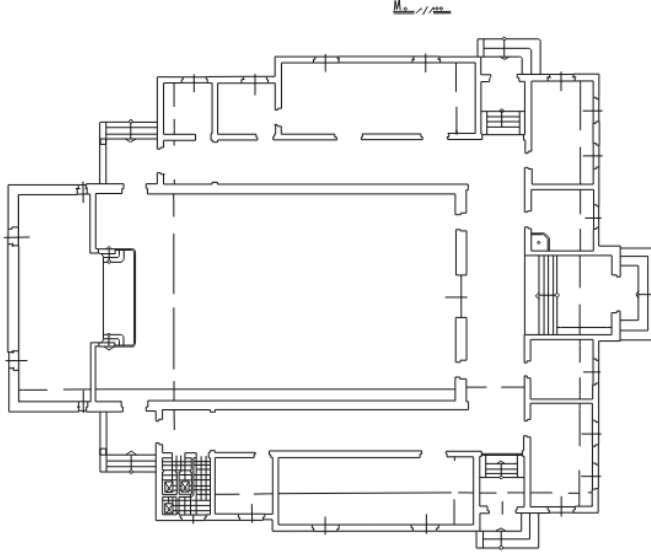
İnternet Kaynakları

<https://www.sanatinyolculugu.com> (Erişim Tarihi: 09.06.2020)

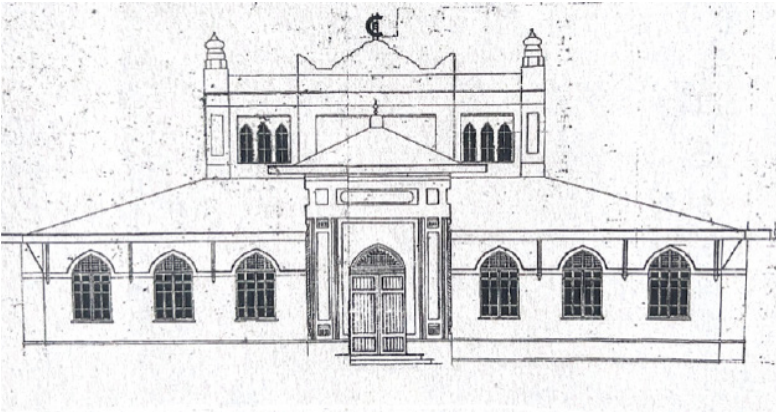
<https://www.trakyagezi.com> (Erişim Tarihi: 27.08.2020)

<https://project-haskovo-edirne.eu/tr> (Erişim Tarihi: 29.08.2020)

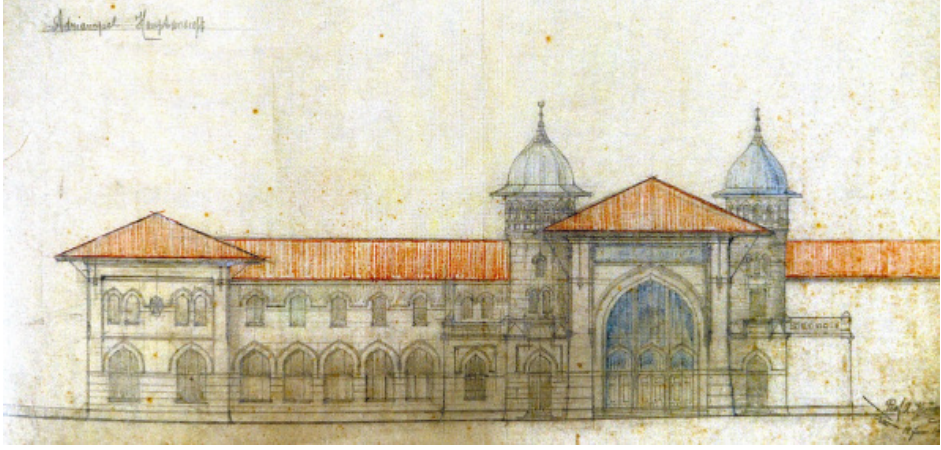
Çizimler

Çizim 1: Edirne İttihat ve Terakki Kulübü Binası (Halk Eğitim Merkezi Binası) Planı,
Kaynak: Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

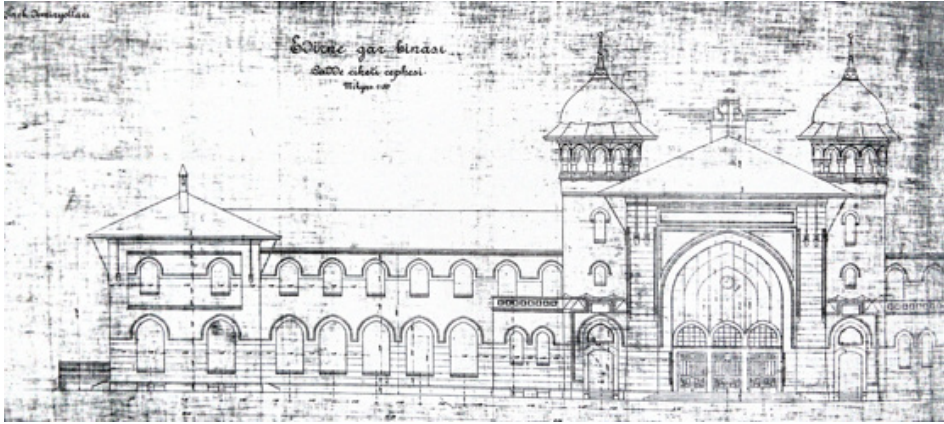

Çizim 2: Edirne İttihat ve Terakki Kulübü Binası
(Halk Eğitim Merkezi Binası), Ön Cephe Kesiti
Kaynak: Onur, 2019: 36.

Çizim 3: Edirne-Karaağaç Gar Binası,
Mimar Kemaleddin'e Ait Ön Cephe Plan Taslağı

Kaynak: Yavuz, 2009: 325.

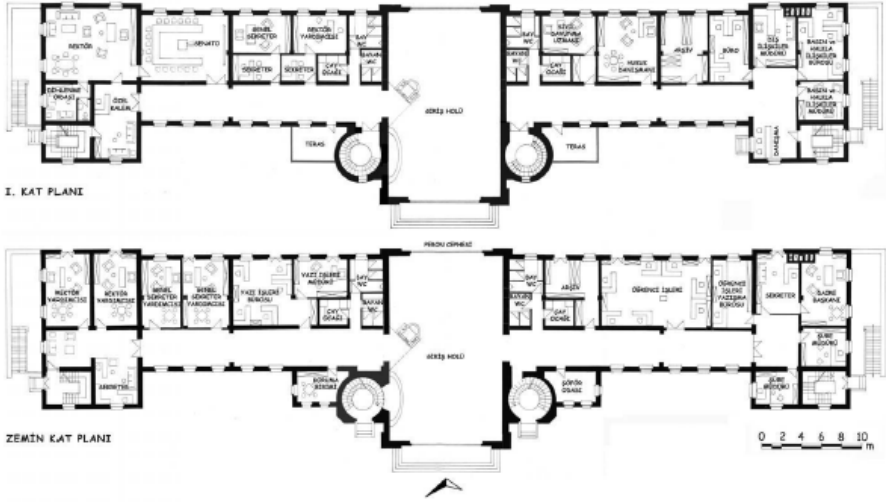
Çizim 4: Edirne-Karaağaç Gar Binası,
Mimar Kemaleddin'e Ait Ön Cephe Plan Çizimi

Kaynak: Yavuz, 2009: 326.

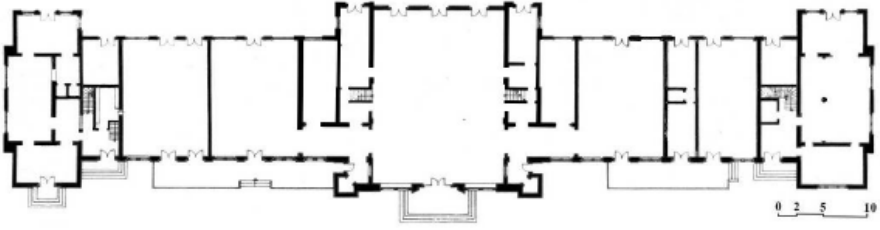
Çizim 5: İstanbul Evkaf-1 Humayun Nezareti,
Mimar Kemalettin'e Ait Ön Cephe Çizimi

Kaynak: Yavuz, 2015: 11.

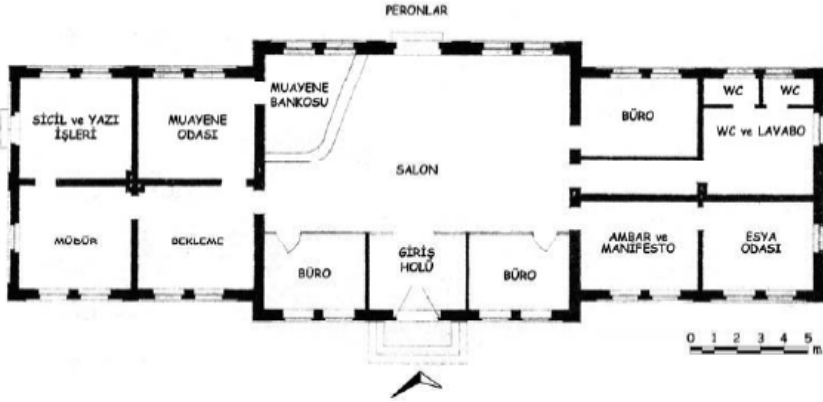
Çizim 6: Edirne-Karaağaç Gar Binası Kat Planları

Kaynak: Yıldız, 2008: 128.

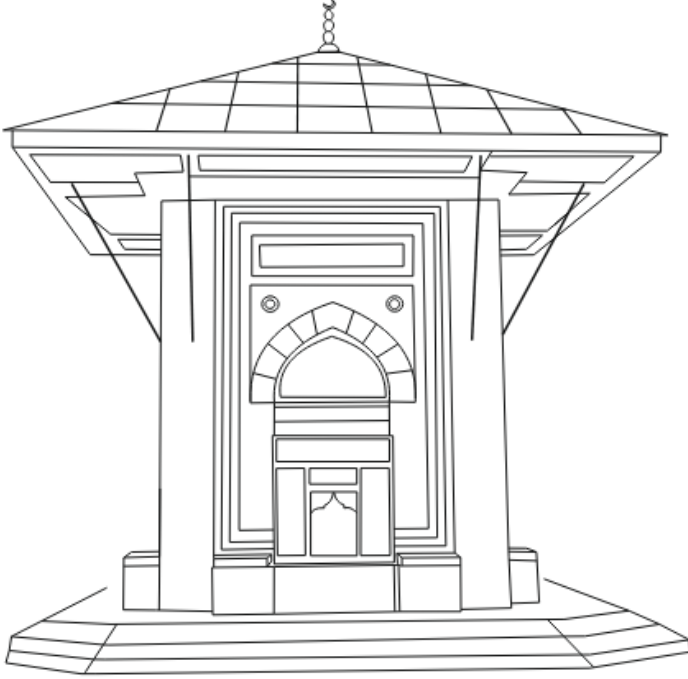
Çizim 7: Sirkeci Garı Binası Zemin Kat Planı

Kaynak: Başar ve Erdoğan, 2009: 34.

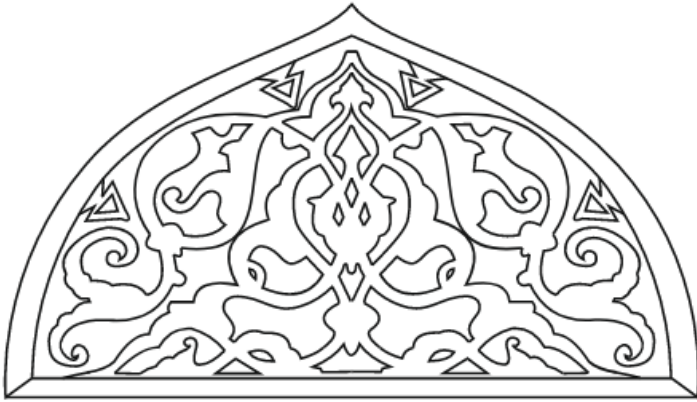

Çizim 8: Edirne-Karaağaç Eski İstasyon Binası, Eski Kat Planı

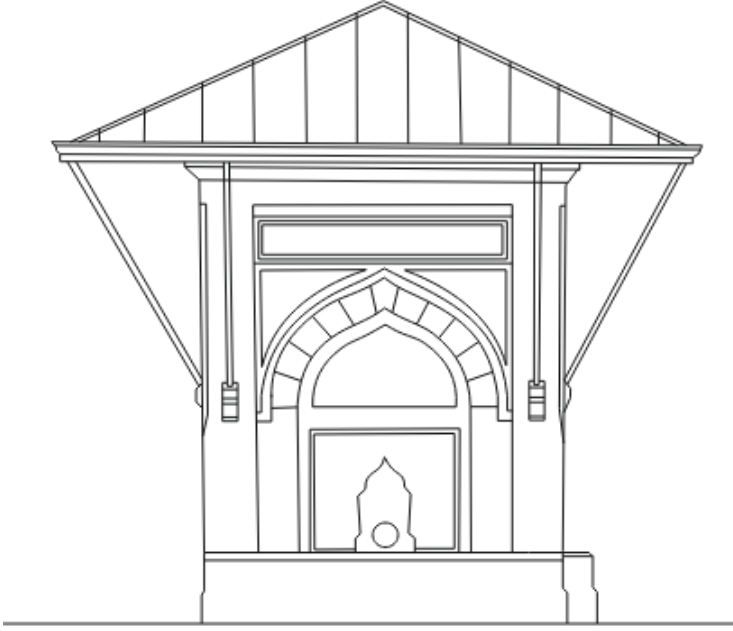
Kaynak: Yıldız, 2008: 131.

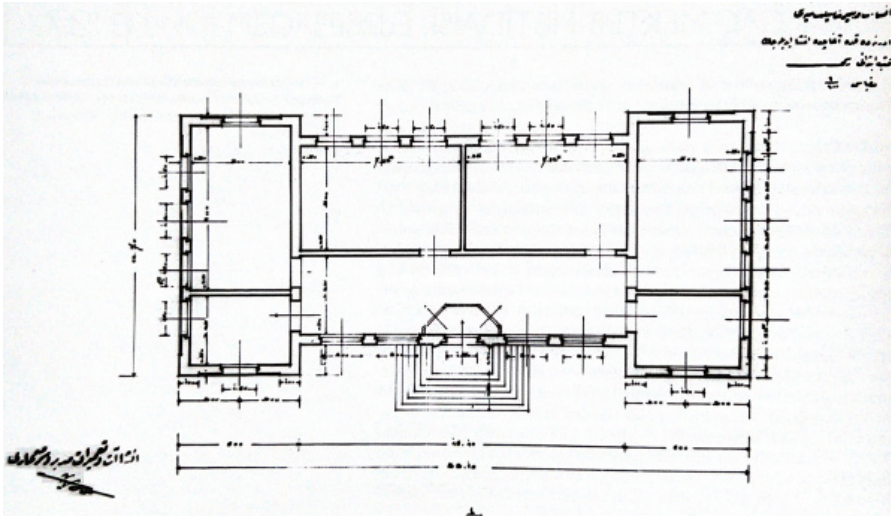
Çizim 9: Edirne-Karaağaç, Hacı Adil Bey Çeşmesi, Güney Cephe

Çizim 10: Edirne-Karaağaç, Hacı Adil Bey Çeşmesi
Doğu ve Batı Cephelerde Yer Alan Alınlık Süsleme Detayı

Çizim 11: Hammami Muhittin Çeşmesi,
Mimar Kemalettin ve Mimar Ali Talat İmzalı Çizim
Kaynak: Batur ve Cephaneçgil, 2009: 211.

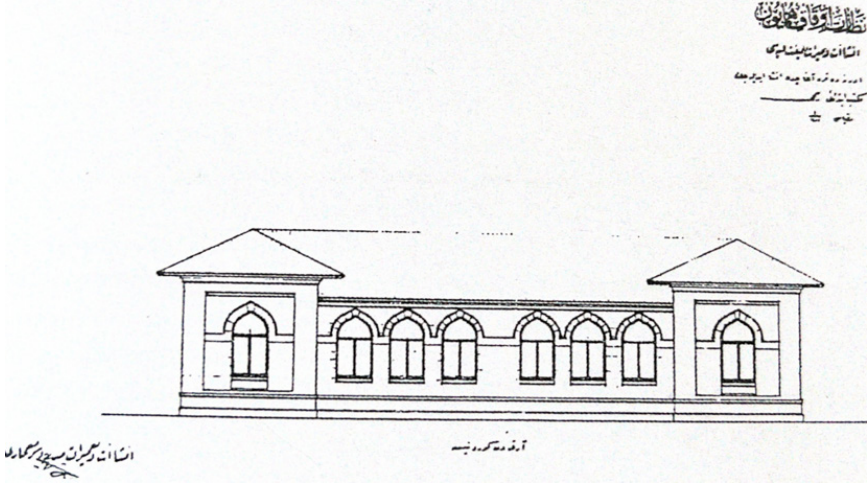

Çizim 12: Edirne-Karaağaç Mekteb-i İbtidaisi,
Mimar Kemalettin'e Ait Plan Çizimi
Kaynak: Yavuz, 2009: 256.

Çizim 13: Edirne-Karaağaç Mekteb-i İbtidaisi,
Mimar Kemalettin'e Ait Ön Yüz Çizimi

Kaynak: Yavuz, 2009: 257.

Çizim 14: Edirne-Karaağaç Mekteb-i İbtidaisi,
Mimar Kemalettin'e Ait Arka Yüz Çizimi

Kaynak: Yavuz, 2009: 257.

Çizim 15: Kırklareli-Babaeski Eski Atatürk İlkokulu, Ön Cephe Çizimi

Fotoğraflar

Foto. 1: Edirne İttihat ve Terakki Binası (Halk Eğitim Merkezi Binası),

Kaynak: Gökşen, 2017: 91.

Bina sahibi	<i>E. A. Paşa</i>		No.	Mevcut Planlar
Kira			1	Vaziyet planı: Mıyas 1/100
Binanın cinsi (kâğıt, yarı kâğıt, ahşap)	<i>Kâğıt</i>		2	Zemin kat: *
Binanın kıymeti	<i>15000 lira</i>		3	Bodrum: *
Yapılma tarihi	<i>1332</i>		4	1. inç: *
Tadil olunduğu tarih ve bedeli			5	2. inç: *
Kalorifer tesisi			6	Makta: *
Elektrik	<i>Var</i>		7	Çabuklar: *
Sihhi			8	
Sahne	<i>Var</i>		9	
Bahçe durumu	<i>Bahçe ve Vaziyet planları</i>	10		
Alan ölçüsü m.²	<i>1500</i>	11		
		12		
		13		
		14		
		15		
		16		
		17		
		18		
		19		
		20		
		21		

Binanın bulunduğu şehir veya kıy: *Edirne*

Esas Kapı

Proje sahibi *Dr. Refik Alihan*

İnşa bedeli

İkamet tarihi *1332*

Ne gibi tahsisat yapıldığı

Foto. 2: Edirne İttihat ve Terakki Kulübü Binası (Halk Eğitim Merkezi Binası),
Kaynak: Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

Foto. 3: Edirne İttihat ve Terakki Kulübü Binası (Halk Eğitim Merkezi Binası)

Foto. 4: Ankara Palas (Vakıf Oteli)

Kaynak: Yavuz, 2009: 336.

Foto. 5: Ankara Palas (Vakıf Oteli)

Kaynak: <https://www.sanatinjolculugu.com>

Foto. 6: Edirne İttihat ve Terakki Kulübü Binası,
(Halk Eğitim Merkezi Binası), Ana Giriş Kısmı

Foto. 7: Edirne İttihat ve Terakki Kulübü Binası,
(Halk Eğitim Merkezi Binası), Ana Giriş Kısmı Detay

Foto. 8: Edirne İttihat ve Terakki Kulübü Binası, (Halk Eğitim Merkezi Binası), Yan Cephe ve Üst Kat Görünümü

Foto. 9: Edirne Sıra Çarşılar (Darüleytam Binaları), Eski Görünüm,
Kaynak: Onur, 2019: 9.

Foto. 10: Edirne Sıra Çarşılar (Darüleytam Binaları), Cepheden Görünüm

Foto. 11: Edirne Sıra Çarşılar (Darüleytam Binaları)

Foto. 12: Edirne Sıra Çarşılar (Darüleytam Binaları), Ara Sokak Görünümü

Foto. 13: Edirne-Karaağaç Gar Binası (Trakya Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi), Eski Peron Cephesi Görünümü, 1910'lu yıllar

Kaynak: Yavuz, 2015: 13.

Foto. 14: Edirne-Karaağaç Gar Binası (Trakya Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi), Ön Cepheden Görünüm

Foto. 15: Edirne-Karaağaç Gar Binası
(Trakya Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi), Ön Cephe Giriş Kısmı

Foto. 16: Edirne-Karaağaç Gar Binası
(Trakya Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi), Ön Cephe Giriş Kısmı

Foto. 17: İstanbul Sirkeci Garı, Cephe Görünümü
Kaynak: https://tr.wikipedia.org/wiki/Sirkeci_Garı

Foto. 18: 1923 Tarihli Edirne Eski İstasyon/Gar Binası, Arka Cephe (Peron) Görünümü
Kaynak: <https://project-haskovo-edirne.eu/tr>

Foto. 19: 1936 Tarihli Eski Edirne İstasyonu ve Edirne Garı
Kaynak: Karaağaç, 2016: 43.

Foto. 20: Edirne-Karaağaç Eski İstasyon Binası, Ön Cephe Görünümü

Foto. 21: Edirne-Karaağaç Eski İstasyon Binası, Arka Cephe Görünümü

Foto. 22: Edirne-Karaağaç Hacı Adil Bey Çeşmesi ve Eski Tren Yolu
Kaynak: Onur, 2019: 12.

Foto. 23: Edirne-Karaağaç Hacı Adil Bey Çeşmesi, Güney Cephe

Foto. 24: Edirne-Karaağaç Hacı Adil Bey Çeşmesi, Doğu Cephe

Foto. 25: Edirne-Karaağaç Hacı Adil Bey Çeşmesi, Batı Cephe

Foto. 26: Edirne-Karaağaç Hacı Adil Bey Çeşmesi, Batı Cephede Yer Alan Süsleme Detayları

Foto. 27: Edirne-Karaağaç Hacı Adil Bey Çeşmesi, Batı Cephede Yer Alan Ayna Taşı Süsleme Detayları

POPÜLİZMİN TÜRKİYE VARYANTI: GENÇ PARTİ¹

Mehmet Zakir SARIKAYA²

Öz

Bu çalışmada, popülizm kavramsallaştırılarak, Genç Parti'nin bir popülist siyasi hareket olduğu iddia edilmektedir. Bununla birlikte, popülizmin bir ideoloji olmaktan çok bir siyaset yapma tarzı olduğu ya da politik bir mantığa işaret ettiği düşünülmektedir. Bu sav başta Ernesto Laclau olmak üzere bazı teorisyenlerin popülizme ilişkin değerlendirmeleriyle desteklenmektedir. Laclau, her ne kadar popülizmi belirsizlikler ve açmazlar alanı olarak nitelese de halk ve lider bağlamında ufuk açıcı tespitler yapmaktadır. Dolayısıyla bu teorik çerçeve popülizmin kavramsallaştırılmasında ve yorumlanmasında önemli bir katkı sağlayacaktır. Literatür taraması yapılırken sadece betimsel bir analiz yapılmamış, aynı zamanda eleştirel değerlendirmelere de yer verilmiştir. Popülizmin temel karakteristik özelliklerini taşıdığı iddia edilen Genç Parti, hem sağ hem de sol popülizmin bazı temel özelliklerini birlikte gösterdiğinden özgün bir popülist parti olarak değerlendirilmektedir. Genç Parti'nin ürettiği popülizmin Türk siyasi tarihinde benzerlerine pek rastlanmayan, kendine has bir popülizm çeşidi olduğu söylenebilir. Parti'nin ürettiği popülizm, sadece Türkiye'deki örneklerinden değil aynı zamanda bazı yönleriyle dünyadaki popülist örneklerden de ayrılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Popülizm, Popülist Politikalar, Genç Parti, Cem Uzan.

Araştırma Makalesi | Geliş Tarihi: 10.02. 2021 - Kabul Tarihi: 09.05.2022

Sarıkaya, M. Z. (2022). "Popülizmin Türkiye Varyantı: Genç Parti".
Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AKSOS), sayı 11, s. 207-241.

¹ Bu makale "Bir Popülist Siyaset Örneği Olarak Genç Parti" adlı doktora tezinden türetilmiştir.
² Dr., E-Posta: mzsarikaya@gmail.com, Orcid: 0000-0003-2443-8712.

A VARIANT OF POPULISM IN TURKEY: THE CASE OF YOUNG PARTY

Abstract

This study conceptualizes populism and argues that the the Young Party (Genç Parti) is a populist political movement. However, it is thought that populism is a style of politics or a political logic rather than an ideology. This argument is supported by the evaluations of some theorists, especially Ernesto Laclau, on populism. Although Laclau characterizes populism as a field of uncertainties and dilemmas, he makes seminal determinations in the context of the people and the leader. Therefore, this theoretical framework will make an important contribution to the conceptualization and interpretation of populism. While conducting the literature review, not only a descriptive analysis was made, but also critical evaluations were included. The Young Party, which is claimed to have the basic characteristics of populism, is considered to be a unique populist party as it displays some basic features of both right and left populism together. It can be said that the populism produced by the The Young Party is a unique type of populism, the likes of which are rarely encountered in Turkish political history. The populism produced by the Young Party differs not only from the antecedents in Turkey but also from the populist examples in the world in some aspects.

Keywords: Populism, Populist Politics, Young Party, Cem Uzan.

Giriş

Popülizm, siyaset biliminin tartışmalı kavramlarından biridir. Bu nedenle popülizm nedir sorusuna cevap vermek tahmin edilenden daha zordur. Bu zorluğa rağmen her geçen gün popülizm ile ilgili yeni çalışmalar yapılmaktadır. Türkiye’de popülizme ilişkin yapılan çalışmaların çoğu Avrupa, Latin Amerika ve ABD’deki populist hareketlerle ilgilidir. Bu çalışma, popülizm teorisi çerçevesinde Türkiye’den bir örnek olayı ele alarak popülizmi aynı zamanda Türkiye bağlamında ele almaktadır.

Fen bilimlerinin aksine, sosyal bilimlerde yapılan çalışmalarda belki de en büyük problem, ele alınan kavramların net ve açık bir şekilde tanımlanamamasıdır. Fen bilimlerinde yapılan şey, daha çok bir anlatım işidir. Anlatım ise hadiseyi belli kurallar ve formüller çerçevesinde açıklama durumudur. Bu nedenle fen bilimleri alanında yapılan çalışmalarda somut sonuçlara ulaşmak görece daha kolaydır. Sosyal bilimlerde ise yapılan iş genel olarak bir anlama

olayıdır. Anlama, bir olayın ya da olgunun hangi açılardan değerlendirildiği ve özelliklerinin nerede toplandığı konusunda fikir üretebilmektir (Mardin, 2018: 52). Bu nedenle pek çok kavramla ilgili (demokrasi, liberalizm, sosyalizm, faşizm, popülizm vb.) farklı yaklaşımlar ortaya çıkmakta, ortaya çıkan bu farklı yaklaşımlar nedeniyle de tartışılan kavramlar üzerinde ortak bir kanaatin oluşması zorlaşmaktadır. Bu kavramlardan biri de popülizmdir.

Popülizmin bazı dönemlerde belirginleşip bazı dönemlerde silikleştiği görülmektedir (Taggart, 2004: 1). Örneğin 1980'lerde siyasi terminolojide pek de rastlanmayan popülizm kavramının 1990'lı yıllardan sonra hızlı bir geri dönüşle, Batı Avrupa'da radikal sağ popülizm, Avrupa'nın doğusunda milliyetçi popülizm ve Latin Amerika'da da farklı versiyonlarla kendini gösterdiği söylenebilir (Durmuş, 2019: 46). 20. yüzyılın başlarından itibaren aşırı sağ ya da faşist yönetimlerin işgal ettiği siyasi alanın son yıllarda popülist radikal sağ partiler tarafından kaplandığı görülmektedir (Vardar, 2004: 9). Sistem karşıtlığı, anti-elitizm, milliyetçilik ve yabancı düşmanlığı popülist partilerin yükseliş sebepleri olarak düşünülebilir.

Popülizm kavramının muğlaklığı ve popülist politikaların geniş coğrafyaları etkilemiş olması, araştırılacak konunun sınırlandırılmasını zorunlu kılmaktadır. Popülizm kavramı, aynı zaman periyodunda ve her coğrafyada aynı anlama gelmemektedir. Örneğin popülizm kavramı Latin Amerika'da solcu başkanları, Avrupa'da yükselen sağ partileri, Birleşik Devletlerde hem demokrat hem de cumhuriyetçi başkanları tanımlamak için kullanılmaktadır (Mudde ve Kaltwasser, 2019: 11). Popülizmin farklı biçimlerine bakıldığında nadiren yalnızca bir siyasi hareket, lider, düşünce ya da rejimi ifade etmektedir. Genellikle popülizm, bunların bir birleşimi şeklinde ortaya çıkmaktadır (Taggart, 2004: 7). Bu durum yapılan çalışmada örnek olay olarak ele alınan Genç Parti için de geçerlidir.

19. yüzyılın sonlarına doğru siyasi arenada beliren popülizm, siyasal sistemlerden biri olan faşizmin güç kaybetmesiyle birlikte etkinliğini daha da artırmıştır. ABD'den Rusya'ya, Latin Amerika'dan Asya'ya kadar farklı dönemlerde ve farklı karakterlerde tezahür eden popülizm, son yılların en çok tartışılan kavramlarından biri olmuştur. Temsili siyasetin olduğu birçok yerde görülen bu 'hayalet', birçok siyaset bilimci, tarihçi ve sosyolog tarafından ele alınmasına rağmen, tam olarak ne" olduğu kavranamamıştır. Belki de bu muğlaklık sebebiyledir ki popülizm yazınına ilişkin geniş bir literatür oluşmuştur.

Popülizm Nedir?

“Popülizm nedir?” sorusu, son yılların en popüler sorularından biri olarak karşımızda durmaktadır. Popülizmin kesin tanımı noktasında herhangi bir akademik uzlaşmaya henüz varılamamıştır. Bu nedenle popülizmi kesin bir tanımla tanımlamak çok iddialı bir girişim olacaktır. Kavramsal bir tanımlamadan yoksun olmasına rağmen popülizm, sosyal bilimlerde hâlâ oldukça revaçtadır (Laclau, 2015: 141). Popülizm yazınına ilişkin teorik çalışmalar, Gramsci’nin hegemonya teorilerine ve daha sonra ortaya çıkan ve birçok siyasal bulguya dayanan uzun bir geçmişle beraber önemli bir gelişim sergilemektedir. Popülizmle ilgili birçok bilimsel ve akademik çalışmalar yapılmıştır. Ancak bütün bu çalışmalara rağmen kavramın tam olarak neyi ifade ettiğini ortaya koymak ya da popülizmi herkesin üzerinde ittifak edeceği bir tanımla tanımlamak mümkün görünmemektedir (Ünüvar, 2018: 6). Bu durum popülizmin karakteristik yapısından kaynaklanmaktadır. Popülizmin tanımlanamaması, kavramın aynı zamanda üretken ve kapsayıcı bir özelliğe sahip olduğunu da göstermektedir.

Popülizm, kendisini sağ/sol karşıtlığı içinde bir sınıflandırmayı veya bu karşıtlıkla özdeşleşmeyi reddetme eğiliminde olduğundan onu muayyen bir yere oturtmak daha da zorlaşmaktadır. Popülizmin tanımına ilişkin ortak kanaat bulunmadığından, (Laclau, 2015: 162; Worsley, 1969: 217) popülizmi incelerken onun tarihsel vakalarına eğilmek, bu vakalara ilişkin bilgilerden faydalanmak gerekmektedir.

Peter Worsley’e göre (1969: 247) popülizm, ne belli bir ideolojik yöne ne de belli bir bölgeye özgü hadiseler ile açıklanabilir. Bu durum popülizmin birçok bileşenin ve farklı sebeplerinin olduğunu göstermektedir. Aslında popülizm süregiden bir akım olmaktan çok dönemsel bir hareket olduğundan önemli sayıda popülizm vakalarına rastlamak mümkündür (Taggart, 2004: 11). Dolayısıyla olaylardan yola çıkarak popülizmi tasvir etmek zihinsel olarak görece kolaydır. Bu durumdan popülizme ilişkin tanımların yapılmadığı, kavramın tanımlanamaz olduğu anlamı çıkarılmamalıdır. Popülizmi ele alan herkesin “kendince” bir tanımı vardır. Burada dikkat çekilmeye çalışılan husus, kavramın tanımı üzerinde bir fikir birliğinin olmamasıdır. Bu nedenle popülizm yazınına ilişkin oldukça hacimli çalışmalar söz konusudur.

Popülizm için çeşitli tanımlar yapılmıştır. Bunları dört temel başlık altında toplamak mümkündür. Bunları “strateji olarak popülizm, ideoloji olarak popülizm, söylem olarak popülizm ve siyasal tarz olarak popülizm” şeklinde tasnif etmek

mümkündür (Sözen, 2017: 12; Baykan, 2018a: 16). Ancak bu tasnifler literatürde popülizm çeşitleri için en çok ön plana çıkanlardır. Farklı görünümleri olan, bölgesel, ulusal ve küresel ölçekte kullanılabilen popülizm olgusunu belli bir sistem, fikir ya da ideolojiyle sınırlandırmak mümkün görünmemektedir (Karagül ve Güder, 2020: 112). Bununla birlikte popülizm tanımına ilişkin birçok düşünürün ortak görüşüne göre popülizm, bir “aşırı siyaset” türüdür (Baykan, 2018a: 16).

Popülizmin siyasi hareketlerde bir strateji olarak kullanıldığını öne süren akademisyenlerden biri olan Weyland, popülizmi hareketin lideri ile özdeşleştirmektedir (Weyland, 2001: 14). Bu bakış açısına göre lider, aradaki bütün kurumları yok sayarak halk ile aracasız bir temasın yolunu seçmektedir.

Popülizmi bir ideoloji olarak ele alan yazarlar popülistlerin toplumu bölme ve kutuplaştırmalardaki rollerine dikkat çekmektedirler (Mudde ve Kaltwasser, 2019:15-16; Özşeker, 2017: 151).

Popülizmin bir söylem olduğunu ileri sürenler, bu söylemin halk ile seçkinler arasında oluşturulan zıtlık ile başarıya ulaştığını iddia etmektedirler (Özşeker, 2017: 151). Popülist söylemler, muayyen bir grup, zümre ya da kimliğe vurgu yapmaktan ziyade, söylemleriyle yeni kimlikler inşa edebilme potansiyeline de sahiptirler. İnşa edilmeye çalışılan bu kimliklerin temelinde, özellikle sağ popülist hareketlerde, milliyetçilik ve din argümanlarının sıkça kullanıldığı gözlenmektedir (Baloğlu, 2019: 101).

Popülizm ile ilgili yapılan tasniflerden biri de kavramın siyasi bir tarz olduğu yönündeki görüştür. Bu kategoride öne çıkan isim, “Popülist Akıl Üzerine” adlı eseriyle bilinen Arjantinli ünlü siyaset bilimci ve popülizmin teorisyenlerinden biri olarak kabul edilen Ernesto Laclau’dur. Laclau, popülizmi karşılanamamış taleplerin ve grupların eşdeğerlik zinciriyle birleştirilerek “gerçek halkın” oluşturulma girişimi olarak tanımlamaktadır (Laclau, 2007: 88).

Popülizmin siyasi tarihi 1870-1890 döneminde ABD’deki “Grangers” ve “Greenbackers” diye bilinen çiftçi hareketine uzanmaktadır (Toprak, 2013: 32; 1992: 4). 1892’de ABD’de kurulan Halk Partisi (People’s Party), Cumhuriyetçi ve Demokratlara karşı üçüncü bir yol izlemiştir. Halk partisi, banka ve demiryolu kuruluşlarına bağımlılıklarından kurtulmak için kooperatif kuran ve birlikler oluşturan çiftçilerin Halk adıyla kurdukları ilk parti olma özelliğini taşımaktadır (Taggart, 2004: 36).

Akademik çevrelerde popülizmin doğuş öyküsü 19. yüzyılın ikinci yarısına

çekilmiştir; ABD’de Popülist Parti ve Rusya’da Narodnik Hareketi, popülizmin ilk göstergeleri olarak kabul edilmektedir (Toprak, 2014: 22). Bu zaman periyodu dikkate alındığında sanayi inkılabı ve endüstrileşme popülist hareketlerin ortaya çıkmasında önemli bir neden olarak görülebilir. Hatta popülizmin endüstrileşmenin ortaya çıkardığı problemlere bir tepki olduğunu düşünmek bile mümkün görünmektedir (Öğün, 1991: 86). Zira, sanayileşmeyle birlikte, köylü-kentli ayrımı belirginleşmiş, sınıflar arasında ekonomik temelli bir çatışmanın zemini oluşmuştur.

Popülizmi tartışmak ve kavramı tanımlamak üzere 1967 yılında London School of Economics and Political Science’deki konferansta bir araya gelen birçok siyaset bilimci ve teorisyen kavramın ortak bir tanımı üzerinde anlaşamamışlardır (Toprak, 2013: 33; Müller, 2016: 21). Ancak bu anlaşmazlığa rağmen popülizm üzerine birçok tanım ve teori üretilmiştir. Ernesto Laclau başta olmak üzere, Paul Taggart, Eric Fassin, Cas Mudde, Margaret Canovan, Chantal Mouffe, Jan Werner Müller, Benjamin Arditi ve Torcuato Di Tella gibi pek çok yazar popülizmi spesifik olarak ele alıp bununla ilgili literatüre zengin bir malzeme oluşturmuşlardır. Ancak bütün bu çalışmalara rağmen popülizmin tanımı için bugünkü durum 1960’lardan çok da farklı görünmemektedir. Daha sonra ortaya çıkan çalışmalar daha çok popülizmin farklı yönlerini vurgulamak amacıyla yazılmıştır. Mesela düzen karşıtlığı, göçmen karşıtlığı, korku, gerilim ve komplo teorileri ile toplumu homojenleştirme çabaları, halkın kutsallığı ve islamofobi gibi (Kaya, 2019: 18).

Popülizmle ilgili ortak bir tanımın olmayışı popülizm için bir eksiklik değildir; aksine popülizmi tanımlamanın belki de ön şartıdır. Dönemden döneme, coğrafyadan coğrafyaya, kültürden kültüre kişiden kişiye (popülizmin bir siyasi üslup olduğu kabul edilirse) değişen bu kavrama ortak bir tanım bulabilmek bilimsel ve teknik açıdan zaten imkânsız görünmektedir.

Popülizm yalnızca ülkeden ülkeye değişen bir kavram değildir. Zamana ve mekâna göre değişen bir politika yapma yöntemi olan popülizm, aynı ülkede konjonktürel olarak, zamanla farklı siyasi durumlar için de kullanılabilir (Mouffe, 2019: 23). Örneğin, popülist hareketlerin merkezlerinden biri olan Latin Amerika’da 1940’lar ve 1950’lerde sağ ya da sol vurgusu yapılmadan sadece sınıf merkezli bir popülist söylem zirvedeyken; 2000’lerden itibaren baskın popülizm türü sol popülizm olmuştur (Sözen, 2017: 10).

Popülizmle ilgili modern popüler yaklaşımlarda popülizm, öncelikli olarak, partilerin ve liderlerin kitleleri harekete geçirmek için uyguladığı, siyasetin

folklorik bir tarzı olarak ele alınmaktadır (Mudde ve Kaltwasser, 2019: 15). Anlaşıyor ki popülizmin ya da popülist hareketlerin etkin bir siyasal güce ulaşabilmesi için bazen büyük liderlere bazen de büyük kitlelere ihtiyaç duyulmaktadır.

Popülizmi anlamaya çalışan, popülizm ve demokrasi hakkındaki fikirleri önemsenen yazarlardan biri de Alman siyaset bilimci Jan Werner Müller'dir. Yazar, "*Popülizm Nedir?*" adlı çalışmasında popülizmin yazılı bir doktrin değil, belirli bir iç mantığı olan bir belirgin iddialar bütünü olduğunu ifade etmektedir (Müller, 2017: 25). Seçkinlerle halkın zıtlaşması ve halkın bastırılmış duygularının bir tezahürü olarak popülizm gerçeğinin ortaya çıktığına dikkat çeken yazar, hareketin bir lidere ihtiyaç duyduğu konusunda da son derece nettir. Müller kitabında popülizm ve popülist liderler üzerine yedi tez ortaya koymaktadır. Ona göre özetle;

1. Temsili demokrasiyi bir gölge gibi takip eden popülizm, elitlere karşı mücadelecidir. Popülizm, "gerçek halk" adına konuşan popülistleri ortaya çıkarır. Bu nedenle popülistler temsile karşı değillerdir. Ancak temsil noktasındaki meşruiyetin yalnızca kendilerine ait olduğunu iddia ederler.
2. Popülist siyasi hareketler demokrasi için bir tehdittir. Bunun en önemli sebebi popülizmin yasal ve anayasal kurumlarla çatışmasıdır
3. Popülizm siyaseti halka yayma ya da halk egemenliğini yeniden inşa etme noktasında demokrasiyi düzelten bir şey değildir.
4. Elitleri eleştiren herkes popülist olarak nitelendirilemez. Popülistler karşılarındaki siyasi rakipleri meşru olarak görmez ve onları destekleyenleri de halkın bir parçası olarak saymaz. Popülistler iktidarın dışındaki seçkinleri yozlaşmış olarak görürler. Popülistlere göre halk homojen, saf ve ahlaklıdır.
5. Popülistler yönetmekten çok işgal ederler. Çatışmacı ve kutuplaştırıcı bir politika izlerler. Siyasi üslupları dışlayıcıdır.
6. Popülistler genellikle halk için iyiyi temsil ettiklerini ileri sürerler. Uygulamalara ve reel duruma baktığımızda bu durumun pek de mümkün olmadığı görülmektedir. Popülistler seçim ve temsil aşamalarında "gerçek halk ve sessiz çoğunluğa" vurgu yaparlar.
7. Popülistler referandumu severler. Bunun nedeni halkın iradesiyle onay almak istemeleridir. Popülizm, siyasete katılımın artması anlamına gelmemektedir³ (Müller, 2017: 119-121).

3 Müllerden farklı olarak, Ernesto Laclau ve Benjamin Arditi gibi yazarlar popülizmin siyasete katılımı artırdığını ve apolitik grupları politize ettiğini iddia etmektedirler.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yükselişe geçen popülizm, küreselleşmenin ve kapitalist ekonomik politikaların da etkisiyle hızla yayılmıştır. Küreselleşme ve sanayileşmeyle birlikte ortaya çıkan sınıf farklılıkları (kentliler, köylüler, elitler, dışlanmışlar, işsizler ve göçmenler gibi gruplar) popülizmin elini güçlendirmiştir. Bununla birlikte modern siyasetin değişen bağlamları popülizmin hareket alanını genişletmiştir (Taggart, 2004: 150). Popülist fenomenler kendilerine uygun şartlar oluştuğunda çok farklı bağlamlar içerisinde görülebilirler (Laclau, 2015: 176). Popülizmin net bir paradigmatik biçiminin olmamasının nedeni, kavramın zaman zaman farklı siyasal ve ideolojik söylemlerle eklemlenmesinden kaynaklandığı söylenebilir. Popülizm bazen ırkçı, milliyetçi söylemlerle eklemlenirken, zaman zaman da demokratik, dini ve özgürlükçü söylemlerle de eşleşebilmektedir (Erdoğan, 1998: 25). Popülist moment, sadece belli bir zümrenin ya da toplumsal kategorinin çıkarları çerçevesinde ortaya çıkan bir durum olmaktan ziyade, birçok heterojen talebin toplamının bir ifadesidir (Mouffe, 2019: 18). Kısacası popülizmin, halkın menfaatlerine, önyargılarına, öfke ve hayal kırıklıklarına, dışlanmışlık duygularına hitap etme temeline dayanan bir doktrin olduğu söylenebilir.

Popülizmi bir siyasi fenomen olarak değerlendiren Meksikalı ünlü siyaset bilimci Benjamin Arditi, kavramın geniş coğrafyalarda bir temsil tarzı olarak kullanıldığını ifade etmektedir (Arditi, 2010: 83). Arditi, (2010:78) Popülizmin 19. yüzyıl Rusya'sındaki Narodnik (halkçılık) akımından, 1930'larda William Jennings Bryan önderliğinde Amerika'da başlayan küçük çiftçi hareketlerine, 1940'lı ve 1950'li yıllarda ortaya çıkan Latin Amerika popülizmine kadar uzanan siyasi fenomenleri içine aldığına dikkat çekmektedir. Yazara göre, popülizmin temel amacı, sıradan insanı güçlendirme iddiası ve büyük ölçüde apolitik olan bireyleri katılıma teşvik etme kapasitesidir. Ayrıca, popülizm kavramındaki belirsizliği gidermek için de bir öneride bulunan Arditi, şunları kaydetmektedir:

... popülizmin modern siyasetin hem demokratik hem de demokratik olmayan değişkenlerinde kendini tekrar tekrar gösteren bir özelliği olduğunu ve bu tekerürün popülist söylemin, çirkin olanların yanı sıra, yüce gönüllü olan kilit temalarına da atıfta bulunduğunu kabul etmekten ibarettir. Bununla, halka müracaatı, elitlere ve yolsuzluğa yönelik eleştiriyi, katılımcı tahayyülü, güçlü siyasi liderlerin rolünü ve siyasi sürecin formalitelerine karşı tahammülsüzlüğü kastediyorum. (Arditi, 2010: 83)

Popülizmin “ne” olduğuyla ilgili ayrıntılı çalışmalardan biri de Ernesto Laclau'ya aittir. Laclau, literatüre büyük katkı yapan akademisyenlerden biridir. Hatta popülizme ilişkin ortaya koyduğu teoriler “Laclaucu” bir anlayışın doğmasını sağlamıştır. Latin Amerikalı yazar, popülizmin belirgin bir şekilde görüldüğü

Arjantin gibi bir coğrafyada yaşamış olması sebebiyle kavrama ilişkin tespit ve tahlilleri kayda değerdir.

Ernesto Laclau'ya Göre Halkın İnşası ve Popülizm

Popülizmle ilgili genel literatür incelendiğinde popülizm kavramının Ernesto Laclau'ya atıf yapılmadan açıklanamayacağı fikri doğmaktadır. Şüphesiz popülizm yazınına ilişkin birçok farklı yaklaşım söz konusudur. Kavramın muğlaklığı ve popülist hareketlerin değişkenliği kaçınılmaz olarak pek çok farklı analizlerin yapılmasına zemin hazırlamıştır. Burada Laclau'yu önemli kılan şey, bizzat popülizm kavramının teorisini ortaya koymuş olmasıdır. Laclau, popülizmi kavramsallaştırmaya çalışmakla kalmamış aynı zamanda popülizm yazınına da eleştiriler getirmiştir. Arjantinli yazar, "Popülist Akıl üzerine" adlı çalışmasında popülizmi teorik bir çerçevede değerlendirmiştir. Laclau, bu eserinde uzun ve sofistike analizlerden sonra popülizmin belli bir sınıf tabanı veya net bir ideolojik hareketle bağdaştırılabilir bir siyasi hareket tarzından ziyade belirli bir "siyasi mantık" olduğunu ifade etmektedir. Laclau'nun popülizme ilişkin çözümlemeleri popülizmin hem gündelik dilde kullanılan anlamlarından hem de siyaset bilimindeki yaklaşımlardan farklı olduğu gözlenmektedir. Biçimselci bir bakış açısıyla popülizmi ele alan yazar, ortaya koyduğu fikirlerle "Laclaucu" bir anlayışı doğurmuştur.

Ernesto Laclau, popülizmi siyasetle eşleştirmektedir. Ona göre bütün siyasi hareketlerde popülizmin etkisini görmek mümkündür (Laclau, 2011: 145). Burada dikkat edilmesi gereken husus, Laclau, popülizmi siyasetle özdeşleştirirken, siyasetin popülizmden ibaret olduğunu da iddia etmemektedir. Laclau, popülizm ile siyaset arasındaki bağı değerlendirirken her türden siyasetin belli bir noktaya kadar popülist sayılması gerektiğini ifade etmektedir. Laclau'nun bu yaklaşımı, popülizmin nesnel koşullar ve tarihsel bağlamlarda ele alınmasını zorlaştırmaktadır (Saraçoğlu, 2017: 1087).

Laclau, öncelikle popülizm kavramının irrasyonelliğini ve müphemliğini tartışmaktadır. Popülizmin irrasyonel ve muğlak olduğu fikrini eleştiren Laclau, kavramın kendine özgü bir mantığı ve gerçekliğinin olduğunu ifade etmektedir (Laclau, 2007: 32-33). Yazar, burada popülizmin muğlaklığının kavramın kendisinden kaynaklanmadığını; "toplumsal gerçekliğin" muğlaklığından kaynaklandığını ifade etmeye çalışmaktadır. Nitekim dünya genelindeki popülist hareketlere genel anlamda bakıldığında, popülizmin bu "muğlak"lığının olağan olduğu ve bu konuda Laclau'nun haklılığı anlaşılacaktır. Popülizmin sadece muğlaklık ve retorikten ibaret olduğu fikrine

katılmayan Laclau, aksine bunlara başvurmadan popülizmin tam anlamıyla anlaşılamayacağını hatta bu yöntemin popülizmin anlaşılmasında bir “kralyolu” olduğunu ifade etmektedir (Laclau, 2007: 85). Popülizme kavramsal bir çerçeve oluşturmaya çalışan Laclau; Gustave Le Bon, Hypolite Taine ve Gabriel Tarde gibi entelektüellerin popülizm hakkındaki olumsuz ve önyargılı tutumlarını eleştirerek, popülizmin halkı bir araya getirmede başarılı bir araç olabileceğine vurgu yapmaktadır. Yazar, Gino Germani⁴ ve aynı görüşü paylaşan Arjantinli bilim adamı Torcuato di Tella’nın popülizm ile ilgili değerlendirmelerini eleştirerek bunun toplumsal çözümleme için doyurucu bir durum olmadığına Germani’nin iddia ettiği gibi popülizmin sadece geleneksel toplumdan sanayi toplumuna geçişte politikacıların ürettiği bir siyasi anlayış olarak değerlendirmenin yanlışlığına vurgu yapmaktadır (Laclau, 2007: 16). Laclau, bu iddialara cevap olarak popülizmin sadece az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde değil, gelişmiş ülkelerde de deneyimlendiğine işaret etmektedir. Buna örnek olarak faşizmin İtalya’nın tarımsal az gelişmişliğinin bir sonucu olarak kabul edip, Almanya gibi sanayi alanında oldukça gelişmiş ülkelerde tekrarlanmayacağı varsayımının doğru bir tespit olmadığı gibi. Kapitalizmin güçlü olduğu ülkelerde popülizmin nispeten daha az görüldüğünü söylemek yanlış olmaz ancak, popülizmin sadece tarım toplumunda ya da gelişmekte olan toplumlarda görüldüğünü söylemek de doğru bir değerlendirme gibi görünmemektedir (Laclau, 2015: 149). Kaldı ki “geleneksel” ya da “modern” toplum kavramları rölatif olgular olup, bilimsel ve nesnel bir ölçüte de sahip değildirler.⁵

Laclau’nun söylediklerinden popülizmin belli bir sınıfsal ya da toplumsal hareketin tek başına popülizm için yeterli olamayacağı anlaşılmaktadır (Laclau, 2015: 154). Bunun için bazı bileşenlere ihtiyaç duyulduğu bir gerçektir. Bir söylemde popüler unsurların var olması onu popülist bir söyleme dönüştürmek için tek başına yeterli gelmemektedir (Laclau, 2015: 171-172). Laclau’nun oluşturduğu teori ve “popülist mantık”ta sol veya sosyalist bir siyasi hareket de aşırı sağ veya liberal bir siyasal söylem de başarılı olabilir. Yeter ki toplumsal

4 Gino Germani, geleneksel toplumdan endüstri toplumuna geçişin ortaya çıkardığı birtakım sorunların ve “asen kronizm”in popülizmi doğurduğunu; bu nedenle siyasetçilerin halka şirin görünmek ve kitleleri siyasi alana hazırlıksız bir şekilde çekmek amacıyla popülizmi kullandıklarını iddia etmektedir. Geniş bilgi için bkz., Gino Germani, *Authoritarianism, Fascism, and National Populism*, Transaction Publishers, 1991.

5 Benzer şekilde Margaret Canovan’ın kategorileştirdiği “tarımsal popülizmler” ve “politik popülizmler” tezine de katılmayarak, her popüler talebin “politik” olarak değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Burada ve bundan sonra kullanılacak olan “popüler talep” ya da “popüler çağrı” kavramları “halka ait olan” anlamında kullanılacaktır. (Erdoğan, 1998:23).

bir yarıma oluşturulabilecek koşullar olsun. Bu yarılmayı kuvvetlendiren iki önemli unsur ise, memnuniyetsizliklerin birleştirilmesindeki başarı ve geleneksel sistemin ya da müesses nizamın yozlaşmasıdır.

Laclau, bir hareketin popülist bir hareket olarak tanımlanabilmesi için onun belli başlı özelliklere sahip olması gerektiğini söylemektedir. Popülizmin merkezine halk ve lideri alan Laclau, popülizmle ilgili derin bir analiz ortaya koymaktadır. Laclau, halkın belli bir kesiminin kendini halkın tamamı olarak görmeye başlamasını popülizmin başlangıç noktası olarak kabul etmektedir. Popülizmin iki ön koşulundan bahseden yazar birincisinin 'halk'ı iktidardan ayıran içsel antagonist sınırın oluşumu ve ikincisinin de 'halk'ın ortaya çıkışını mümkün kılan eşdeğerliğe dayanan bir talep eklememesi olarak değerlendirmektedir (Laclau, 2007: 92). Ekleme mantığına geniş yer ayıran Laclau, bir hareketin belli bir ekleme mantığı gösterdiği için bu hareketin popülist bir hareket olarak değerlendirilebileceğini ifade etmektedir (Laclau, 2011: 136). O halde ekleme mantığı nedir? *Ekleme*, gruptan daha küçük birimlerin karşılanmamış ya da doyurulmamış taleplerinin birleştirilmesidir (Laclau, 2011:136; Laclau, 2007:158). Bir başka eserinde yazar, bu kavramı, birbirine benzemeyen unsurların politik olarak yapılandırılması şeklinde tanımlamaktadır (Laclau ve Mouffe, 2017:145). Laclau ve Mouffe'nin "ekleme" dedikleri şey, çeşitli konular arasında olumlu anlamda ve daha önceden kararlaştırılmamış bir bağın tesis edilmesi anlamına gelmektedir. Böyle bir bağ yoksa da politikacılar ya da popülistler söylemleriyle farklılıkları eklemeyerek bir bağ tesis edeceklerdir. Laclau'nun eklemesinden kastı politik düzlemde bir araya geliş ve kolektif bir hareketi ifade etmektedir. Karşılanmamış taleplerin negatiflik temelinde kümelenme eğiliminde oldukları toplumsal durum, popülizm olarak adlandırdığımız siyasi eklemesinin biçiminin ön şartı olarak sayan Laclau, talepleri *demokratik özne* (bireysel talep) ve *popüler özne* (toplumsal talep) olarak ikiye ayırmaktadır (Laclau, 2011: 138). Her türlü karşılanmamış bireysel ve toplumsal taleplerin kümelenmesini de *eşdeğerlik* olarak tanımlayan Laclau, eşdeğer söylemlerin toplumu iktidar ve mağdurlar olmak üzere toplumu iki kampa böldüğünü ifade etmektedir (Laclau, 2011: 139). Böylece eşdeğerlik zinciri kuvvetlendikçe, başka bir deyişle karşılanmamış veya doyurulmamış talepler birleştikçe söylemsel olarak bir düşmanın (iktidar ya da otorite) yaratılması çok kolay hale gelmektedir. Dolayısıyla eşdeğerlik dediğimiz şey bütünüyle, eşdeğer taleplerin hiçbirini karşılamayan, sınırın ötesinde yer alan iktidara karşılıktan hasıl olmaktadır (Laclau, 2011: 139). Daha önce de ifade edildiği gibi popülizmin bir düşman oluşturulmadan yapılamayacağı iddiası burada da test edilmiş olmaktadır. Bununla birlikte karşılanmamış ya da

doyurulmamış talepler popülizmi güçlendirmektedir. Aynı şekilde eğer bir toplum, bütün talepleri onun kendi içsel mekanizmaları içinde doyurulduğu türden bir doğada kurumsal bir düzene erişmeyi başarmışsa, orada artık bir popülizm olmayacaktır (Laclau 2007: 135). Bütün bu tespitleriyle Laclau, aynı zamanda popülizmin neden ortaya çıktığını da ifade etmiş olmaktadır.

Kuramsal tartışmada popülizmin iki yüzünden bahseden Laclau, popülizm hem mevcut durumun sarsıcısı hem de sarsılan durumun yerine radikal yeni bir düzenin inşasının başlangıcı olduğunu ifade etmektedir (Laclau, 2007: 197). Yani popülizm, “halk” ile kurulu düzen arasında bir antagonizma yaratılması ve siyasal bir üslupla bu karşıtlığın harekete geçirilmesidir (Saraçoğlu, 2017: 1084). Anlaşıldığı kadarıyla sadece karşılan(a)mamış talepler ve antagonizmanın oluşumu popülizmin başarısı için yeterli görülmemektedir. Bunu harekete geçirebilmek ve başarı sağlamak için güçlü bir retorik de gerekmektedir.

Karşılanmamış talepler birleşerek eşdeğerlik zincirini oluşturmaktadır. Ancak burada bir sorun ile karşılaşmaktadır: her talebin farklı olması durumunda homojen olmayan bir eşdeğerlik, siyasi olarak ne kadar etkili olabilir? İşte tam da bu noktada eşdeğerlik zincirinde kümelenmiş ancak farklı talepleri olan kitleyi (halk) homojenleştirmeye ihtiyaç duyulmaktadır. Değilse, bu kadar farklı taleplerin toptan ve birden karşılanması mümkün değildir. Peki, bu homojenleştirme işini kim gerçekleştirecek? İşte popülizmin olmazsa olmaz denilen unsuru burada devreye girmektedir: lider. Lider/önder, farklı tikel talepleri olan heterojen halkın homojenleştirmesi noktasında görev üstlenmektedir. Zaten rasyonel düşünmeye muktedir olmayan kalabalıkları (Laclau, 2007: 57) ancak bir lider harekete geçirebilir. Başka bir deyişle popülizm, karizmatik lider etrafında örgütlenen bir siyasal harekettir. Bu anlamda lider demagoji yaparak kitle manipülasyonu yapabilir. Ancak lider bu konuda her zaman başarılı olamayabilir. Popülizmdeki başarı, sadece karizmatik bir liderin önderliğinde kullanılan retorikle mümkün olmayabilir. Zira karizmatik liderlerin toplumu “dönüştürücü” etkileri bulunmaktadır (Baykan, 2018a: 17).

Laclau'nun teorileri bağlamında “halk” kavramı, egemen bir siyasal varlığın üstün rolüne uygun somut bir tarihsel-toplumsal oluşuma işaret etmektedir. Popülist bir strateji bağlamında, her bir siyasal aktörün iktidara ulaşma kabiliyeti, toplumda mevcut olan tatmin edilmemiş muhtelif talepleri bir araya getirerek “kendi halkını” inşa etme kapasitesiyle bağlantılıdır. Popülizmin temel karakteristik özelliklerinden biri de “halka çağrı”dır. Halka çağrı yapmadan, halkı birleştirmeden/eklemeden popülizmin yapılamayacağı açıktır (Laclau, 2015: 198). Ancak halka yapılan her çağrıyı da popülizm olarak

nitelendirmek yanlış olacaktır (Laclau, 2015: 162). Laclau, “halk” kavramını bir sosyolojik öge olmaktan çıkarıp ona siyasi bir hüviyet kazandırmaktadır.

Özetle Laclau, anlaşılması güç bir kavram olan popülizmi, siyasi bir strateji olarak tanımlamakta ve halk düşüncesini seçkin düşüncesiyle karşı karşıya getiren hegemonyacı bir söylemi yaratmak üzere, dağınık toplumsal talepleri bir araya getirmeyi amaçlayan bir siyaset yapma tarzı olarak görmektedir. Laclau'nun “Popülist Akıl” dediği şey, halkın popüliste göreyeniden inşası ve şekil alması anlamına gelmektedir. Kitabının ilk bölümünde siyaset kuramcılarının popülizme yaptıkları olumsuz eleştirileri eleştirmektedir. Bütün popüler taleplerin politik bir yönünün olduğuna dikkat çeken Laclau, popülizm yazınının bugüne kadar ortaya çıkan popülist siyasi hareketlerin bir envanteri olmaktan öteye geçemediğini vurgulamaktadır. Yazarın temel hedefi halkın inşası sürecinin bir politik proje olduğunu ortaya koymaktır. Ayrıca Laclau, farklı toplumsal taleplerin cevapsız kalması ile oluşan eşdeğerlik zincirini halkın inşasını sağlayan en önemli nedenlerden biri olarak görmektedir.

Yöntem

Bu bölümde, yapılan araştırmanın hangi süreçlerden geçtiği ve toplanan verilerin hangi çerçevede analize tabi tutulduğu açıklanarak araştırma süreci hakkında bilgi verilecektir. Yapılan araştırmanın muhtevası gereği nitel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Zira nitel araştırmalar, somut soruların cevaplandırılmasına, problemlerin pratik çözümlerine, politika analizlerine, eylem araştırmalarına ve toplumsal gelişime katkı sağlamaktadır (Patton, 2014: 145). Literatürde popülizmin teorik bir çerçevede tartışılmasına ve kavramın muğlaklığına rağmen okuyucunun konuyu anlaması için olabildiğince açık ve sade bir dil tercih edilmiştir.

Yapılan çalışmanın teorik çerçevesinin belirlenmesi amacıyla konuyla ilgili geniş bir literatür analizi yapılmış ve bu doğrultuda uygun yöntemin belirlenmesi amaçlanmıştır. Yapılan araştırma yöntemi nitel bir araştırma olduğundan, nitel araştırma yöntemleri dikkate alınarak veriler toplanmıştır. Bu amaçla popülizm alanına ilişkin yerli ve yabancı araştırmacıların eserleri incelenmiş, benzerlik ve farklılık noktasında değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Örnek olay olarak seçilen Genç Parti ile ilgili süreli yayınlar takip edilmiş, partinin tüzük ve programı çerçevesinde kullandığı popülist dil ile bağlantısı kurulmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın Deseni

Yapılan bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden “durum çalışması”na bir örnektir. Durum çalışmaları süregelen soru ve sorunlar yerine daha çok post-facto (olay sonrası) çalışmalarda takip edilen bir yöntemdir (Berg ve Lune, 2019: 324). Yapılan çalışmada Genç Parti ile ilgili yazılı ve görsel dokümanlar, partinin reklamları ve Cem Uzan’ın seçim kampanyaları boyunca yaptığı konuşmaların kayıtları incelenerek Genç Parti ile ilgili analizler yapılmıştır. Bu doğrultuda literatür taraması ve doküman analizi tekniklerinden faydalanılmıştır. Doküman analizi ile araştırmacılar, daha önce konuya ilişkin yapılmış araştırmaları incelemek suretiyle elde ettikleri verileri yaptıkları araştırmaya dahil ederek aynı zamanda bir analitik yöntem de ortaya koymaktadırlar (Kıral, 2020: 175). Böylece araştırılan konunun açıklanması, yorumlanması ve ortaya yeni bir sentezin çıkması sağlanabilir. Bu amaçla hem popülizm hem de Genç Parti ile ilgili (sınırlı da olsa daha) önce yapılan çalışmalar incelenmiş böylece Genç Parti’nin siyasi faaliyetleri hakkında detaylı bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın Örnekleme

Popülizm tanımının kavramsal olarak zorluğu, araştırmacıları popülizm örneklerine yönlendirmektedir. Bu nedenle popülist parti ve hareketlerle ilgili literatürde birçok çalışma görmek mümkündür. Örnekleme, çalışılan evrenden seçilen bir öge ya da evrenin bir parçası olarak tanımlamak mümkündür (Büyükoztürk vd, 2018:83). Evrenin tamamını çalışmak yerine, evreni temsil eden sınırlı sayıda kişi, olay ya da olguyu araştırmaya dahil etmek araştırmacı için sonuca ulaşma noktasında daha pratik bir çözümdür (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 113).

Bu çalışmada, Genç Parti popülist örnek olarak ele alınmıştır. Genç Parti’nin örnek olarak seçilmesinin nedeni partinin popülist partilerin temel karakteristik özelliklerini taşımasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Genç Parti’nin popülizmin evrenini temsil etme özelliğine de sahip olduğu düşünülmektedir. Yapılan çalışma için Türkiye’den farklı siyasi partiler de seçilebilirdi. Ancak, Genç Parti’nin popülist siyasette daha özgün bir model olduğu düşünüldüğünden ve daha önceki çalışmalarda popülizm çerçevesinde değerlendirilmediğinden Genç Parti bu çalışmada örnek olarak seçilmiştir. Ayrıca partinin kurucusu ve genel başkanı Cem Uzan’ın popülist liderlerin genel özelliklerini yansıtmaması, Genç Parti’nin popülizm çalışmasında örneklem olarak ele alınmasının bir başka nedenidir.

Genç Parti'nin Kuruluşu

10 Temmuz 2002 tarihinde Cem Uzan, birçok kanalın canlı olarak yayınladığı konuşmasında Genç Parti'nin kurulduğunu ilan etmiştir (Turan, 2004: 295; Türk, 2008:12). Konuşması aynı anda birçok radyo ve televizyon kanalında canlı olarak verilmiştir. Cem Uzan, beklentinin aksine kısa bir konuşma gerçekleştirmiştir. Uzan, siyasete giriş konuşması olarak da değerlendirilebilecek konuşmasına şöyle başlamaktadır:

“Bu akşam sizlerin karşısına; çalışmak isteyen ama iş bulamayan Türk gençleri adına, yatırım yapmak isteyen ama yapamayan Türk iş adamları adına, üniversiteye girmek isteyen ama giremeyen Türk öğrencileri adına, yarınına güvenle bakamayan: Türk işçisi, Türk memuru, Türk çiftçisi adına... Türk mühendisi, Türk doktoru, Türk öğretmeni, Türk esnafı, Türk bilim adamı adına... Türk emeklisi, Türk ev kadını ve Türk çocuğu adına çıkıyorum. Kısaca, Türkiye’de mutsuz, umutsuz, huzursuz, güvensiz ve sağlıksız yaşamak zorunda bırakılan Türk halkı adına çıkıyorum.” (Star 1, 11 Temmuz 2002)

Burada, Türk siyasi tarihinde daha önce örneğine rastlanmayan bir parti kuruluşu deklarasyonu dikkat çekmektedir. Türk ve Türklüğe vurgu yapan Cem Uzan, sağ popülist liderlerin ortak özelliklerinden biri olarak kabul edilen “milliyetçi” bir tavır sergilemiştir. Yine konuşmasından da anlaşıldığı gibi toplumun farklı yaş ve iş kolundaki gruplar arasında bir ‘eklemlenme’ gayreti dikkat çekmektedir. Bu eklemlenme, sistemden hoşnut olmayan ya da kendini sistemin dışında gören kitleleri bir araya getirme ya da ortak bir paydada buluşturma çabası olarak da görülebilir. Cem Uzan’ın bu söylemi, Ernesto Laclau’unun popülizm olgusuna dair yaptığı değerlendirmelerde öne çıkardığı “eşdeğerlik zinciri”yle oldukça uyumlu görünmektedir. Nihayetinde Uzan, ‘halk’ adına konuşan, kendini halkın sesi olarak yansıtan bir duruş sergilemektedir (Gülarıslan, 2008:191). Bu türden konuşmalar Turgut Özal döneminden itibaren mutad hale gelen, Başbakanların zaman zaman yaptıkları “Ulusa Sesleniş” konuşmalarıyla benzerlik göstermektedir (Angılı, 2004: 48). Konuşma, şekil itibarıyla bir muhalefet partisinden çok, arkasında büyük bir halk desteği olan güçlü bir iktidar partisi liderini andırmaktadır. Konuşmasının devamında Uzan:

“Bu akşam karşınızda, Türkiye’sinden memnun olmayan bir Türk vatandaşı olarak bulunuyorum. Atalarına, şehitlerine, gazilerine borcu olduğunu bilen bir Türk evladı olarak bulunuyorum. Ve biliyorum ki; en az 64 milyonu temsil ediyorum. Kalan bir milyon da bizler gibi düşünmeyen, Türklüğüyle gurur duymayan, Müslümanım demeye ağız varmayan, Türkiye’yi küçümseyen, kendi menfaatlerini Türkiye’nin menfaatlerinin önünde tutan, dolayısıyla da Türkiye’nin bugünkü durumundan memnun olan bir gafiller topluluğu...” (Türk, 2007: 62-68; Türk, 2008: 59).

Görüldüğü gibi Uzan, azınlık bir kesimi “düşman” olarak nitelendirerek bunları “yozlaşmış elitler” ve “müesses nizamın devamından hoşnut kimseler” olarak yansıtmaktadır. Bu grupları “gayr-ı milli” olmakla suçlamaktadır. Bu söylemleriyle Uzan, popülizmin temel argümanlarını kullanmaktadır. Bunu yaparken de halkın değişik sebeplerle dile getirdiği memnuniyetsizlikler ustalıklı işlenmektedir (Duran, 2002).

Genç Parti'nin amblemi birbirine bakan iki yıldız ve hilalden oluşup, kırmızı ve beyaz renktedir. Türk bayrağına atıfla tasarlandığı anlaşılan bu amblem ile partinin milliyetçi bir politika izleyeceğini göstermektedir (Gülarıslan, 2008: 187-188).

Genç Parti'nin yönetim kademelerindeki üyelerin önemli bir kısmı siyasi bir geçmişe ya da tecrübeye sahip kimselerden oluşmamaktadır. Bunların birçoğu Uzanlar'ın şirketlerinden onların deyimiyle “özel sektör”den gelmektedir. Örneğin, Uzanlar'a ait cep telefonu operatörü Telsim'in Ege Bölge Müdürü Veli Demirel, Genç Parti'nin aynı zamanda İzmir İl Başkanlığı görevini yaparken; Telsim Ege'de bankacılık danışmanlığını görevini yürüten Koray Özkay da İzmir 1. Bölge 1. sıra milletvekili aday olarak gösterilmiştir (Şener, 2004: 168). Benzer şekilde, Genç Parti'nin milletvekili aday listelerinde Uzanların şirketlerinde çalışan üst düzey yöneticilerin bulunduğu gözlenmektedir. Bu türden bir parti teşkilatlanması, Türk siyasetinde pek rastlanan bir durum değildir. Bu durum, Genç Parti'nin bir “şirket partisi” olduğu fikrini güçlendirmektedir. Nitekim, Genç Parti ile ilgili değerlendirme yapan bazı yazarların “Genç Parti” yerine “Uzanların partisi” tabirini kullandıkları görülmüştür (Bora, 2002a:54; Laçiner, 2002: 26; Türk, 2008: 191). Yazar Ali Bayramoğlu da (2002), Genç Parti yerine “Cem Uzan'ın partisi” ifadesini kullanmaktadır. Bu ifade, Genç Parti için liderin partinin üstünde bir konuma sahip olduğu kanaatini pekiştirmektedir. Paul Taggart (2004:7-64)'ın da daha önce belirtmiş olduğu gibi, popülist liderler kendilerini meşrulaştıracak popülist parti ve hareketler yaratırlar. Popülist liderlerin başında buldukları partiyi adeta sahip oldukları bir şirket gibi yönettikleri ve bir müteşebbis gibi davrandıkları konusunda da genel bir kanaat bulunmaktadır (Raadt vd, 2004:7). Cem Uzan, böyle bir iddia için uygun bir örnek teşkil etmektedir.

Akşam gazetesi yazarlarından Rıza Zelyut 3 Eylül 2002 tarihli yazısında Genç Parti için “Cem Uzan'ın tek kişilik partisi” değerlendirmesinde bulunmaktadır. Bununla birlikte “lider partisi” kategorisinin de ötesinde “kişi-parti” ya da “partilemiş kişi” yakıştırmaları da yapılmıştır (Bora, 2002a: 54; Baykan, 2017:179). Sağlam'a göre, (2007: 26) “*Genç Parti daha çok bir tek kişi veya ailenin malî*

kaynağını sağladığı bir siyasi kuruluştur. İl ve ilçe binalarının kira, mobilya ve kırtasiye giderleri bile belki tek bir kişi tarafından karşılanıyordu". Bu yönüyle Genç Parti tek kişilik bir siyasi organizasyon görüntüsünü vermektedir (Sağlam, 2007: 27). Uzan Grubu'nun yayın organlarından biri olan *Star* gazetesi de 8 Ağustos 2002 tarihli yayınının sürmanşetinde Genç Parti yerine "Cem Uzan'ın partisi" tabirini kullanmıştır. Bu değerlendirmeler Genç Parti'nin kuruluş yıllarına ait olmakla beraber son zamanlardaki gelişmeler de bu iddiaları doğrular niteliktedir. Nitekim, 2 Temmuz 2020 tarihinde gerçekleştirilen Genç Parti'nin 5. Olağan Genel Kurulu'nda partinin genel başkanlığına Cem Uzan'ın kardeşi Hakan Uzan seçilmiştir. Genç Parti'nin genel başkan eski yardımcılarında Emin Şirin ile yapılan görüşmede Şirin, Genç Parti'nin 3 Kasım 2002 genel seçimlerinde aldığı oydan çok daha fazlasını alabilme potansiyeline sahip olduğunu, bunun gerçekleşmemesinin önemli nedenlerinden birinin de Genç Parti'nin "aile partisi" görüntüsünden kurtulamaması olduğunu ifade etmiştir (Şirin, 2021).

Genç parti görüldüğü gibi bir şahıs etrafında örgütlenmiş, kudreti ve karizmasıyla lideri ön plana çıkararak, söylemleri "slogan" niteliği taşıyan bir görüntü vermektedir. Öyle ki, partinin logosunun üzerinde dahi Cem Uzan'ın imzası bulunmaktadır. Genç Parti, Türkiye'de parti logosunun üstünde genel başkanın imzasının olduğu tek siyasi parti olarak dikkat çekmektedir (Sağlam, 2007: 25). Genç Parti'nin afiş, broşür ve reklam kampanyalarında Cem Uzan'ın imzası yer almaktadır (Türk, 2008: 61). Bu durum Genç Parti hakkındaki 'kişi partisi' fikrini kuvvetlendirmektedir (Gülerslan, 2008: 187). Kampanyalarda kullanılan yazılı metinlerin gri harflerle, "Cem Uzan" imzasının koyu siyah harflerle yazıldığı ve ana metinden daha büyük puntolar kullanıldığı görülmektedir (Altınel, 2003: 92). Bu durum Cem Uzan kimliğinin Genç Parti'nin önüne geçirilmeye çalışılması bakımından anlamlıdır. O gün için partinin logosundaki imza resmi olmasa da, bu satırların yazıldığı tarihte, 2 Temmuz 2020 tarihinde gerçekleştirilen Genç Parti'nin 5. Olağan genel kongresinde, partinin logosu değiştirilerek Cem Uzan'ın imzası kongre kararıyla partinin logosuna eklenmiştir.

Genç Parti gibi belli oy oranlarına sahip, gündemi meşgul eden siyasi partilerde genel başkanın dışında genellikle toplum tarafından tanınan, bilinen isimler bulunmaktadır. Ancak, Genç Parti için aynı şeyi söylemek mümkün görünmemektedir. Cem Uzan'ın dışında öne çıkan, toplumda siyaseten bir karşılığı olan bir başka isme rastlamak pek mümkün görünmemektedir⁶

6 Cem Uzan'ın dışında siyasetçi kimliğiyle tanınan, Adalet ve Kalkınma Partisi'nden ilk dönem

(Türk, 2008: 192). Diğer siyasi partilerde görülen Kadın Kolları, Gençlik Kolları vb örgütlenme yapısının Genç Parti’de aktif bir şekilde görülmemesi partinin bir “şahsi” girişim olarak algılanmasına sebebiyet vermiştir (Angılı, 2004:37).

Genç Parti’nin İdeolojisi

Genç Parti’nin Parti Programına bakıldığında onu sağ/sol ya da milliyetçi/muhafazakar anlamında bir yere oturtmak oldukça zor görünmektedir. Zira Genç Parti’nin parti programı, birçok siyasetçinin çok rahatlıkla altına imza atabileceği türden genel ve muğlak ifadelerle doludur (Angılı, 2004: 51; Keresteci, 2006: 136). Bu nedenle sadece parti programına bakarak Genç Parti’ye net bir ideoloji atfetmek yanlış olacaktır (Tanşu ve Ercan, 2002: 6; Altınel, 2003:106; Gülarıslan, 2008: 192). Genç Parti’yi destekleyen seçmenlerin ortak bir mazileri ya da fikir ve düşüncelerinin olduğunu söylemek oldukça güçtür (Sağlam, 2007: 26). Nitekim hem Cem Uzan hem de Genç Parti sözcüleri kendilerini ideolojik bir parti olarak tanımlamaktan kaçınmışlardır.

Genç Parti için herhangi bir ideoloji düşünmek yerine partinin “strateji”lerinden söz etmek daha doğru olacaktır (Keresteci, 2006: 136). Zira Genç Parti, ne parti programında ne de yöneticileri üzerinden kendine ideolojik bir misyon yüklemektedir. Genç Parti, siyasi duruş itibariyle ideolojik bir parti görünümünden uzak olsa da parti programının iktisadi alanda liberal ve serbest piyasa ekonomisini savunan özellikte olduğu söylenebilir (Gülarıslan, 2008: 191). Genç Parti’nin siyaset felsefesini ve ekonomik politikaları ile ilgili yaklaşımını değerlendiren Mert Angılı, Partinin zihniyetini “iktisadi rasyonelite” ile açıklamaktadır:

... iktisadi rasyonelite kavramıyla anlatılmaya çalışılan bütün modern şirketlerin temelinde bulunan pragmatik, ben-merkezci, hesapçı, mekanik ve kâr maksimizasyonunu amaçlayan düşünüş biçimlerinin bir kombinasyonudur. Bu düşünce biçimi neoliberal ideallerle tamamen uyumludur; daha doğrusu neo-liberalizmin temel unsurlarından birini oluşturur. Bu bağlamda, iktisadi rasyonelite bildik anlamda bir ideolojiye değil, bir zihniyete tekabül etmektedir. Yani iktisadi rasyonelite temel hedefler gösterir ve bu hedeflerin meşru, hatta daha da önemlisi tercih edilmesi ve peşinden koşulması gereken hedefler olduğu fikrini içerir. Başka bir deyişle, iktisadi rasyonelite ana hedef olarak kâr maksimizasyonunu ortaya koyar ve bu hedefe ulaşmak için kullanılacak yöntemlerin tamamen pragmatik ve ideoloji dışı olması gerektiğini vurgular. Kısacası iktisadi rasyonelite, özünde tamamen aksiyomatik bir karakterde belirlenmiş olan hedefe, olası her yol kullanılarak ulaşılmasının zorunlu olmanın ötesinde doğru olduğu fikrinden

milletvekili seçilen Genç Parti yöneticisi Emin Şirin’dir. Emin Şirin sayesinde Genç Parti TBMM’de temsil edilme hakkını elde etmiştir. Şirin, Uzanlar’ın yaşadığı sıkıntılar sebebiyle daha sonra Genç Parti’den istifa etmiştir.

ibarettir. Bu anlamda, yeri geldiğinde ideolojik yeri geldiğinde de tamamen ilkesiz ve eklektik bir yöntem kullanımı benimsenir, hatta belirlenmiş hedefe ulaşılmasını kolaylaştırması en olası yöntem olduğundan övülür, olumlunır. (Angılı, 2004:53).

Genç Parti'nin seçim kampanyalarında ve miting meydanlarında daha ziyade “halkçı” bir söylem kullandığı görülmektedir. Cem Uzan'ın konuşmalarında milliyetçi ve popülist bir dil kullandığı görülmektedir (Bora, 2002a:53-55; Angılı, 2004:40; Yaylagül ve Dağdaş, 2004:485; Tansi, 2004: 237; Taşcıoğlu, 2007: 138). Bu üslubu ideolojik bir görüntü vermekten çok Genç Parti'nin seçimlerden başarıyla çıkması için pragmatist bir anlayışla tercih ettiği düşünülebilir.

Parti lideri Cem Uzan, kendisine sorulan “partiniz siyasi yelpazenin neresinde yer alıyor?” sorusuna, partisinin sağ veya sol olarak anlaşılması gerektiğini, dünya koşullarının artık değiştiğini ve kendilerini “tam merkezde” gördüklerini ifade etmiştir (Türk, 2007:262). Konuşmasının devamında Uzan, partisinin ideolojik bir parti olmadığını, dünyadaki konjontörün değiştiğini, ideolojiler yerine “pratik ve pragmatik” çözümlerin önemli hale geldiğini ifade etmektedir (Türk, 2008:189). Nitekim, Genç Parti Genel Başkan Yardımcılarından Ufuk İlkiz de benzer bir açıklama ile, partisini sağ veya sol olarak nitelendirmediklerini siyasetin tam merkezinde olduklarını ifade etmiştir (akt, Angılı, 2004: 51). Genç Parti'nin milletvekili adaylarından türkücü İbrahim Tatlıses de Genç Parti'yi tercih etmesinin sebebini “Genç Parti'nin ideolojisi bana çok yakın. Ben sağcı da olamam, solcu da olamam” şeklinde açıklamaktadır (Türk, 2008: 189). Bu çalışma yürütülürken Genç Parti eski genel başkan yardımcısı Emin Şirin ile yapılan görüşmede “Genç Parti'yi siyasi görüş olarak nasıl konumlandırırsınız?” sorusuna Genç Parti'nin sağ ya da sol bir parti olarak değerlendirilemeyeceğini, partinin bu her iki kavramdan farklı bir siyaset yürüttüğünü ifade etmiştir (Şirin, 2021). Emin Şirin (2021), Genç Parti'nin ideolojik olarak fikri bir zemine oturtulamayacağını, CHP, DP ve daha sonra kurulan diğer partilerle benzeşmediğini dile getirmiştir. Bütün bu vurgular Genç Parti için “merkez” bir konum belirlemenin bir çabası olarak düşünülebilir. Siyasi terminolojide merkez, sağduyu, istikrar, uzlaşma, ılımlılık vb. imgelerin taşıyıcısı olarak, politikanın teknikleştirilmesinin ifadesidir.

Genç Parti'nin Retoriği ve Popülist Söylemleri

Genç Parti'nin siyasi bir geçmişe, güçlü bir siyasi kadroya ve ideolojik bir arka plana sahip olmaması 3 Kasım 2002 genel seçimlerindeki başarısını farklı bir perspektiften ele almayı gerektirmektedir. Bu nedenle Genç Parti'nin seçim kampanyalarında kullanılan retorik ve söylemlerin içeriği, Genç Parti'nin

elde ettiği seçim başarısını anlamak açısından ipuçları verebilir (Tokdemir ve Karakuş, 2020: 744). Popülizmde “söylem”in sadece bireysel bir faaliyet olmadığını, kavramın aynı zamanda “sosyal inşa edici” bir özelliğinin de olduğu (Sözen, 2017: 37), “söylem”in, yalnızca “bilişsel” ya da “düşünsel” bir olgu olmadığını; aynı zamanda toplumun birbirleriyle kurdukları ilişkiyi şekillendiren ve düzenleyen bir ekleme aracı olduğu (Laclau ve Mouffe, 2017: 156) iddia edilebilir. Genç Parti lideri Cem Uzan’ın söylemlerinin genellikle bu amaca yönelik olduğu söylenebilir.

Genç Parti’nin söylemleri genel olarak değerlendirildiğinde sert bir retorikğin ön plana çıktığı gözlemlenmektedir. Genç Parti’nin seçim kampanyalarında öne çıkan önemli unsurlardan biri de vaatleri kadar, kullandığı retoriktir.

Retorik, aynı zamanda bir ‘sanat’ olarak kabul edilmektedir. Ancak bu sanat, genellikle insanların ihtiraslarını gerçekleştirmek ve menfaatlerine ulaşabilmek için kullandıkları bir araç olmuştur (Baba, 2019: 248-249). Retorikte hedeflenen şeylerden biri de dinleyicinin fikrini kendi lehine değiştirmektir. Retorikte, söylenen sözün mantıkla çelişmemesi her zaman aranan bir özellik olmayabilir (Baba, 2019: 251; Türk, 2008: 78). Nihayetinde retorikte inandırma ve ikna etme çabası söz konusudur. Seçimlerde politikacılar tarafından “ikna”nın bir strateji olarak kullanıldığı bilinmektedir. Zira, demokratik seçimlerde siyasetçinin güce ya da iktidara ulaşabilmesi için ikna edici olması bir gerekliliktir (Büyükkantarcıoğlu ve Yazar, 2019: 5). Yapılan seçim kampanyaları ve propagandalar da iknanın etkisini kuvvetlendirme amacına hizmet etmektedir. Bu yönüyle Cem Uzan’ın ve genel olarak popülist liderlerin retoriklerinin bir “inandırma” üzerine kurulduğu söylenebilir.

Cem Uzan, Genç Parti’nin seçim kampanyaları boyunca oldukça sert bir retorik kullanmıştır. Özellikle miting meydanlarındaki konuşmalarının sonunda Uzan kitlelere şöyle seslenmektedir: “Sizlerin huzurunda basiretsiz, beceriksiz, yüreksiz yönetime sesleniyorum... Bir şans daha istemeyin... Verilmeyecek... Çekilin... Açın Türkiye’nin önünü... Durduramazsınız. Türkiye geliyor” (Star, 7 Ekim 2002).

Cem Uzan’ın konuşmalarında net bir çizgi ya da birbiriyle uyumlu konuşmaların yapıldığı da söylenemez. Uzan’ın yaptığı bazı konuşmalarda aynı konuşmanın birbiriyle çeliştiği; sosyal demokrat, neoliberal, muhafazakar ve faşist söylemlerin bir arada kullanıldığı görülmektedir (Angılı, 2004: 57; Uzun, 2008:77). Birinci bölümde de belirtildiği gibi popülizmin alan kazanmasında sağ-sol arasındaki çizgilerin belirsizleşmesiyle yakından ilişkilidir. Dolayısıyla popülist partiler her ne kadar belli bir eğilimi temsil etseler de söylemsel olarak

kendilerini net bir çerçeveye oturtmaktan kaçınılmaktadırlar. Genç Parti'nin yürüttüğü siyaset bu yönüyle popülizmle ilişkilendirilebilir.

Popülist politikaların önemli göstergelerinden biri de bir “düşman” yaratılması ya da belirlenmesidir. Bu düşman, içerde herhangi bir kişi ya da grup olabileceği gibi, dışarıdan bir ülke ya da kuruluş da olabilir. Cem Uzan'ın yabancı düşmanlığı en çok IMF karşıtlığında açığa çıkmaktadır (Devran, 2004: 262). Burada işlenen “yabancı düşmanlığı” Avrupa'da görülen yabancı düşmanlığından farklıdır. Avrupa'da birçok popülist tarafından kullanılan yabancı düşmanlığı “ırkçılık” ya da “göçmen karşıtlığı” üzerine kuruludur. Genç Parti yabancı bir kuruluş olması sebebiyle IMF'yi düşmanlaştırmaktadır. Türk ekonomisinin yabancıların kontrolünde olduğunu söyleyerek, bunun önüne geçmek için bir direniş hareketi önermektedir. Cem Uzan genellikle seçim propagandalarını sahibi olduğu *Star* gazetesi ve *Star* televizyonu üzerinden gerçekleştirmiştir. 4 Ekim 2002 tarihli *Star* gazetesinde IMF ile işbirliğine gidenler “hain” olarak nitelendirilmektedir. Gazete, 30 Ekim 2002 tarihli yayınında “Ya IMF ya Türkiye” sloganıyla Mustafa Kemal’in “Ya istiklal ya ölüm” sözüne atıfta bulunmuştur (Tansi, 2004:241). *Star* gazetesi Cem Uzan'ın IMF'nin bir işgal kuvveti olduğu yönündeki mesajlarını haber formatında gündeme taşımıştır. Örneğin, “4 Kasım Sabahı İşgalci IMF'yi Denize Dökecek”⁷ (*Star* Gazetesi, 20 Ekim 2002), “İşgal Bitecek” (29 ekim 2002) ve “Boyun Eğmeyeceğiz” (31 Ekim 2002) gibi Genç Parti'nin miting alanlarındaki sloganlarının Cem Uzan'ın kontrolündeki gazetelerde yer aldığı görülmektedir.

Cem Uzan, IMF'nin yabancılığını ve düşmanlığını pekiştirmek için “Washington merkezli” bir kuruluş olduğuna sık sık vurgu yapmaktadır (Türk, 2008: 51). Uzan ailesine ait yayın kuruluşları da yabancı düşmanlığını her fırsatta kullanmaktadır. Milli bir mesele olmadığı halde TELSİM ve Motorola arasındaki anlaşmazlıkların gündeme getirilmesinde “Türk Telsim” ve “ABD’li Motorola” tabirlerinin kullanılması buna örnek olarak gösterilebilir (Türk, 2008: 88). Uluslararası mahkemelerde Uzan ailesi aleyhine devam eden davalar da sık sık haber konusu yapılarak Uzan ailesinin yabancıların hışmına uğramış bir Türk firması izlenimi verilmeye çalışılmıştır (Sağlam, 2007: 25).

Seçim kampanyalarında sık sık gündeme getirilen yabancı düşmanlığının Genç Parti için bir seçim stratejisi olduğu söylenebilir. Zira, Cem Uzan'ın birçok yabancı firma ile ticari ilişkilerinin olduğu, yabancı ülkelerde büyük

7 Kurtuluş Savaşında işgalci Yunan kuvvetlerine karşı Türk ordusunun kazandığı başarıya atıfta bulunularak IMF düşmanlaştırılmaktadır.

yatırımlarının bulunduğu ve Uzan'ın bu ülkelerdeki bankalarda servetinin önemli bir kısmını koruduğu bilinmektedir. Bu çelişkili durum, Uzan'ın IMF ve Avrupa özelinde oluşturmaya çalıştığı yabancı düşmanlığının popülizm çerçevesinde değerlendirilmesine imkan vermektedir.

Türkiye'nin milli kaynaklarına sık sık vurgu yapan Cem Uzan'ın, popülist partilerin ortak özelliği olarak kabul edilen “ekonomik milliyetçilik” çizgisinde bir politika izlediği söylenebilir. Popülist söylemlerde sıkça dile getirilen “ekonomik milliyetçilik”in vatanseverlikle ilgili bir kavram olmadığını, bunun doğrudan yabancı düşmanlığıyla ilişkilendirilmesi gerektiği yönünde kanaatler de mevcuttur (Durmuş, 2019: 47). Ülkedeki mali ve yönetim krizinin sorumlularının mevcut hükümet olduğunu ve iktidarın ülkeyi IMF ve yabancılara teslim ettiğini ifade eden Uzan, bu tabloyu değiştirecek tek iradenin de kendisi olduğunu iddia etmektedir:

Türk, Türk'e güvenemez oldu. Türk, Türk malına güvenemez oldu. Sonunda Türk, Türkiye'ye güvenemez oldu. Büyük Türkiye'nin, büyük Türk milletinin düşürüldüğü duruma bakın: İşsiz, umutsuz, fakir... Türkiye'nin kanını emenlere, emdirenlere, Türkiye'yi sömürge, yani yabancılara bağımlı hale getirenlere 'Dur', 'Yeter', 'Haddini aşttın', 'Bardağı taşırdın' diye bağırmanın zamanı gelmiştir. Artık birilerinin çıkıp, Türkiye'yi, Türkiye'nin önünü tıkayanlardan kurtarması gerekiyor... İşte o birilerinden “Biri” benim. Cem Uzan... (Star, 11 Temmuz 2002).

Bu konuşmada birçok popülist siyasetçinin klasik vurgularını görmek mümkündür: hem çözüm adresi olarak kendisini işaret etmekte hem de ülkenin siyasi ve ekonomik olarak sömürüldüğüne vurgu yapmaktadır. IMF üzerinden ülkenin ekonomik olarak işgal altında olduğu, bütün yatırım programlarının IMF'nin kontrolüne geçtiğini iddia eden Cem Uzan, bütün siyasi partilere şöyle seslenmektedir: “Biz Genç Parti olarak IMF'ye karşıyız. Başka bir parti çıkıp bunu söyleyebiliyor mu? Söyleyemez” (Star Gazetesi, 24 Ekim 2002). Bazı televizyon ve gazete reklamlarında “Sandığa giderken şu gerçeği unutmayın: 3 Kasım'da iktidar için iki parti yarışıyor. Biri IMF'ye karşı olan Genç Parti, diğeri IMF'ye teslim olan partiler. Bakalım 3 Kasım seçimlerini kim kazanacak? Türkiye mi, IMF mi?” (Keresteci, 2006: 167). Bu her iki söylem de popülist partilerin kendi dışındaki bütün siyasi hareketleri birbirinin aynısı olduğu imajını oluşturmaya yönelik bir girişim olarak da görülebilir. Cem Uzan konuşmalarında “biz” ve “onlar” vurgusunu yaparak ayrıştırıcı bir dil kullanmıştır (Tansi, 2004: 244). Bu durum da popülizmde görülen “ötekileştirme” kavramıyla benzerlik göstermektedir. Popülist siyasette sıkça karşımıza çıkan “dost- düşman” ayırımı Genç Parti'nin söylemlerinde ağırlık kazanmaktadır (Gökçe ve diğ., 2002: 13; Turan ve Çapan, 2003: 116; Tosun, 2003b: 57; Türk, 2008: 183).

“Garibanperver” bir edayla konuşan Uzan, iktidardaki ilk icraatının IMF’yi ülkeden def etmek olacağına sürekli vurgu yapmaktadır (Bora, 2002a: 57). Lümpen bir milliyetçi söylemle halka seslenen Cem Uzan, IMF’yi Türkiye’den kovmaktan söz ederken, neo-liberal ekonomik politikalara karşı çıkmamaktadır (Laçiner, 2002: 27). Cem Uzan, Erzurum’da yaptığı konuşmada: *“Türk milletinin başka milletlere avuç açmasına, Türkiye’sini seven hiçbir Türk vatandaşı tahammül edemez (...). Çünkü bu durum ne İslamiyete yakışıyor ne de Türklüğe yakışıyor”* ifadeleriyle Avrupa ve Batı karşıtlığını kullanarak bir “öteki” oluşturma gayretini ortaya koymaktadır. Cem Uzan’ın “yabancılar” ve “Avrupa” üzerinden ürettiği popülist söylemler kendini Giresun ve Balıkesir konuşmalarında da göstermektedir: *“Ey Avrupa!... sana Türk tarımını Türk Hayvancılığını yedirir miyiz hiç?... Yedirir miyiz?”*. “Yabancı” hınç ve hamaseti Sakarya konuşmasında da görülmektedir. Buna ilave olarak Türk-İslam vurgusuyla popülizmde sıkça görülen milleti “yüceltme” amaçlanmaktadır: *“Onlara her alanda rakip olmamızdan korkuyorlar, Türkiye’nin başarıları Türklüğün ve İslamiyet’in propagandası olacak... Asıl bundan korkuyorlar. Türkiye’nin tarihinden korkuyorlar. Gençliğinden, dinamikliğinden, çalışkanlığından, zekasından korkuyorlar. Türkiye’nin bir dünya gücü olmasından korkuyorlar.”* Bu konuşma kendini sistemin dışında gören etkisiz bir vatandaş için bile motive edici olarak görülebilir. Müslümanlık ve Türklük üzerinden vatandaşa bir değer atfetmekle birlikte geçmişin kazanımlarını örnek göstererek özellikle genç kitle üzerinde bir etki oluşturulmaya çalışılmaktadır.

Avrupa’daki birçok popülist partinin söylemlerinde gözlenen “refah şövenizmi”, Genç Parti’nin söylemlerinde de görülmektedir. Cem Uzan’ın hem siyasete giriş konuşmasında hem de birçok mitingde refah şövenizmini işlediği görülmektedir:

“Bütün dünyanın bildiği gibi, Türk insanı da biliyor ki; Türkiye’nin her şeyi var... Her şeyin üstesinden gelecek gücü de var, kaynakları davar... Türkiye’nin doğal zenginlikleri, Türkiye’nin insan gücü, Türkiye’nin tarihi, Türkiye’nin kültürü hangi memlekette var?.. Şimdi şaşıracaksınız ama, en önemlisi, Türkiye’nin parası da var... Parası, hem de çok parası var” (Star, 11 Temmuz 2002). Bu konuşma popülizm ile oldukça uyumaktadır. Birinci bölümde de ele alındığı gibi popülizmlerde hayal ve özlemleri olan fakir halka, zengin kaynaklara sahip olduklarını hatırlatma sıklıkla uygulanan bir stratejidir (Armony: 2005: 2).

Daha önce Laclau’nun da işaret ettiği üzere popülizmin başarısı “biz ve onlar” üzerinden bir kutuplaştırma oluşturabilme ve toplumdaki farklılıkları *eklemleyebilme* başarısıyla yakından ilgilidir. Cem Uzan’ın söylemlerinde kendisi gibi düşünmeyenleri ötekileştirmekte ve farklı beklentiler içerisindeki

toplumun farklı gruplarını birbirine eklemeye çalışmaktadır. Nitekim Cem Uzan, kendini sadece sağ ideolojik tabana bağlamamakta, Milliyetçilik vurgusunun yanı sıra, aynı zamanda, Atatürkçülükten, muhafazakar dindarlıktan ve solun popüler söylemlerinden de beslenmektedir. Genç Parti'nin ambleminin Türk bayrağına benzetilerek tasarlanması, Türk bayrağının seçim meydanlarında yoğun bir şekilde kullanılması, "Türk" sözcüğünün aşırı derecede dile getirilmesi ve milli değerler üzerinden yapılan konuşmalar Genç Parti'nin sağ/milliyetçi seçmenin dikkatini çekmeye yönelik bir girişim olarak düşünülebilir (Altinel, 2003: 95; Uzun, 2008: 77). Marşların toplumlarda birleştirici ve bütünleştirici bir etkisinin olduğu bilinmektedir. Genç Parti'nin seçim kampanyalarında Gençlik Marşı'nın ve Onuncu Yıl Marşı'nın çalınması ve sık sık Atatürk'e yapılan vurguya bakılırsa sol seçmenin oylarının hedeflendiği söylenebilir. Uzan'ın sıklıkla Türkiye'nin Müslüman bir ülke olduğuna vurgu yapması, "Allah korkusu", "iman" gibi kelimeleri kullanması ve bütün mitinglerinin sonunda "Allah'a emanet olun" demesi muhafazakar dindar kesimle yakınlık kurmak istediğinin bir göstergesi olarak düşünülebilir. Cem Uzan'ın söylemlerindeki bu çeşitlilik, farklı siyasi eğilimdeki seçmenlerden oy almaya yönelik bir strateji olarak algılanabilir.

Uzan'ın söylemleri, son dönemlerde Avrupa'nın aşırı sağ partilerinde sıkça görülen ve neo-faşizm ya da neo-popülizm olarak adlandırılan siyasi hareketlerle de benzerlik arz etmektedir. Bu benzerlik aşırı sağ ya da faşist hareketlerin geleneksel söylem ve sloganlarından farklı olma noktasında da kendini göstermektedir. Örneğin Fransa'da Le Pen'in başında bulunduğu ve popülist parti olarak kabul edilen Ulusal Cephe ile Genç Parti'nin söylemleri arasında benzerlik görülmektedir. Her iki parti de iktidardakileri suçlayan ve dışlayan bir söylem ile, sistemin çöktüğünü iddia ederek, lideri yüceltmek suretiyle, iktidar olmaları durumunda bir "restorasyon" sürecini vadetmişlerdir (Türk, 278-279). Benzer durumu İtalyan siyasetçi Berlusconi ve onun partisi Forza Italia'da da görmek mümkündür (Bora, 2002a:60; Yanardağ, 2002). Bu tür popülist hareketlerde tepki oyları asıl hedef olmakla birlikte, sisteme ve yozlaşmış politikacılara duyulan "öfke" ve "husumet" ustalıkla işlenmektedir. Genç Parti'nin seçim kampanyaları boyunca ürettiği öfke ve milliyetçilik söylemleri onu başarılı kılan önemli etkenlerdendir (Bora, 2002b: 33; Keresteci, 2006: 136).

Cem Uzan'ın seçim kampanyaları boyunca sade bir dil kullanması kendini "halktan biri" olarak kabul ettirmek isteyişinin bir sonucu olarak düşünülebilir. Cem Uzan, kullandığı beden dili; başını yukarda tutarak parmak sallaması,

kravat takmayarak ve ceket giymeyerek “sivil” bir görüntü vermesi ve giydiği beyaz gömleği ile sade ve sıradan bir insan imajını çizmeye çalışmaktadır (Altınel, 2003: 95; Balcı, 2003:155; Devran, 2004:215).

Genç Parti'nin söylemleri Türk siyasetinde aşırı sağ popülizmin ve neo-faşizmin bir tezahürü olarak değerlendirilebilir (Yaylagül ve Dağdaş, 2004:489; Kalaycıoğlu, 2017: 85). Cem Uzan'ın konuşmalarının marş ve konserlerle süslenmesi ve Genç Parti milletvekili adaylarının tek tip kıyafet giyinerek onu sahnede karşılaşması Cem Uzan'ın Hitler'e benzetilmesine sebep olmuştur (Balcı, 2003:153; Demirci, 2016: 911). Bu benzetmeyi *Yeni Şafak* gazetesi köşe yazarlarından Kürşat Bumin de yapmaktadır. Bumin, Genç Parti'yi Cem Uzan'a ait bir parti olduğunu vurgulamakla beraber, Cem Uzan için “genç führer⁸” tabirini kullanmıştır (Yeni Şafak, 28 Eylül, 2002). Genç Parti'nin en çok bilinen seçim sloganlarından biri olan “Türkiye geliyor” sloganı ile Hitler'in propagandalarında kullandığı “Almanya geliyor” sloganı arasında da bir benzerlik görülmektedir (Taşçıoğlu, 2007: 145). Dönemin kimi yazarları Genç Parti'nin reklamcısı Ali Taran'ı Nazi Diktatörü Hitler'in propaganda ve kampanyalarını yürüten Goebbels'ebenzetmişlerdir⁹ (Şener, 2004:168; Uzun, 2008: 131). Bu benzetme Cem Uzan'ın aşırı milliyetçi söylemlerinden kaynaklanmış olabilir.

Genç Parti'nin 2002 erken genel seçimlerinde kullandığı “Türk Milliyetçiliği” söyleminin doktrinel bir temele dayanmadığını, propagandanın Avrupa Birliği ve ABD düşmanlığı ekseninde popülist söylemlerle yürütüldüğünü, bunun Türk siyasetinde daha evvel görülmemiş bir model olduğunu ve bu durumun Genç Parti'yi başarıya ulaştırdığını söylemek mümkündür (Tansi, 2004: 246). Genç Parti'nin elde ettiği seçim başarısında kampanya süresince oluşturduğu dost-düşman stratejisi de önemli bir rol oynamıştır (Gökçe vd., 2002: 16; Turan ve Çapan, 2003: 116). Benzer bir değerlendirmeyi Sabancı Üniversitesi öğretim üyesi Ali Çarkoğlu da yapmıştır. Çarkoğlu 14 Ekim 2002 tarihli *Milliyet* gazetesinde gazeteci Derya Sazak'a verdiği mülakatta “izole edilmiş, yabancılaşmış ve dışlanmış halka Cem Uzan tarafından popülizm verildiğine” işaret etmiştir. Mülakatın devamında Çarkoğlu, Genç Parti tarafından vadedilenlerin inandırıcılığının sorgulanmadığını, iktidara ve yöneticilere

8 “Führer” tabiri, Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi lideri Adolf Hitler için kullanılan bir sıfattır. Führer, lider/önder manasına gelmektedir. Hitler, birçok tarihçi ve siyaset bilimci tarafından faşist ve popülist özellikleriyle ele alınmaktadır.

9 *Hürriyet* gazetesi yazarlarından Fatih Altaylı, gazetenin 11 Ekim 2002 tarihli köşe yazısında Genç Parti'nin kampanya danışmanı Ali Taran'ı “Uzan'ın Arkasındaki İsim” olarak nitelendirmektedir. Altaylı Genç Parti'nin yükselişi ile Hitler arasında benzerlik kurmaktadır.

duyulan öfkenin Cem Uzan tarafından seslendirildiğini ifade etmektedir

Genç Parti’de Sistem Karşıtlığı ve Anti-Elitizm

Bu başlığın Genç Parti ile ilişkilendirilmesinin nedeni popülist partilerin aynı zamanda “anti-elitist” ve “sistem karşıtı” partiler olmasıdır. Popülistlerin iktidara gelmek için başvurdukları seçim stratejilerinin başında seçkin ve kurum karşıtlığı ile kökten bir değişim sözü gelmektedir (Mudde ve Kaltwasser, 2019:102; Yabancı, 2018:13, Yetkin, 2016:71). Genç Parti’nin söylemleri doğrultusunda yapılabilecek ilk değerlendirmelerden biri de onun sistem karşıtı bir parti olduğudur. Bu nedenle Cem Uzan’ın siyasi söylemleri referans alınarak Genç Parti’nin sistem karşıtlığı ve anti-elitizmi açıklanmaya çalışılacaktır.

Popülizmde popülistler kendilerini halk ile aynı ve eşit mesafede, müesses nizamı ve iktidardaki yönetici sınıfı da karşı tarafta yer alan ve mücadele edilmesi gereken bir “zümre” olarak görmektedirler. Dolayısıyla, popülizmde sistem karşıtlığından kasıt, bir rejim karşıtlığı değildir. Bu nedenle Genç Parti’yi sisteme “ideolojik olarak karşıt” bir parti olarak konumlandırmak yanlış olacaktır. Nitekim Uzan’ın bazı konuşmalarında “sorunun devlette olmadığını, asıl sorunun devleti idare eden beceriksiz ve basiretsiz yöneticilerde” olduğu vurgulanmaktadır (Şenel, 2019: 55; *Star*, 16 Ekim 2002). Genç Parti için bir konum belirlenecekse onu “politik sistem karşıtı parti” olarak belirlemek daha doğru olacaktır (Türk, 2008: 182). Nihayetinde Genç Parti’nin itirazı sistemin kendisine değil, içerisinde yer alan partilere yöneliktir. Popülist partilerin sistem partilerine karşıtlığının önemli sebeplerinden biri mevcut partilerin halkın çıkarlarından çok kendi menfaatlerine yönelik çalıştıkları iddiasıdır (Mudde, 1996, 269-271).

Genç Parti eski genel başkan yardımcılarında Emin Şirin ile yapılan görüşmede “Genç Parti’nin sistem karşıtı bir parti olduğunu düşünüyor musunuz?” sorusuna Emin Şirin şöyle cevap vermiştir:

Genç Parti, anayasal düzeni değiştirmek gibi bir fikre sahip değildi. Cem Uzan’ın yapmak istediği şey halkın günlük yaşamına dokunmaktı” devamında Emin Şirin, “popülizmi kötü bir şey olarak algılamamak gerekiyor. Halkın günlük ihtiyaçlarının karşılanması vaadi eğer popülizmse ben popülizmin kötü olduğunu düşünmüyorum. Müesses nizamın kontrolü yukarıdaki bazı seçkinler tarafından yapılmaktadır. Bu nedenle buna karşı olmak kötü bir düşünce anlamına gelmez. (Şirin, 2021)

Sistem karşıtı partilerin belirgin özelliklerinden biri de bu partilerin kendilerini

sağ ya da sol bir siyasi hareket olarak tanımlanamamalarıdır. Buna rağmen bu tür siyasi partilerin sağ görüşlü kitlelere daha yakın ve bu kitlelerle daha güçlü bir temas kurdukları söylenebilir (Türk, 2008: 188). Genç Parti'nin Genel Başkan'ı ve üst düzey yöneticilerinin Genç Parti'yi sağ ya da sol bir parti olarak konumlandırmak istemedikleri (Turan ve Çapan, 2003: 112) buna karşılık söylemleri itibariyle sağa daha yakın bir duruş sergiledikleri görülmektedir (Angılı, 2004: 40; Yaşlıoğlu, 2007: 138; Tansi, 2004: 237).

Sistem karşıtı partilerin temel özelliklerinden biri de karizmatik bir lider eşliğinde popülizm yapmalarıdır (Türk, 2007:260; Türk, 2008: 187). Genç Parti'de Cem Uzan'la birleşen karizmatik liderliği görmek mümkündür. Yapılan organizasyonlar ve yayın organlarında çizilen Uzan profili, onu bir "kahraman", "kurtarıcı" ve bütün adaletsizlik ve düzensizlikleri ortadan kaldıracak bir "eylem adamı" olarak yansıtılmıştır. Nitekim, *Star* gazetesi 13 Ağustos 2002 tarihli sayısında "Kurtar Bizi Bunlardan" şeklinde manşet atmıştır. Cem Uzan'ın esnafla diyaloglarına geniş yer ayıran gazete, halkın Uzan'ı bir "kurtarıcı" olarak gördüğünü yazmaktadır. Bu durum Genç Parti'nin "siyasetin pragmatik yüzünün gerektirdiği kurum ve kurallardan ziyade, kurtarıcı yüzün ima ettiği niteliklere yaslanan bir siyasal oluşum olarak ortaya çıktığını" göstermektedir (Kalaylıoğlu, 2017:86).

Cem Uzan, sisteme yaptığı eleştirilerde sorunların sorumluları olarak bütün siyasal partileri görmektedir. Yani bütün parti ve liderler müştereken sorumludur. Cem Uzan siyasi rakiplerini basiretsizlik, yüreksizlik, "beceriksizlik" ve "ahlaksızlık" ile suçlayarak; söylediklerinin sanki ortak bir sağduyu ve kanaatin sesiymiş gibi yansıtmaya çalışmıştır (Turan ve Çapan, 2003: 116; Tosun, 2003a: 235). Bu yaklaşım ile Cem Uzan, siyaset karşıtı (anti-political) bir tavır ortaya koyarak, kendisinin dışında kalan bütün alanın diğer siyasetçilerden temizlenmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır (Angılı, 2004: 52). Müesses nizama karşı popülist partilerde sıkça görülen "mevcut partilerin ve yöneticilerin ahlaki yönden "çürümüş" kurum ve kişiler olarak anılması Genç Parti'nin söylemlerinde de görülmektedir (Türk, 2008: 185). Cem Uzan'ın ortaya koyduğu bu siyaset tarzı, literatürdeki popülist lider tanımlamalarını çağırıştırılmaktadır.

Cem Uzan, yaptığı mitinglerde ve televizyon konuşmalarında seçmenden Türkiye'yi bu hale getiren yöneticileri cezalandırmalarını ve bunların Türkiye düşmanı olduğuna vurgu yapmıştır. Konuşmalarında iktidar blokundan söz ederken sık sık "Ankara'dakiler" tabirini kullanmaktadır. Bu tabir, yönetici sınıfın kendi menfaatlerine çalışan ve halkın sorunlarına karşı duyarsız kaldıklarına

matuf bir söylem olarak da değerlendirilebilir. *Star* gazetesi 22 Ağustos 2002 tarihli sayısında “Eşkiya Devlet” başlığıyla yaptığı haberde Devlet Planlama Teşkilatı’nın SİT alanı olarak koruma altına alınan arazinin bürokratlar için tatil köyüne çevrildiğini iddia etmiştir. Bu eleştiriler popülizmdeki anti-elitizm ya da seçkin karşıtlığıyla örtüşmektedir. Elit sınıf, aynı zamanda devletin güç aygıtlarını kontrolünde tutan zümre olarak da düşünülebilir. Kendisiyle yapılan görüşmede Genç Parti’nin anti-elitist bir parti olup olmadığı sorusuna cevaben Emin Şirin, “*Genç Parti kesinlikle anti-elitistti. Cem Uzan elit bir gruptan gelmekle beraber, elit gruplara ve iktidar seçkinlerine oldukça karşı idi.*” (Şirin, 2021)

Cem Uzan’a göre; “yöneticiler, halkın emanetine hıyanet etmiş,... Türkiye’nin kanını emmeye çalışan sözde Türk dostları ile işbirliğine” gitmişlerdir (*Star*, 2 Mayıs 2002). Popülist liderlerin, yöneticilerin sadece halkın çıkarlarını görmezden gelmekle kalmayıp aynı zamanda ülke çıkarlarının aleyhine çalıştıkları iddiası (Mudde ve Kalrwasser, 2019: 25) burada dikkat çekmektedir. Cem Uzan, yöneticileri şahsi menfaatlerini halkın menfaatlerinin önünde tutmakla suçlamaktadır. Popülistler, elitlerin sadece halkın çıkarlarını görmezden gelmekle kalmadığını; onların ülkenin çıkarlarının aleyhine çalıştığını da sık sık ileri sürerler (Mudde ve Kaltwasser, 2019:25). Bu yönüyle Cem Uzan’ın bir popülist lider görüntüsü verdiği söylenebilir.

Uzan’ın benzer konuşmaları Aydın mitinginde de görülmektedir. Ankara’daki siyasetçileri cambazlıkla suçlayan Uzan, halk adına konuşan bir popülist görüntüsü sergilemektedir: “*Ankara’ya, siyaset cambazlarına bir mesaj iletmek istiyorum... Halkı adam yerine koymadınız! Halkı hiçe saydınız!... Ankara’dakilere buradan Türk milleti adına haykırıyorum! Gideceksiniz! Hem de bir daha gelmemek üzere gideceksiniz!*” (*Star*, 3 Ekim 2002).

Genç Parti’nin mevcut sistemin birçok kurumuna yönelik eleştirel bir tavrı bulunmaktadır. Dolayısıyla, burada popülizmde görülen, bir “müesses nizam karşıtlığı” söz konusudur. Örneğin devletin resmi yayın organı olan TRT, seçimlerden önce bütün siyasi partilere propaganda hakkını tanımaktadır. Ancak Cem Uzan, 3 Kasım 2002 genel seçimleri için TRT televizyonunda bütün siyasal partilere tanındığı gibi kendisine tanınan propaganda hakkını kullanmamıştır (Tanşu ve Ercan, 2002:10; Devran, 2004:35; Taşcıoğlu, 2007: 199). Cem Uzan’ın bu tavrı devletin televizyonu özelinde aslında mevcut hükümete, bürokrasiye dolayısıyla müesses nizama bir karşı duruş hareketi olarak değerlendirilebilir.

Kendisinin dışındaki bütün siyasi hareketleri toptancı bir anlayışla eleştiren

Cem Uzan, Genç Parti'yi alternatifsiz bir parti olarak göstermektedir. Kısa ve etkili sloganlar ile görüntüler eşliğinde ülkeyi daha önce yönetmiş olan bütün siyasi parti ve liderler hedef alınarak 'Genç Parti ve diğerleri' imgesi sürekli vurgulanmıştır" (Sağlam, 2007: 25). Birçok popülist liderden farklı olarak müesses nizama ve mevcut iktidara eleştirinin yanı sıra Cem Uzan, muhalefet partilerini de sorunların/krizlerin bir parçası oldukları iddiasıyla eleştirmektedir (Şener, 2004: 120). Siyasete giriş konuşmasında Cem Uzan: "Umutlarımızı, hayallerimizi, geleceğimizi köreltenlerden şikayetçiyiz. (...) Sadece bugün değil, dün yönetenlerden de, daha önce yönetenlerden de şikayetçiyiz" ifadelerini kullanmıştır. Kendisinin dışında kalan iktidar-muhalefet, eski-yeni bütün siyasi partilerin sorunların temelinde müştereken sorumlu tutulmaları popülist partilerin kullandıkları temel stratejilerden biridir.

Sonuç

Genç partinin 3 Kasım 2002 genel seçimlerinde elde ettiği başarıyı sadece mitinglerde verdiği ikramlara, kullandığı medya gücüne ya da verdirdiği konserlere bağlamak yetersiz kalacaktır. Söz konusu eylemlerin partinin aldığı oy oranına etkisi olsa da Genç Parti'nin seçimlerdeki başarısının altında Cem Uzan'ın kullandığı popülist dil ve "ötekileştirme"nin etkisi oldukça büyüktür. IMF özelinde üretilen yabancı düşmanlığı/karşıtlığı ve anti-elitist söylemler, Genç Parti'nin başarısında inkâr edilemeyecek faktörlerdir. Bununla birlikte Genç Parti'nin seçim kampanyaları boyunca başarıyla işlediği müesses nizam/sistem karşıtlığı, partinin aldığı oy oranında büyük bir paya sahiptir. Genç Parti'nin seçim başarısına etki eden bu faktörler aynı zamanda popülist siyasetin temel özellikleri olarak kabul edilmektedir.

Cem Uzan'ın söylemlerinde "yabancılık" üzerinden bir "düşmanlık" oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir. Cem Uzan'ın yabancı düşmanlığı üzerinden ürettiği popülizm, Avrupa'daki yabancı düşmanlığından farklıdır. Doğal olarak farklıdır; çünkü Türkiye'de Avrupa'dakine benzer bir sosyolojik/demografik tablo söz konusu değildir. Avrupa'nın birçok ülkesinde yabancı düşmanlığı, göçmenler ve Müslüman gruplar üzerinden (İslamofobi) yapılırken; Genç Parti daha çok IMF üzerinden yabancı düşmanlığı yaparak bir popülizm üretmektedir. Buna karşılık Uzan'ın söylemleri, son dönemlerde Avrupa'nın aşırı sağ partilerinde sıkça görülen ve neo-faşizm ya da neo-popülizm olarak adlandırılan siyasi hareketlerle de benzerlik arz etmektedir.

Birçok popülist parti gibi Genç Parti'nin de en büyük gücünü karizmatik liderinden, Cem Uzan'dan aldığı görülmektedir. Dolayısıyla Cem Uzan'ın

karizmatik liderliğinin de Genç Parti'nin yükselişinde önemli bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Cem Uzan, popülist stratejinin bir gereği olarak kendini "halktan biri" olarak kabul ettirmeyi başarmış ve halk adına hareket eden, halk adına konuşan, halka dokunan bir lider görüntüsü vermiştir.

Genç Parti'nin seçimlerdeki başarısı hem medya ve imaj çalışmasının bir ürünü olarak hem de popülizmin modern görünümünün bir örneği açısından önemlidir. Genç Parti, seçim kampanyaları boyunca ulusalcı/milliyetçi, halkçı, liberal ve Batı karşıtlığını birlikte ele alan bir söylem geliştirmiştir. Bu durum Genç Parti'yi birçok popülist partiden ayıran temel bir özelliktir. Zira Genç Parti hem sağ hem de sol popülist söylemleri birlikte kullanmıştır. Bu nedenle Genç Parti, popülizmin farklı bir varyantı olarak düşünülebilir.

Sonuç olarak, Genç Parti'nin siyaset yapma tarzına ve yürüttüğü seçim kampanyalarına bakıldığında partinin modern popülizmin birçok özelliğini yansıttığını, Genç Parti lideri Cem Uzan'ın da popülist lider profiliyle büyük ölçüde uyduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

Altınal, H.Y. (2003). Genç Parti Reklamları İçin Bir Söylem Çözümlemesi, *Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 17: 89-110.

Angılı M. (2004). 1980 Sonrası Türkiye Siyaseti ve Genç Parti, *Praksis*, Ankara, 12: 37-62.

Arditi B. (2010). *Liberalizmin Kıyılarında Siyaset*, (Emine Ayhan, Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.

Armony, V. (2005). "Populism and neo-Populism in Latin America", <http://www.cccg.umontreal.ca/pdf/armony%20oudm%202005.pdf>, [11.12.2019].

Baba, Coşkun (2019). Retorik ve Mantık İlişkisi, BÜ, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.9, Özel sayı.

Balcı, Şükrü. (2003). Politik Kampanyalarda İmaj Yönetimi Genç Parti Örneği, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, s. 143-161.

Baloğlu, U. (2019). Demokrasi, Popülizm ve Yok Olan Doğa, *Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 6 (1), 99-129.

Baykan, T.S. (2018). "İdare-i Maslahatçılık"tan "Popülizm'e Türkiye'de Duyarlı Siyasal Pratik: "Popülizm Yapıyorsunuz!", *Birikim Dergisi*, 353: 15-36.

Baykan. (2017). Halkçılık ve Popülizm: Türkiye Vakası ve Bir Kavramın Kullanımları, *Mülkiye Dergisi*, 41 (1), 157-194.

Bayramoğlu A. (2002, 9 Ekim). “Genç Parti Fenomeni”, *Yeni Şafak Gazetesi*.

Berg, L.B. ve Lune, H. (2019). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (Asım Arı, Çev), Konya: Eğitim Yayınevi.

Bora (2002a). Cem Uzan ve Neo-Faşizmin Yeni Yüzü, Şirket Konserlerinden Partiye, *Birikim Dergisi*, Sayı: 162, Ekim, s.53-60.

Bora (2002b). 2002 Seçimi ve Siyasi Güzergah Problemi, *Birikim Dergisi*, Sayı, 163-164, s. 29-35.

Büyükkantarcıoğlu S.,N. ve Yarar, E. (2019). “Dil ve İkna: Türk Politika Söyleminde İkna Edici Önerme Yapıları”, s. 1-23.

Büyükoztürk, Ş. (2018). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Pegem Akademi.

Demirci, Kenan (2016). Modern Seçim Kampanyalarının Türkiye’deki Seyrine Dair Bir Eleştiri ve Dönemleştirme Denemesi, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.71, no:3, s.889-918.

Devran Y. (2004). *Siyasal Kampanya Yönetimi: Mesaj, Strateji ve Taktikler*, İstanbul: Alemdar Ofset.

Duran, R. (2002). Medyası Vardı Şimdi Parti Sahibi de Oldu, <http://bianet.org/bianet/siyaset/11540-medyasi-var-di-simdi-parti-sahibi-de-oldu> [24.04.2020].

Durmuş, M. (2019). *Büyük Değişim Popülist Otoriterleşme*, Ankara: İmge Kitabevi.

Erdoğan N. (1998). Demokratik Soldan Devrimci Yol’a:1970’lerde Sol Popülizm Üzerine Notlar, *Toplum ve Bilim Dergisi*, S.78, s. 22-37.

Gökçe, O., Akgün B., Karaçor S. (2002). 3 Kasım Seçimlerinin Anatomisi: Türk Siyasetinde Süreklilik ve Değişim, Selçuk Üniversitesi İİBF, *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, s. 1-44.

Gülarslan, K. (2008). *3 Kasım 2002 Genel Seçimlerinde DSP, ANAP, MHP, CHP ve GP’nin Seçim Kampanyalarında Kullandığı Gazete Reklamlarının İncelenmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

Kalaylıoğlu, (2017). İktidarda Popülizm veya Tedrici Bir İnşa Süreci Olarak 2002-2010 AKP Dönemi: Bir Çerçeve Denemesi ve Birkaç Temel Önerme,

Mülkiye Dergisi, 41(1), s. 67-103.

Karagül S., Güder, B.E., (2020). Dış Politikada Popülist Söylem ve Girişimler: Trump Siyaseti ve Brexit Süreci, *Troacademy Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 109-134.

Kaya A. (2019). Avrupa'da Popülist Sağın Yükselişi: Popülizm Nedir?, *Euro Politika Dergisi*, s. 5-33

Keresteci, Z. (2006). *Siyasal Partilerin Politik Pazarlama Uygulamaları ile Bu Uygulamaların Seçmenler Üzerindeki Etkileri ve Bir Uygulama*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kıral, B. (2020). Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi, *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.15, s.170-189.

Laclau E. (2007). *Popülist Akıl Üzerine*, (Nur Betül Çelik, Çev.), Ankara: Epos Yayınları.

Laclau E. ve Mouffe C. (2017). *Hegemonya ve Sosyalist Strateji Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru*, (Ahmet Kardam, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

Laclau E., (2015). *Marksist Teoride İdeoloji ve Politika*, (Faruk Gültekin Çev.), İstanbul: Doruk Yayınları.

Laclau, E. (2011). Popülizm: Bir Ad Ne İçerir?, (Hayriye Özen Çev.), *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1): 135-146.

Laçiner, Ö. (2002). 3 Kasım'la Gelen, *Birikim*, S.162, s. 22-28.

Mardin, Ş. (2016). *İdeoloji*. İletişim Yayınları.

Mouffe C. (2019). *Sol Popülizm*, (Aybars Yanık Çev), İstanbul: İletişim Yayınları.

Mudde C. ve C.R. Kaltwasser. (2019). *Popülizm Kısa Bir Giriş*, (S. Erdem Türközü, Çev.), Ankara: Nika Yayınevi.

Mudde Cas (1996). The Paradox of the Anti-Party Party: Insights From The Extreme Right, *Party Politics*, vol 2, no:2, s. 256-276.

Müller, J.W. (2016). *Popülizm Nedir?*, (Onur Yıldız, Çev), İstanbul: İletişim Yayınları.

Öğün S.S. (1991). *Nurettin Topçu'nun Siyasal Düşüncesinde Popülizm-Milliyetçilik Etkileşimi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Özşeker, E. (2017). Muktedir Millet, Muhalif Millet: AKP'nin Söyleminde Kolektif Öznenin İnşası, *Mülkiye Dergisi*, 41 (1), s.131- 156.

Patton, M.Q. (2014). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*, (Mesut Bütün-Selçuk Beşir Demir, Çev), Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Raadt, J. D, Hollanders, D., Krouwel, A. (2004). “ Conceptualising Populism Analysing the Level and Type of Populism of Four European Parties” https://www.academia.edu/29994346/Conceptualising_Populism_Analysing_the_level_and_type_of_populism_of_four_European_Parties, [11.05.2020].

Sağlam, S. (2007). Genç Parti Buraya Kadar, *Türk Yurdu*, S.240, s. 25-27.

Saraçoğlu C. (2017). Sağ Popülizm ve Faşizm Üzerine Yöntemsel Bir Tartışma: Küresel Örüntüler ve Ulusal Özgüllükleri Birlikte Anlamak, *Praksis Dergisi*, S.44-45, s.1081-1104

Sözen E. (2017). *Söylem*, İstanbul: Profil yayıncılık.

Şenel B. (2019). *Gündem Belirleme ve Propaganda Aracı Olarak Medyanın Kullanımı: Genç Parti Cem Uzan ve Star Gazetesi Örneği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Şener, N. (2004). *Uzanlar: Bir Korku İmparatorluğunun Çöküşü*, İstanbul: Güncel Yayıncılık.

Şirin, E. (2021). *Mülakat*. Mehmet Zakir Sarıkaya, İstanbul, 9 Aralık.

Taggart, P. (2004). *Popülizm*, (Barış Yıldırım, Çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Tansi, (2004). 2002 Milletvekili Genel Seçimlerinde Yazılı Basında 'AB ve IMF Karşıtlığı' Eksenindeki 'Türk Milliyetçiliği' Söylemi Çerçevesinde Genç Parti'nin Konumlanması, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 19, 235-250.

Tanşu T., O. ve Ercan, E. (2002). *Cem Uzan ve Genç Parti Olgusu*, Ankara: Konrad Adenauer Vakfı Türkiye Temsilciliği.

Taşçıoğlu R. (2007). *Seçim Kampanyalarındaki Dönüşüm: 'Amerikanlaşma' Bağlamında 3 Kasım 2002 Genel Seçimlerinde Genç Parti Seçim Kampanyası*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Tokdemir, K. ve Karakuş A. (2020). 1999'dan 2002 Genel Seçimlerine Giden

Süreçte Türkiye’de Kritik Yeniden Saflaşma ve Kritik Seçim Teorisi Üzerine Bir Değerlendirme, *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel Sayı, s.730-748.

Toprak Z. (1992). *Popülizm ve Türkiye’deki Boyutları*, Tarih ve Demokrasi – Tarık Zafer Tunaya’ya Armağan, İstanbul: Cem Yayınları.

----- . (2013). *Türkiye’de Popülizm 1908-1923*, İstanbul: Doğan Kitap

----- . (2014). Dünden Bugüne Popülizm ve Demokrasi Paradoksu, *Politis-Politik Kültür Dergisi*, Yıl 4, sayı 10, Kış 2014, s. 22-27.

Tanju T. (2003). İhtiyaç: İdeolojik Berraklaşma, *Görüş Dergisi*, S. 54, s. 54-61.

Turan, A. E. (2004). *Türkiye’de Seçmen Davranışı: Önceki Kırılmalar ve 2002 Seçimi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Turan, Ö. ve Çapan Z. G. (2003). Siyasetin Yeniden Tanımlanması ve Gösteri Toplumu: Genç Parti Özelinde 3 Kasım 2002 Seçimleri, *Birikim Dergisi*, 165:101-118.

Türk H.B. (2008). *Şirket ve Parti Genç Parti ve Yeni Siyaset*, Ankara: İletişim Yayınları.

Türk, H.B. (2007). *Genç Parti’yi Anlamak: Parti, Lider ve Kitle Üzerine bir Çalışma*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Uzun, M. (2008). *Medya Sahipliğinin İçeriğe Yansımaları: Cem Uzan ve Genç Parti Örneği*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

Ünüvar, K. (2018). Tek Ülkede Popülizm, *Birikim Dergisi*, 353: 6-14.

Vardar, D. (2004). *Aşırı Sağdan “Popülist Radikal Sağ”a Fransa Örneği*, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Weyland, K. (2001). Clarifying a contested concept: Populism in the study of Latin American politics. *Comparative politics*, 1-22.

Worsley, P. (1969). “The Concept of Populism”, *Popülizm: Its Meaning and National Characteristics*, Der: Ghita Ionescu, Ernest Gellner, Londra.

Yabancı, B. (2018). Avrupa’nın Çeperinde Popülizm, *Birikim Dergisi*, 354: 9-20.

Yanardağ, M. (2002). “Üçe Karşı İki Hilal: Genç Parti Sürprizi”. BİA Haber Merkezi, <https://m.bianet.org/cocuk/siyaset/14919-uce-karsi-iki-hilal-genc->

parti-surprizi, [15.01.2020].

Yaylagül, L. ve Dağtaş, E. (2004). Medya Patronluğundan Başbakanlığa Yükselme İstekleri: Cem Uzan ve Genç Parti Örnek Olayı, *2nd International Symposium Communication in The Millennium: A Dialogue Between Turkish and American Scholars Sempozyumu*, İstanbul Üniversitesi.

Yetkin, B., (2016). Popülizmin Gölgesinde Siyaseti ve Siyasal İletişimi Anlamak, *Akademia*, 4(3): 68-82.

Yıldırım, A., & Simsek, H. (2016). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Seçkin Yayınevi, Ankara,

Gazeteler

Akşam, 'Cem Uzan'ın Tek Kişilik Partisi', 3 Eylül, 2002.

Hürriyet, 'Uzan'ın Arkasındaki İsim', 11Ekim 2002.

Star, 'Türkiye Geliyor', 11 Temmuz, 2002.

Star, 'Cem Uzan'ın Partisi', 8 Ağustos, 2002.

Star, 'Kurtar Bizi Bunlardan', 13 Ağustos, 2002.

Star, 'Eşkiya Devlet', 22 Ağustos, 2002.

Star, 'Hainler', 4 Ekim, 2002.

Star, '4 Kasım Sabahı İşgalci IMF'yi Denize Dökecek', 20 Ekim, 2002

Star, 'Türkiye Mi IMF Mi', 24 Ekim, 2002.

Star, 'İşgal Bitecek', 29 Ekim, 2002

Star, 'Ya IMF Ya Türkiye', 30 Ekim, 2002

Star, 'Boyun Eğmeyeceğiz', 31 Ekim, 2002.

Yeni Şafak, 'Genç Führer', 28 Eylül 2002.

TÜRKİYE'DE MUHAFAZAKÂR MEDYANIN 2000 SONRASI DÖNÜŞÜMÜ ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

Şenol ÇARIK¹

Öz

Medya Türkiye'de her dönemde sosyal ve siyasal gelişmelerde oldukça önemli bir işleve sahip olmuştur. Siyasal yapılar açısından kitle iletişim araçları yüksek bir değer teşkil etmiştir. Kitle iletişim araçlarının ayrıca, rızanın temini ve ideolojinin yeniden üretiminin devamlılığı noktasında büyük bir rolü vardır. Türkiye'de 1980 sonrasında neoliberalizm ile birlikte pek çok alanda olduğu gibi basın/medya alanında da değişim yaşanmıştır. 1980'li ve 1990'lı yıllarda daha çok Anadolu'daki iş adamları, KOBİ'ler, tüccarlar ve esnafa dayanan muhafazakâr sermaye tabanı, 2000 sonrasında büyümüş, holdingleşme artmıştır. Muhafazakâr burjuvazi dışı açılmayı hedeflemiş, küresel sermaye ve Avrupa'yla ilişkileri geliştirerek sistemle bütünleşmeye çalışmıştır. Sermaye yapısındaki bu dönüşümle birlikte, genel itibariyle medyada, özellikle de muhafazakâr medyada dönüşümler gözlenmiştir. Bu makalede muhafazakâr medyanın dönüşümünün iktisadi, siyasal ve düşünsel zeminin değişimiyle birlikte incelenmesi yoluna gidilmiştir. Çalışmadaki temel tez, Türkiye'de muhafazakâr medyanın 2000 sonrasında, yapısal anlamda, haber içeriği ve söylem olarak dönüştüğüdür. Geçmişteki radikal tavır yerini ılımlı söyleme, neoliberalizm ve piyasa koşullarına uygun yapıya bırakmış, muhafazakâr çevrenin siyasetleri ve söylemleri değişmeye başlamıştır. 2002'den itibaren siyasal iktidarın sürdürdüğü ılımlı ve merkezileşen politika, söylemlerin, 80 ve 90'lı yıllarda bir kısmı kapitalist sisteme muhalefet eden, bir kısmı "ahlaklı kapitalizm"i savunan, dini ve kültürel referanslar üzerinden gelişmeleri yorumlayan geleneksel siyasal İslamcı-muhafazakâr çevrenin yayınları üzerindeki etkisi incelenmiştir. Sözü edilen yayın organlarının büyük bölümünün 2000 sonrasında, siyasal iktidarın politika ve söylemleri paralelinde dönüşüm gösterdiği görülmüştür. Ana akım medyanın sahiplik yapısının süreç içerisinde büyük oranda siyasi iktidara yakın sermaye gruplarına geçmesiyle, ana akım medya-muhafazakâr medya arasındaki farklar azalmıştır. Medyanın büyük çoğunluğu merkezileşmiş, benzer bir yapıya dönüşmüştür. Yeni muhafazakâr sermayenin sahibi olduğu medya gruplarının yalnızca muhafazakâr medyayı değil, bu medyanın da dâhil olduğu yeni merkezi bir medyayı da kapsadığı görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Muhafazakârlık, Muhafazakâr Medya, Basın, Gazete, Dönüşüm.

Araştırma Makalesi | Geliş Tarihi: 04.01.2022 - Kabul Tarihi: 18.04.2022

Çarik, Ş. (2022). "Türkiye'de Muhafazakâr Medyanın 2000 Sonrası Dönüşümü Üzerine Değerlendirme".
Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AKSOS), sayı 11, s. 242-264.

AN ASSESSMENT OF THE TRANSFORMATION OF CONSERVATIVE MEDIA IN TURKEY AFTER 2000

Abstract

The media always has an essential function in social and political developments in Turkey at every point in time. In terms of political structures, the mass media constituted a considerable value. The mass media equally have a principal role in the provision of consent and the continuity of the reproduction of ideology. After 1980, there was a change in the media/media and many areas of neoliberalism in Turkey. The conservative capital base, predominantly based on businessmen, SMEs, traders, and tradesmen in Anatolia, grew after 2000, and conglomerate business increased. The conservative bourgeoisie aimed to open up to the outside and integrate with the system by developing global capital and relations with Europe. Along with this change in the capital structure, transformations were observed in the media in general, especially in the conservative media. In this article, the transformation of the conservative media was examined together with the change in economic, political, and intellectual basis. The fundamental thesis in the study is that after 2000, conservative media in Turkey transformed structurally as news content and discourse. The radical attitude of the past has been replaced by reasonable discourse, neoliberalism, and market conditions, and the politics and rhetoric of the conservative environment have begun to change. Since 2002, the influence of moderate and centralised politics and rhetoric perpetuated by political power on the publications made by the traditional political Islamist-conservative environment has been examined. Some of them opposed the capitalist system in the 80s and 90s; some advocated “moral capitalism”, and some interpreted developments through religious and cultural references. After 2000, it was identified that most of the publications mentioned above were transformed in parallel with the policies and rhetoric of political power. The differences between the mainstream media and conservative media have decreased as the ownership structure of the mainstream media has shifted mainly to capital groups close to political power in the process. The majority of the press has become centralised and transformed into a similar structure. It has been observed that the media groups owned by the neo-conservative fund include the conservative media and a new centralised media.

Keywords: Conservatism, Conservative Media, Press, Newspaper, Transformation

Giriş

Endüstri Devrimi, Aydınlanma Devrimi ve Fransız Devrimi gibi devrimlerin yaşandığı 17. ve 18. yüzyıllarda ortaya çıkan siyasal bir düşünce olan muhafazakârlık; devrimler ve devrimci ideolojiye, genel itibarıyla de 1789 Fransız İhtilali'nin fikri alt yapısını oluşturan “aydınlanma”ya ve “modernite”ye tepki biçiminde ilerleyen akımın adıdır. Toplumun köklü biçimde değişmesine

karşı çıkmakta olan muhafazakârlık, bu konumlanışına gerekçe olarak, radikal değişimler sonucunda düzeltilmesi mümkün olmayan etkiler ve yıkımların meydana geleceği savını ileri sürmektedir.

Türkiye'de de bilhassa Tanzimat ve Islahat Hareketleri döneminde, değişimin mevcut kurumların korunmasıyla birlikte hayata geçirilmesi düşüncesine rağmen, bu fikri yetersiz gören muhafazakâr bir tavrın ortaya çıktığı gözlenmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında devrime yönelik doğrudan bir ifadeye bulunmadığı görülmekle birlikte, muhafazakâr tavır, gelenekçi ve kültürel bir bakış açısıyla zaman zaman da "cumhuriyetçi muhafazakâr" anlayışla entelektüel bir arka plân oluşturmuştur. Türkiye'de tarihsel süreç içerisinde siyasal söylem olarak Demokrat Parti (DP) ile birlikte merkez sağın ideolojisi olarak benimsenmiş olan muhafazakârlık, Yeni Dünya Düzeni'nin etkin olduğu 1980'le beraber Amerika ve İngiltere'de iktidara gelmiş, birçok ülkede etkin olmaya başlamıştır. Söylem doğrultusunda, Türkiye'de de bu yönde bir siyasal alanın geliştiği ve kendine has kodlarla kesişen düşünce şeklinin belirdiği görülmüştür. Söz konusu düşüncenin, bir yanıyla gelenekten beslenen dini anlatımla oluştuğu gözlenirken, diğer yanıyla da yönünü değişime çeviren bir kavrayışa sahip olduğu belirlenmiştir. Anavatan Partisi ile birlikte 1983'te iktidara gelen bu söylem, kendisini "muhafazakâr demokrat" kimlikle tanımlayan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2002 yılında iktidar oluşu ile birlikte giderek yaygınlaşmıştır.

Çalışma, Türkiye'de özellikle de 2000 sonrasında siyasal yapı ve sermaye yapısındaki değişimle birlikte, medyanın ve muhafazakâr medyanın gösterdiği değişimleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. 1980 öncesinde daha dar ve marjinal anlamda yayın yapan muhafazakâr çizgideki basın yayın kuruluşları, 12 Eylül 1980 rejiminin ve yarattığı siyasal ortamın da desteğiyle kitleleşmeye ve yayın çizgisini değiştirmeye başlamıştır. Çeşitli holdingler, siyasal yapılar ve tarikat çevreleri 1990'lı yıllardan itibaren çok sayıda gazete, dergi, radyo istasyonu ve televizyon kanalı kurmuşlardır. 2002 yılından itibaren, Siyasal İslamcı-muhafazakâr çevrenin siyasetlerini ve söylemlerini değiştirmeye başladığı görülmüştür. Daha sert ve radikal tutumlar yerini ılımlı bir söyleme, liberalizmle ve piyasayla işbirliği halinde yürüyen bir siyasete bırakmıştır. Bu tarz ve söylem değişikliği Siyasal İslamcı-muhafazakâr medyanın da yayın politikalarını, sınırlı bir kısmı haricinde, büyük oranda değiştirmiştir. Çalışmada yöntem olarak; ilk olarak ana hatlarıyla muhafazakârlık ve Türkiye'de muhafazakârlığa değinilmektedir. Türkiye'de muhafazakâr medyanın tarihsel arka planı ve 2000 sonrasında medyanın ve muhafazakâr medyanın,

muhafazakâr sermaye yapısının değişimiyle birlikte yaşadığı dönüşüm incelenmektedir. Bu kapsamda, kitap, dergi, gazete, makale, tez gibi birçok kaynaktan yararlanılmaktadır. Çalışmada son olarak, Türkiye'deki mevcut muhafazakâr medyanın önemli temsilcileri olan ve muhafazakâr düşüncenin fikir, siyaset ve pratik üretimde işlevsel kurumları olarak görülen *Yeni Şafak* ve *Milli Gazete* ele alınmaktadır. Bu iki gazetede yapısal değişimler ile haber ve söylemindeki değişimler, çeşitli olaylara ilişkin söylemlerdeki değişimler incelenmektedir.

Kavramsal ve Tarihsel Açından Muhafazakârlık

Muhafazakârlık “olduğu gibi muhafaza etmek”, “korumak” (Marshall, 1999:512) anlamlarını taşımaktadır. Kelime Latince “conservare”den türemiştir. Felsefi bir fikir ve politik bir tutum olarak muhafazakârlık, halihazırdaki politik, toplumsal ve iktisadi düzenin değerine ve mümkün olduğunca muhafaza edilmesinin gerekliliğine kanaat getirmiştir (Güler, 2010:117). Muhafazakârlık eski düzene ait kurumların yeni düzende de bulunması gerektiğini ve bu kurumların süreç içerisinde kendiliğinden dönüşüme uğrayacağını savunmaktadır. Bu görüşüyle evrimci bir değişimden taraf olduğunu ilan etmektedir (Yanardağ, 2013:16).

Diğer birçok düşünce gibi muhafazakârlık da “ideoloji çağı” olarak nitelendirilen 19. yüzyılda doğmuştur. Muhafazakârlığa dair yazılmış ilk teorik eser, muhafazakârlığın kurucusu olarak görülen, İrlanda asıllı İngiliz Edmund Burke (1729-1797) tarafından 1790'da yayımlanan “Fransa'daki Devrim Üzerine Düşünceler” (Reflections on the Revolution in France)'dir. Burke bu eseriyle, muhafazakârlığın teorik alt yapısını inşa etmiştir: “*Bizzat Edmund Burke'ün eserinin başlığından anlaşılacağı gibi muhafazakârlık, devrim ile gelen modernliğe tepkinin ürünüdür*” (Gencer, 2012:280).

Muhafazakârlık kavramının, 1815 sonrasında Fransız yazar, siyasetçi ve diplomat François-Rene de Chateaubriand tarafından ve genel anlamıyla siyasi yelpazenin “sağ” kanadını belirtmek için kullanıldığı görülmüştür.

Aydınlanma'ya ve onun akıl kavrayışına, sözü edilen bu aklın mahsulü olan politik projelere ve bu projelerin istikametinde toplumun dönüştürülmesine dair önerilere ve pratiklere karşıtlık biçiminde ortaya çıkan muhafazakârlık, rasyonalist siyaseti sınırlandırmayı ve toplumu Fransız İhtilali gibi devrimci dönüşümlerden korumayı hedefleyen filozof, yazar, ve politikacıların eleştirileriyle biçimlendirilmiştir (Özipek, 2017:18). İnsanın genel olarak

sınırlı bir yapıya sahip olduğunu savunan muhafazakârlığa göre, insanın akli da bu anlamda sınırlı kalmaktadır. Muhafazakâr düşünür David Hume, akla yoğun bir biçimde itiraz etmiş ve onun yerine “tecrübe”yi koymuştur. Edmund Burke’e göre, muhafazakârlar, insanların akli ölçü alarak yaşamalarından ve davranmalarından endişe duymuştur. Çünkü, muhafazakârlar “insandaki aklın yetersiz olduğunu ve insanların bu küçük akıl yerine, ulusların ve çağların birikiminden ve sermayesinden yararlanması gerektiğini” düşünmüşlerdir (Burke, 2005:11-12).

Muhafazakârlara göre toplum, farklı kurumlar ve normlardan oluşan bir bütün özelliğindedir. Onların değerli gördüğü bütün kuruluşlar, doğal hakların, evrensel boyuttaki insan yaklaşımlarının yahut açık bir akitin değil, tarihsel bir ilerlemenin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Din, gelenek, görenek, anane, adet ve önyargı vb. kurumlar ve bu kurumların içermiş olduğu normların imtiyazlı pozisyonu muhafazakârların toplum kavrayışının esas niteliklerinden birisidir (Özipek, 2017:84). Öte yandan bireylerin tâbi olan ve emniyet içerisinde olmak arayışında bulunan canlılar olduğunu savunan muhafazakârlar, bu davranış şeklinin bireyleri ait olma ve toplumda kök salmaya yönelttiğini belirtmektedirler.

Tarihsel süreç içerisinde pragmatik tavırlar almış olsa da esas olarak gelenekçi, tutucu ve kutsalı muhafaza etmeye çalışanlarıyla toplumu ilerletme hedefindeki dinamiklerin karşısında yer almış olan muhafazakârlık, bu yönelimiyle egemen sınıfların siyasal pozisyonlarından birisi olduğunu göstermiştir.

Muhafazakârlığın iki yüz yılı aşkın geçmişinin, bir bakıma “eski”den beslenmekte olan “yeni muhafazakâr” düşüncelerin çizgisel bir ilerleyişi şeklinde değerlendirilebileceğini savunan Hilal Onur İnce, bu çizgiselliği şu görüşüyle ortaya koymuştur:

“Eski”, ‘yaşlı’, ‘yeni’ veya ‘devrimci muhafazakârlık’ ya da radikal muhafazakârlık ve ‘muhafazakâr devrim’ gibi etiketlendirmelerin yanı sıra, 1945 sonrasında günümüze kadar kavramsallaştırılan ‘demokratik’, ‘modern’, ‘teknokratik’ veya ‘Aydınlanmacı muhafazakârlık’ benzeri yaklaşımların ‘yeni sağ’, ‘newright’ veya ‘nouvelledroite’ gibi akımların nitelendirilmesindeki çok renklilik bu çizgiselliği kanıtlar niteliktedir” (İnce, 2010:59).

Muhafazakârlık, 1815-30 arasındaki dönemde Fransa’da “Restorasyon” sürecinde, 1840’larda İngiliz “Tory” hareketinde, Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’nin kuruluşu ve sonrasındaki genişleme evresinde federalizm yanlısı ve karşıtı tartışmalarda, Birinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı arasındaki dönemde Avrupa’da, özellikle de 1980’lerden itibaren kapitalizmin yeni bir

formu olan neoliberalizmin hâkim kılınmaya başladığı Yeni Dünya Düzeni ile neredeyse bütün dünya politikasında görünür ve güçlü bir hale gelmiştir. Yakın dönemde “yeni muhafazakârlık” ile birlikte “klasik muhafazakârlık”tan kopuşlar görülmüştür. 1980’den sonra yeni muhafazakârlar ya da “Neo-Conlar”ın, ABD’nin hem iç hem de dış siyasetinin belirlenmesinde büyük etkileri olmuştur.

Sonuç olarak, tarihsel seyri ile felsefi özellikleri ortaya konulmaya çalışılan muhafazakâr düşüncenin, 2000’li yıllarda gerilediği belirtilmekle birlikte 2008’deki ekonomik kriz ve göçlerin yarattığı karışıklık ve “devletin gelişen teknolojiye uyumu”nun etkileri ile birlikte tekrar kuvvetlendiği yönünde yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu görüşü savunanlar gerekçe olarak da, muhafazakârların Avrupa Parlamentosu’ndaki dağılımında ve öne çıkan sağ oluşumlarda kapsadığı alan ve etkiyi göstermektedirler (Akay, 2020:137-138). Dolayısıyla muhafazakârlık, bugünkü koşullarda sağ siyasette ve zaman zaman da popülist oluşumlarda etkili bir biçimde yer almaktadır. Süreçle birlikte, politik arenada genel ve öznel koşulların da etkisiyle iniş ve yükseliş grafiğine sahip olmaktadır.

Türkiye’de Muhafazakârlık Üzerine Genel Bakış

Türkiye’de muhafazakârlığın ortaya çıkışı, dayandığı temeller, gelişimi, düşünsel üretim çabaları, toplumsal karşılığı vb. açısından yapılan literatür taramaları ve incelemelerden ilk olarak; muhafazakârlığın ülkemizde gecikmiş olarak literatüre dahil olduğu sonucu çıkarılmıştır. Akademik kapsamlı muhafazakârlık çalışmaları 1990’lardan itibaren, çok seyrek de olsa, görülmeye başlamıştır. 2000’den itibaren bu alanda gözle görülür bir artışın kaydedildiği tespit edilmiştir.

Türkiye’de muhafazakârlığın şekillenmesine dair iki temel görüş öne çıkmıştır. İlk görüşe göre; muhafazakârlık, Türkiye’de Kemalist modernleşme hareketine bir tepki olarak biçimlenmiş ve Kemalist modernleşmenin geçmişi, eskiyi, geleneği yok sayan tavrına karşı çıkış için bir zemin teşkil etmiştir. İkinci görüş ise; bunun tam aksini iddia ederek, Türkiye’de muhafazakârlığın, statükocu tavrına dikkat çekmektedir. Hatta daha da ötesinde muhafazakârlığın bizzat Kemalist modernleşmenin bir projesi olduğunu ileri sürmektedir (Karaarslan, 2016:26-27).

Cumhuriyet’in kuruluşundan başlayarak Demokrat Parti (DP)’nin iktidara geldiği 1950 yılına kadar olan dönemde, Türk sağının Cumhuriyet’in ilk

sürecindeki muhafazakârlık kavrayışına ilişkin değerlendirmelerde bulunan İsmail Safi, bu dönemdeki muhafazakârlığın, radikal cumhuriyetçi düşüncenin her yönüyle bir bütün olarak sosyal değişimi gerekli gören “zora dayanan” modernleşme girişimine karşı kültürel değerlerin korunması uğraşında olduğu fikrini savunmaktadır (Safi, 2007:245).

Peyami Safa, Halide Edip Adivar ve Mustafa Şekip Tunç gibi muhafazakâr şahsiyetlerin 1940’lı yıllardan itibaren inşa etmeye çalıştıkları Anglo-Amerikan tarzdaki muhafazakârlığın zamanla ideolojik anlamda sosyalizm karşıtlığına ve Amerikan yanlısı bir düşünceye evrildiğini belirten Fırat Mollaer, bu düşüncesini, “Soğuk Savaş” adı verilen dönemde sağ cenahın düşünce önderlerinden biri durumuna gelmiş olan Peyami Safa örneğiyle pekiştirmektedir (Mollaer, 2017: 236).

Türkiye’de muhafazakârlığın ikinci dönemini; DP’nin 1950’deki seçimler sonucunda iktidara gelişi oluşturmaktadır. Merdan Yanardağ’a göre, 1925’te çıkarılan Tahrir-i Sükûn Yasası’yla birlikte 1950’ye kadarki süreçte tıpkı irtica gibi muhafazakârlık da yasaklı bir konumdadır (Yanardağ, 2013:169). Bu sebeptir ki, muhafazakâr düşünce uzun yıllar Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) içerisinde yer almış ve kendini bu parti içerisinde konumlandırıp ifade etmeye çalışmıştır. DP de esas olarak bu yapı içerisinde doğmuştur. Erik Jan Zürcher, “Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye’de, en azından 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar” olan dönemde, siyasal ve felsefi muhafazakârlığın güçlü bir etkiye sahip olmadığını ifade etmiştir (Zürcher, 2017:41). DP’nin iktidarda olduğu 1950-60 yılları arasında düşünsel ve kültürel dünyada milliyetçi-muhafazakârlık oldukça etkili olmuştur. Bu fikri zeminde ağır basan ton ise muhafazakârlıktır.

1960 sonrasında ise dünyanın birçok bölgesinde görülen duruma benzer biçimde Türkiye’de de sosyalist-sol düşünce yaygınlaşmış ve geniş kitlelerde karşılık bulmuştur. Bu dönemde, muhafazakârlık ve Türkçülük savunucusu çevrelerin kendini devletin sahibi olarak gören bir tutuma büründükleri gözlenmiştir. DP’nin siyasi mirasının sürdürücüsü konumundaki Adalet Partisi (AP) sağ ve muhafazakâr çizgide önemli bir yer tutmuştur. Sağ-muhafazakâr çizgideki diğer siyasi oluşumların başında Milli Nizam Partisi (MNP) gelmiştir. Necmettin Erbakan önderliğinde 26 Ocak 1970 tarihinde kurulmuştur (Kaynar, 2007:153). MNP ekonomik programıyla, İstanbul’da merkezileşmiş olan büyük ölçekli sanayi gruplarının karşısında, taşrada bulunan küçük ve orta çaplı sermayenin sözcülüğü görevini üstlenmiştir.

12 Mart 1971 muhtırası sonrası kapatılan MNP’nin yerine, 1972’de Milli Selamet

Partisi (MSP) kurulmuştur. MSP'nin siyasi felsefesi ve programı olan “Milli Görüş”, Türkiye’de Tanzimat döneminden beri izlenen Batılılaşma’ya karşı bir duruş ve söylem sergilemiştir. “20. yüzyılda İslamiyet’in yeniden canlanmasına tanık olunduğu” fikrinden hareketle İslam aleminin birleşmesi gerektiğini savunan parti, milli kültüre sahip çıkılmasının sonucunda kalkınmanın sağlanacağını dile getirmektedir (Toprak, 1983:2105).

Dünyada ise bu dönemde “Yeni Sağ” adı verilen düşünce belirlemiştir. 1975 yılında kendisini “sosyal muhafazakâr” olarak ifade eden muhafazakâr düşünür Kevin Philips’in sarf ettiği (Akkır, 2015:105) bu kavram, İkinci Dünya Savaşı’nın ardından Batı’da kurumsallaşan refah devleti olgusunun süreç içerisinde girdiği toplumsal, politik ve iktisadi çıkmazlardan çıkışı iddiasıyla fikirselleştirilmiş ve politik düzlemde ortaya çıkan sağ dönüşüm şeklinde de dile getirilmektedir (Safi, 2007:259).

12 Eylül 1980’de gerçekleşen askeri darbe ile birlikte ekonomideki yeni yönelim, kültürel ve sosyal anlamda da muhafazakârlığın yoğun bir biçimde milliyetçi ve Türk-İslam sentezci öğelerle tahkim edilmesini beraberinde getirmiştir. SSCB’nin yıkılışı ve Doğu Bloku’nun dağılışıyla birlikte dünyada çok kutupluluk yerini tek kutupluluğa bırakmış, kapitalist sistem, neo-muhafazakârlığın düşünsel ve söylem etkisinin artmasını sağlamıştır.

1980 sonrasında İngiltere’de Margaret Thatcher, ABD’de Ronald Reagan yönetimleri ile siyasi düzlemde yer alan Yeni Sağ siyaset, Türkiye’de ise ANAP ve Turgut Özal ile temsil edilmiştir (Safi, 2007:263). 1980’ler, 1990’lar, hatta 2000’lerde de Türkiye’de muhafazakârlık sağ siyaset düzleminde temsil edilmiştir.

Milli Görüş hareketi, öncesinde olduğu gibi 1980 ve sonrasındaki süreçte de siyasal İslam’ın ve muhafazakâr-dindar tabanın örgütlü yapısının devamlılığını sağlamıştır. 1983 yılında Refah Partisi (RP) kurulmuştur. Programında “manevi kalkınmaya ve sanayileşmeye ağırlık” vereceğini belirten parti, kapitalizmden zarar gören ezilen kitleleri düzen muhalifliği bağlamında kucaklamaya çalışmıştır (Akdoğan, 2000:241-242).

Milli Görüş hareketindeki bölünme sonrası 2001 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi’nin kurulması Türkiye’de yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Muhafazakâr-demokrat kimlikli parti, kendisini Adnan Menderes-Turgut Özal çizgisinin devamı olarak görmüştür. Söylem olarak “demokrasi”, “insan hakları”, “hoşgörü”, “farklı kültürlerle saygı”, “hukuk devleti” gibi ilkeleri öne çıkaran parti, programında millet iradesine, “herkesin dinini serbest ve barış

çinde yaşamaya ve inançlarını serbest bir şekilde ifade etmeye hakkı olduğunu, dinin inanca sahip olmayanların da hayatlarını istedikleri gibi yaşayabilmesi” (Karpat, 2010:246) gerekliliğine vurgu yapmıştır. Partinin yeni siyaset tarzıyla tıkanan sistem için yeni bir manevra sahası yarattığı gözlenmiştir. Bu yeni tarz sonucunda muhafazakârlık konusunda yoğun şekilde faaliyet gösteren parti, “muhafazakâr demokrasi” kavramını oturtmak için çaba göstermiştir:

“Önceki muhafazakâr partiler muhafazakârlığı daha popüler düzeyde ele alırken Adalet ve Kalkınma Partisi kendini muhafazakâr bir ideolojik zemin üzerine oturtmaktadır. Parti, siyasal alanın tamamını muhafazakâr bir söylemle doldurmakta ve başka bir muhafazakâr parti bu siyasal alanın içinde bir gedik bulup çıkamamaktadır” (Aktaşlı, 2011:159-160).

Yalçın Akdoğan’ın hazırladığı “Muhafazakâr Demokrasi” isimli kitapta sözü edilen bu siyasal söylem ayrıntılarıyla yer almıştır. Ayrıca 2003 yılı sonunda “Uluslararası Muhafazakârlık ve Demokrasi Sempozyumu” isimli bir etkinlik yapılmıştır. Bu sempozyum, muhafazakâr demokrasinin teorik temelini inşası yönünde Batılı bazı sağcı akademisyenlerin katkısının alınmasını hedeflemiştir (Yanardağ, 2013:173). Parti, aynı zamanda Avrupa Birliği (AB)’nden yana bir politika yürütmüş ve 1980’de başlayan ekonomi politikalarını devam ettirerek ekonomide serbest piyasayı, liberalizmi savunmuştur.

Türkiye’de Adalet ve Kalkınma Partisi ile siyasi arenada görülen yapısal değişimlerle birlikte, AB ve açılım süreci, ekonomi politikaları gibi birçok konuda toplumsal uzlaşmanın devreye sokulacağı sözünü verilmiştir. Bu tavır halk içinde destek bulmuştur. Parti, zaman içerisinde sermayenin beklentileri noktasında davranmış, siyasal İslamcılığın “tarihsel bakiyesinden” ve karşı çıkışlarından kopmuştur. Bu noktada devreye muhafazakârlık ve onun belirlediği hat girmiştir. O hat ise; *“muhafazakârlığın çizdiği devlet ve iktidar aklı ile hareket etmeye devam etmek”* (Alpman, 2016:133) şeklinde olmuştur.

Türkiye’de 1980’lerden itibaren ANAP ve Turgut Özal’la başlayan, kültürel ve siyasal bağlamda “modern muhafazakâr” ya da “yeni muhafazakâr”, ekonomide “liberal” çizgi, Adalet ve Kalkınma Partisi’nin uzun süreli iktidarıyla gelişme göstermiş ve yerleşmiştir.

Özetle, 1980’lerde başlayan süreçle birlikte dünyada ve Türkiye’de serbest piyasa ile muhafazakârlık uyumlu bir şekilde el ele yürümektedir. “Yeni muhafazakârlık”, “yeni sağ” ya da “modern muhafazakârlık”, neoliberalizmin sağladığı devletin sınırlandırılması ve piyasanın alabildiğine serbestliği ortamından yararlanmışır. Karşılıklı çıkar doğrultusunda neoliberalizm de muhafazakârlıktan geleneksellik ve yerellik bağlamında faydalanmıştır.

Burada devreye yeni pazar alanları kazanma, arz ve talep dengeleri girmiştir (Tekin, 2004:122).

Türkiye’de Muhafazakâr Medya

Türkiye’de muhafazakâr sağ, siyasal İslamcı cenah Osmanlı’da İkinci Meşrutiyet sonrasında yayın çıkarmaya başlamıştır (Duman, 1995:78). 1908 Devrimi’nin ardından oluşan basın özgürlüğü ortamının bu tabloda büyük etkisi bulunmaktadır. Çıkarılan ilk dergi Ağustos 1908’de Eşref Edip Fergan tarafından yayına başlayan ve başyazarlığını Mehmet Akif Ersoy’un yaptığı “Sırat-ı Müstakim”dir.

Teknolojinin geliştiği ve dijitalleşmenin basın alanında etkin olduğu yakın döneme kadar dergicilik, Türkiye’de fikir ve siyaset alanında çok büyük işleve sahip olmuştur. Özellikle ideoloji ve siyaset üretme ve yayma anlamında önemli yer teşkil etmiştir. Çoğu zaman aydınların bir araya geldiği, felsefi ve kuramsal konulara ağırlık verip tartıştığı mecralar olmuştur. Dergiler adeta “düşünce okulu” işlevi görmüştür.

1923-1950 döneminde muhafazakâr-İslamcı çevrenin fikri, siyasi ve kültürel mücadelesini sınırlı da olsa dergiler üzerinden sürdürdüğü görülmüştür. Dergiler, genellikle dini bilgiler ve eğitimler vermelerinin yanı sıra tek parti iktidarına ve onun yürüttüğü devrimlere sert muhalefet etmiştir.

1950 yılında muhafazakâr-sağ eğilimli ve İslami motifleri yoğun bir biçimde kullanan DP’nin iktidara gelişiyle, İslamcı-muhafazakâr gruplar ve tarikatlar etkin hale gelmiştir. Şerif Mardin, bu süreçte dini siyasetlerin liberalleştirilmesi sonucunda tarikat olarak adlandırılan dini grupların yeniden sahneye çıktıklarını ifade etmektedir (Mardin, 2012:100). Dolayısıyla yayınların sayısı da aynı doğrultuda artmış ve yaygınlaşmıştır. Bunlardan ilki Nurcuların 1 Eylül 1950’de yayına başlayan “Hür Adam” gazetesidir. 1950’li yılların öne çıkan diğer İslamcı-muhafazakâr dergileri ise şunlardır: “Büyük Dava”, “Hakka Doğru”, “Vazife”, “İslam Dünyası”, “Selamet”, “Hakyol”, “Doğan Güneş”, “Serdengeçti”, “İslam” ve “Yeşil Nur” (Özbadem, Kitap Haber, 2013).

27 Mayıs 1960’daki askeri müdahaleyle birlikte İslamcı-muhafazakâr çevreler ve buna paralel olarak muhafazakâr basın bir süre sessizliğe bürünmüştür. Nurcular ise diğer tarikatların ve muhafazakâr-İslamcı çevrelerin aksine çeşitli yayınlar çıkarmıştır.

1961 Anayasası’nın getirdiği görece özgürlük ortamı ile Türkiye’de yayın

faaliyetleri hız kazanmıştır. İktidara gelen AP “Adalet” isimli bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Mehmet Akif Ersoy’un damadı Rıza Doğrul tarafından 1947-1949 yılları arasında toplam 104 sayı yayımlanan “Selamet” 1962’de yeniden çıkmıştır. Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) “Milli Gençlik” dergisini 1963’te çıkarmaya başlamış ve İslamcı, milliyetçi, sağ görüşlü üniversite gençliğine yönelik yayın yapmıştır.

Yayıncılık konusunda önemli bir kadro ve tecrübe edinen Nurcular, 21 Şubat 1970’de günlük “Yeni Asya” gazetesini yayınlama başlamışlardır. Dönemin diğer önemli gazetesi ise “Türkiye”dir. Gazete Enver Ören tarafından ilk olarak 22 Nisan 1970’de “Hakikat” adıyla çıkarılmaya başlanmıştır. *Milli Gazete* de 12 Ocak 1973 tarihinde kurulmuş ve MSP’nin propaganda ve örgütlenmesini sağlayan bir gazete işlevini yerine getirmiştir. Dönemin diğer İslamcı-muhafazakâr yayınları arasında; *Selamet* (1973), *Talebe* (1975), *Kriter* (1976), *İslam’ın Sesi* (1975), *İslam Alemi* (1976), *Yeni Ölçü* (1977), *İslami Düşünce* (1977), *Adım* (1978), *Aylık Dergi* (1978), *Köprü* (1977) bulunmaktadır.

1970’li yıllarda sağ muhafazakâr-İslamcı yayınların bir kısmının milliyetçi ve devletçi bir çizgide ılımlı bir yayın yaptığı gözlenmiştir. Diğer bölümünün bu çizgiden ayrışıp daha radikal, kendine özgü bir dil yarattığı ve bu doğrultuda yayın politikası izlemeye başladığı görülmüştür. Dünyadaki diğer muhafazakâr-İslamcı yönetimler ve yapılarla ilişkiler geliştirilmeye başlanırken, bu ülkelerde öne çıkan çeşitli alimlerin ve liderlerin eserleri Türkçe’ye çevrilerek yayınlanmaya başlamıştır.

12 Eylül 1980 askeri darbesi ve sonrasındaki süreç, muhafazakâr sağın ve siyasal İslam’ın devlet yönetiminin yürüttüğü “Türk İslam sentezi” vasıtasıyla yükseldiği dönem olmuştur. İmam Hatip okullarının sayısı arttırılmış, eğitim-öğretimin programı da Türk İslam sentezi doğrultusunda düzenlenmiş, kamu okullarında din dersleri zorunlu hale getirilmiştir. 1980 ve sonrasındaki evre, muhafazakâr-İslamcı kesim için adeta bir “*rönesans dönemi*” olmuştur (Duman, 1995:83). Çok sayıda süreli yayın çıkmaya başlamıştır. Zeynep Atikkan *Hürriyet* gazetesinde yer alan 18 Kasım 1993 tarihli “Müslüman Medyası” başlıklı yazısında, o tarih itibarıyla yaklaşık 600 İslamcı gazete ve derginin çıktığı bilgisini vermektedir.

1980 sonrasının ilk ve önemli yayınlarından birisi 1981 yılında Ercümen Özkan tarafından çıkarılan “İktibas” dergisidir. Muhafazakâr-İslamcı kesimin yayıncılık alanında kadınların yanı sıra çocuklara ve gençlere özel önem vermeye başladığı görülmüştür. Bu dönemde “Çocuğa Selam” isimli dergi

Mayıs 1985'te yayına başlamıştır.

Dönemin dergi ve gazeteleri incelendiğinde tarikatların ve siyasi yapıların hemen hepsinin çeşitli yayınlar çıkarmaya başladığı göze çarpmaktadır. Kadiri tarikatının İcmal kolunun lideri olan Haydar Baş öncülüğünde 1983 yılında çıkarılmaya başlanan "İcmal" dergisi buna bir örnektir.

Muhafazakâr-milliyetçi sağ kesimin önemli isimlerinden olan ve ANAP'tan milletvekili seçilen, Devlet Bakanı ve Hükümet Sözcülüğü yapan Hasan Celal Güzel'in 1994'te kurduğu "Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi" ve "Yeni Türkiye" dergisi de önemli bir yer tutmaktadır.

Dergi ve haftalık/aylık gazeteler haricinde günlük gazeteler de çıkarılmaya başlanmıştır. Yayını önceki dönemlerde başlayan *Türkiye*, *Tercüman*, *Yeni Asya* ve *Milli Gazete* bu dönemde de çıkmaya devam etmiştir. *Zaman* (1986), *Beklenen Vakit* (Bugünkü *Akit*) (1993) ve *Yeni Şafak* (1995) bu süreçte çıkmaya başlayan gazetelerdendir.

Türkiye'de 1990'larla beraber özel radyo ve televizyon yayıncılığında TRT tekeli sona ermiş, özel sermayeli radyo ve televizyonlar yayına başlamıştır. Siyasal İslam, dışa açılma ve genişleme kapsamında medyaya olan ilgisini basılı ve süreli yayınlar haricinde de sürdürmüş, özel radyo ve televizyonların yayına başladığı 1990'lardan itibaren bu mecralarda çok sayıda yayının kuruluşu gerçekleştirilmiştir. 1998 yılı itibarıyla Türkiye'de 124 radyo istasyonu ve 41 televizyon kanalının yayınının çeşitli dini gruplar tarafından yapıldığı belirtilmiştir (Som, 1998:17).

Televizyon kanalları incelendiğinde 1990'lı yıllarda muhafazakâr yapıdaki *Mesaj TV*, *TGRT*, *Samanyolu TV*, *Kanal 7*, *Meltem TV*'nin yayına başladığı görülmektedir. *Kanal 7* ise Temmuz 1994'de RP tarafından kurulmuştur.

Çeşitli tarikat, vakıf ve derneklerin öncülüğünde açılan radyolar, muhafazakâr görüşlü iş adamlarından da destek görmüştür. 1990'ların başlarında yayına başlayan muhafazakâr çizideki radyolardan öne çıkanlar şunlardır: *Akra FM*, *Moral FM*, *TGRT FM*, *Üsküdar FM*, *Marmara FM*, *Meltem Radyo* ve *Burç FM*.

Sonuç olarak, 1980-2000 yılları arasında muhafazakâr sağ-İslamcı kesim ekonomik anlamda önemli bir atılım gerçekleştirmiş, çok sayıda holding kurulmuştur. Köyden kente göçün artması ile birlikte ticari ve sosyal yaşam başka bir boyuta evrilmiştir. Bu durum hem ekonomik hem de kültürel dünyada çeşitli dönüşümlere neden olmuştur. Sermaye alanındaki bu

gelişmeler yayıncılık alanında da önemli bir çıkışı beraberinde getirmiştir. Gazete, dergi, özel radyo ve televizyonlarda insanlar, çoğunlukla kültür, ahlâk ve maneviyat düzleminde dini kurallara göre yaşamaya davet edilmiştir. Bir grup bu propagandayı daha ılımlı bir şekilde sürdürürken, kimi gruplar ise daha radikal bir dil kullanmış, kendileri gibi düşünmeyen çevreleri hedef göstermiştir.

2000 Sonrası Türkiye'de Muhafazakâr Medya ve Dönüşümü

Anadolu'da oluşan ve gelişme gösteren muhafazakâr sermaye özellikle 1980 sonrasında büyümeye başlamıştır. Neoliberal ekonomi düzeninin sağladığı yarar sayesinde Anadolu'daki muhafazakâr-İslamcı küçük ve orta boydaki girişimcilerin geliştiğini belirten Hakan Yavuz, dönemin Başbakanı Turgut Özal tarafından bazı petrol zengini Arap ülkelerinden fonlar elde edildiğini ve bu fonların İslami temellere göre çalışan çeşitli finans kuruluşları vasıtasıyla çeşitli tarikatların bağlantılarıyla sözü edilen bu sermaye kesiminin desteklendiğini belirtmiştir (Yavuz, 2005:124). Tarikat ve cemaatlerle bağlantılardan yararlanan bu yeni sınıf güçlenmiş ve başka bir sermaye rezervi yaratmıştır. Gelişmiş ve büyümüş yeni sınıf, ekonomide devletin çekildiği alanlara yerleşme uğraşı içinde olmuştur. Böylece yeni İslamcı-muhafazakâr entelektüeller, eğitim kurumları ve medya ortaya çıkmıştır (Uzgel, 2010:17).

2000 sonrasında özetle, muhafazakâr kesimde sermaye sahipleri artmış ve bu kesim siyasal iktidar tarafından desteklenmiştir. Neoliberal ekonomiye entegre olan muhafazakâr sermaye, gücünü arttırmak için ılımlı bir çizgi izlemiştir. Bunun sonucunda kapitalist tüketim tarzına adapte olmuştur. Yaşam tarzı anlamında "burjuvalaşma" eğiliminin görüldüğü bu evrede, muhafazakâr giyim tarzı ve moda dergileri öne çıkmıştır.

Milli Görüş hareketinin ikiye bölünmesiyle 2001 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kuruluşu ve 2002 yılında iktidar olmasının ardından; Türkiye'de iktisat, toplum, politika, eğitim, kültür, sanat, sağlık vb. birçok alanda değişim ve dönüşüm yaşanmıştır. Bu değişimlerin en yoğununu ise medya alanında gerçekleştirmiştir. Medya alanında 2000 sonrası yaşanan genel dönüşüm sektöre hakim gruplardaki değişimle ve sahiplik yapısının değişimiyle başlamıştır.

Türkiye'de ana akım olarak tabir edilen medyanın önde gelen kuruluşları; Doğan Medya, Uzan Grubu, Çukurova Grubu, Doğu Grubu ve İhlas Holding'e bağlı olan medya kuruluşları olmuştur. 2002 sonrasındaki süreçte çeşitli büyük medya grupları muhafazakâr sermaye çevrelerinin eline geçmiş, bu kuruluşlar

süreç içerisinde siyasal iktidar yanlısı yayın çizgisi izlemeye başlamıştır. Bu dönüşümde Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF)'nin etkisi büyük olmuştur. 2001 krizi nedeniyle batan bankaların sahiplerinin aynı zamanda medya kuruluşlarına sahip olmaları, TMSF aracılığıyla birçok yayının devrine olanak yaratmıştır. Uzan, Çukurova ve Merkez Medya grupları bunların en önemlilerindedir.

Diğer yandan da muhafazakâr medyaya yeni kuruluşlar dahil olmuş, var olan kuruluşların büyük bölümü ise yayınlarına devam etmiştir. Muhafazakâr medyada en hızlı büyüyenlerin başında olan Albayrak Grubu; *Yeni Şafak* gazetesine ek olarak, 2007 yılında *TVNET* adlı bir televizyon kanalının kuruluşunu gerçekleştirmiştir. Ayrıca *Gerçek Hayat*, *Derin Tarih*, *Cins*, *Bilge Çocuk*, *Bilge Minik*, *Lokma*, *Nihayet*, *Post Öykü*, *SkyRoad* ve *Z Raporu* gibi dergilerin yayını da sürdürülmektedir. Grubun medya alanındaki etkinliği diğer sektörlerdeki yatırımları ve sosyal sermayesinin etkisiyle önem kazanmaktadır (Adaklı, 2009:585).

Kanal 7 ve *İhlas* Grupları da muhafazakâr medyada öne çıkan kuruluşlar olarak dikkat çekmektedir. *Kanal 7* grubunun ayrıca Ülke TV adlı bir kanalı ve *Radyo 7* isimli bir radyo istasyonu bulunmaktadır. *İhlas* Grubu ise uzun yıllardır yayını sürdürülen *Türkiye* gazetesinin yanı sıra; *TGRT Haber*, *TGRT Belgesel*, *TGRT FM* ve *İhlas Haber Ajansı*'ni elinde bulundurmaktadır. Enver Ören'in kurucusu olduğu, ancak geçmişteki gibi güçlü ve etkili olmayan *İhlas* Grubu, *TGRT* televizyonunu 2006 yılında ABD'li News Corporation şirketine (Rupert Murdoch) satmıştır. *TGRT*'nin adı "Fox" olarak değiştirilerek yayınları sürdürülmektedir. Grubun bünyesinde yer alan ve muhafazakâr milliyetçi sağın sembol gazetelerinden olan "Türkiye" gazetesi, 2013 yılı Eylül ayında Nuh Albayrak'ın genel yayın yönetmenliğinde büyük bir değişim yaşamıştır. Logosunu değiştiren gazete bünyesine "Taraf" gazetesinden ayrılan Alper Görmüş, Melih Altınok, Yıldırım Oğur, Arzu Yıldız ve Ceren Kenar gibi isimleri katmıştır. Ayrıca, *Akşam*'dan ayrılan Prof. Dr. Deniz Ülke Arıboğan da gazetenin yazarları arasına girmiştir. *Türkiye* gazetesinin bu dönemde daha liberal ve muhafazakâr medyanın merkez yayın organı olma hedefi içine girdiği gözlenmiştir.

Kadiri tarikatının İcmal kolu ise mevcut *Yeni Mesaj* gazetesi, *Mesaj TV* ve *Meltem TV*'ye ek olarak 2000 sonrasındaki dönemde "Özlem TV", "Kadırga TV", "Köy TV", "Av TV", "Sıhhat TV", "Kanal 99" gibi yeni televizyon kanallarının kuruluşunu gerçekleştirmiştir.

Milli Görüşçüler (Saadet Partisi) *Milli Gazete*'nin yanı sıra bir de televizyon

kanalının yayını başlatmışlardır. 2004 yılında Yozgat’ta yayın yapan yerel “Yaprak TV” satın alınarak “TV 5” adlı televizyon kanalı kurulmuştur. TV 5 yayını halen sürdürmektedir.

2000 sonrasında yukarıda belirtilen televizyon kanallarına ek olarak; *Akit TV, Beyaz TV, Diyanet TV, Kudüs TV, FM TV, Lalegül TV, A9, On4 TV* sayılabilir. Bu dönemde muhafazakâr-İslamcı gazeteler incelediğinde; *Vakit (Akit), Yeni Asya, Tercüman, Millî Gazete, Yeni Şafak, Yeni Mesaj, İstiklal, Milat, Diriliş Postası, Yeni Birlik, Doğru Haber, Karar* dikkat çekmektedir. *Türkiye, Sabah, Star, Analiz* gazeteleri ise liberal muhafazakâr-merkez sağ çizgisinde yayın yapan gazetelerdendir.

Günümüzde de yayını sürdüren muhafazakâr-İslamcı radyolar arasında; *Radyo 7, Akra FM, Bayram FM, Semerkand Radyo, Dost FM, Lalegül FM, Gözyaşı FM, TGRT FM, Özel FM, Moral FM, Radyo Erkam, Dolunay FM, Berat FM, Diyanet Radyo, Seyr FM, VAV Radyo* yer almaktadır. Yerel çapta da çok sayıda radyo istasyonu yayını sürdürmektedir.

2000-2020 yılları arasındaki dönemde çıkan dergilere bakıldığında ise çoğunluğu fikir ve edebiyat dergisi olmak üzere çok sayıda muhafazakâr yayının bulunduğu gözlenmiştir.

Özetle, Adalet ve Kalkınma Partisi’nin dayandığı geleneksel tabanın iktisadi yapısında görülen tarihsel değişim medya alanında da etkisini göstermiştir. Bünyesinden doğmuş olduğu Milli Görüş, 1970’lerin başında daha çok Anadolu’daki küçük ve orta ölçekteki sermayeden destek almış ve onların sözcülüğüne soyunmuştur. İlerleyen yıllarla birlikte bu sermaye sahipleri büyümüş, “kâr payı ortaklığı” adı verilen sisteme sahip birçok ortağı bulunan holdingler kurulmuştur. 1990’larda adına “yeşil sermaye” denen bu kesim MÜSİAD (Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği) adında bir dernek kurmuştur. Bu sermayenin örgütlenme ve propagandadaki söylemi “faizsiz kazanç” olmuştur. 28 Şubat 1997 sürecinin sonrasında ise “sermayenin rengi olmaz” denilerek ılımlı bir görüntü verilmiş ve 2000’lerde daha da büyümüşür (Ataay, 2008:80-83). Siyasal iktidarın dayandığı sınıfsal kuvvetin dönüşümü bir bakıma siyasal İslam geleneğinin de dönüşümüyle eş değer düzeydedir.

Türkiye’de 2000 sonrasında, süreç içerisinde merkez medya ile muhafazakâr medya arasındaki ayrımın giderek derinleştiği, bu durumun özellikle iktidarın ilk döneminde gerçekleştiği görülmüştür. Zamanla ana akım medyanın neredeyse tamamına yakını ya siyasal iktidar yanlısı sermayenin eline geçmiş ya da iktidar yanlısı yayın politikası izler hale gelmiştir. Muhafazakâr medya da bu dönemde, birkaç istisna hariç, daha çok “yandaş medya” olarak anılmaya

başlamıştır. *Yeni Şafak* gazetesinin eski Genel Yayın Yönetmeni Yusuf Kaplan, bu duruma tepkisini şu sözlerle dile getirmektedir:

“Muhafazakâr medya dediğiniz medya kendisine ihanet ediyor, kendi ilkelerini çiğniyor. İktidarın çok fazla yanında, yöresinde dolaşiyor; bu çok yanlış bir şey. ‘Bundan önce de başkaları bunu yapıyordu’ denilebilir, ama ben bunu yapamam” (Kaplan, T24, 2012).

1980 sonrasında gelişmeye başlayan, 1990’lardan itibaren oldukça etkin olan muhafazakâr medya Adalet ve Kalkınma Partisi’nin iktidar oluşundan sonra dönüşümler yaşamıştır. Mülkiyet ve kontrol yapılarındaki dönüşümün beraberinde içerik ve söylem anlamında da dönüşüm meydana gelmiştir. Burada reklam konusu önemli bir yer teşkil etmektedir. 2000 öncesinde, faizsiz bankacılığı savunmaları nedeniyle, faiz veren bankaların reklamlarına yer vermemeye dikkat eden muhafazakâr yayın kuruluşları, çoğunlukla kendi şirketlerinin reklamlarını, kendi görüşündeki kitap, dergi ve küçük işletmelerin ilanlarını yayınlamıştır. 2000’lerin ortasından itibaren bu tutumda esnemeler görülmüştür. *Yeni Şafak* 9 Ekim 2006’da Yapı Kredi Bankası’nın, 12 Ekim 2006’da Şeker Bank’ın reklamını yayınlamıştır. Benzeri reklamları sonrasında da yayınlamaya devam etmiştir. *Türkiye* gazetesi de faiz veren bankaların reklamlarını sayfalarına taşımıştır. İlerleyen süreçte kamu bankaları reklamları da gazetelerde yer almıştır. Banka reklamlarının çeşitli muhafazakâr gazetelerde yayınlanması eleştirileri ve tartışmaları da beraberinde getirmiştir.

Yeni Şafak ve Milli Gazete Örnekleri

Muhafazakâr medyanın genel olarak 2000 sonrasındaki dönüşümü sürecinde, örnek olarak *Yeni Şafak* ve *Milli Gazete* seçilmiştir. Bu iki gazetenin seçilmesinin nedeni; her iki gazetenin de Türkiye’de muhafazakâr kesimin en büyük gruplarının sözcüsü niteliğinde olup, ülke yönetiminde yer alan siyasal partilerle özdeşleşmiş olmalarıdır. Bahsedilen bu gazeteler, muhafazakâr çevrenin düşünsel hayatında önemli bir yer tutmakta, siyaset ve pratik üretimde etkin bir konumda bulunmaktadır.

Yeni Şafak gazetesi Recep Tayyip Erdoğan hareketiyle özdeşleşmiştir. Cumhurbaşkanı ve Adalet ve Kalkınma Partisi Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın 1994’te Refah Partisi’nden İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı seçilmesinden sonra kendisini desteklemeye başlayan gazete, Milli Görüş hareketi içerisindeki bölünmede de Erdoğan’ın liderliğini yaptığı “Yenilikçiler” olarak adlandırılan grubu desteklemiştir. Erdoğan’ı siyaset sahnesinde aktif olduğu ve siyasi yasaklı olduğu süreç de dahil her dönem kesintisiz bir biçimde

destekleyen gazete, 2001’de Adalet ve Kalkınma Partisi’nin kuruluşundan itibaren de adeta partiyle özdeşleşmiştir. Albayrak Grubu’nun bünyesinde yer alan gazete, muhafazakâr-İslamcı medyanın kendi içinde holdingleşmesinin en önemli örneklerinden biri olma özelliğine de sahiptir.

Gazetenin kadrosunda yer almış, yazıları yayınlanmış isimlerden birçok bakan, milletvekili, açılım sürecinde görevlendirilen “Akil Adam”, danışman ve bürokrat çıkmıştır. 2000 sonrasındaki süreçte Türkiye’de siyaset, bürokrasi ve ekonomi temsilcilerinin, özetle sinir merkezlerinin takip ettiği bir yayın organı haline gelmiştir. Geleneksel muhafazakâr yapısının yanı sıra ana akım medyadan liberal ve eski solcu isimleri de bünyesine katmıştır. Benzer tabana seslendiği *Milli Gazete*’nin parti bülteni tarzındaki çizgisinden ve *Akit*’in radikal söylemlerinden farklı bir yayın politikası izlediği görülmüştür. Muhafazakârlığın 2000 sonrası neoliberal politikalar ekseninde dönüşüme uğramasına *Yeni Şafak* da entelektüel anlamda katkıda bulunmuştur. Siyasal erkin egemen söylemine dahil olup onu yeniden üretmenin ötesinde söylemin tahkiminde de etkin biçimde rol oynamıştır. Gazetenin eski genel yayın yönetmeni ve yazarı İbrahim Karagül, *Yeni Şafak*’ın kendini “ülke yüz yıllık vesayetten kurtulmalı, özgürleşmeli, bir cephe ülkesi olmaktan kurtarılmalı, kendi coğrafyası ile yakınlaşmalı, Osmanlı sonrası yükseliş dönemini başlatmalı” diyen “ana omurga” ile özdeşleştirdiğini belirtmektedir (Yeni Şafak, 3 Mayıs 2019).

Gazetede ki ilan ve reklamlar incelendiğinde yayına başladığı 1995’ten 2002’ye kadar; dini kitaplar, İslamcı-muhafazakâr gazete ve dergiler, muhafazakar nitelikteki konut yapı kooperatifleri, İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve iştiraklerinin ilanları, İslamcı holdingler, İslamcı katılım bankaları ve çeşitli şirketlerin reklamlarının yanı sıra, Basın İlan Kurumu (BİK) ilanları, küçük ve orta boy işletmelerin ilanları ve seri ilanlar görülmektedir. Büyük sermayeden birkaç şirketin reklamına rastlanmıştır. 2002 sonrasında ise gazetenin reklamlarında artış ve çeşitlilik görülmüştür. Büyük sermayeye dahil olan firmaların reklamları çoğalmış ve çeşitlenmiştir. Kamu bankaları, özel bankalar, geleneksel burjuvaziye ve yabancı sermayeye ait çeşitli firmaların reklamları gazetede yer almıştır. Diğer yandan gazetede ki seri ilan sayfalarının 2000’li yıllardan itibaren iki sayfaya çıktığı gözlenmiş, resmi ilanlarda da artış görülmüştür.

Yeni Şafak’ın yayın politikası ve haber diline bakıldığında ise; çeşitli konularda söylem değişikliğinde bulunduğu gözlenmiştir. Örneğin, özelleştirme meselesinde 1990’larda “İşletmeler çalışanlara satılsın” görüşünü savunan

gazetenin, 2002 sonrasında özelleştirmeye destek vermeye başladığı ve sayfalarında bu yönde haberlerin yer aldığı görülmüştür: “Otogarlar da Satışa Çıkıyor” (Yeni Şafak, 15 Temmuz 2003), “Özelleştirme Tanıtımı İngiltere’de Başlıyor” (Yeni Şafak, 1 Nisan 2004). Siyasal iktidarın Suriye politikasına paralel bir yayın politikası izleyen gazetenin haberlerinde, 2012 Ocak ayından itibaren Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad’a “Esad” yerine “Esed” yazılmaya başlanmıştır. Türkiye’nin AB üyeliği sürecinde de gazetenin 2000 sonrasında olumlu bir söylem geliştirdiği görülmüştür.

İncelenen gazetelerden bir diğeri olan *Milli Gazete* ise Türk siyasal hayatında yaklaşık 50 yıldır bulunan Milli Görüş hareketinin sözcüsü niteliğindedir. 1973’te kurulan gazete, İslamcı-muhafazakâr cenaha birçok gazeteci ve yazar yetiştirmiştir. Gazete, hareketin paralelinde Batı ve emperyalizm karşıtı bir dil kullanmış, kapitalizm ve büyük sermayeyle uyumlu bir yayın çizgisinde olmamıştır. 1980’den önce koalisyon hükümetlerinde yer alan Milli Görüş hareketi, 1994 yılında yerel yönetimlerde önemli bir güç elde etmiştir. 1996’da hareketin lideri ve dönemin Refah Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan’ın Başbakanlığında Refah-Yol hükümeti (1996-97) kurulmuştur. *Yeni Şafak* gazetesinin aksine, *Milli Gazete*’nin bütün bu iktidar dönemlerinde yeterli oranda kitlelilik yakalayamadığı ve tirajını ciddi bir oranda arttıramadığı gözlenmiştir. Gazete büyük ölçüde parti bülteni biçiminde bir yayın profiline sahip olmuştur. Milli Görüş hareketinin lider kadrosunda yer alan isimler ve parti yöneticileri, İslamcı-muhafazakâr çevrenin bazı kanaat önderleri, siyasetçi ve yazarlarının yazıları gazetede yayınlanmıştır.

Milli Gazete’de yer alan reklamlar incelendiğinde, 1970’li yıllarda Milli Görüş’ün geleneksel tabanını oluşturan Anadolu merkezli KOBİ’lerin ve esnafların ilan ve reklamlarına yoğun bir biçimde rastlanmıştır. Seri ilanlar sayfası da benzer biçimde ilanlardan oluşmuştur. Öte yandan dini içerikli kitaplar yayınlayan yayınevlerinin, İslamcı-muhafazakâr dergilerin, dernek ve vakıfların, imam hatip okulları ve cami yaptırma derneklerinin genel kurul ilanlarının da sıklıkla yer aldığı görülmüştür. 1980 sonrasında; katılım bankaları ve İslamcı holdinglerin reklamları ağırlıklı olarak yer bulmuştur. Resmi ilanlar da gazetede yer almıştır. 1994’te İstanbul ve Ankara başta olmak üzere Refah Partisi’nin birçok belediye başkanlığını elde etmesinin ardından gazetede seri ilanların arttığı tespit edilmiştir. Partili belediyelerin ilanları, muhafazakâr özellikteki konut yapı kooperatifleri ve firma reklamları yoğunlaşmıştır. 2000 sonrasındaki süreçte ise büyük ölçekli bazı firmaların reklamlarına az da olsa rastlanmıştır.

Milli Görüş hareketindeki ayrışma sonucunda 2001’de kurulmuş olan Adalet ve Kalkınma Partisi’ni ve iktidarını sert bir biçimde eleştiren *Milli Gazete*, *Yeni Şafak* gazetesinin aksine yayın çizgisini ve söylemlerini büyük ölçüde korumuştur. Bu anlamda daha dar bir çerçevede ve görece daha sınırlı imkânlarla yayınına devam ettiği görülmüştür.

Sonuç

Ülkemizin siyasi ve toplumsal atmosferinde siyasal İslam, milliyetçilik ve sağcılıkla beraber yürüdüğü gözlenen muhafazakârlık, ekonomik düzen anlamında liberalizm ve neoliberalizmle dönem dönem yakınlaşmıştır. Muhafazakârlık kendini, kapitalist modernleşmeyle birlikte değişen ve dönüşen veya zamanla ortadan kalkan siyasal, sosyal ve kültürel yapıların yansıttığı tepkiyle konumlandırmıştır. Muhafazakâr düşünce radikal değişimlerin karşısında olmuştur. Türkiye’de muhafazakârlık daha çok kültürel anlamda bir muhafazakârlık biçiminde seyretmiştir. Bu durumu oluşturan etkenlerin başında din ve gelenekler gelmektedir. Türkiye’nin sosyal ve iktisadi koşullarının da etkisiyle muhafazakâr düşüncenin sınıfsal bir yapıya oturmadığı görülmüştür. Bu nedenle muhafazakâr düşünce toplumsal hareketlilik noktasında önemli bir etki yaratamamış, özellikle Cumhuriyet’e ve devrimlerine, aydınlanma ve moderniteye karşı tepkisi ve duruşuyla kendini tahkim etmiştir.

Muhafazakâr sermaye sınıfının dönüşümü aynı zamanda Türkiye’deki siyasal İslam geleneğinin dönüşümüyle de benzer düzeyde seyretmiştir. Muhafazakâr sermayenin büyümesi ve dönüşümüyle birlikte muhafazakâr burjuvazi söylemini düzenle daha uyumlu bir hale getirmiştir. Bu doğrultuda oluşan yeni orta sınıf da radikal ve geleneksel söylemleri büyük oranda terk edip, kapitalist tüketim tarzına adapte olmaya başlamıştır. Bahsi geçen yeni sınıf; şehirlerin lüks semtlerinde, güvenli sitelerde ve villalarda ikamet etmeye, lüks arabalara binmeye ve İslami koşullara sahip lüks otellerde tatil yapmaya başlamıştır. Muhafazakâr sermaye yapısındaki ve yaşam tarzındaki bu değişimler medya alanında da dönüşümlere yol açmıştır. 2000 öncesi daha çok küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin, çok ortaklı İslamcı holdinglerin ve dar siyasal grupların sahipliğinde yürütülen medya faaliyetleri, muhafazakâr-İslamcı sermayenin büyümesiyle birlikte daha profesyonel bir hale gelmiştir. Muhafazakâr medya nitelik ve nicelik anlamında değişim ve gelişim göstermiştir. Bu değişim ve dönüşümün etkenleri arasında, kendisini “muhafazakâr demokrat” bir kimlik ve söylem ile ifade eden Adalet ve Kalkınma

Partisi'nin ideolojik, siyasal ve kültürel etkinin artırılması için sadece geniş halk desteğinin yeterli olmadığını görmesi de yer almaktadır. Bu doğrultuda siyasal iktidarın devamlılığı noktasında; kitleleri etkileme, faaliyetlerini daha güçlü ve etkin bir biçimde anlatma ve özellikle de sermaye yapısını kontrol altında bulundurma hususunda medyanın çok büyük bir öneme sahip olduğu görülmüştür. Muhafazakâr medyanın iktidara gelinen süreçte istenilen düzeyde ve etkili bir konuma sahip olmadığı tespit edilmiştir. Siyasal iktidar medyayı kendisinden önceki iktidarlar döneminde olduğu gibi, sadece dışarıdan müdahalelerle kontrol altında tutup propaganda ve yönlendirme aracı olarak görmemiş, medyanın merkezinde olmuştur. Muhafazakâr sermayenin özellikle medya alanında güç kazanmasıyla birlikte iktidar da güç kazanmıştır. Kendisini desteklemeyen küçük orandaki medya grubunu da dönem dönem yanına çekmiştir. Siyasal iktidar, süreç içerisinde kendisine yakın sermaye ile birlikte medyanın organizasyonunu gerçekleştirmiş ve neredeyse medyanın tamamına yakınına dönüştürmüştür. Ana akım medya etkisizleşmiş, kuruluşlar siyasal iktidara yakın sermaye gruplarına devredilmiştir.

Diğer yandan siyasal İslamcı-muhafazakâr sermaye gruplarının medya alanına girmesiyle birlikte büyük bir çoğunluğu iktidar yanlısı bir yayın çizgisi izleyen yeni bir medya oluşturulmuş ve medya merkezileşmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi aynı siyasal ideolojiden geldiği ve benzer tabana dayandığı Milli Görüş'ten bu noktada ayrılmaktadır. Milli Görüş hareketinin lideri Necmettin Erbakan'ın siyasi yaşamında, özellikle de iktidar blokuna dahil olduğu dönemde, kendisine muhalefet eden medya kuruluşları ile polemige girdiği görülmüştür. Erbakan bu medya gruplarını "bir kısım medya", "kartelci medya" olarak eleştirmiştir.

Muhafazakâr medyada görülen bir başka husus ise kimi yayın kuruluşlarında faiz veren banka ve çeşitli şans oyunu reklamlarının yer almasıdır. 2000 yılından önceki dönemde faizsiz kazancı ve faizsiz bankacılığı savunan muhafazakâr çevre ve muhafazakâr yayın kuruluşlarının, 2000'li yılların ortasından itibaren bu tutumlarının esnemeye başladığı görülmüştür. Başta *Yeni Şafak* gazetesi olmak üzere, *Türkiye* gazetesi ve FETÖ'nün yayın organı olan *Zaman* gazetesi de faiz veren bankalara ait reklamları yayınlamışlardır. Sonraki süreçte kamu bankalarının reklamları da gazetelerde yer bulmuştur. Bu reklamların yayınlanması muhafazakâr çevrelerde tartışmaları da beraberinde getirmiştir. *Yeni Şafak* yazarı Hayrettin Karaman gazetede 9 Eylül 2011'de yayınlanan yazısında, reklamların yayınlanmasındaki haklılıklarını gerekçelendirdiği yazısında eleştirilere yanıt vermiştir. Yayın çıkarmanın maddi zorluklarından

bahseden Karaman, “bu reklamları neden yayınlıyorsunuz” şeklinde eleştiride bulunanlardan “Bu yayınların yaşaması için ne yaptım” diye sorgulamalarını istemiştir.

Muhafazakâr medyada görülen bir başka dönüşüm ise içerikteki dönüşümdür. Haber dilindeki radikal söylemin zamanla daha ılımlı bir hale geldiği görülmüştür. Gazete manşetlerinde, televizyon ve radyo programlarında önceki dönemde dini ve geleneği öne çıkaran, laiklikle mücadeleyi vurgulayan dil yerine, siyasal iktidarın millet, devlet ve ülke kavramlarıyla bir olarak gören dilin yerleştiği gözlenmiştir. Bununla birlikte muhafazakâr medyada, bilhassa da gazetelerde siyasal iktidarın icraatları ve söylemleri benzer bir şekilde yayımlanmıştır. Gazete manşetleri zaman zaman birbirinin aynısı olmuştur. Haber dilinde görülen bir başka sorun da yargıya intikal etmiş çeşitli konularda objektif davranmak ve sürecin sonuçlanmasını beklemek yerine tarafgir ve suçlayıcı bir şekilde yayın yapılmış olmasıdır. Öte yandan toplumu ilgilendiren kimi önemli meselelerde haberin görmezden gelinmesi, sansür uygulanması ya da oto-sansür benzeri çeşitli yöntemlerin uygulanıyor olması da görülen diğer durumlardandır.

Öte yandan 1990’larda ve 2000’lerin ortasına kadar görece sisteme muhalif olan ve dini referanslarla meseleleri yorumlamaya çalışan, tartışma yürüten dergi çevrelerinin yoğun bir biçimde yer aldığı gözlenmiştir. Bu dönemde muhafazakâr-İslamcı medyada dini içerikler daha geniş yer bulmuştur. Özellikle 2010 sonrasında ise dini içerikli yazılar ve ilanlarda azalma görülmüştür. Dini vurguların yerini daha çok milliyetçi öğeler almıştır.

Bir başka gelişme ise muhafazakâr-İslamcı yayınlarda gazeteci ve yazar kadrosundaki çeşitliliktir. Geçmişte görülen, yalnızca bu çevreden gelen gazeteci ve yazarlardan oluşan bir medya yapısı değişiklik göstermiştir. Aralarında eski solcu ve liberallerin bulunduğu kimi gazeteci ve yazarlar muhafazakâr-İslamcı çevrenin yayın kuruluşlarında yer almaya başlamışlardır. Bu durum siyasal iktidarın politik yönelimleriyle paralellik göstermiştir. Murat Belge, Nabi Yağcı, Etyen Mahçupyan, Melih Altınok, Markar Eseyan, Roni Marqulies, Oral Çalışlar, Mehmet Altan, Cengiz Çandar, Gülay Göktürk, Şahin Alpay, Cemil Ertem, Rasim Ozan Kütahyalı gibi yazarların da aralarında olduğu entelektüel bir kesim; uzunca bir dönem iktidara yakın olmuş ve iktidarın hakikat inşasıyla orantılı bir biçimde hareket etmişlerdir. Bu isimlerden bazıları zamanla iktidara muhalif hale gelmiş, bazıları ise iktidar yanlısı duruşunu sürdürmüştür.

Kaynakça

- Adaklı, G. (2009). 2002-2008: Türk Medyasında AKP Etkisi. Uzgel, İ., Duru, B. (Der.), *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu* içinde, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Akay, Y. M. (2020). Muhafazakâr İdeolojinin Devlet ve Bürokrasi Anlayışı. Özkaral, M. (Ed.), *Siyasal İdeolojiler ve Kamu Bürokrasisi* içinde. İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Akdoğan, Y. (2000). *Siyasal İslam: Refah Partisi'nin Anatomisi*. İstanbul: Şehir Yayınları.
- Aktaşlı, H. U. (2011). Türk Muhafazakârlığı ve Kemalizm: Diyalektik Bir İlişki, *Doğu Batı*, 14 (58), ss. 147-161.
- Akkır, R. (2015). *Türkiye'de Muhafazakârlık*. İstanbul: Kutup Yıldızı Yayınları.
- Alpman, P. S. (2016). Harikalar Diyarından Muhafazakâr Masallar. Deniz, A. Ç. (Ed.), *Öteki Muhafazakârlık* içinde, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Ataay, F. (2008). *Neoliberalizm ve Muhafazakâr Demokrasi*. Ankara: Deki Yayınevi.
- Burke, E. (2005). Gelenekselcilik, Kekes, J. (Der.), Canatan, B. (Çev.), *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 1 (3), ss. 11-28.
- Duman, D. (1995). Türkiye'de İslami Yayıncılık, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), ss. 127-141.
- Gencer, B. (2012). İslam'da Modernleşme 1839-1939. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Güler, E. Z. (2010). Muhafazakârlık: Kadim Geleneğin Savunusundan Faydacılığa. Örs, H. B. (Der.), *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler* içinde, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- İnce, H. O. (2010). *Muhafazakâr İdeoloji Din-Siyaset*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Karaarslan, F. (2016). 15 Temmuz Darbe Girişimi ve Muhafazakârlığın Türkiye Bağlamı - Türkiye'de Muhafazakârlığı Yeniden Düşünmek, *Muhafazakâr Düşünce*, 13 (49), ss. 21-36 Karpata, K. H. (2010). *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kaplan, Y. (2012), <https://t24.com.tr/haber/muhafazakar-medya-kendisine-ihanet-ediyor-iktidarla-iliskisi-cok-igrenc,206522>. Erişim Tarihi: 24.09.2021.

Kaynar, M. K. (2007). *Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partileri (1923-2006)*. Ankara: İmge Kitabevi.

Mardin, Ş. (2012). *Türkiye'de Din ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü* (O Akınhay, D. Kömürcü, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Mollaer, F. (2017). *Muhafazakârlığın İki Yüzü*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Özbadem, F. (2013), <http://www.kitaphaber.com.tr/islamci-dergiciligini-tarihi-gelisimi-k1461.html>. Erişim Tarihi: 16.09.2021.

Özipek, B. B. (2017). *Muhafazakârlık Akıl, Toplum, Siyaset*. Ankara: Liberte Yayınları.

Safi, İ. (2007). *Türkiye'de Muhafazakâr Siyaset ve Yeni Arayışlar*. Ankara: Lotus Yayınevi.

Som, D. (1998, 13 Aralık). Vurdumduymazlık, *Cumhuriyet*, s. 17.

Tekin, Ü. (2004). *AK Parti'nin Muhafazakâr Demokrat Kimliği*. Ankara: Orient Yayınları.

Toprak, B. (1983). Milli Selamet Partisi. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi Cilt: 8* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları.

Uzgel, İ. (2010). AKP: Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü. Uzgel, İ., Duru, B. (Der.), *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu* içinde, Ankara: Phoenix Yayınevi.

Yanardağ, M. (2013). *Yeni Muhafazakârlık-Neo-Conlar*. İstanbul: Destek Yayınları.

Zürcher, E. (2017). Terakkiper Cumhuriyet Fırkası ve Siyasal Muhafazakârlık. Bora, T., Gültekingil, M. (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 5 Muhafazakârlık* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları.

Karagül, İ. (2019, 3 Mayıs), "Yeni Şafak Türkiye'nin Son Yirmi Beş Yılı'nın Siyasi Tarihidir", *Yeni Şafak*.

"Otogarlar da Satışa Çıkıyor", 2003, 15 Temmuz, *Yeni Şafak*.

"Özelleştirme Tanıtımı İngiltere'den Başlıyor", 2004. 1 Nisan, *Yeni Şafak*.

KENAN MÜMTAZ AKIŞIK'IN ŞİİRLERİNDE ZAMAN VURGUSU¹

Betül HASTAOĞLU ÖZBEK²

Öz

Zaman, antik çağlardan beri filozofların, bilim insanlarının dikkatini çeken ve birçok farklı disiplin tarafından yorumlanan bir kavramdır. Öte yandan insanlar, yaşamlarını, hayatın merkezinde yer alan zamanla yarış hâlinde sürdürürler. Dolayısıyla insanı yakından ilgilendiren bir konunun, sanatın odağında olmaması, düşünülemez. Sanatçılar tarafından edebiyat eserlerinde mutlak ve görelî olarak dile getirilen zaman, genellikle mekânla ilişkilendirilerek anlatılmaktadır. Sanatçıların zaman ve mekânı çoğu kez birlikte değerlendirmesi, bu yüzdendir. Bitlisli şair Kenan Mümtaz Akışık da zaman vurgusunu, şiirlerinde belirginleştirir ve böylece gösterdiği mekânsal duyarlılığını, ebedileştirmiş olur. Üzerinde yaşadığı bölge ile geçmiş ve gelecekte beslenen duyguları arasında ilgi kurarak zamanın yapıcı-yıkıcı etkilerine işaret eder. Zamanı, dikey-yatay boyutlarıyla ele alıp hayatın sığlığını ve kendi perspektifini, şiir düzleminde genişletmeye çalışır. “Kenan Mümtaz Akışık'ın Şiirlerinde Zaman Vurgusu” adlı bu makalede, zaman kavramının farklı bakış açılarıyla algılanması ve yorumlanması amaçlanmaktadır. Bu sebeple sanatçının şiirlerinden seçilen alıntılarla değerlendirmeler yapılmıştır. Şairin yaklaşımlarına göre konu, başlıklar hâlinde incelenmiştir. Sonuç olarak birçok etmenle olduğu gibi yaşanan coğrafya ile de kavramın algılanış biçiminin değişebileceği ortaya konmuştur.

Ahahtar Sözcükler: Kenan Mümtaz Akışık, geçmiş, gelecek, insan, zaman.

Araştırma Makalesi | Geliş Tarihi: 14.12. 2021 - Kabul Tarihi: 07.02.2022

Hastaoğlu Özbek, B. (2022). “Kenan Mümtaz Akışık'ın Şiirlerinde Zaman Vurgusu”.
Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AKSOS), sayı 11, s. 265-289.

¹ Bu makale VIII. Van Gölü Havzası Sempozyumu'nda sunulan bildirinin değiştirilmiş ve zenginleştirilmiş halidir.

² Öğr. Gör. Dr., Fırat Üniversitesi, Yeni Türk Edebiyatı Bölümü, E- posta: bhastaoglu@hotmail.com
Orcid: 0000-0002-1117-5987

TIME EFFECT IN KENAN MÜMTAZ AKIŞIK'S POEMS

Abstract

Time is a concept that has attracted the attention of philosophers and scientists since ancient times and has been interpreted by many different disciplines. On the other hand, people continue their lives in competition with time, which is at the center of life. Therefore, it is unthinkable that a subject closely concerns people should not be at the center of art. Absolute and relative time expressed by artists in literary works is usually described by relating it to space. This is why artists often evaluate time and play together. Kenan Mümtaz Akışık, who was born in Bitlis, emphasizes the concept of time in his poems. Thus revealing his spatial sensitivity and making the importance he attaches to time eternal. He points out the constructive-destructive effects of time by establishing a relationship between the region he lives in and his feelings fed from the past and future. He also tries to expand the shallowness of life and his perspective on the level of poetry by approaching time with its vertical-horizontal dimensions. This article named "The Emphasis of Time in Kenan Mümtaz Akışık's Poems" aimed to perceive and interpret the concept of time from different perspectives. For this reason, evaluations were made with selected quotations from the artist's poems. According to the poet's approaches, the subject has been examined in titles. As a result, it has been revealed that the perception of the concept can change with the geography lived, as with many factors.

Keywords: Kenan Mümtaz Akışık, past, future, human, time.

Giriş

Zaman, yüzyıllardan beri tartışılan ve anlamlandırılmaya çalışılan, tarihsel geçmişi itibarıyla felsefi kökenli bir konu ve çok yönlü değerlendirilen bir olgudur. Filozoflar, bilim insanları, sanatçılar, farklı kaynak ve düşüncelerden hareketle zamanı, kendilerine göre açıklamaya çalışırlar.

Aristoteles, zamanın sayılabilirliğine vurgu yapar: "Zaman bir süreç değildir: Sıradan sayıların şeyleri saymakta kullanılmasına benzer şekilde, doğadaki süreçleri izah etmekte kullanılabilecek bir tür 'sayı' ya da birimdir. Aristoteles'in kendi sözleriyle, 'Zaman, önceye ve sonraya istinaden değişimin sayısıdır.' Diğer soyut niceliklerde olduğu gibi, zaman gerçekten doğanın parçası olmaksızın doğayla ilgili bazı gerçek şeyleri yakalayan bir tür sistemdir." (Bardon, 2018, s. 14) Aristoteles'e göre zaman, birimler toplamıdır ve şüphesiz ki doğanın bir parçasıdır.

Bergson ise eski inanışın onu mekânla özdeşleştirmesinin aksine, gerçek zamanın bireylerin algısıyla şekillendiğini ileri sürer: “Eski felsefenin ve bilimin anladığı zaman, bir cinsten ölçülür bir mekândan ibarettir. Hâlbuki somut zaman, şuurumuzun bir oluşu ve yaratıcı bir tekâmülüdür.” (Gündoğan, 2013, s. 74) Bergson, burada zamanın ölçülmesi hususuna açıklama getirir ve insan zihnindeki somutluğuna değinir. Ona göre zamanı kavramsallaştırmak demek, aynı zamanda uzamsallaştırmak anlamına gelir. Uzamsallaşan zaman ise gerçek değildir. Çünkü zamanın sonsuz olması gerekir. O, birbiri ardına sıralanan anlardan oluşan, ardı gelmeyen bütünlüktür. Ancak insanlar, onu, “sonu gelebilen bir şey” (Alexander, 2019, s. 20) olarak deneyimlemektedir.

Newton, nesnel zamanı mutlak zaman olarak adlandırır ve mutlak zamanın doğal olaylardan bağımsız olarak aktığını belirtir. Nesnelere birlikte değişen zaman ise görelidir (Cevizci, 2002, s. 1139). O halde Newton’a göre mekânla ilişkilendirilen zaman, görelidir. Ancak zamanı ölçmek ve somutlaştırmak adına insanlar, mekânın somutluğundan yararlanmaktadırlar.

Spinoza ise zaman hakkında romantik bir yorumda bulunur ve der ki: “Zaman, Uzay’ın zihnidir. Bir diğer yönetime göre, zihin ona karşılık gelen beynin, yaşamın, yaşayan bedeninin ya da benzerlerinin yaşayan parçalarının zamanıdır.” (Alexander, 2019, s. 36) Spinoza, zamanın uzaydaki her şeyi kaydeden bir zihin görevi gördüğünü iddia eder. Zaman hakkında yüzlerce yıldır yapılan görüş ve yorumlar, üç ana başlık altında toplanabilir:

“İdealizm, gerçekçilik ve ilişkilencilik. İdealistler zamanın salt öznel bir durum olduğuna ve gerçeklikte hiçbir şeyin ona karşılık gelmediğine inanırlar. Gerçekçiler zamanın gerçek bir şey, olayların altında yatan bir tür matris olduğunu benimserler. İlişkilencililer bir çeşit orta yolu tutarlar. Zamanın sadece olayları birbirine bağlamanın bir yolu olduğuna inanırlar, fakat tanımladığı ilişkiler gerçektir.” (Bardon, 2018, s. 7)

Araştırmacılardan bazıları, zamanın varlığını sadece algıya bağlarken kimileri her şeyden bağımsız bir gerçeklik oluşuna işaret eder. İlişkilencililer, zamanın olay ve mekânlarla kurduğu bağlantıyı yorumlayarak bir çıkarım yapar.

İnsan, zamanın işleyiş ve ilerleyişini algılamak isterse onu, mekânla ilişkilendirmek durumundadır. Mekânla kurulan bağ ve ilişkiler, insanlığın ilk çağlarından itibaren başlar. Doğa, daha en başta insanların, yeme-içme-barınma gibi ihtiyaçlarına olanak sağlamaktadır. İlk çağlarda doğayla kurulan bağ, kentleşme ve sanayileşme gibi unsurlarla zamanla zayıflamış gibi görünse de kişinin taşıdığı aidiyet duygusu, çok değişmez. İnsanın mekâna yönelik bu duygusu, kimi zaman doğayla iletişim içerisinde olma ya da bir ev, yuva kurma, kimi kez de memleket ve yurt sevgisi şeklinde göze çarpar. Sonuç itibarıyla

yaşamsal döngü, insanın zaman ve mekânla sürekli etkileşimde kalmasını zorunlu kılar.

Toplumun merkezinde yer alan ve yaşadıkları coğrafyadan ayrı düşünülmemeyen insanoğlu, bulunduğu bölgenin fiziksel-sosyal yapısından ve şartlarından fazlasıyla etkilenir. Toplumsal sorunlara ışık tutan yazar ve şairler, bu etkilenmelerini, eserlerine de yansıtırlar. Van Gölü Havzası şairi Kenan Mümtaz Akışık'ın yaşadığı coğrafyaya ve zaman kavramına gösterdiği hassasiyetin, bu noktada oldukça yerinde bir tavır olduğu muhakkaktır.

Kenan Mümtaz Akışık, 1925 yılında Bitlis'in Ahlat ilçesinde doğar. Sanatçının dedesi, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nda şehit düşen Süleyman Bey'dir. Şair, Sarıkamış, Kars ve Erzurum cephelerindeki savaş sırasında yaşanan acı dolu anıları dinleyerek büyür. Hayatının daha ilk yıllarında, yaşadığı bölgenin acısı, tarihi ve zorlu mücadelesi ile tanışmış olur.

İlkokulu Ahlat, ortaokulu Tarsus, liseyi de Diyarbakır'da okuyan Akışık, 1944'te İstanbul Hukuk Fakültesini kazanır. Üniversite mezuniyetinden sonra, uzun yıllar Cumhuriyet Savcılığında savcılık yapan sanatçı, bir süre sonra istifa ederek avukat olur. 1940'ta öğrencilik yıllarında şiir yazmaya başlar. Ancak daha sonra siyasete yöneldiği için eserlerini yayımlamayı erteler. 1953'te Aysel Hanım'la evlenir. 1969-1973'te Bitlis Milletvekilliğine seçilir. 1977 yerel seçimlerinde ise Ankara Belediyesi meclis üyesi olur.

Sanatçı, eğitimine öncelik verdiği, mesleki çalışmalarına ve siyasete yöneldiği için eserlerini, ancak 1989'dan sonra yayımlar. Şiir kitaplarını; *Karınca Yeniği* (1991), *Zaman Gibi* (1993), *Güneşe Taşındık* (1994), *Zaman Satılırsa* (1998), *Sürgün Gözler* (1998), *Yok* (2000), *Yanlı İnsan* (2001), *Zaman Çöküyor* (2003), *Serçe Gölgeleleri* (2004), *Buluntu Şiirler* (2010), *En Üstün Şiir İnsan* (2014) adlarıyla çıkarır. İslami düşüncelerin bilimsel gelişmeleri gölgelediği iddiasıyla *İslam Dünyasında Beyin Verimsizliği* (1999); *Anamalçı Küreselleşme ve İslam Dünyası* (2009); Ahlat'ın karakter yapılarını anlatma amacıyla *Ahlatlı Taceddinler* (2002); *Atatürk'le Aklın Aydınlığında* (2003) adlı araştırma ve düşünce eserlerini kaleme alır. Onun Ahmet Özer gibi bazı şair ve yazarlarla gerçekleştirdiği Ankara'daki sohbetlerinden yazıya aktarılan konuşmaları ise *Ankara Dostları* (1982) ve *Sözden Yazıya* (1996) adlı kitaplarda yer alır.

2016 Ankara Kitap Fuarındaki "Ahlat Kültür Sanat ve Çevre Vakfı"nın standında 10.000 civarında kitabının, öğrencilere ücretsiz olarak dağıtılmasını sağlar. Bu yaklaşımı sayesinde vakıf tarafından ödüllendirilir (Nalbantoğlu, 2017). Sanatçı, 25 Ağustos 2017 tarihinde, Ankara'da vefat eder. Akışık'ın cenazesi,

27 Ağustos 2017 Pazar günü, öğle namazına müteakiben Ankara Karşıyaka Camiinde kılınan namazdan sonra Ankara Karşıyaka Mezarlığına defnedilir (Biyografya.com, 24.07.2021).

Kenan Mümtaz Akışık, asıl mesleğinin yanı sıra hayatı boyunca edebiyatı da ihmal etmez. Siyasetle iç içe geçirdiği yaşamına sanatı büyük bir zevkle sığdırır ve şairlik yönünü geri planda tutmaz. O, kaba kuvvete, sevgisizliğe ve zulme karşı olduğunu her fırsatta dile getirir. Şiirlerinde de her sorunun sevgiyle çözüleceğine inandığını belirtir. Aşk, toplumsal sorunlar, özgürlük, eşitlik gibi konuları anlatır ancak en belirgin izleklerinde bile daha çok zaman ve mekân vurgusunu öne çıkarır. Eserlerinde, doğup büyüdüğü coğrafyanın izleri görülür. Zamansallığa, kaçırılan zamana dikkat çeker. Çoğu kez ölümle ilişkilendirdiği zamanın bireyselliğini, izlerini ve yıkıcı etkilerini ele alırken aynı zamanda onun ötesine ulaşmayı da diler.

I. Zamanın Bireyselliği ve İzleri

Kesintisiz akış olarak devam eden sürenin insanlar tarafından çeşitli etmenler temel alınmak suretiyle bölümlendirilmiş hâli, zamanı meydana getirir. Takvim ve saatlerle ölçtüğümüzü düşündüğümüz zaman, aslında soyut bir kavramdır. Soyutluk özelliği ise onu, bireysel algılayışa ve tartışmaya açık bir konuma yerleştirmektedir. Böylece zaman, sadece felsefenin değil, bilim ve sanat dallarının olduğu gibi edebiyatın da ilgi alanına girmektedir. Edebî açıdan değerlendirildiğinde ise o, her açıdan düşünülüp algılanabilir. Bu nedenle yazar ve şairler, zamanı, kendilerinde ve çevrelerinde bıraktığı olumlu-olumsuz izlerle değerlendirmektedirler.

Kenan Mümtaz Akışık, insanoğlunun, zamanı takvim ve saatlerle bölümlendirişini anlatır. Aslında yaşam süresinin, kişisel zamanı belirlediğini ifade eder:

“Nesneden doğar
Uzaklık zaman
Denge oluşunca da
Takvimleşir yaşamımız”
(Akışık, 2010, s. 172)

Şaire göre zamanı bölümlendirmek, toplumsal ve bireysel hayatı dengede tutar. Yaşamın akışını ve kurallar düzenini belirler. Böylece olası bir kaos, engellenmiş olur. Fakat bu bireysel zamanın bir gün sona ereceği düşüncesi, sanatçıda çoğu kez korku yaratır. Dolayısıyla o, zamanın akışına dur demek ister:

“Katlanmıyorum aynı nedenle
 Karanlıklara evren gibi
 Bölmüyorum zamanı
 Saatlerin yinelenmesine”
 (Akışık, 2010, s. 141)

Evrenin karanlıklara katlanmasını, insanların zamanın akışına müdahale edememesi olarak yorumlar. Zamanın akışını engelleyememek, kadere dur diyememek gibidir. Saatlerin yinelenmesi ise şair için bir aldatmacadır. Karartılmış bir evren gibidir. Çünkü aslında bireysel zamanın bir sonu vardır:

“Bir koca nehir her şey
 İçinde evrenin
 Akar sonsuza doğru öle yana yakıla
 Kurgularımız sezgilerimiz
 Zehirden özlemlerimiz birlikte
 Kilitliyiz egemenliğinde bu nehrin
 Soluğumuz zaman
 Çalkalanırız canlı cansız içinde”
 (Akışık, 2010, s. 95)

Bir nehre benzettiği evrenin içinde kilitli olduğumuzu düşünen şair, insanın soluğunu zamana benzetir. Suyun içinde çırpınan insanın boğulma riski gibi bireysel zaman da her an, durma riskini taşır.

Zamanın varlığını algılamak, kişilerin ruh durumlarına göre değişiklik gösterebilir. Gerçeklik, bilimin kabul ettiği gibi mekân içindeki cisimlerden oluşmaz. Bütün gerçekliğin özü, zaman, süredir. Bu zaman da ikiye ayrılır. Birincisi cisimlerin hareketiyle ölçülebilen nesnel zaman; ikincisi geleceğe doğru yönelmiş bir sürecin doğrudan hissedilmesiyle algılanan öznel zamandır (Akarsu, 1998, s. 203). Dolayısıyla da zaman, kişilerin algısına göre farklılık gösterebilmektedir. Zamanın insanın ruh haline göre şekillenmesi durumu, edebi eserlerde daha belirgindir. Şairin beklemek zorunda kaldığı anlarda zaman, adeta uzarken sevdiğine/isteğine kavuşması durumunda çabuk geçer. Sanatçı, ömrünü bütün olarak değerlendirdiğinde de zamanın hızlı aktığını düşünür.

Kenan Mümtaz Akışık, şiirlerinde zamanı, hızlı akan bir nehre benzetir ve “Bir koca nehir her şey/ Akıntısında zamanın/ Sonsuza doğru” (Akışık, 1993, s. 146) diyerek insanın algıladığını sandığı zamanın, bu büyük nehrin sadece

bir akıntısı olduğunu belirtir. Sel gibi olan zaman, bazen de ışık hızıyla geçmektedir;

“Işıktan bir sel zaman
Mahşerinde saniyelerin
Sezgilerden duygulardan yapılı
Tavanların ahşabına
Sürtüne sürtüne akan”
(Akışık, 1991, s. 14)

Bir sel gibi hızla akıp giden zaman, saniyelerin mahşerindedir. Ona yetişmek, yaklaşmak mümkün değildir. Çünkü zaman, sürekli akıştadır; “Zaman, birbirini takip ederek ilerler: bir sürenin geçip giden bir süre dışında bir anlamı yoktur ve zamanda bir anı deneyimlediğinizde hemen geçmiş olan an gider.” (Alexander, 2019, s. 20) Şair, bir anı yakaladığını sandığında aslında diğer ana geçilmiştir bile. “Aşınca Güneşi” adlı bu şiirde, zamanın hızı anlatılırken kişiselliğine de dikkat çekilir. Onun “sezgilerden duygulardan yapılı” oluşu, saniyelerin çok ötesinde bir anlam taşıdığını göstermektedir. Işık ve yağmur suyu, tavandan evin içine sızarak nasıl izler bırakırsa zaman da insan ve mekânda öyle izler bırakmaktadır. Bu izler, kimi kez alındaki çizgiler, kimi zaman ellerdeki kırışıklıktır. Aslında evrenin her yerinde zamanın bıraktığı izler vardır. Çünkü zaman, mekânın ruhuna siner. Onun etkileri, işaretleri ve değişimi, ancak çevrenin dikkatlice gözlenmesiyle fark edilir:

“Süre, bir zihin sentezidir, ruhsal bir oluşturma, bir nitelikler yumağıdır ve sayı ile ilişkisi yoktur. Ölçülebilen sadece mekândır. Çünkü mekân bir cinstendir, onda süre ve süreklilik yoktur. Sayma işi sadece mekânda olur. Zaman anları, birbirine katılmak suretiyle asla toplanamazlar. Çünkü gerçek zaman olan sürenin özü, akıp gitmektir. Bundan dolayı da süre; sürekli yaradılış, yeniliğin kesiksiz fişkırışıdır.” (Gündoğan, 2013, s. 80)

Zamanın zihinsel bir çıkarım olduğu düşünülürse mekândan hareketle ölçülebileceği anlaşılır. Çünkü bir ışık gibi, sel gibi hızla geçen zamanı, ancak çevredeki etkilerinden görüp anlayabiliriz. Bu anlamda bilincimiz, zamanla işbirliği içerisinde. Farkındalığı yüksek ve algıları açık bir bilinç, zamanla mekânın ayrı kavramlar olduğunu bilir ancak zamansal sorunlarını, mekândan yardım alarak çözer. Böylece insan, zamanla hem yarışır hem de çoğu kez birlikte hareket eder. Evrenin varoluşundan beri bu, böyledir:

“Ve depremleri sürükleyen
Aşk başlar canlıdan canlıya
Canlı ile zaman arasında”
(Akışık, 1994, s. 14)

Sanatçı, canlılar ile zaman arasındaki biteviye çekim ve karşı konulamayan bir ilişkiden bahseder. Ayrıca insanın “eylemde, zamanda, anlamda yaratıcı” (Akışık, 2010, s. 61) olduğu kanısındadır. Şair, doğanın uyanışına, zaman ile canlılar arasındaki ilişkiye dikkat çeker. Mekândan hareketle zamanı, algılar ve anlamlandırır:

“Bir ilkyaz sabahında

Menekşedir zaman

Şiirden şarkıdan”

(Akışık, 1999, s. 11)

Doğanın renklenişi, mevsimlerin geçişi, yeni başlangıçların belirmesi, zamanın göstergesidir. Ayrıca o, şarkılara, şiirlere siner. Zaman, şaire göre bir varlıktan çok daha fazlasıdır; “İksiz sonsuz bir kitaptır zaman/ Paha biçilmez değerdir” (Akışık, En Üstün Şiir İnsan, 2014, s. 39). Bazen “saydam” (Akışık, 1999, s. 61) dır ve “kurşun” (Akışık, 1999, s. 51) kadar ağırdır. “Değirmen suyu gibi” (Akışık, 2010, s. 11) boşuna akandır. Ne olursa olsun insanlığın kaçamadığı, izlerini yadsıyamadığı varlıktır:

“Bir sestir zaman

Buruk yassı

Beynimizin burgaçlarından

Geçmişe akan

(...)

Çevresi bin yılların kanı

Anıtlarda ehramlarda

Çömleklerin kulplarında

Kemiklerde taş olan

Bir sestir zaman”

(Akışık, 1994, s. 45-46)

Zamanın izleri, en çok da tarihsel kalıntılarda, iskeletlerde, mağaralarda belirginleşir. Sanatçı, “Mağara adamı/ İskeletinde karşılaştı/ Taş olan zamanla” (Akışık, 1999, s. 19) diyerek zamanın izine işaret eder. Şaire göre tüm bunlar, âdeta zamanın sesidir. Çünkü sürenin işlediği, yılların geçtiği, aynı yerlerde daha önce başka canlıların yaşadığı, bu izlerden net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Gerçek olan zaman, müdahale edilemeyen sürekli akıştır. Ancak algıladığımız zaman, insanın buluşudur:

“Birleşikti varlıkla zaman ezelde
Denge kurulunca
Büyük patlamadan
Milyarlarca yıl sonra
İnsan çıktı ortaya
Aklından ötesi nesne
Yaşamı takvim”
(Akışık, 2014, s. 11)

Sanatçı, aslında varlık ve zamanın bir bütün olduğunu belirtirken dünyanın oluşumundan, canlıların tarih sahnesinde yer almaya başlayışından bahseder. Varlığın oluşumuna gönderme yapar. İnsanın ortaya çıkmasıyla birlikte takvimsel bir döngüye girildiğini vurgular. Varlıkla zamanın birliğini, “Zamanla birlikte sürmekte iken/ Varlık evrende” (Akışık, 2014, s. 14) gibi söylemleriyle birçok dizesinde ifade eder:

“Yer kürenin oralarda
Havadan sudan her şeyim
Zamandan habersiz nokta nokta
Serpilmişim toprağa”
(Akışık, 1994, s. 51)

Şair, “zamandan habersiz” toprağa serpildiğini söyleyerek insanın başlangıçtaki bilinçsizliğine, zamanın yokluğuna ve varlığın bir bütün oluşuna işaret eder. En başta sadece hava, su ve toprak vardır. Zaman denilen sonsuz varlık, insan bilincinin dışındadır; “Yollar zaman olmuş/ Zamanlar dışımızda” (Akışık, 2014, s. 66) diyerek şair, farklı dizelerinde de aynı fikri yineler. Zaman, insan bilincinin dışında gibi görünse de her şeyin içindedir:

“Ayak sesidir ritim
Doğanın
Mavi olur dağ olur
İçinde zaman”
(Akışık, 2003, s. 31)

Şaire göre zaman, doğaya sinen güzelliştir. Organik ve inorganik tüm canlıların içindedir. Doğa, zamanı hem yaratmakta hem de kendisine yardımcı ve oluşumuna malzeme yapmaktadır:

“Hücreleri yarattı önce doğa
Hurdalardan yapmışçasına

Birleştirdikten sonra da tek tek
 Zamanın ustalığında
 İnsanı yarattı birbirine benzetmeden”
 (Akışık, 2010, s. 84)

Sanatçıya göre doğa, insanı yaratırken zaman da bir usta gibi varlıkları gözetiminde tutmaktadır. Şairin doğaya yaratıcılık misyonu yüklemesi, panteizmi akla getirir. Panteist algıya göre doğadan ayrı bir yaratıcı düşünülmez. Tanrı da evrenin bütününde ve tamamındadır. Kenan Mümtaz Akışık da şiirinde doğanın önce hücreleri, daha sonra da insanları yarattığını söyleyerek panteist görüşe yaklaşır. Zaman da bu yaratılış silsilesinin hem içinde hem de dışındadır. O, bazen bir yol gösterici, bazen yoldaş, çoğu kez de yolun kendisi olmaktadır:

“Katliya katliya uzakları akıyoruz
 Zamanın yatağında”
 (Akışık, 2003, s. 16)

İnsan da geleceği ve geçmişi hafızasında barındırmakta ve bir nehir gibi hızla akan zamanın yatağında ilerlemektedir. Ne kadar yok sayılmaya çalışılsa da zaman, her şeyden bağımsız olarak vardır. Varlıkların içinde ve dışında, algılarda, sezgilerdedir ama var olmak için hiçbir sebebe ihtiyaç duymamaktadır. Çünkü iddia edilenlerin aksine “gerçekse zamandır” (Akışık, 2010, s. 45). Varlığı göz ardı edilemeyecek olan da zamanın gerçekliğidir. Değişen sadece insanların onu algılama biçimleridir.

Şair, insanların fiziksel ve psikolojik durumlarına göre zamanı algıladıklarının bilincindedir. Bu bilinç durumuyla o, zamanı birçok yönden değerlendirirken en çok da yıkıcılığı/yok ediciliğine vurgu yapar.

2. Zamanın Yıkıcılığı/Yok Ediciliği

Zaman, maddeyi, genel olarak aşındırma eğilimindedir. Canlı varlıkları doğma, büyüme, yaşlanma gibi etkilerle kuşatırken cansız varlıkları aşındırır. Mağaradaki izler, tarihi eserlerdeki yıpranmalar, bugüne kadar kalan iskeletler, buna örnektir.

Yıkıcı bir varlık olarak gördüğü zamanı, farklı boyutlarıyla ele alan Kenan Mümtaz Akışık, zamanın ömürleri çalıp yok ettiğini; içerisine hapsettiklerini ise geri vermediğini söyler:

“İlk düştüğümde ellerine
Çalmış ömrümü zaman
Adasında geri gelmeyenlerin
Ölümlü kesimi kalmış”
(Akışık, 1991, s. 10)

Şaire göre daha en başta zaman, sınırlı bir süreyle dünyaya gelen insanın ömründen çalmıştır. Ölümlülük, insana biçilen ömrün, süreli olduğunu göstermektedir. Hayattaki hiçbir şey, zaman gibi sınırsız ve sonsuz değildir. Bu nedenle zaman, insandan daha güçlüdür. Dolayısıyla da sanatçı, “Yudumladıkça beni zaman/ Çöle döndüm” (Akışık, 1998, s. 24) diyerek zamanın ağır darbelerine dikkat çeker. O, evleri tahrip etmekte, zihinleri yormakta, insanları yaşlandırmaktadır:

“Yamaca sığınan bir ev
Yol geçer damından
Örümcekli tavanı
Kemiren zaman
Ağlara takılmış”
(Akışık, 1991, s. 17)

Burada zamanın aşındırdığı iki varlık, insan ve ev söz konusudur. İnsan, eve; ev de yamaca sığınmaktadır. “Örümcekli tavanı kemiren zaman” ise yutan, yok eden, yıkan yönüyle değerlendirilmektedir. Böylece “varlıkları dişleyen ve üzerinde dişlerinin izlerini bırakan bir zaman” (Kolcu, 2002, s. 187) kurgusu dikkati çekmektedir. Şair, evin damından yol geçtiğini söyleyerek aslında yıllarla birlikte yaşanan olaylara ve evdeki hareketliliğe vurgu yapar. Zaman geçmekte, her şey değişmektedir: “Geçmiş, bugün ve gelecek, eve farklı dinamizmler kazandırır; çoğu zaman iç içe giren, kimi zaman birbirine ters düşen, kimi zaman da birbirini uyaran dinamizmlerdir bunlar.” (Bachelard, 2018, s. 37) Evdeki bu dinamizm, anıların varlığı, geleceğin hayal edilmesi ve anda yaşananlar, zamanın varlığına kanıttır. Hızla geçen ve iz bırakan zamanın acımasız olduğunu düşünen şair, bu nedenle ona çoğu kez bir yaratık özelliği atfeder;

“Deniz yamyası
Delik deşik gördüklerim
Dağların taşılı kalmış
Zaman geçmiş buralardan
Gövdesiz acımasız

İzleri dünya..."

(Akışık, 1994, s. 5)

Zaman, geçip gittiği her yerde hasar bırakmakta, etrafı adeta bir taş yığına çevirmektedir. Sert ve şiddetli rüzgârlar, dağları nasıl yerle bir edip geriye sadece şekilsiz taşlar bırakıyorsa zaman da dünyayı aynı şekilde tahrip etmektedir. Sanatçının birçok dizesinde ise dünya, dönse de dönmese de "Yol olur zamana" (Akışık, 2014, s. 12). Zaman, dünyadan daha büyük ve sonsuzdur. Dünya, onun sadece bir aracı ve yolu konumunda bulunabilir. Zamanın ilerlemesi ve çeşitli doğa olaylarının etkisiyle dağlar, denizler oluşur. Tüm bunlar gerçekleşirken evrende, sürekli bir değişim ve dönüşüm yaşanır. Zaman, düşünmeden davranan, kabuklu ve sonsuz büyüklükte bir varlık gibidir:

"Mavi çam gibi dünyamız

Kendi kıyısında

Kıramıyor kabuğunu

Tapınaklarda zamanın"

(Akışık, 1993, s. 138)

Şair, sularla çevrili dünyayı, maviliğiyle eşsiz ve özel bir yapıda görür. Onun çam ağaçları gibi dayanıklı olduğunu düşünür. Dayanıklı gibi görünen dünya, zamanın izlerini silmeye çalışmakta, tapınaklara müdahale etmektedir. Sanatçının, zamanı kabuklu bir varlık, dünyayı da onu kırmaya uğraşan bir zorba olarak nitelemesi, akıllara Tepegöz hikâyesini getirir. Tepegöz de sınırları ihlal edilen varlığın doğurduğu bir yaratıktır ve halk için olumsuz, istenmeyen sonuçları temsil etmektedir. Tepegöz, daha yumurtadayken insanların onu incelemek yerine tekmelemesi sonucu büyümüş, büyümüş ve kabuğundan çıkmıştır. Sanatçıya göre muamma olması nedeniyle zaman da merak edilmekte ama yeterince anlaşılammaktadır. Zamana yüklenenlerin ağırlığı, onu kabuklarından çıkmaya zorlamaktadır. Bunun olumsuz sonuçlar doğurması muhtemeldir. Şiirin "Özgürlükler Darağacında" başlığını taşıması, bu olumsuzluklar silsilesini imlemektedir. Şair, benzer duygularını, "Patlayacak Zaman" adlı şiirinde de ifade eder:

"Ne sabahı akşamı var zamanın

Ne iklimi mevsimi

Sıkışmış içine

Özü özüne geçmiş

En küçük parçasında

Saklar kendini

Sonsuzlaşan ilk anın

İçinde sonsuz değişenler
Altında aynı kapağın

Sığmayacak artık kendine zaman
Zamanların birinde patlayacak”
(Akışık, 1993, s. 129)

Zamanın bölümlendirilmesi, kesintisiz akışta, sonsuz büyüklükte bir kavramın sınırlandırılması anlamına gelir. Sanatçı da bu sonsuz kudretteki varlığın, saatlere ve takvimlere artık sığamadığını belirtir. Dolayısıyla onun imgeleminde en nihayetinde bir gün, “Maddede sıkışınca zaman” (Akışık, 2010, s. 94) da çökecektir.

Yok eden, yıkan, canlı cansız tüm varlıkları tahrip eden zaman, şair için korkutucudur. Zamanın etkileri, çevredeki maddeleri gözlemleyince daha iyi anlaşılmaktadır. Sanatçı, bu sonsuz güç ve büyüklükteki zamanın patlamaya hazır bir bomba gibi olduğunu düşünür.

Zamanın yok ediciliği, en çok da ölüm vurgusunda güçlenir. Ölüm, tüm hareketlerin sonudur. İnsan, zamanın tükenişini, ölüme doğru yol alırken anlar. Çünkü bireysel zaman, ölümlerle sonlanacaktır. Kişilerin zaman konusundaki farkındalığı, ölümleri seyrettikçe artar. Kendi ölümünü deneyimleyemeyen insan, çevresinde gördüğü kadarıyla ölümü anlamaya çalışır ve onun, dünyadaki müddetin sona ermesi anlamına geldiğini bilir.

Kaçınılmaz bir son olan ölüm gerçeği, herkes tarafından bilinir; “Var olmak zorunda olmak, ölmek zorunda olmaktır.” (Bardon, 2018, s. 43). Ölüme doğru yol aldığını ise insan, çevresindeki ölümleri gördükçe ve yaşlandıkça daha iyi fark eder. Bu anlamda zaman, en vurucu etkisini ölümlerle göstermekte, geçişindeki hızı da gözler önüne sermektedir. Şair de çoğu kez zamanı, ölümlerle bağdaştırarak onun geçiciliğine işaret eder:

“Vazgeçmiyor bizden zaman
Ayrılık getiriyor yollar
Suyu çıkmış tekdüze karanlığın
Toprak toprak olduğuna pişman
Hep ölümlerle dolmaktan”
(Akışık, 2014, s. 111)

“Toprağa karıştırıp zamanı
Bağışladık ölümlere

İçinde kişiliğimiz”

(Akışık, 1993, s. 124)

Toprağa karışan tek şey, ölünce gömülen insanın bedeni değildir. Onun zamansallığı ve mekânsallığı da toprak olmaktadır. Çünkü hayatta ona ayrılan sürenin sonuna gelinmiştir ve her şey için artık çok geçtir; “Ölüm zamanın kesintisiz akışı içinde bir varlığın süresinin sonu olarak belirir. Bu durumda ölüm, şeyin yıkımıdır.” (Levinas, 2011, s. 36) Tüm hırslar, karakteristik özellikler, çabalar, kavgalar son bulmuş, insanın bedeni gibi yok olmak üzere toprağa koyulmuştur. Hızla geçen zaman, şairin tüm sevdiklerini bir bir almaktadır:

“Hız olmuş zaman

Yaşam bahane

Sevdiklerim herkes olmuş

Çalmış yıllar çocukluğumu

Ölen ölene”

(Akışık, 2000, s. 45)

Şairin hayatındaki insanların birçoğu ölmüştür. Şimdi kendisini çocukluğundaki gibi tam hissedememektedir. Sevdiklerinin ölümü, ona zamanın hızlı aktığını düşündürür. İnsanların bir daha dönmek üzere dünyadan göçmesi, yok olup ölmesi nedeniyle zamanı, acımasız olarak görür:

“Yol uzun zaman dar acımasız

Yaşam az

Borçluyuz üstelik bilime tekniğe

Nefret ediyorum

Ölümün el çabukluğundansa”

(Akışık, 2010, s. 33)

Hayata dair gelişmeler, umut vericidir. Ancak insanın sınırlı ömrü, tüm bu gelişmelere tanıklık etmek ve katılmak için yeterli değildir. Ne kadar zor olsa da ölüm gibi bir gerçek varken zamanın hızına ayak uydurmaya çalışmak gerekmektedir. Bu da Heidegger'ın zaman algısını hatırlatır nitelikte bir yaklaşımdır. Çünkü Heidegger'a göre “Zaman, Varlık'ı anlamlandırmaktadır.” (Çüçen, 2012, s. 83) Gerçekten de bir şeyin yokluğunu düşünmek, onun varlığını değerli kılmaktadır. Dolayısıyla zamanı verimli kullanmak, önemlidir. Bazen de şair, “Ölümden Sonra”sını düşünür ve zamanın hâlâ işlediğine inanır;

“Nafile

Vazgeçmiyor benden zaman

Hep ayrılığa yöneliyor yollar
Suyu çıkmış karanlığın
Toprak olduğuna pişman”
(Akışık, 1993, s. 47)

İnsanlar öldükten sonra da zaman, adeta onların aleyhine işlemekte ve cansız bedenleri tahrip etmekte, parçalamaktadır. Şair, toprağa karışan bedenler yüzünden toprağın da bu durumdan hoşnut olmadığını söyler. Fakat şaire göre insan, gönlünü sevgiyle doldurduğu müddetçe ölümü unutmakta ve gözünde büyütmemektedir. “Kim Dinler Ölümü” adlı şiirinde o, zamanın tükenişi karşısındaki insanın acizliğini, sevgiyle giderişini anlatır:

“Sevgi dolmuş yüreğim yerine
İnsana açan pencerelerini
Kuşa çiçeğe yağışına karın
Dinlemiyorum artık ölümü”
(Akışık, 1991, s. 10)

Şu gelip geçici âlemde, çevrede olup bitenleri fark etmek gerektiğini düşünür; kuşları, çiçekleri, mevsimlerin değişimini görebilmek ve yüreğimizi sevgiyle doldurmak gerektiğini. Çünkü sadece böyle olursa ölüm, korkutucu olmaktan çıkacaktır.

Zamanın yok ediciliğine en iyi örnek olan ölümü engelleyen hiçbir şey yoktur. Tüm yolların ve bireysel zamanın sonu olan ölümün korkutuculuğu, şaire göre ancak iyi duygularla hafifletilir. Kişiler ölse bile fikirlerin ve anıların yaşaması ise ancak zamanın mumya gibi dondurulmasıyla mümkün görünmektedir.

3. Zamanın Donması

Zaman akışının önünde durmak için insanlar, birtakım çalışmalarda bulunur. Daha doğrusu, değerli görülen varlıkların yok olmasını engellemek adına zamanın tahribatını önlemeye uğraşırlar. Kenan Mümtaz Akışık’a göre bu, kimi zaman önemli bir şahsiyetin cansız bedenini mumyalamak bazen unutulmaması gereken düşüncelerin yazıya aktarılması ya da sanatsal ürünler ortaya koymakla mümkündür:

“Zamanın parçalarında dondukça
Sayfa sayfa yaşam
Mumyalar evreni gibi
Geçmişe yazılır”
(Akışık, 1998, s. 27)

Yaşamın sayfa sayfa zaman parçalarında donması demek, akla kâğıtları ve takvimleri getirmektedir. Yazılan her şey, tarihsel sürece işlenerek yaşananların kanıtı olarak kalmakta ve geleceğe aktarılabilir. Sanatçı, kişilerin belleklerinin de bir anlamda kayıt defteri ve tarih kitabı gibi önemli anıları unutmadığını belirtir:

“Yıllardan kalan
 Bir uzun düşle
 Özlemlerim türkülerde deli divane
 Ya resim olur donan zamanlara
 Ya canlı bir dünya
 Kanat kanat
 Belleğine konar”
 (Akışık, 1998, s. 45)

Şair, özlediği kişi ve anıları, türkülerle yâd eder, fotoğraflarla anar. Zaman, bu vesileyle adeta donar. Tüm güzel anılar, kendi belleğinde canlı bir dünya gibi saklanarak muhafaza edilir. Fakat sanatçının dizelerinde zaman, hep iyi anlamda donmaz. Zamanın donması, bazen de olumsuzluğu çağrıştırmaktadır:

“Bu sınırsız güzelliğin
 Asıl ögesi
 Ta kendisi iken
 İnsan da ulaşamıyor
 Romanını okumaya doğanın

Zamanları donmuş gibi
 Can evinin lahzalarında
 Son soluğunun
 Sonuna gelmiş gibi”
 (Akışık, 2003, s. 33)

Şair, “İnsan da ulaşamıyor/ Romanını okumaya doğanın” ifadesiyle insanın doğayla kurduğu iletişimi ve yakınlığı kaybedişine değinir. Sınırsız güzellikteki doğanın romanını bozan da insanın kendisidir. Çünkü insanlar, yaşam gayesini unutmuş, enerjilerini kaybetmiş gibi davranmaktadırlar. Bu durumun kaynağı olarak zamanları donmuş insanları görür. İnsanın henüz hayattayken zamanının donması demek, yaşarken ölmekle eşdeğerdir. Sanatçı da insanların tavırlarındaki umarsızlığı ve ruhsuzluğu, “zamanları donmuş gibi” ifadesiyle dile getirmek ister:

“Donmuş zamanları
Sıkışıp kalmışlar
Taşlaşan yapılarında
Canlı sızılarla dayanılmaz acılarla”
(Akışık, 2010, s. 133)

Kenan Mümtaz Akışık, hayata dair güzel anılarını kaybetmek ve zamanın akışını engellemek istediğinde şiirleri aracılığıyla zamanı dondurur. Böylece zaman geçmez; her şey, yazılar ve dizelerde kalır.

Sanatçının dizelerinde “zamanın donması”, hatıralarla, tarihî eser ve kalıntılarla sonsuzluğa uzanmasını imlemektedir. Bazen de zamanın donması, şaire çaresizliği ve ölümü çağırıştırır. Böylece zaman, yine olumlu ve olumsuz yönleriyle değerlendirilmiş olur.

4. Zamanın Tükenmesi

Zaman, bütün yıpratıcılığının, kudret ve sonsuzluğunun yanında insanın onu doğru değerlendirememesi durumunda, tükenen bir varlıktır. İnsanı ölmeden öldüren, ölmekten kötü bir duruma sokan hususlar, zamanı da tüketir. O durumdaki bireyler için yaşamak, ölmekten daha zor gelir. Kenan Mümtaz Akışık, zamanın tükenebilirliğini söylerken elbette mecazlı bir anlatıma başvurur:

“Dışlarken sevmeyi ortam
İlkel diliyle doğanın
Sürüklüyor insanlığımızı
Aklın yadsıdığı
Kimselerin aldırmadığı
Sevimsiz yanlarımıza

Yedikçe birbirimizi
Zaman çöküyor”
(Akışık, 2003, s. 5)

İnsan, sevgisiz kalıp dışlanırsa yaşayamaz, yaşamak ona zulüm gelir. Canlıların birbirine merhamet göstermemesi, insanlığın ölmesi demektir. Bu geçimsizlik ve paylaşımsızlık durumu, adeta zamanı bile tüketir. Zaman, bazen de değişimlerle tükenir. Şairin, “Geceye dönüşürken/ Tükeniyor zaman” (Akışık, 2003, s. 10) ifadesiyle vakitlerin sona ermesi ve günden geceye geçilmesi,

insanın ölüme doğru yol alışını akla getirmektedir. Kimi zaman da şair, zamanı yanabilen bir varlık olarak niteleyerek somutlaştırır:

“Ötemde yanar zaman
Karanlık gibi güneşte
Ne saat resim ne yaşam ölüm
Yenilir her şey sadece
Sürekli mesafelerde”
(Akışık, 1994, s. 22)

“Paslandı gerçekleri anlatmalar
Yanıyor zaman güneşte
Terk etti kahramanlar romanlarını
Güçlülerden yana”
(Akışık, 2014, s. 22)

Zamanın yanması, pek çok sebebe dayanır. Tutuşan bir şey, çabucak tükenerek küle döner. Zamanın hızlı akışından rahatsız olan şair, onun yanmasının artık dolup taşması anlamına geldiğini düşünür. “Zamanların birinde patlaması”, “tükenmesi” ve yaşanılanları kaldıramaması olarak yorumlanabilir. Gerçekliği zedelenen hayattan insanlar gibi roman kahramanları da yorulmaktadır ve bu tükeniş karşısında zaman, çaresiz kalmaktadır. Durum böyle oldukça insanların zamansızlığı daha iyi anlaşılacaktır. Şairin “Yoksun içimiz zamandan” (Akışık, 1994, s. 45) deme sebebi budur.

Şaire göre zaman, insan davranışlarının ve toplum düzeninin bozulmasıyla tükenmektedir. İnsanın sabrı nasıl tükenirse zamanın da kendisi tükenmektedir. Her ne kadar yaratık gibi ölümcül etkilere sahip sonsuz bir varlık bile olsa dünyada yaşananlar, onu da etkilemektedir.

5. Geçmiş ve Geleceğin Buluşması

İnsanlar, zamanı bir bütün halinde değerlendirirler. Günlük düşüncelerle bir anda geçmişini hatırlayan insan, birkaç dakika sonrasında kendisini geleceği düşlerken bulabilir. Kenan Mümtaz Akışık'ın bazı şiirlerinde de geçmiş ve gelecek, bugünde, anda buluşur:

“Ötesi yavaştan bir yığın yıl
Silinmiş ışığı mevsimleri
Kimi bulanmış anılara

Sabırda yitiklerde
Sevdaları yaşama katık
Keskin imgeli
Kırlangıç kanadı gibi
Kimi kuş denizinden geleceklerde
Daha gelmemiş
Başlatıp durağan sonsuzunu
Umut olmuş”
(Akışık, 1991, s. 12)

Burada sanatçı, anılarla gelecek günler arasında köprü vazifesi gören günden bahseder. Kendisini ana getiren, onun bu günkü algısını şekillendiren ise büyük ölçüde anılardır; “Aslında anılara bulanmamış algı yoktur. Duyularımızın dolaysız ve mevcut verilerine, geçmiş deneyimimizin binlerce ayrıntısını katarız. Genellikle bu anılar bizim gerçek algılarımızı yerinden eder.” (Bergson H. , 2015, s. 27) Anıların algıdaki yeri sayesinde zaman kavramı, anlamını kaybeder. Geçmiş ve gelecek, algıda birleşir. En nihayetinde “Zaman, geçmişten geleceğe doğru değişerek uzanan bir birikimdir.” (Cevizci, 2002, s. 1139) Bu birikimin değer kazanabilmesi kişinin kendisine bağlıdır. Gelecek, tarihten ilham alınarak planlanırsa bugünü kurmak daha kolay olacaktır.

Şaire göre geçmiş ve geleceğin anda buluşabilmesi, bazı durumlarda gerçekleşebilir. Sevgi, bu imkânsızlığı mümkün kılan en önemli etkidir. Ancak aşk, zamanı dondurabilir, anılardan kurulan yolu, gelecek hayalleriyle süsleyerek köprüleştirir:

“Anımsar mısın
Yıllar öncesi bir kışın
Orman müzikli o saatinde
Dondurup tüm mutluluklarımızı
Bir başyapıt tablo
Ve şimdiki zaman olmuştuk

Kopar kopmaz kendimizden
Son gizle girmiştik anıların
Ilık gökkuşağına
Işık hızından ötelerdeki
Süreçlerin en kısasında”
(Akışık, 2000, s. 17)

Aşk, geçmişin köklerini canlı tutarken yaşanan güne de renk verir. Anıların ılıklığı, sevgililerin gönüllerini ısıtırken “ışık hızından ötelerdeki” zamanları değerli kılar ve adeta kutsar. Böylece “bir başyapıt tablo” gibi sevgililer de ölümsüzleşerek hep “şimdiki zaman”da kalırlar. Aristoteles şimdiki anın, geçmiş ve gelecek zamanı, hem bağladığını hem de onlar arasında bir sınır oluşturduğunu ileri sürmüştür (Aristoteles, 1996, s. 11-29). Şiirde de bağlayıcı bir köprü konumunda yer alan şu an, sevgililer tarafından mutlulukla örülüp sabitlenmiştir. Şair, en çok da çocukluğunu düşünürken geçmişe döner:

“Bir ucunda bilinmezlerin şimdi
Zamanın durduğu yerde
Uzağı kollarken gözlerim
Çakılmış gibiyim

Yeniden gelecekmış gibi
Bekliyorum geçmişini”
(Akışık, 1993, s. 27)

Zihinde sürekli beliren anılar, sanatçıya zamanın geçmediği hissini verir. Bu algılayış, aslında şimdiki anın, geçmişle gelecek arasında köprü kurmasındandır. Köprü durumu oluşturmasının yanı sıra içinde bulunulan an, geleceğe de uzanmaktadır; “Geçmişin şimdi içinde barınıp gitmesi, zamanın, daha doğrusu sürenin sürekliliği ve bölünemezliği anlamındadır.” (Gündoğan, 2013, s. 11) Zamanın bölünemezliği ise algıların dışında onun sonsuz bir varlık olduğu fikrini kuvvetlendirmektedir.

Sanatçı, geçmişle geleceği anda buluşturarak insanlığın, Yahya Kemal'in de dediği gibi “kökü mazide olan atı” oluşuna vurgu yapar. Çünkü ona göre maziyi unutmak ve geçmişi yok saymak, ilerlemenin önüne geçmektedir. Kenan Mümtaz Akışık'a göre de kişi, geçmişten kazandıklarıyla geleceği hayal etmeli ve bugünü öyle kurgulamalıdır. Böylece daha sağlam adımlar atıp özgün kalabilecektir.

6. Zamanın Ötesine Ulaşmak

Kenan Mümtaz Akışık, şiiri var olmakla eş değer görür. Bu nedenle şaire göre zamanın ötesine ulaşmak, ancak yazmakla ve sanatla mümkün olacaktır. Geleceğe ulaşmanın ve zamanın ötesine varmanın yolu, şiir yazmaktan geçmektedir:

“Var olmaktır şiir evrende
İster durgun dilsiz görünsün
Rüzgâr ya da boşluk
Biriken çözülen renkler bulutlarda
İster uçuşan gökyüzü olsun
Konuşan var olmaktır
Alev alev suskun
Algılsın algılanmasın”
(Akışık, 1991, s. 5)

Şair, “Karıncı Yeniği” adlı bu şiirinde, konuşmanın önemine dikkati çeker. Sessizliğin hükümsüzlüğüne ve ebedîliğin ancak duyguları dile getirmekle mümkün olacağına değinir. Şiiri, “evrende var olmak” diye niteler. Varlık olarak “buradayım” demek, varlığını ortaya koymak ve bunu, ebediyen sürdürmek anlamında tanımlar. Sanatçı, şiiri tanımlarken de onun kapsadığı alanı olabildiğince geniş tutar. Ona göre şiir, çok yönlüdür ve “İnsandaki sezgi dahil altı algılamadan birine, birkaçına ya da tümüne seslenir. Varlık ve varlık ötesi tüm alanlarda önümüze çıkar. Tasavvuftaki ‘varlıkbirliği’ anlayışını doldurur.” (Akışık, 1996, s. 66). İnsanın tüm duyularına seslenme, bütün varlıkları olduğu gibi görünen görünmeyen her şeyi içerme özellikleriyle şiir, sonsuz büyüklüktedir. Ayrıca sanatçı, şiirin sadece kâğıda dökülerek oluşturulmayacağını söyler:

“Herkes bilsin
Zamanın ölümcül örgenine
Tıkandıkça gecelere
Karşı koyandır şiir
En Tanrı’ya yakın
En büyük şiiri de insanın
Sevmektir”
(Akışık, 1999, s. 17)

“Zamanın ölümcül örgeni”, ancak şiirle aşılabacaktır. Fakat şair burada “şiir” adının içerisine pek çok duyguyu katar. Ona göre zamanın ilerisine ulaşan, sona ermekten kurtulan ve zamanı yenen en güçlü duygu sevgidir. Söz uça da yazı kalmakta, sanat sayesinde zamanın ötesine varılmaktadır:

“Taşlaşmış zaman sözcükler iskeletlerinde
Nasıl ölümsüzleştiğini anlatır.”
(Akışık, 2014, s. 49)

Canlı varlıkların ölümünden sonra nasıl iskeletleri yüzyıllarca kalıyorsa zaman da sözcükler sayesinde iskeletleşecek ve gelecek kuşaklara aktarılacak, ebedî bir miras olarak kalacaktır. “Hayatın hareket ve oluş gücü” (Colebrook, 2013, s. 59) konumundaki zamanın ötesine ancak sanatla ulaşılabilir. Bu yüzden şair, “Bayraktır devrimlere/ Kapsamında zaman/ Sonsuzdan öte” (Akışık, 1999, s. 8) diyerek zamanı kapsamına alan tek şeyin sanat olduğunu ifade eder. Ona göre asıl sonsuz olan, şiiirdir:

“Dar gelir evren
Şiirin sonsuzluğuna
Bir yanda çöl olur
Bir yanda donar
Bir yanda çekirge olur akar yeşile
Kuşlar yağar üzerine
Alsa bile varlığı yokluğu içine
Sığmaz zamanlara”
(Akışık, 2010, s. 107-108)

Şaire göre sonsuzluğuyla bilinen evren, şiirle kıyaslanamayacak kadar dardır. Sanatçılar, şiire istedikleri şekli verebilirler. Şair isterse dizelerinde bir tarafı çöl, diğer tarafı buzla kaplı bir manzara oluşturabilir. Aynı yerde bulunması imkânsız gibi görünen varlıkları birlikteymiş gibi anlatabilir. Tüm bunları, şiirin sonsuz imkânları sayesinde gerçekleştirir. İçerisine her şeyi dâhil edebilen bir yapı, zamanı da rahatça aşabilir. Ayrıca belirtmek gerekirse sanatçı, insanlığın, zamanı aşma arzusunu gerçekleştirdiğini de düşünür:

“Tanrı yaratmak bir yana
Zamanın da ötesindeyiz”
(Akışık, 1999, s. 49)

Birçok dizesinde Tanrı düşüncesini, insanların oluşturduğunu söyleyen şair, bu düşüncüyü çok yaratıcı bulur. Ancak ona göre daha da önemlisi, insanların eserleri sayesinde zamanın da ötesine ulaşabilmesidir. Şairin mutlu olduğu ve güzel bir manzarayı seyre daldığı anlarda zaman, kendisinin gerisinde kalmaktadır:

“Bahçeler tomurcuğa
Fildişi güzeli Van Gölü
Ay ışığına sarındığında
Yanaşamaz yanıma zaman
Gökyüzünün fanusunda”
(Akışık, 2003, s. 7)

Bahçedeki çiçekler tomurcuklanıp da bahar geldiğinde, Van Gölü eşsiz bir güzelliğe bürünür. İşte böyle havalarda ay ışığıyla buluşan gölün suları, fildişi gibi parlar. Şair de bu görüntü karşısında mest olarak zamanın durduğunu ve gökyüzünün bir fanus gibi üzerine siper kurup kendisini tüm olumsuzluklardan koruduğunu düşünür.

Kenan Mümtaz Akışık, kendisine ait sonsuz ve olağanüstü bir evren olan şiirin mümkünlüğünde zamanın kötü etkilerini engeller. Onu bazen dondurur, bazen tüketir ama ne yaparsa yapsın gerisinde tutar. Böylece kendisine göre insanlıktan beklediği gelişimi gerçekleştirmekte ve insanların her zaman bir adım ötede olmasını sağlamaktadır.

Sonuç

Yüzyıllar boyunca felsefede, bilimsel ve sosyal alanlarda zaman hakkında söylenenler, ileriye sürülen fikirler, edebiyat dünyasını da önemli ölçüde etkiler. Zamanın genel olarak edebiyatta kişisel algılara göre şekillendiği dikkati çeker.

Kenan Mümtaz Akışık, şiirlerinde vurguladığı zamanın geçiciliğini ve varlıklar üzerindeki olumlu/olumsuz etkilerini anlatır. Işığın yeryüzüne inerken kırılması gibi zaman da onun şiirlerine yansırken çeşitli kırılmalara maruz kalır. Şairin doğduğu, büyüdüğü topraklar, yüzyıllar boyunca büyük acılara tanıklık eden bir mekândır. Mekânın izdüşümü gibi değerlendirilen zaman kavramı ise böylece onun bakış açısında kırılmaların en büyüğünü yaşar. Sanatçı, memleketinde yaşanan olayları, savaş anılarını, mücadelenin zorluklarını dinleyerek büyür. Büyüdükçe de bu coğrafyadaki insanların içerisine düştüğü çaresizlik hissine daha çok şahit olur. Bölgede yaşananlar, adeta mekânın ve insanların ruhuna sinmiştir. Geçmişin acı hatıralarla dolu oluşu, geleceğin ise umut vaat etmemesi, başlı başına kaotik bir durumdur. Psikanalitik açıdan değerlendirildiğinde şairin zamansal problemi de bu noktada başlar. Tüm bunların etkisiyle kendisi, zamanı, sıkıştıran, ezen, sınırlandıran bir varlık olarak tanımlar.

Ona göre zamanın izleri, çevredeki cisimler, insanlar ve tarihsel kalıntılarda çok net görülür. İnsanın yaşlanması ve ölüme doğru yol alışı da zamanın belirgin ve yıkıcı etkilerindedir. Yaşanılan güzel anlarda ise zaman, adeta donmaktadır. Ancak şair, algıların dışındaki gerçek zamanın varlığını bildiğini, bazı dizelerinde dile getirir. Kesintisiz bir akış şeklinde tanımladığı zamanın bölünemezliğini ifade eder. Bu sayede insanlara, kavramların doğasını, varlıkların oluşumunu, hayatın işleyişini ve ölümü yeniden düşündürür.

Zamanı öne çıkararak onları, gerçeklerle yüzleşmeye davet eder.

Sanatçı, çok boyutlu olarak değerlendirdiği zamana yatay ve dikey açılarla ivme kazandırır. Zamanın geçiciliğine vurgu yaparken aşılması, ötesine ulaşılması için kalıcı eserler bırakmak gerektiğini belirtir. Böylece kendisi de şiirleri sayesinde amacına ulaşmış ve hedeflediği ebediliğe kavuşmuş olur.

Kaynakça

Akarsu, B. (1998). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Yayınları.

Akışık, K. M. (1991). *Karınca Yeniği*. İstanbul: Edebiyat Gazetesi Yayınları.

Akışık, K. M. (1993). *Zaman Gibi*. Ankara: Başak Yayınları.

Akışık, K. M. (1994). *Güneşe Taşındık*. Ankara: Prospero.

Akışık, K. M. (1996). *Sözden Yazıya*. Ankara: İlkyaz Kitaplığı.

Akışık, K. M. (1998). *Zaman Satılırsa*. Ankara: Güldikeni Yayınları.

Akışık, K. M. (1999). *Sürgün Gözler*. Ankara: Güldikeni Yayınları.

Akışık, K. M. (2000). *Yok*. Ankara: Güldikeni Yayınları.

Akışık, K. M. (2003). *Zaman Çöküyor*. Ankara: Güldikeni Yayınları.

Akışık, K. M. (2010). *Bulutlu Şiirler*. Ankara: Kanguru Yayınları.

Akışık, K. M. (2014). *En Üstün Şiir İnsan*. Ankara: Payda Yayıncılık.

Alexander, S. (2019). *Spinoza ve Zaman*. (B. Yaylım, Çev.) Ankara: Fol Kitap Yayınları.

Aristoteles. (1996). *Zaman Kavramı*. İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.

Bachelard, G. (2018). *Mekanın Poetikası*. İstanbul: İthaki Yayınları.

Bardon, A. (2018). *Zaman Felsefesinin Kısa Tarihi*. (Ç. Ö. Yalçın, Çev.) İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Bergson, H. (2015). *Madde ve Bellek*. Ankara: Dost Kitabevi.

Biyografya.com. (2021). biyografya: <https://www.biyografya.com/biyografi/7014>. adresinden 24.07.2021 tarihinde alındı.

Cevizci, A. (2002). *Felsefe Sözlüğü*. Paradigma Yayınları.

Colebrook, C. (2013). *Gilles Deleuze*. (C. Soydemir, Çev.) İstanbul: Doğubatı Yayınları.

Çüçen, A. K. (2012). *Martin Heidegger: Varlık ve Zaman*. İstanbul: Sentez Yayıncılık.

Gündoğan, A. O. (2013). *Bergson*. İstanbul: Say Yayınları.

Kolcu, A. İ. (2002). *Zamana Düşen Çılgılık*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Levinas, E. (2011). *Tanrı, Ölüm ve Zaman*. Ankara: Dost Kitabevi.

Nalbantoğlu, İ. (2017, Ağustos 29). *Kenan Mümtaz Akışık Aramızdan Ayrıldı*. İlhami Nalbantoğlu: <https://ilhaminalbantoglu.wordpress.com/2017/08/29/kenan-mumtaz-akisik-aramizdan-ayrildi/> adresinden 24. 07. 2021 tarihinde alındı.

Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AKSOS)

Adres: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Akdeniz Üniversitesi Enstitüleri Binası B Blok 2. Kat Dumlupınar Bulvarı
07058 Kampus / ANTALYA

Tel: 0242 227 44 00 - 1479

E-Mail: aksosdergi@gmail.com

Web: aksos.akdeniz.edu.tr

sosyalbilim.akdeniz.edu.tr
ISSN: 2630 – 5623 (Elektronik)